

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**TÜRKİYE VE SURİYE'DE TOPLUMSAL HAREKETLER VE POLİTİK
FİRSAT YAPILARI (1918-2018)**

Doktora Tezi

ALİ AKSU

İstanbul, 2023

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**TÜRKİYE VE SURİYE'DE TOPLUMSAL HAREKETLER VE POLİTİK
FIRSAT YAPILARI (1918-2018)**

Doktora Tezi

ALİ AKSU

Danışman: Doç. Dr. NURŞEN GÜRBOĞA

İstanbul, 2023

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı : Ali Aksu
Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Programı : Uluslararası İlişkiler
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Nurşen Gürboğa
Tez Türü ve Tarihi : Doktora – Kasım 2023
Anahtar Kelimeler : Kürt Mobilizasyonu, Politik Fırsat Yapıları, Toplumsal Hareketler

ÖZET

TÜRKİYE VE SURİYE'DE TOPLUMSAL HAREKETLER VE POLİTİK FIRSAT YAPILARI (1918-2018)

Bu çalışmada, politik fırsat yapılarının Kürt mobilizasyonu üzerindeki etkileri incelenmektedir. Mobilizasyonun ortaya çıkışı ve evrimi, çekişmenin seviyesi ve eylem repertuarları bu incelemenin odak noktalarıdır. Çalışmanın örnekleme, Türkiye ve Suriye'deki milliyetçi Kürtlerin 1918-2018 yılları boyunca dahil oldukları isyan, protesto, legal siyaset ve kitlesel mobilizasyon gibi geniş bir çekişme yelpazesini kapsamaktadır. Araştırmada ulaşılan sonuçlar, politik çevresel faktörlerin (baskı, politik sistem, ittifak yapıları ve uluslararası/bölgesel koşullar) Türkiye ve Suriye'deki Kürt mobilizasyonu üzerinde belirgin ve çok boyutlu etkileri olduğunu göstermektedir. Çalışmanın bulgularının, politik fırsat yapılarının batı-dışı toplumlardaki politik mobilizasyon üzerindeki etkilerinin anlaşılmasına katkıda bulunması beklenmektedir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Ali Aksu
Field : Political Science and International Relations
Programme : International Relations
Supervisor : Doç. Dr. Nurşen Gürboğa
Degree Awarded and Date : Ph.D. – November 2023
Keywords : Kurdish Mobilization, Political Opportunity Structures,
Social Movements

ABSTRACT

SOCIAL MOVEMENTS AND POLITICAL OPPORTUNITY STRUCTURES IN TURKEY AND SYRIA (1918-2018)

In this study, the effects of political opportunity structures on Kurdish mobilization are examined. The emergence and evolution of mobilization, the level of contention, and action repertoires are the focal points of this investigation. The sample of the study covers a wide range of contentions, including rebellions, protests, legal politics, and mass mobilization, involving nationalist Kurds in Turkey and Syria between the years 1918-2018. The findings of the research indicate that political environmental factors (such as repression, political system, alliance structures, and international/regional conditions) have significant and multidimensional impacts on Kurdish mobilization in Turkey and Syria. It is anticipated that the study's findings will contribute to the understanding of the effects of political opportunity structures on political mobilization in non-Western societies.

ÖNSÖZ

Tez yazmak, Franz Kafka'nın sözleriyle ifade edecek olursam, hayaletlerle dans etmektir. Teorilerin, kavramların ve tarihsel olayların içi içe geçtiği bir labirent. Bu süreç, benim için sadece akademik bir yolculuk değil, aynı zamanda “dünyanın” nasıl bir yer olduğunu anlamaya çalıştığım bir deneyim oldu.

Bu tezin konusu, Türkiye ve Suriye'deki Kürt mobilizasyonudur. Çalışmamda, etnik grupları muhaliflere dönüştüren veya sessiz kalmaya zorlayan politik ve yapısal koşulları anlamaya çalıştım.

Bu tez boyunca bana ilham veren, destek olan ve yol gösteren birçok kişiye minnettarım. Danışmanım Doç. Dr. Nurşen Gürboğa'ya özel bir teşekkür borçluyum. Tez sürecinin en zor anlarında, onun her zaman bir B planı vardı. Sanırım en çok aklımda kalacak olan şey bir insan olarak onun nezaketi ve hoşgörüsüydü. Emekliye ayrılan eski danışmanım Prof. Dr. Günay Göksu Özdoğan'a da desteği için teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Tez izleme komitemdeki hocalarım Prof. Dr. Suna Gülfer İhlamur Öner ve Dr. Seda Altuğ'a ise katkıları için minnettarım.

Son bir teşekkür, sevgisini benden hiçbir zaman esirgemeyen en iyi dostum, anneme.

Ali Aksu
Kasım 2023, İstanbul

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
TABLO LİSTESİ	vii
KISALTMALAR.....	viii
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Araştırma Soruları ve Hipotezler	2
1.2 Kavramsal Belirsizlik ve Bazı Çözüm Önerileri.....	8
1.3 Literatür İncelemesi: Çekişmeli Kürt Siyaseti Üzerine Mevcut Çalışmaların Değerlendirilmesi	14
1.4 Çalışmanın Literatüre Katkısı: Kürt Çatışmasının Seçilme Nedeni ve Türkiye- Suriye Bağlamının Önemi.....	26
1.5 Metodoloji.....	27
1.6 Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	31
1.7 Çalışmanın Haritası ve Bölümlerin Yapısı	32
2. TEORİK ÇERÇEVE.....	34
2.1 Toplumsal Hareketlere Dair Klasik Yaklaşımlar	34
2.2. Yeni Perspektifler: Kaynak, Fırsat, Çerçeveleme ve Kimlik	36
2.3. Kaynak Mobilizasyonu Teorisi	38
2.4. Politik Fırsat Yapıları Teorisi	40
2.5 Çerçeveleme Teorisi	44
2.6 Kolektif Kimlik Teorisi	45
2.7 Teorik Sentez Yaklaşımları.....	48
2.8 Farklı Yaklaşımlar ve Kürt Mobilizasyonu.....	49
2.9 Politik Fırsat Yapıları Teorisinin Tercih Edilme Nedenleri	52
2.10 Politik Fırsat Yapıları: Hangi Değişkenler Seçildi ve Neden?	55
2.11 Kurumsal Politik Sistemin Açıklığı ve Hâkim Stratejiler	57
2.12 Baskı ve Ulusal Ayrışma Yapıları	61
2.13 Meydan Okuyucu İttifak.....	64
2.14 Uluslararası ve Bölgesel Fırsatlar	65
2.15 Sonuçlar ve Bölüm Özeti	68

3. TÜRKİYE VE SURİYE’DE POLİTİK FIRSAT YAPILARI VE KÜRT MOBİLİZASYONU (1918-1945).....	69
3.1 Türkiye’de 1918-1938 Dönemi: Yitirilen ve Yakalanan Politik Fırsatlar.....	69
3.1.1. Geçmişe Kısa Bir Yolculuk: 1918’den Önce Kürt Mobilizasyonu	69
3.1.2 1918-1923 Yılları Boyunca Türkiye'deki Politik Koşulların Genel Çerçevesi	75
3.1.3 Koçgiri İsyanı: Bir İstisna Mı?	85
3.1.3.1 Olaylar.....	85
3.1.3.2 Politik Koşullar	86
3.1.4 Şeyh Said İsyanına Giden Yol	92
3.1.4.1 Olaylar.....	92
3.1.4.2 Politik Koşullar	94
3.1.5 Ağrı İsyanı	102
3.1.5.1 Olaylar.....	102
3.1.5.2 Politik Koşullar	104
3.1.6 Dersim Mobilizasyonu	112
3.1.6.1 Olaylar.....	112
3.1.6.2 Politik Koşullar	115
3.2 Suriye’de Fransız Manda Yönetimi Dönemi: Yitirilen ve Yakalanan Politik Fırsatlar	123
3.2.1 Suriye’de Kürt Nüfus Kümeleri	123
3.2.2 Eylem Repertuarları: Olaylar	129
3.2.3 Kurumsal Politik Sistem ve Hâkim Stratejiler	131
3.2.4 Suriye’de Fransız Mandası ve Baskı Dinamikleri	134
3.2.5 Uluslararası Koşullar	138
3.2.6 Meydan Okuyucu İttifak	139
3.2.7 Ara Değerlendirme	142
3.3 Sonuçlar ve Bölüm Özeti	144
4. TÜRKİYE VE SURİYE’DE POLİTİK FIRSAT YAPILARININ DÖNÜŞÜMÜ (1950-2018)	146
4.1 Türkiye’de 1950-1978 Dönemi: Sınırlı Politik Olanaklar ve Yeni Eylem Repertuarları.....	146
4.1.1 Olaylar	146
4.1.2 Politik Sistemin Yeni Olanakları ve Sınırları (1950-1978)	152
4.1.3 1940'lardan 1970'lerin Sonlarına Dek Baskı Dinamiklerindeki Dönüşümler....	161
4.1.4 İsyanıcıların İş Birliği Olanakları ve Bölgesel Fırsatlar	166

4.2 1978-2018 Dönemi: Türkiye'de Politik Fırsatların Genişlemesi ve Çok Boyutlu Yeni Kürt Mobilizasyonu	173
4.2.1 Olaylar	173
4.2.2 1978-2018 Arası: Türkiye'de Kurumsal Politik Sistemin Dalgalı Olanakları ..	182
4.2.3 1980'lerden Günümüze Baskı Dinamiklerindeki Değişimler ve Devamlılıklar	187
4.2.4 Yeni Mobilizasyonun İttifak Ağları ve Rekabet Alanları.....	195
4.2.5 Yeni Mobilizasyonun Yükselişi: Uluslararası ve Bölgesel Fırsatlar.....	203
4.3 Suriye'de 1950-2011 Dönemi: Yetersiz Mobilizasyon	207
4.3.1 Olaylar	207
4.3.2 Arap Baharından Önce Suriye'de Kürtlerin Politik Temsil Olanakları.....	210
4.3.3 Arap Baharından Önce Suriye'de Kürtlere Yönelik Baskı Dinamikleri	214
4.3.4 Ara Değerlendirme	226
4.4 Suriye İç Savaşı ve Kürt Hareketinin Yeni Politik İmkânları	232
4.4.1 Olaylar ve Aktörler.....	233
4.4.2 Tetikleyici Fırsatlar: Suriye'de Rejimin Zayıflaması	235
4.4.3 Suriye'deki Kürtleri “Bahar”lara Dâhil Etmek: Uluslararası Fırsatlar	239
4.4.4 Suriye İç Savaşında Kürtlerin Yeni İttifak Yapıları	245
4.5 Sonuçlar ve Bölüm Özeti	249
5. SONUÇ	250
KAYNAKÇA.....	255

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 : 1990’lardan itibaren Türkiye’deki Kürt partilerinin bir listesi

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ADYÖD	: Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Derneği
age.	: Adı geçen eser
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DDKD	: Devrimci Doğu Kùltür Dernekleri
DDKO	: Devrimci Doğu Kùltür Ocakları
DP	: Demokrat Parti
DTP	: Demokratik Toplum Partisi
ENKS	: Suriye Kùrt Ulusal Konseyi (Encûmena Niştımanî ya Kurdî li Sûriyê)
HADEP	: Halkın Demokrasi Partisi
HDP	: Halkların Demokratik Partisi
HEP	: Halkın Emek Partisi
İŞİD	: Irak ve Şam İslam Devleti
İHD	: İnsan Hakları Derneği
KTC	: Kürdistan Teali Cemiyeti

KTTC	: Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti
OHAL	: Olağanüstü Hal
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkerên Kurdistan)
PYD	: Demokratik Birlik Partisi, (Partiya Yekîtiya Demokrat)
s.	: Sayfa
SDG	: Suriye Demokratik Güçleri
SHP	: Sosyaldemokrat Halkçı Parti
SKDP	: Suriye Kürdistan Demokrat Partisi
ss.	: Sayfa sayısı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TEV-DEM	: Demokratik Toplum Hareketi (Tevgera Civaka Demokratîk)
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TKDP	: Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi
T-KDP	: Türkiye’de Kürdistan Demokrat Partisi
UDG	: Ulusal Demokratik Güçbirliği
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

1. GİRİŞ

1943 yılında Van'ın sınır bölgelerinde kaçakçılıkla uğraşan 33 Kürt, bir Türk generalinin emriyle öldürüldüğünde, bu olay, Kürt topluluğu tarafından belirgin bir tepkiyle karşılanmadı. Buna karşılık, 2011'de, Şırnak'ın Uludere ilçesinde yine kaçakçılıkla uğraşan 34 sivil Kürdün, Türk savaş uçakları tarafından bombardımana uğrayıp ölmesi, Kürtler arasında geniş katılımlı kitlesel gösterilere sebep oldu. 1925'te Türkiye'de Şeyh Said İsyanı patlak verirken, aynı yıllarda, Suriye'nin kuzeyinde yaşayan Kürtler, Fransız yönetimine karşı herhangi bir şiddet eylemi gerçekleştirmediler. 1990'larda Türkiye'deki yoğun Kürt hareketinin aksine, Suriye'deki Kürt hareketi benzer bir mobilizasyon seviyesine ulaşamadı. 1940'larda Hourani (1947), yaptığı bir gözlemde, Suriye'deki Kürtlerin zaman içerisinde asimile olacakları ve mobilizasyon kabiliyetlerini kaybedecekleri öngörüsünde bulunmuştu (1947, s. 122). Ancak, eğer yazar 2010'larda benzer bir gözlem yapmış olsaydı, Suriye'deki Kürtlerin kurtarılmış bir bölge ilan ettiğini, sefeli grupları mağlup ettiğini ve Kürt muhaliflerin Fransa'da Elysee Sarayı'nda ağırlandığını görecekti. Bu örnekler, çekişmeli Kürt siyasetinin doğrusal olmayan bir karaktere sahip olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, Kürt hareketlerinin neden bazı dönemlerde yükselişe geçtiğini ve neden bazı dönemlerde daha sessiz kaldığını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Toplumsal hareketler, kültürel bağlam, sosyal bağlam ve politik bağlam olmak üzere üç ana boyuta sahiptir (Rucht, 1996, s. 189). Bu çalışmada, Türkiye ve Suriye'deki Kürt mobilizasyonunun çeşitli evrimsel süreçlerini anlamak adına, politik bağlama, başka bir deyişle politik fırsat yapılarına (political opportunity structures) odaklanıyorum. Bu perspektifle çalışmam, Kürt mobilizasyonunun yükseliş ve düşüşleriyle ilgili bütün yönleri aydınlatmaktan ziyade, kurumsal politik sistemin Kürtlere ne derece açık olduğu, muhalif gruplara yönelik baskı dinamikleri, meydan okuyan grupların oluşturduğu ittifaklar ve çatışmaya etki eden uluslararası/bölgesel durumlar gibi, çekişmenin politik ve yapısal yönlerini açıklamayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, Türkiye ve Suriye'deki Kürt mobilizasyonunun 100 yıllık serüveninin politik ve yapısal koşullarını ortaya çıkarmayı amaçlayan ilk araştırmadır.

Son yüz yıl içerisinde Türkiye ve Suriye'deki Kürtler isyan, protesto, ateşkes, diplomasi, legal siyaset, kültürel uyanış, kitlesel seferberlik, barışçıl eylem ve yargı mücadelesi gibi bir dizi kolektif eyleme tanıklık ettiler. Ancak, bahsi geçen iki ülkedeki Kürt mobilizasyonu araştırmacılar tarafından genellikle ayrı ayrı olarak incelenmiştir. Bu doktora tezi ise “metodolojik milliyetçilik” (Wimmer ve Glick Schiller, 2002) tehlikesini dikkate alarak, Türkiye ve Suriye'deki Kürt çatışmalarını bütünsel bir perspektifle değerlendirecektir. Türkiye ve Suriye, yönetim biçimleri ve tarihsel arka planları bakımından birbirinden farklıdır. Ayrıca, Türkiye ve Suriye'deki Kürt hareketleri birbirlerini önemli ölçüde etkilemiş ve her iki ülkedeki Kürt çekişmesi büyük oranda seküler bir karakter kazanmıştır. Bu bağlamda, bahsi geçen iki ülkedeki Kürt mobilizasyonu, bu doktora çalışması için eşsiz bir fırsat sunmaktadır. Eğer Türkiye ve Suriye'deki Kürt mobilizasyonunun karmaşık doğasını anlayabilirsek, dünyadaki diğer etnik milliyetçi hareketleri anlamak için de yeni bir temel ve bakış açısı kazanabiliriz.

Kürtler, sadece politik fırsat yapılarından etkilenen bir grup olarak değil, aynı zamanda talep eden ve harekete geçen bir aktör olarak görülmelidir. Ancak bu boyut, bu çalışmanın odak noktası değildir. Öte yandan, bu çalışma, bir tarih tezi değildir ve Kürt çatışmasının detaylı tarihsel haritasını sunmaz. Ayrıca, sosyoekonomik faktörler, göreceli yoksunluk (Gurr, 1970), feodal ilişki ağları (Bruinessen, 2013), örgütlerin mücadele stratejileri (McCarthy ve Zald, 1977), meydan okuyucuların çerçevelemeleri (Snow, Rochford Jr, Worden ve Benford, 1986), devletlerin Kürtlere yönelik söylemlerinin detaylı analizleri (Yeğen, 1999), ulus-inşası ve kolektif Kürt kimliği gibi konular bu tezin inceleme kapsamında yer almaz. Bu doktora çalışması, esasen, belli politik fırsat yapıları değişkenlerinin, Kürt çatışmasını ne ölçüde açıklayabildiğini test etmeye odaklanacaktır.

1.1 Araştırma Soruları ve Hipotezler

Araştırma sorusunu belirlemeden evvel, Türkiye ve Suriye'deki Kürt mobilizasyonuna dair kısa bir değerlendirme yapacağım. Bu tür bir değerlendirme, sorunun gerekliliğini ortaya koyma ve onu mantıksal bir çerçeveye oturtma konusunda bir temel sağlayacaktır.

Kürtler 1918-2018 yılları boyunca, şiddet içeren mobilizasyon, kitlesel mobilizasyon, kültürel mobilizasyon ve legal mobilizasyon gibi farklı eylem biçimlerini test ettiler. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden 1930'ların sonlarına kadar olan dönemde, Türkiye'deki geleneksel Kürt liderler, sırasıyla Koçgiri (1921), Şeyh Said (1925), Ağrı (1926-1930) ve Dersim (1937-38) mobilizasyonlarına öncülük ettiler. 1940'lara gelindiğinde, hükümet ile Kürt muhalifler arasındaki çatışmalar sönmüş gibi görünüyordu. Çekişmeli Kürt aktivizminin liderliği 1960'lardan itibaren geleneksel liderlerden kentli Kürt elitlere geçti. Bazı Kürtler, 1960'larda sosyalist bir parti olan Türkiye İşçi Partisi (TİP) çatısı altında "Doğulular Grubu" ismiyle örgütlendiler ve Kürt sorununu "doğu sorunu" başlığı altında şiddet dışı repertuarlarla tartıştılar. 1965 yılında, görece muhafazakâr eğilimlere sahip olan Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP), yasa dışı bir parti olarak kuruldu ve Kürt meselesini "ürkekçe" savunan TİP'teki Kürtlere kıyasla daha radikal bir söylemle ortaya çıkıp Kürtlerin bir ulus olduğunu savundular. TİP içerisindeki sosyalist Kürtler ve TKDP üyeleri, 1967 yılında, Kürt nüfusun yoğun olduğu birçok kentte, "Doğu Mitingleri" adı verilen Türkiye'deki ilk kitlesel Kürt protestolarını düzenlediler. 1969 yılında ise Ankara, İstanbul ve Diyarbakır gibi birçok şehirde, Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) adıyla ilk yasal Kürt örgütleri kuruldu. DDKO, komando operasyonlarına yönelik protestolar düzenlediler, bildiriler dağıttılar ve yürüyüş ve forumlar düzenlediler. Öte yandan, 1970'lerde, Kürt örgütlerinin sayısında görülen artışa karşın, 1960'larda yaşanan mobilizasyon dalgası artık geride kalmış durumdaydı. 1970'lerin ikinci yarısında ise Abdullah Öcalan ve arkadaşları tarafından PKK kuruldu. PKK, zamanla, diğer tüm Kürt örgütlerini çekişmeli aktivizmin dışına iterek, Kürt hareketinin liderliğini ele geçirdi. 1990'lardan günümüze kadar, PKK liderliği veya etkisindeki çekişmeli Kürt aktivizmi üç farklı eylem repertuarıyla devam etti: Askeri çatışmalar, kitlesel hareketler ve legal siyaset.

Suriye'deki Kürtlerin mobilizasyon deneyimleri, Türkiye'deki Kürt hareketinden farklı bir yol izledi. Suriye'deki Kürt milliyetçileri, 1920'ler boyunca dilekçe gibi yasal olanakları kullanarak Fransız mandası yönetimiyle müzakere yollarını denediler. Bu bağlamda, 1920'li yıllar Fransız yönetimiyle uyumlu bir şekilde geçti. Bu uyum, 1930'ların ikinci yarısında bozulmaya başladı. 1937'de Cezire'de Kürt-Hristiyan ittifakı sonucu bir otonomi hareketi ortaya çıktı. Kürtçenin resmi dil olması ve özerklik

gibi taleplerle başlayan kitlesel gösteriler, bir süre sonra silahlı çatışmalar ve valinin isyancılar tarafından kaçırılması gibi şiddet içeren bir yöne evrildi. Öte yandan, 1946'da Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasıyla Fransız yönetimi Suriye'den çekildi ve Kürtler, bu yeni ulus-devlet içinde bazı mobilizasyon repertuarlarını test etmeye çalıştılar. 1957'de Suriye Kürdistan Demokrat Partisi (SKDP) adıyla ilk Kürt partisi kuruldu. Yasa dışı olan SKDP ve onun ardılı olarak kurulan diğer Kürt partileri Suriye'deki Kürtleri mobilize edemedi. 1970'lerde Cezire'de Arap Kemer projesine karşı bazı protestolar ve 1986'da Arap yerleşimciler ile Kürtler arasında küçük çaplı çatışmalar yaşansa da bu olaylar sınırlı bir düzeyde kaldı. 1990'larda ise bazı Kürt milliyetçileri, bağımsız adaylar olarak parlamento seçimlerinde meclise girmeyi başardılar; ancak bu yasal olanaklar kısa süreli oldu. Ayrıca, 1990'lar boyunca, Türkiye'deki durumun aksine, Suriye'de kitlesel Kürt mobilizasyonları yaşanmadı. Suriye'deki bu “sessizlik”, 2000'lerle birlikte kırıldı. Bir dönüm noktası olarak, 12 Mart 2004'te on binlerce insanın katılımıyla ilk büyük kitlesel mobilizasyonlar gerçekleşti. Ortadoğu'da 2011'de Arap isyanlarının başlamasıyla, Suriye'deki Kürt hareketi yeni bir evreye geçti. PYD liderliğindeki Kürt hareketi, Suriye rejiminin 2012'de kuzey Suriye'den çekilmesiyle Cezire, Kobani ve Afrin'de askeri kontrolü ele geçirdi ve zaman içinde Suriye topraklarının dörtte birini denetim altına aldı.

Türkiye ve Suriye'deki Kürt muhaliflerin politik mobilizasyonuna ilişkin bu özet, titiz bir şekilde incelendiğinde, mobilizasyonun zamanlaması ve kolektif eylemlerin formu konusunda kritik bilgiler sunmaktadır. Mobilizasyonun zaman içerisindeki evrimi incelendiğinde, bu sürecin doğrusal olmayan bir gelişim gösterdiği görülüyor. Başka bir ifadeyle, 1918-2020 yılları arasında Türkiye ve Suriye'deki Kürt aktivizmi, periyodik olarak eşit olmayan bir dağılım gösteriyor. Türkiye'deki Kürt milliyetçileri, 1921'deki Koçgiri, 1925'teki Şeyh Said, 1930'daki Ağrı ve 1937-1938'deki Dersim isyanlarıyla hükümete meydan okudular. 1940'lardan 1960'ların başına kadar süren yaklaşık 20 yıllık bir süre boyunca demobilizasyon sürecine girdiler. Aslında, Fearon (2004) ile Fearon ve Laitin (2003)'in çalışmalarının gösterdiği gibi, 1945'ten itibaren dünyadaki etnik çatışmaların hem sayısı hem de sürelerinde sürekli bir yükseliş trendi yaşandı (2004; 2003). Türkiye'deki Kürtler ise 1960'lı yıllardan itibaren bu trendi yakalamaya başladı. 1960'lar boyunca TİP, TKDP ve DDKO'nun öncülüğünde, yeni bir mobilizasyon dalgası yaşandı. 1970'ler ise, 1960'lardaki mobilizasyon seviyesine ulaşamasa da, 1940'ların seviyelerine

de düşmedi. Kürt milliyetçileri, önceki parçalı meydan okumaların aksine, 1980'lerden itibaren PKK liderliğinde çekişmeli siyasete eklemlendiler.

Suriye'deki Kürt aktivizminin zaman içindeki dönemsel gelişimi, Türkiye'deki mobilizasyon sürecinden önemli ölçüde farklıydı. Suriye'de, Fransız manda yönetimi süresince, 1930'ların ikinci yarısında yaşanan otonomi hareketi dışında, büyük bir çekişme yaşanmadı. Bahsi geçen otonomi hareketinden 2000'li yılların başına kadar geçen yaklaşık 60 yıllık süre zarfında, çoğunlukla şiddet içermeyen çeşitli eylem repertuarlarıyla çekişmeli siyasete katılma çabaları dışında, nispeten uzun bir "sessizlik" dönemi yaşandı. Bu perspektiften hareketle, 1920-2000 yılları arasında Suriye'deki politik Kürt aktivizmi, "yetersiz mobilizasyon" olarak adlandırabiliriz. Yetersiz mobilizasyon, başarı ya da başarısızlık gibi belirsiz kavramlardan ziyade daha somut ve görece ölçülebilir bir durumu belirten Suriye'deki Kürt aktivizminin sıklığına işaret etmektedir. Suriye'deki Kürtler bahsi geçen demobilizasyonu ancak 2000'lerde aşabildiler. Otoritelerle çatışmalar 2000'li yıllarda yoğunlaştı. Ancak 1920-2010 dönemine bir bütün olarak bakıldığında bu yoğunluk yine de azdır. Suriye'deki Kürt mobilizasyonu için dönüm noktası, 2011'de patlak veren ülkedeki iç savaş oldu. Kürtler zamanla, Ortadoğu'da devlet dışı aktörlerin sahip olabileceği en yüksek askeri kapasitelerden birini inşa ettiler.

Türkiye ve Suriye'deki Kürt aktivizminin formu da büyük ölçüde farklıydı. Türkiye'deki Kürtler, iki dünya savaşı arasındaki dönemde yoğun şiddet içeren eylemler gerçekleştirdiler. Aşiret reisleri ve örgütler Koçgiri, Şeyh Said, Ağrı ve Dersim isyanlarında binlerce aşiret üyesini mobilize edebildi. Çekişmenin biçimi, 1960'larda şiddet dışı yöntemlere doğru bir dönüşüm gösterdi. Bu yıllarda Kürt milliyetçileri, parlamento, sivil toplum örgütleri ve kitlesel gösteriler aracılığıyla, Kürt sorununa dikkat çektiler. Ancak 1980'lerden itibaren yeni bir şiddet dalgası ortaya çıktı. PKK liderliğindeki Kürt hareketi, ilk gerilla faaliyetlerine başladı. Öte yandan, 1990'larla birlikte, barışçıl ve yasal aktivizm yeniden gündeme geldi. Kürt milliyetçileri, 1990'lı yıllardan bu yana, çekişmenin hem şiddet içeren hem de legal formlarıyla otoritelere meydan okumaktadırlar.

Suriye'deki Kürtler ise 2011'e dek bir silahlı direnişe girmediler. 1920'ler boyunca, Kürtler Fransız yönetimiyle bir iletişim kanalı oluşturmuşlardı. Ancak, 1930'larda bu kanal işlevini kaybetmişti. İlk şiddet olayları 1937'de Cezire'de patlak verdi. Öte yandan, 1980'lerin sonlarına doğru, Newroz kutlamaları sırasında Kürtler ve hükümet güçleri arasında çeşitli çatışmalar yaşandı. Bununla birlikte, Suriye'deki bazı Kürt milliyetçileri 1990'larda parlamentoya girmeyi başardılar, ancak hükümet kısa süre içinde bu resmi yolları kapattı. Suriye'deki Kürtler, Mart 2004'teki Kamışlı olaylarıyla ilk büyük kitlesel mobilizasyonu gerçekleştirdiler. Ancak, bu “artçı protesto” istisna olarak kaldı. Aslında, Suriye'deki Kürtler 2000'li yıllar boyunca bir dizi protesto düzenlediler, ancak bu protestolar hükümete büyük bir tehdit oluşturabilecek ölçekte değildi. 2011'den sonraki Kürt mobilizasyonu ise yoğun bir şiddet dalgasıyla geldi. PYD liderliğindeki YPG, rejimle, rejim karşıtlarıyla, Türkiye ile ve selefi gruplarla askeri çatışmalara girdi.

Öte yandan, Türkiye ve Suriye'deki iki hareket arasında olan bu farklılıkların dışında, her iki ülkedeki hareketler kendi içinde de zaman ve form açısından eşitsiz bir dağılım göstermektedir. Kürtlerin, iki farklı ülkedeki ve yanı sıra yaşadıkları sınırlar içindeki doğrusal olmayan politik mobilizasyon deneyimlerini dikkate alarak, araştırma sorumuzu oluşturabiliriz. Toplumsal hareketleri anlamaya yönelik 1970'lerden itibaren ortaya çıkan yeni yaklaşımlar, Klandermans ve Staggenborg (2002) tarafından ifade edildiği gibi, “*İnsanlar neden mağdur?*” sorusundan “*Mağdur insanlar neden ve ne zaman protesto ederler?*” sorusuna evrildi (2002, s. x). Bu yaklaşımla uyumlu bir şekilde, araştırma sorumuzu şöyle formüle edebiliriz.

Ana araştırma sorusu: *Politik fırsat yapıları, Türkiye ve Suriye'deki çekişmeli Kürt siyasetinin seyrini nasıl ve hangi açılardan açıklayabilmektedir?*

Bu çalışmada, politik fırsatlar ile çatışma arasındaki etkileşimi inceliyorum. Daha önce belirtildiği üzere, toplumsal hareketlerin üç temel boyutu vardır: Kültürel bağlam, sosyal bağlam ve politik bağlam (Rucht, 1996, s. 189). Dolayısıyla, araştırmanın ana sorusu kendi içinde “daraltılmış” bir nedenselliğe odaklanıyor. Ana araştırma sorum, üç ayrı hedefi bir arada taşır. İlk amacım, politik fırsat yapılarının Türkiye'deki etnik Kürt çatışmasını nasıl ve hangi boyutlarla açıkladığını belirlemektir. İkinci amacım, benzer şekilde, politik fırsat yapılarının Suriye'deki etnik Kürt çatışmasını nasıl ve hangi

boyutlarla açıkladığını ortaya çıkarmaktır. Üçüncü amacım ise politik fırsat yapılarının bu iki ülkedeki etnik Kürt çatışmalarının ortak ve farklı yönlerini ne ölçüde açıkladığını bulmaktır. Şimdi, ana araştırma sorumuzu bir dizi yönetilebilir ve analiz edilebilir alt sorulara bölelim ve her soru için bir hipotez geliştirelim.

Soru 1: Politik yapı, Türkiye ve Suriye'deki Kürt hareketlerinin ortaya çıkışını ve evrimini hangi yönlerden ve ne ölçüde açıklamaktadır?

Bu soru aracılığıyla, Kürt çatışmasının ortaya çıkması için politik fırsatların gerekli bir koşul olup olmadığını ve bu fırsatların çatışmanın seyrini ne derece etkilediğini anlamayı hedefliyorum. Bu soru için şöyle bir hipotez öneriyorum:

Hipotez 1: Politik fırsat yapıları, bir hareketin ilk ortaya çıkışı ve seyri üzerinde gözle görülür bir etkiye sahiptir. Türkiye ve Suriye'deki Kürt çatışmaları, isyancılar için kurumsal ve kurumsal olmayan politik sistemin durumu, devletin Kürt meydan okuyucuları baskılamaya yönelik eğilim ve kapasitesi, Kürtlerin periferide kalmalarına yol açan ulusal ayrışma yapıları, Kürt isyancıların ittifak ağları ve uluslararası koşullar gibi kısıtlamalar ve fırsatlar tarafından şekillenmiştir. Bahsi geçen fırsatlardan bir ya da birkaç tanesinin görünür olduğu dönemlerde çekişme yükselişe geçer, tersi bir durumda demobilizasyon devam eder.

Soru 2: Politik olanaklar, Türkiye ve Suriye'deki Kürt çatışmasının zaman ve mekâna bağlı değişken seviyelerinin anlaşılmasında belirleyici bir etken midir?

Bu soru aracılığıyla, Türkiye ve Suriye'deki farklı mobilizasyon seviyelerinin iki ülkede mevcut olan farklı politik olanaklardan kaynaklanıp kaynaklanmadığını belirlemeyi hedefliyorum. Şöyle bir hipotez öneriyorum:

Hipotez 2: Bahsi geçen iki ülkedeki Kürt muhaliflerin değişken mobilizasyon seviyeleri; iki ülkedeki farklı baskı dinamikleri, farklı legal olanaklar, farklı ittifak sistemleri ve farklı uluslararası koşullarla açıklanabilir. Örneğin, 1920 ve 30'larda Türkiye'de devletin artan baskı dinamikleri ve legal sistemin kapanması çatışma için bir fırsat yaratırken, aynı dönemde Suriye'deki Fransız yönetiminin Kürt muhaliflerle diyalog temelli yaklaşımı benzer bir çatışmanın oluşmasını engellemiştir. Benzer şekilde,

Türkiye'nin 1950'lerden itibaren demokratik bir rejime geçiş süreci, Kürt meydan okuyucular için yeni bir çekişme kanalı açarken, Suriye'deki Kürtlerin benzer bir kurumsal legal olanaktan yoksun olmaları ve baskının bir mobilizasyon için risk yaratacak seviyede olması, demobilizasyona yol açmıştır.

Soru 3: Politik iklim, Türkiye ve Suriye'deki çekişmeli Kürt siyasetinin eylem biçimlerini (eylem repertuarlarını) ne ölçüde ve nasıl şekillendirmiştir?

Bu soru, politik fırsatların niteliği/türü ile isyancıların eylem repertuarları arasındaki ilişkiyi belirlemeye çalışmaktadır.

Hipotez 3: Ortadoğu'daki Kürt çekişmesi, barışçıl protestolardan silahlı çatışmalara, mütevazı dilekçe eylemlerinden siyasi müzakerelere kadar geniş bir yelpazede farklı eylem biçimlerini içerir. Politik fırsatların niteliği, Kürt meydan okuyucuların eylem repertuarlarını belirlemiştir. Kurumsal politik olanakların geniş olduğu dönemlerde, meydan okuyucular genellikle şiddet içermeyen yöntemler tercih etmişlerdir. Ancak, bu olanakların kapandığı dönemlerde, şiddet daha öne çıkan bir eylem biçimi olmuştur. Kurumsal politik olanakların hala mevcut olduğu fakat muhaliflerin taleplerinin görmezden gelindiği dönemlerde, şiddet içeren ve içermeyen eylemler genellikle birlikte görülmüştür.

Son olarak şöyle bir uyarıda bulunmak gerekebilir. Mobilize olmak ile başarı aynı şeyler değildir. Etnik bir grup yoğun bir şekilde mobilize olabilir, fakat bu durum istenen sonuçları, mesela kültürel hakların elde edilmesi, garanti etmeyebilir. Diğer yandan, bir başka etnik grup, belirgin bir mobilizasyon sürecine dahi ihtiyaç duymadan statü ve haklar elde edebilir. Dolayısıyla, bu tez çalışmasının araştırma sorularıyla, Kürtlerin politik kazanımlarını ortaya çıkarmayı hedeflemiyorum, daha ziyade çekişmeli siyasetin doğasını anlamayı umuyorum.

1.2 Kavramsal Belirsizlik ve Bazı Çözüm Önerileri

İki temel kavramsal sorunumuz bulunmaktadır. İlk olarak, Kürt toplumunun kolektif eylemlerini hangi terimlerle nitelendireceğiz? Çekişmeli siyaset, isyan,

toplumsal hareket, protesto, mobilizasyon veya meydan okuma gibi bir dizi seçenek arasında nasıl bir karar veriyoruz ve neden? İkinci olarak, “milliyetçi Kürt hareketi” ifadesinin tam olarak ne anlama geldiği belirsizdir. Başka bir deyişle, hangi türden kolektif eylemleri "milliyetçi" olarak sınıflandıracamız?

Birinci sorunla ilerleyelim. 1925'te Şeyh Said liderliğindeki kolektif eylemin isyan olarak isimlendirilmesi konusunda çoğu araştırmacı hemfikir olacaktır, ancak 1937-38 Dersim'deki kolektif eylem isyan mıdır, direniş mi, yoksa katliam mı? Politik amaçlarla yapılan kolektif dilekçe eylemlerini nasıl adlandıralım? Kürt muhaliflerin Türkiye parlamentosunda milletvekili olarak var olmaları, geleneksel siyasetin bir parçası mı, yoksa çekişmeli siyasetin bir varyasyonu mu? Kürt muhaliflerin dergi ve gazete yayınlamaları bir meydan okuma mıdır? Araştırmacılar, 1967'de Türkiye'de Kürtler tarafından düzenlenen Doğu Mitinglerini bir protesto olarak adlandırmada zorluk çekmezler, ancak Newroz kutlamaları bir kültürel ritüel mi, yoksa bir meydan okuma mıdır? Kürt milliyetçilerin yönettiği belediyelerin Kürtçe tabela asmaları, standart bir kamusal hizmet midir, yoksa yeni bir direniş biçimi midir? 2011'de Suriye'deki iç savaşla birlikte Kürtlerin ülkenin kuzeyinde oluşturdukları Rojava yapılanmasını nasıl adlandıracamız?

Bu tür sorular ve yanıtlarının araştırılması genellikle çekişmeli Kürt siyasetini inceleyen araştırmacılar tarafından gözden kaçırılır. Araştırmacılar genellikle birçok kolektif eylemi dışarıda bırakacak olan genel "Kürt hareketi" terimini kullanırlar. Bu sorunun üstesinden gelmek adına, belirli kavramların tanımlanma biçimlerini gözden geçirelim.

Öncelikle protesto kavramı üzerinde duralım. Tarrow (1989), protestoları, aktörlerin veya temsil ettiklerini öne sürdükleri kişilerin ortak hedefleri doğrultusunda, kurumları, elitleri, otoriteleri veya diğer grupları hedef alan, düzen bozan kolektif eylemler olarak tanımlar (1989, s. 14). Bu tür tanımlar kolektif eylemin belli bir biçimini diğerlerinden ayırmak için faydalıdır. Gösteriler ya da oturma eylemleri herkesin hemfikir olacağı şekilde protesto kapsamına girerler. Ancak, bu tür tanımlar belirli protesto biçimlerini öne çıkarırken, protestoların farklı özelliklerini ve çeşitliliğini göz ardı eder. Örneğin, düzen bozmanın ölçütü nedir? Ya da örneğin, meydan okuyucuların

dilekçe vermeleri bir protesto mu ya da terörist eylemler de bu kapsama giriyor mu? Mobilizasyon tanımına göz atalım. Tilly (1978), mobilizasyon kavramını pasif haldeki bireylerden oluşan bir grubun kamusal alanda aktif katılımcılara dönüşme süreci olarak tanımlar. Demobilizasyon ise bunun tersi bir süreçtir (1978, s. 69). Bu tanım görece daha geniş bir kolektif eylem repertuarını tanıma dahil ediyor. Bu çalışmada, bu kavramı sık sık kullanacağım. “Toplumsal hareket” tanımına bakalım. McCarthy ve Zald (1977), toplumsal hareketleri, toplumsal yapı unsurlarının bazı kısımlarını ve/veya bir toplumun ödül dağıtımını değiştirmeyi hedefleyen görüşler ve inançlar seti olarak tanımlarlar (1977, ss. 1217, 1218). Bu tanımın pratik yönü, hareket kavramına uyarlayabileceğimiz pek çok kolektif eylem biçiminin olmasıdır. Örneğin çevre hareketleri, etnik hareketler gibi. Fakat bu pratik kullanım aynı zamanda “hareket” ekini almayan pek çok kolektif eylemi de dışarıda bırakır. Örneğin, herhangi bir örgüt içinde yer almayan insanlar spontane bir eyleme giriştiklerinde (Örneğin 2004’te Suriye’nin Kamışlı şehrinde bir stadyumda bir araya gelen Kürtlerin spontane eylemi) bu durumda, bu tür eylemler "toplumsal hareket" kapsamına girmeyecek mi?

Daha kapsayıcı bir tanım önerisi McAdam, Tarrow ve Tilly (2001)’den geldi. Yazarlar, toplumsal hareketler, devrimler, grev dalgaları, milliyetçilik, demokratikleşme ve başka pek çok kolektif eylem biçimlerinin benzer mekanizma ve süreçlerle ortaya çıktığını belirttiler. Bütün bu kolektif eylemleri bir çatı kavram olarak “çekişmeli siyaset” (contentious politics) olarak çağırmayı önerdiler. Bu tür kolektif eylemlerin tümünü, "çekişmeli siyaset" adı verilen bir üst kavram altında birleştirmeyi önerdiler (2001, s. 4). Bu tanım şu şekildedir:

“Çekişmeli siyaset [kavramıyla] şunu kastediyoruz: (a) En az bir hükümetin iddia sahibi, iddiaların hedefi veya iddialara taraf olduğu ve (b) eğer gerçekleşirse, iddiaların en az bir iddia sahibinin çıkarlarını etkileyeceği durumlarda; iddia sahipleri ve onların hedefleri arasındaki dönemsel, kamusal, kolektif etkileşim.” (McAdam ve diğerleri, 2001, s. 5).

"Çekişmeli siyaset" tanımı çeşitli açılardan kullanışlıdır:

Kapsayıcılık: Bu tanım, daha geniş bir yelpazede kolektif eylemleri kapsar. Protesto, isyan, devrimler, milliyetçi hareketler, kültürel direniş hatta dilekçe eylemleri gibi farklı kolektif eylem biçimlerini bir çatı altında incelemeye olanak tanır. Bu geniş kapsam, Kürtlerin kolektif eylemlerinin çeşitliliğini ve karmaşıklığını daha iyi anlamak için önemli bir potansiyel sunar.

Sınırlılık: Çekişmeli siyaset kavramı, katılımcıların en az bir hükümetle çıkar odaklı, kolektif ve dönemsel bir etkileşim içinde olduğu durumları önceliyor. Bu sınırlılık bir çeşit odak sağlar. Dolayısıyla, daha geniş bir politik bağlamda anlam ve etkiye sahip olan eylemleri incelerken, daha lokal veya kişisel çekişmeleri dışarıda bırakır.

Çekişmeli siyaset kavramı henüz Türkçe literatürde yaygın bir kullanım bulmamıştır ve ilk bakışta mobilizasyon veya isyan gibi anlamları tam olarak karşılamıyor gibi görünmektedir. Kürt durumuna uygulandığında, çekişmeli siyaset kavramı; isyan, silahlı çatışma, protestolar, ateşkesler, diplomasi, müzakereler, siyaset, kültürel uyanışlar, kültürel çalışmalar, kitlesel seferberlikler, barışçıl eylemler, yargı mücadeleleri ve kolektif dilekçe eylemleri gibi geniş bir yelpazede kolektif eylemleri kapsar. Bu kapsayıcı niteliği sebebiyle, tezim boyunca çoğu yerde çekişmeli siyaset kavramını kullanacağım. Bu terimi kullanmanın başka faydaları da vardır. Bazı kolektif Kürt eylemlerinin isimlendirilmesi konusunda çeşitli anlaşmazlıklar mevcuttur. Örneğin, Koçgiri isyanını inceleyen Soileau (2014), Koçgiri'deki hadiselerin, belirli bir halk kesiminin, öncü bir grubun liderliğinde bilinçli bir başkaldırısı olmadığını ve bu nedenle 'isyan' etiketinin dikkatli bir şekilde kullanılması gerektiğini ifade eder (2014, s. 242). Ancak bu perspektif, iki nedenden ötürü problemli görünmektedir. Birincisi, isyancılara subjektif bir durum olarak 'bilinçli' olma zorunluluğu yüklemek doğru değildir. İkincisi, kolektif eylemin mutlaka belirli bir organizasyonun liderliğinde gerçekleşmesi gerekmez; kolektif eylemler örgütsüz ve spontane bir şekilde gerçekleşebilir. Aslında, araştırmacılar tarafından isimlendirmeye dair bu tartışmalar devam edecektir ancak şu aşamada Koçgiri'deki olaylar için isyan ya da çekişmeli siyaset tabirini kullanmamızın önünde herhangi bir engel yoktur.

İsimlendirme konusunda başka bir tartışma yaratan örnek, 1937-38 Dersim olaylarıdır. Dersimliler, 1925 yılındaki Şeyh Said İsyanını planlayan Azadi örgütü, 1926-

1930 yılları arasında Ağrı'daki isyancıların organize edilmesinde rol oynayan Hoybun örgütü veya 1921'deki Koçgiri İsyanına liderlik etmeyi planlayan KTC gibi örgütlerden yoksunlardı. Dersim'de 1937-38 yıllarındaki hadiseleri, Koçgiri, Şeyh Said ve Ağrı ayaklanmalarından farklı bir şekilde, hükümetin askeri müdahalesiyle tetiklenen¹ ve bu yönüyle 19. yüzyıldaki Kürt isyanlarına benzeyen bir mobilizasyon olarak görebiliriz. Dersim olayları için “isyan”, “hareket” veya “direniş” gibi kavramlar kullanabiliriz ancak “çekişmeli siyaset” terimi bu tartışmayı büyük ölçüde çözümler. Ancak, bazı durumlarda daha spesifik ifadelerin kullanılması gerekebilir. Dolayısıyla, bu tezde Dersim olaylarına ilişkin “isyan”, 'direniş' ve 'hareket' gibi kavramları çoğu yerde kullanacağım.

Öte yandan, bu tez çalışmasında odak noktam yalnızca milliyetçi hareketler olacak. Ne var ki, karşılaştığımız diğer bir kavramsal sorun, hangi tür çekişmelerin milliyetçi olarak kabul edileceği konusudur. Her çekişmeli Kürt siyaseti milliyetçi tonlara sahip değildir. Örneğin, Türkiye'deki İslamcı Kürt hareketi olan Hizbullah buna örnektir. Ya da örneğin Suriye'de 1930'larda Kürt Dağı (Afrin) bölgesinde feodal toprak sahiplerine yönelik bir hareket olarak ortaya çıkan Mürid Hareketini veya aynı yıllarda Suriye Komünist Partisinde önemli bir lider olan Kürt kökenli Halid Bektaş'ın faaliyetlerini milliyetçi kapsamda değerlendirmeyeceğiz. Bu durumda hangi tür hareketleri ya da hangi tür çekişme biçimlerini milliyetçi olarak tanımlayacağız?

I. Dünya Savaşından sonraki Kürt isyanlarına “kimlik” ve “kitle” olmak üzere iki yeni boyut eklendi. Osmanlı'da 19. yüzyıldaki Kürt isyanları otoritelerce bastırıldıktan sonra, isyancı liderler genellikle İstanbul'a getirilip ya affedilirdi ya da sürgüne gönderilirdi.² Fakat her halükârda sıradan Kürtlerin gündelik hayatlarında büyük ölçekli değişimler olmazdı. İmparatorluğun çöküşünün ardından yeni ulus-devletlerin vatandaşları olan Kürtler; Kürt muhalifler ile hükümetler arasındaki çekişmelerden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmeye başladılar. Bu durum Kürt hareketlerinin artık büyük ölçüde milliyetçi hareketlere dönüştüğü anlamına geliyordu.

¹ Bu görüşü destekleyen bir çalışma için bkz. (Oran, 2011). Bruinessen (1994), Dersim'deki isyancıların yüksek ulusal ideallerden ziyade, sadakatleri ile hareket ettiklerini belirtiyor. Yazar, bu isyanın, hükümetin aşiretlerin işlerine müdahalesine ve hükümetin "uygarlaştırma misyonu" olarak gördüğü şeye karşı direniş olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunuyor (1994, s. 9).

² Hakan (2011), çalışmasının bir kısmında isyancı liderler Bedirhan Bey ve Han Mahmud'un İstanbul'daki sorgulama beyanları ve sürgünleri hakkında detaylı bilgiler aktarıyor. Ayrıntılar için bkz. (Hakan, 2011, ss. 237-252).

Kürt milliyetçiliği, Bozarslan (2008)'ın tanımını esas alırsak, Kürtlüğe dayalı idari bir yapının (özerklik, federasyon veya ayrı bir devlet) kurulmasını hedefleyen ve kendine özgü semboller ve siyasi bir söylem oluşturmuş bir akımdır (2008, s. 841). Bu tanım Gellner (1983)'in "ulusal birim ile siyasal birimin çakışmasını öngören siyasal bir ilke" (1983, s. 1) şeklindeki tanımına oldukça yakındır. Bozarslan'ın tanımı kimlerin Kürt milliyetçisi olduklarına dair keskin bir sınır çiziyor. Öte yandan, Özoğlu (2005) Kürt milliyetçilerini, etnik temelli bir birlik ve tarihsel bir anayurt fikrini geliştiren ve Kürt siyasi hareketlerine aktif bir şekilde katılan kişiler olarak tanımlamanın daha kapsayıcı olduğunu düşünüyor. Yazara göre Kürt milliyetçiliği zorunlu olarak ayrı bir devlet için çabalama ya da devlet karşıtı olma fikrine dayanmak zorunda değildir (2005, s. 20). Yazara göre "‘Kürt milliyetçiliği’ (tamamen olmasa bile) esas olarak iki öncüle dayanan entelektüel ve siyasi bir harekettir: [1] Kökleri kadim tarihe dayanan tutarlı bir Kürt kimliğine duyulan inanç ve [2] tarihi bir Kürt anayurdu ya da toprağı üzerinde feragat edilemez bir kendi kaderini tayin etme hakkına kanaat getirme." (Özoğlu, 2005, s. 19).

Kürt milliyetçiliği konusunun teorik yönüne dair bir tartışmaya girmeyeceğiz, ancak çoğu Kürt hareketinin Bozarslan (2008) ve Özoğlu (2005) tarafından öne sürülen tanımlamalarla tamamen örtüşmeyebileceğini belirtmek gerekiyor. İlk olarak, aynı organizasyon veya hareket içinde bile üyeler veya liderler milliyetçi amaçlar konusunda farklı görüşlere sahip olabilirler. Örneğin, 1918 yılında kurulan KTC örgütünün Bedirhan ve Şemdinan fraksiyonları arasında bu farklılık görülebilir; Bedirhanlar Kürt bağımsızlığını savunurken, Şemdinanlar Kürtler için özerklik talep ediyorlardı. Öte yandan, hareketler statik değil dinamik yapılardır. Bir hareketin hedefleri zamanla evrilebilir. Örneğin PKK, bir ulus-devlet kurma idealiyle (Öcalan, 1993) sahneye çıktı, ancak 1990'lı yıllarda bu hedeflerinden ödün verebileceklerini (Öcalan ve Küçük, 1993, s. 187) gösterdiler ve 2000'lerden itibaren ise "demokratik konfederalizm" (Öcalan, 2006) adını verdikleri, kendi kaderini tayin hakkını dışlamayan ancak ulus-devlet modelini eleştiren bir hedefe doğru yöneldiler.

Dolayısıyla, bu çalışmanın kapsamına alınan çekişmeli hareketler için, daha esnek ve kapsayıcı bir tanıma gereksinimimiz bulunmaktadır. Bu tez çalışmasına dahil edeceğim hareketleri belirlerken, söz konusu hareketlerin şu üç koşuldan birini yerine

getirmelerini kriter olarak belirledim: Bağımsızlık talebi, özerklik arzusu veya kültürel hakların savunulması. Kürt muhalifler, sınırlı düzeyde yerel özerklik talep edenlerden (Örneğin, 1920’lerde Türkiye’deki Koçgiri isyancıları veya 1930’larda Suriye’deki Kürt aşiretleri), kolektif kimlik hakları ve ekonomik eşitlik arayışındakilere (1960’larda TİP içerisindeki Doğulular Grubu veya Doğu Mitinglerinde dile getirilen talepler), bağımsızlık peşinde olanlardan (Örneğin ilk yıllarında PKK) geniş çaplı özerklik arzulayanlara (Örneğin 1990’lardan itibaren PKK veya 2011’den itibaren Suriye’deki PYD hareketi) kadar farklı ve çeşitli milliyetçi amaçlara sahiplerdi.

1.3 Literatür İncelemesi: Çekişmeli Kürt Siyaseti Üzerine Mevcut Çalışmaların Değerlendirilmesi

Ortadoğu'daki politik aktivizmi, toplumsal hareket literatürü bağlamında ele alan çalışmalarda “aslan payı” İslami hareketlere ayrılmış durumdadır (Örneğin, Wiktorowicz, 2004). İslami hareketleri konu alan uzmanlar, toplumsal hareket literatürüne hızla adapte olurken, Kürt hareketleri üzerine çalışan araştırmacılar için aynı durum söz konusu değildir. Kürt hareketleri, genellikle kimlik, milliyetçilik ve insan hakları gibi temalar çerçevesinde incelendi. Bu literatür incelemesinde, Kürt mobilizasyonu üzerine mevcut çalışmaları ele alacağım. İlk olarak Türkiye'deki, ardından Suriye'deki Kürt aktivizmini konu alan araştırmaları değerlendireceğim.

İsmail Beşikçi (1970) “*Doğu Anadolu’nun düzeni: Sosyo-ekonomik ve etnik temeller*” ismini taşıyan çalışmasında, Türkiye’deki Kürt sorununun ve her ne kadar bu tabiri kullanmamış olsa da Kürt çekişmesinin nedenlerini inceledi. Beşikçi, Kürt sorununu kimlik perspektifinden şu şekilde analiz etti:

“Bugün, «Doğu Sorunu»nu, yalnız ekonomik açıdan «ilerilik» ve «gerilik» sorunu olarak ele almakta yanlış bir tutumdur. «Doğu Sorunu» nun, aynı zamanda etnik bir sorun olduğunu artık gözden uzak tutmamak gerekir. Çünkü, «geri kalmışlık» ve «yoksulluk» sadece Doğu Anadolu'nun değil, tüm Türkiye'nin sorunudur. Örneğin, Orta Anadolu veya Batı Anadolu'da da, Doğu Anadolu'daki gibi geri kalmış köyler ve yoksul

halk yığınları vardır. Fakat, bugün Türkiye’de Doğu Anadolu ölçüsünde bir Orta Anadolu, bir Batı Anadolu sorunu yoktur.” (Beşikçi, 1970, s. 15).

Bruinessen (2013), 1978’de hazırladığı doktora tezi “Ağa, Şeyh, Devlet”te, Kürt hareketlerini anlamlandırmak için birincil bağılıklara dikkat çekti. Bu perspektife göre, Kürtlerin aşiret liderlerine ve şeyhlere olan bağılıkları, Kürt hareketlerinin gidişatını belirlemektedir. Yazar, Şeyh Said İsyanını örnek olay incelemesi olarak ele aldı ve Nakşibendi Şeyhi Şeyh Said’in, Zazaca konuşan Kürtler üzerindeki etkisinin bu isyana katılım için belirleyici olduğunu savundu (Bkz. 2013, ss. 445-461). Özoğlu (2005) ise, kimlik odaklı bir yaklaşımla, Kürt hareketlerini inceledi. Yazar, toprağın Kürt kimliğinin oluşumunda merkezi bir rol oynadığını ve Kürt milliyetçilerine taleplerini meşrulaştırmak için temel sağladığını belirtti (2005, s. 19).

Bu üç yaklaşım, kimlik meselesini odak noktasına alarak Kürt çatışmasının kritik bir boyutunu aydınlatmaktadır. Ancak, etnik meseleler, birincil bağılıklar ya da toprakla ilişkilendirilen kimlikler, son yüz yıl süresince zaten mevcuttu. Örneğin, Şeyh Said İsyanı bastırıldıktan bir yıl sonra da mevcuttu; Kürtlerin Türkiye’de harekete geçemediği sessizlik dönemlerinde (1940-1960) de mevcuttu; Suriye’deki uzun sessizlik yılları boyunca da mevcuttu. Bu nedenle, bu yaklaşımlar, çekişmeli siyasetin neden bazı dönemlerde tırmanışa geçtiğini ve neden bazı dönemlerde durulduğunu izah etmekte yetersiz kalmaktadırlar.

Bazı araştırmacılar, spesifik teorilere referans vermese bile, çevresel politik değişkenlere ve kaynaklara odaklandılar. Olson (1989)’un Şeyh Said isyanına yönelik klasik çalışması bunlardan bir tanesidir. Bu çalışmada yazar, isyanın yükselişi ve çöküşü üzerine; Erzurum’da oluşturulan Azadi örgütünün etkisi (yani temelde kaynak mobilizasyonu), İngilizlerin isyana olan yaklaşımı (yani, uluslararası politik fırsat yapıları) ve hem aşiretler hem de Kürt mezhep grupları arasındaki anlaşmazlık noktaları (İsyancı elitlerin ittifak sistemleri) gibi değişkenleri değerlendirdi. Ancak yazar, mobilizasyon sürecine kıyasla, daha çok sonuçlara eğildi. Yazar, isyanın başarısız olmasını İngiliz yardımının eksikliğine bağlasa da, İngiliz desteğinin olmamasına karşın isyanın nasıl çıkabildiği meselesine yeterince eğilmedi.

Bazı çalışmalar, Kürt hareketlerinin tarihsel yönlerine ağırlık vermiştir. Bu bağlamda McDowall (2004)'ın "Modern Kürt Tarihi" adlı çalışması bu alandaki en kapsayıcı çalışmalardan biridir. Yazar, bu kitabında çeşitli zaman aralıkları ve bölgeler üzerine derinlemesine bir analiz gerçekleştiriyor. Spesifik bir zaman dilimine odaklanıldığında, yazar, 1970'ler ve 80'lerde Türkiye'de yeşeren Kürt hareketinin köklerini, 1950'lerden itibaren Kürtlerin yerleşim bölgelerindeki şehirleşme ve sosyo-ekonomik dönüşümlere dayandırıyor. Yazar, bu dönemde meydana gelen yoksulluk, sosyal adaletsizlik ve mekânsal değişimin etkilerine işaret ediyor (McDowall, 2004, s. 535, ayrıca bkz. ss. 530-534). Bu çerçevede Beşikçi (1992) tarafından yapılan analiz de, paralel bir bakış açısı sunar. Beşikçi, 1967'deki Doğu Mitingleri üzerine yaptığı çalışmasında, Türkiye'nin değişik şehirlerinde Kürtler tarafından organize edilen bu gösterileri, doğu ve batı arasındaki ekonomik/sosyal farklılıklar ve feodal bağlar çerçevesinde değerlendirdi. Her iki yazarın metodolojileri, 1970'lerde toplumsal hareketlerin değerlendirilmesinde kullanılan fakat bugün için geçerliliğini yitirmiş olan Gurr (1970)'un "göreceli yoksunluk" teorisiyle paralellik gösterir (Bu teori, teorik çerçeveyi tartıştığımız bölümde daha ayrıntılı incelenecektir). Ne var ki, yoksunluk ve doğu ile batı arasındaki ekonomik dengesizlik gibi faktörlere dayanarak Kürt hareketlerini açıklamaya çalışan araştırmacılar, bu faktörlerin nasıl ve neden bir mobilizasyon kanalına dönüştüğünü incelemek yerine, genellikle bu faktörlerin varlığını hareketin ortaya çıkışı için yeterli bir koşul olarak kabul ederler.

Kürt hareketlerini, örgütlerin içsel dinamiklerinden hareketle inceleyen yaklaşımlar genellikle PKK üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Bu kapsamda, Özcan (2006), White (2012) ve Aydın ve Emrence (2015)'nin çalışmalarını özet olarak ele alabiliriz. Özcan (2006), çalışmasında PKK tarafından yürütülen eğitim faaliyetlerinin, Öcalan'ın konuşmalarının dominant etkisi altında şekillendiğini vurgulamaktadır. Öcalan'ın liderliğindeki parti eğitiminin şekli ve içeriği, örgüt üyelerini ve destekçilerini motive etmekte kritik bir role sahiptir. Öcalan'ın teorik ve pratik liderliğinin yarattığı merkezîyetçi yapı, örgüt kadrolarını, destekçilerini ve Kürt halkını mobilize etmede temel bir faktör oluşturmuştur (A. K. Özcan, 2006, s. 165). White (2012) ise, PKK üyeleri ve Öcalan ile yapılan birebir görüşmelere dayanarak Weber'in "karizmatik otorite" kavramının Türkiye'deki Kürt milliyetçi hareketine uygulanabilir olduğunu belirtmiştir

(2012, s. 299). Yazara göre, “... Öcalan, kendi kişiliğini takipçileri için bir esinlenme kaynağı haline getirmeyi başarmış durumda. Apocular için PKK lideri onların inkar edilen ulusallığın yaşayan tam bir sembolüdür.” (P. J. White, 2012, s. 300). En detaylı inceleme ise Aydın ve Emrence (2015) tarafından yapılmıştır. Yazarlar, PKK ile devlet arasındaki çatışmayı, iç savaş literatürü ve toplumsal hareket teorileri çerçevesinde değerlendirmiş ve örgütlenme, ideoloji ve strateji gibi unsurlara odaklanmışlardır. Yazarlar, Özcan (2006) ve White (2012)’nin aksine, farklı sonuçlara varmışlardır. Onlara göre, Öcalan kültü, isyanın başlarında işlevsel olmuş, fakat sonraki süreçte bir yönetici elitin oluşmasını engellemiştir. Örgütün politik hedeflerine ulaşabilmesi için bir yönetici elitin oluşması gerektiği bir dönemde, Öcalan’ın merkezileştirme çabaları işlevsiz bir bürokrasiye sebep olmuştur (A. Aydın ve Emrence, 2015, s. 34).

Kuşkusuz, bir hareketin kaynakları nasıl mobilize ettiği, hangi stratejileri uyguladığı ve liderlik yapısı onu diğer hareketlerden farklılaştıran kritik özellikleri belirler. Ancak, kaynakların politik koşullardan ne ölçüde etkilendiği ve bunun kaynak ve liderlik üzerindeki etkileri bu tür analizlerde yeterince vurgulanmaz. Örneğin, Öcalan’ın ve PKK hareketinin yükseliş dönemindeki politik koşullar, Öcalan’ın tutuklandığı dönemle kıyaslandığında farklılık gösterir. Bu iki ayrı politik bağlam hem farklı bir Öcalan profilini hem de örgütün farklı ideoloji ve stratejilerini ortaya çıkarmıştır.

Çekişmeli Kürt siyasetini politik fırsat yapıları perspektifiyle irdeleyen çalışmalardan bahsedebiliriz. Bu alandaki ilk çalışmalardan biri Watts (2000) tarafından yapılmıştır. Yazar, Dersim isyanının temel nedenini, özellikle 1930'larda hız kazanan devletleşme sürecine bağlamaktadır. Dersim ayaklanması, yerel kabile ve dini liderlerin yaşam kaynaklarını ve özerkliğini ciddi bir şekilde tehdit eden yoğun Türk "devletleşme" sürecine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (2000, ss. 7, 8). İlgili teorilere atıfta bulunmasa da, Türkiye’nin kuruluş dönemindeki Kürt isyanları üzerine yaptığı çalışmasında Bozarslan (2005) benzer sonuçlara varır. Yazar, Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte Kürtler ve Osmanlı devleti arasındaki zımni sözleşmenin sona erdiğini ve bu durumun milliyetçi bir Kürt hareketini tetiklediğini öne sürer. Bozarslan’a göre, “Hükümeti 66 bin askeri seferber etmesine zorlayan 1925, 1930 ve 1936-38 Kürt isyanları Kemalizmin

Türkleştirme projelerine, yanı sıra onun kültürel ve dinsel alandaki reformlarına, aşiret ve Müslüman kardeşlik gibi Kürt sosyal yapılarını yıkma girişimlerine doğrudan bir yanıt idi.” (H. Bozarslan, 2005, s. 48).

Romano (2006)’nın çalışması, Kürt hareketlerini politik fırsatlar ve kısıtlamalar açısından değerlendiren ilk geniş kapsamlı araştırmadır. Doktora tezime ilham kaynağı olan bu çalışmada, yazar 1918-2000 yılları arasında, Türkiye’de meydana gelen Kürt hareketlerini, politik fırsat yapıları, kaynak mobilizasyonu ve kültürel çerçeveleme teorileri ışığında inceledi. Cumhuriyetin ilk yıllarında, 1918-1938 yıllarını kapsayan dönemdeki isyanları anlamak için politik fırsat yapıları yaklaşımının oldukça faydalı olduğunu belirten yazar, bu yaklaşımın 1980 askeri darbesi sonrasında PKK örgütünün doğuşu ve yükselişi konusunda eksik kaldığını ifade etmiştir. Yazara göre, eğer PKK ortaya çıkmasaydı, 1980 darbesi Kürt muhalefetini tamamen bastırabilirdi. Romano’ya göre, akıllıca bir örgütlenme ve kaynak mobilizasyonu, fırsat yapıları elverişli olmasa bile, devlete karşı ciddi bir direniş oluşturabilir (2006, ss. 64-66).

Romano’nun bu çalışması, fırsat, kaynak ve çerçeveleme gibi faktörlerin, Kürt hareketleri üzerindeki eş zamanlı etkilerini anlamak adına değerli bir kaynaktır. Fakat, bu çalışma üç temel yerden eleştirilebilir. İlk olarak, yazarın Türkiye’deki ilk dönem Kürt isyanları, 1960-70’lerdeki mobilizasyon süreçleri ve PKK hareketinin analizlerinde esasen ikincil kaynakları kullanması, çalışmanın temel zayıf noktalarından biridir. Kürt muhalifler tarafından yazılan anılar, kitaplar ve diğer birincil kaynaklar, bu kişilerin politik fırsatları nasıl algıladıklarını anlamak açısından kritik bir rol oynar. İkinci eleştiri noktası ise, Romano’nun ağırlıklı olarak Koçgiri ve Şeyh Said isyanları üzerinde durması; buna karşılık Ağrı ve Dersim isyanlarına neredeyse hiç yer vermemesi ve 1990’lardan itibaren Kürt hareketinde merkezi bir rol oynayan legal Kürt partilerini analizlerine dahil etmemesidir. Bu, esasen PKK merkezli bir yaklaşıma işaret eder. Bu tür sınırlı değişkenlere odaklanan bir analiz, çekişmeli Kürt siyasetinde politik fırsatların tam anlamıyla ne şekilde işlediğini kavramamızı kısıtlar. Üçüncü eleştiri noktası, Romano’nun PKK hareketini incelerken baskı ve mobilizasyon arasında kurduğu bağlantıdır. Yazar, 1980’deki askeri darbenin, teorik olarak, PKK hareketinin ortaya çıkışını engellemesi gerektiğini ifade eder ve analizini kaynak ve strateji üzerine odaklar. Bu, baskının

isyanların ortaya çıkışını engelleyeceği yönünde tek yönlü bir anlayışı yansıtır. Fakat, devlet baskısı, mobilizasyonu engelleyebilir (Snyder ve Tilly, 1972; Tilly, 1978), tetikleyebilir (W. A. Gamson, Fireman ve Rytina, 1977; R. W. White, 1989) ya da zaman ve koşullara bağlı olarak farklı sonuçlara yol açabilir (Almeida, 2003; Brockett, 1993; Jackson, Russett, Snidal ve Sylvan, 1978; Khawaja, 1993). Bu nedenle, bir isyanın politik fırsat yapılarından nasıl etkilendiğini anlamak için, isyanın kendine özgü bağlamı içinde de değerlendirilmesi gerekir.

Çeşitli araştırmacılar, belirli zaman aralıkları, bölgeler veya gruplar üzerinde yoğunlaşmışlardır. Lyon ve Uçarer (2001) liberal demokratik bir yapıya sahip Almanya'da PKK hareketinin, mobilizasyon süreçlerini ve mevcut fırsatları nasıl kullanabildiğini incelediler. Yazarlara göre, ifade ve örgütlenme özgürlüğünü kuvvetle savunan Almanya, düşük risk taşıyan bir politik atmosfer sağlayarak mobilizasyon için uygun bir zemin oluşturmuştur (2001, s. 934). Gündoğan (2005), 1960'lardaki Doğu Mitinglerini teorik bir sentezle değerlendirdi. Yazar, 1961 anayasasını politik fırsat yapıları, TİP ve 1960'ların Kürt örgütlerini kaynak mobilizasyonu ve Doğulular grubunun söylemlerini çerçeveleme bağlamında inceledi. Watts (2007) 1960'larda tekrar canlanan Kürt hareketini, politik fırsat yapıları perspektifinden inceledi. Yazar, Kürt aktivistlerin, Türk yönetici elitleri arasındaki çatlakları kullanarak ve Türk sosyalistleri ile ittifak yaparak Cumhuriyet yönetimine meydan okudukları yönünde bir sonuca vardı (2007, s. 3). Ercan (2010) 1960'lardaki şiddet dışı yöntemlerden, PKK liderliğindeki silahlı mücadeleye geçişin sebeplerini araştırdı. Yazar, Türk devletinin Kürtleri kültürel ve siyasal olarak tanımamasının, 1960'lar ve 1970'lerdeki Kürt hareketi aktörleri için meşruiyet kazanma çabalarında önemli bir politik fırsat oluşturduğunu belirtti. 1960'ların ikinci yarısında, Kürt siyasi girişimcilerinin talepleri Türk devleti tarafından reddedildi ve bu 1971 askeri müdahalesi sonrası Kürt hareketinin ideolojik olarak radikalleşmesine önemli bir zemin hazırladı (Ercan, 2010, ss. 2, 6).

Türkiye'de faaliyet gösteren yasal Kürt partileri hakkındaki en kapsamlı çalışma, Watts (2014) tarafından yapılmıştır. Yazar, 1990-2008 yılları arasında Türkiye'deki legal Kürt partilerinin, politik kurumları ne şekilde kullandıklarını ve bunun mobilizasyon

üzerindeki etkilerini inceledi. Watts, politik fırsatların Kürt siyasetçilere sunduğu olanakları şu şekilde anlatmaktadır:

“Hükümet sahasının içinde seçilmiş yetkililer ve parti liderleri olarak çalışmak Kurdî partilere ve aktivistlere hareketi ve hareketin hedeflerini yeni şekillerde, yeni mekânlarda ve de yeni izleyicilere anlatmak için kullanabilecekleri yeni türden olanaklara/kaynaklara erişim sağladı. Bunlar arasında bütçe ve bina gibi maddi kaynaklar ve insan kaynakları; yasal olanaklar (örneğin dokunulmazlık); erişim olanakları; idarecilik ve diplomasinin sağladığı siyasi rol olanakları; özellikle oylar gibi meşruiyet kaynakları bulunmaktadır. (...) [Kürt aktivistler] İlk olarak, konvansiyonel siyaset arenasını ve çerçevesini “yüksek ses sistemlerine” dönüştürüp, Türk devlet kuramlarının güvenlik, kimlik ve temsiliyet anlatılarına meydan okuyan, çatışma yaratmaya oldukça yatkın bilgileri dolaşıma soktular. İkincisi, rakip bir “yönetimsellik” (Foucault 1991) ve güneydoğudaki kent ve kasabalarda yeni bir kolektif Kürt “öznesi” inşa etmeye çalıştılar.” (N. F. Watts, 2014, ss. 39, 40).

Tezcür (2016), PKK örgütüne katılan kişilerin motivasyonlarının ne olduğunu anlamaya çalıştığı çalışmasında, 1984–2012 yılları arasında yaşamını yitiren PKK militanlarının %37 ile %41'ini oluşturan 8.266 militanla ilgili kapsamlı bir veri tabanı oluşturdu. Bu veri tabanı, militanların isimlerini, cinsiyetlerini, doğum, katılım ve ölüm tarihlerini ve yerlerini, ayrıca ailelerinin sosyoekonomik durumları, eğitim seviyeleri ve meslekleri gibi kişisel bilgileri içerir. Yazar, politik fırsat yapılarına doğrudan bir gönderme yapmasa da, elde ettiği sonuçlar devletin baskı uygulama eğilimi ile örgüte katılım arasında iki türlü bir ilişki ortaya koyuyor. Yazara göre, çatışma bölgelerinde yaşayan köylülerin ya da devlet şiddeti sebebiyle mağdur olan aktivistlerin ayaklanma kararlarını açıklamada, güvenlik argümanı en etkili yoldur. Bu durum, çatışmaların yoğunluğunun zirveye ulaştığı ve karşı isyan politikalarının insan haklarına değer vermediği 1990'lı yıllarda özellikle belirgin hale gelmiştir. Öte yandan, baskının azaldığı 1999 sonrasında katılımlar devam etti. Daha önce isyana dahil olmuş akrabaları olan kişiler, devlet şiddeti tecrübe etmiş aileler ve arkadaşları, bu dönemde belirgin faydalar veya kişisel tehditler olmaksızın isyana katılmaya devam ettiler. Silahlı çatışma, gerçek şiddet seviyeleri azalmış olsa dahi, militan eylemlere yönelik radikal kimliklerin sürekli

mirasını yaratmıştır. Bu durum göz önüne alındığında, birçok katılımcının isyana dahil olma kararı, basit bir maliyet-fayda analizi yerine, ahlaki düşünceler ve ailevi-sosyal bağlılıklarını içeren bir süreçle olmuştur (Tezcür, 2016, ss. 250, 260, 261).

Yukarıda özetlediğimiz çeşitli faktörlerle (belirli bir zaman, bölge veya grup) yapılan analizler, Kürt radikalizmini anlama konusunda çok yönlü perspektifler sunabilir. Fakat, politik fırsat yapılarının daha geniş coğrafyalarda ve farklı hareketlerde benzer etkileri olup olmadığını detaylıca araştırmak önem arz eder. Şimdi, Suriye'deki Kürt çatışmasına odaklanan çalışmaları inceleyelim.

Akademik çevrelerde, geçtiğimiz on yılı saymazsak, Suriyeli Kürtler genellikle göz ardı edilmiştir. Ortadoğu'da yaşayan azınlıklar üzerine yapılan karşılaştırmalı çalışmalarda, Suriye'deki Kürtler hakkında yazılan bölümler çoğunlukla mevcut değildi (Örneğin, Bengio ve Ben-Dor, 1999). Ayrıca, Suriye'nin devlet yapısı, dış politikası, Ortadoğu'daki duruşu ve uluslararası ilişkiler bağlamındaki rolü üzerine yazılan pek çok akademik metin, Suriye'deki Kürtleri ancak yüzeysel bir şekilde ele almıştır (Allsopp, 2014, s. 7). Bu görmezden gelme o kadar belirgindi ki, örneğin, David Fromkin (2001)'in Ortadoğu konusunda önemli bir kaynak olarak kabul edilen "*A Peace to End All Peace*" kitabında, Kürtlerin yaşadığı ülkeler Irak, İran, Rusya Ermenistanı ve Türkiye olarak sıralanırken, Suriye anılmamıştır (2001, s. 503). Suriye üzerine odaklanan araştırmacılar da Suriye'deki Kürtleri büyük ölçüde dikkate almamışlardır (Örneğin, Philipp ve Schäbler, 1998). Dahası, Ortadoğu'daki Kürtleri inceleyen araştırmacılar bile bu ihmali sürdürmüşlerdir. Örneğin, McDowall (2004a)'ın "*Modern Kürt Tarihi*" adlı kitabında Suriyeli Kürtler yalnızca 20 sayfada işlenmiştir. Çoğu araştırmada, Suriye'deki Kürtler ve Suriye'deki Kürt varlığı genellikle iki bağlamda ele alınmıştır: Birincisi, Türkiye'deki Kürtler arasında gelişen Kürt milliyetçiliği (Atatürk'ün Kürt organizasyonlarına yönelik baskıları sonucu Suriye'ye sürgüne zorlananlar) ve ikincisi, Kürt milliyetçi hareketi Xoybûn'a dair yapılan analizlerde (Allsopp, 2014, s. 8).

Bu ihmalin özellikle iki sebebi bulunmaktadır: İlk olarak, Suriye'deki Kürtlerin çekişmeli siyasetteki potansiyellerinin, araştırmacılar tarafından genellikle hafife alınmış olmasıdır. Örneğin, Hourani'nin 1947'de yayımlanan ve Arap dünyasındaki etnik ve dini azınlıkları inceleyen çalışmasında, yazar, Arap coğrafyasındaki Irak'taki Kürtler ve

Lübnan'daki Maroniler dışındaki azınlıkların genellikle zamanla ya asimile olacakları ya da pasif bir azınlık durumuna düşeceklerini öne sürmüştü. Suriye'deki Kürtlerle ilgili tahmini ise oldukça netti: Yazara göre, Suriye'deki Kürtler zamanla asimile olacaklardı (1947, s. 122). Suriye'deki Kürt politikalarına dair literatürün azlığının diğer bir nedeni, Baas rejimi altında Suriye'deki Kürtler hakkında bilgi toplama ve araştırma yapmanın getirdiği engellerden kaynaklanmaktadır. Olağanüstü ve geniş yetkilere sahip güvenlik hizmetlerinin hüküm sürdüğü, korku ve acımasızlıkla tanımlanan bu otoriter devlet, iç işlerini gizlilikle ve yanıltıcı bilgilerle perdeleyerek, sessiz kalan bir toplum tarafından içselleştirilmiştir. Kürt politik organizasyonları ve aktiviteleri Suriye'de yasadışı sayılırken, Kürt kimliğinin ifadesi devletin güvenliği, iç bütünlüğü ve meşruiyetine düzenli olarak tehdit olarak algılanır. Sonuç olarak, Suriye'deki Kürtler hakkında yapılan araştırmalar nadiren resmi izin alabilmişlerdir (Allsopp, 2014, s. 10). 2011'den sonraki iç savaş döneminde araştırmacılar için bazı erişimler sağlansa da, bilgi toplama konusunda zorluklar yine de devam etti. Bu doktora tezini kurgularken, belli bir aşamada Suriye'nin Kürt nüfus yoğunluklu bölgelerine gitme hazırlığı yapmıştım. Savaş koşullarında ülkeye giriş yapılabilecek tek nokta, Irak Kürdistan hükümeti ile Suriye'deki Kürt yönetiminin ortak kontrolünde bulunan Peşhabur-Semelka sınır kapısıydı. Araştırma amacıyla yaptığım resmi başvurularım Irak Kürdistan bölgesel yönetimince reddedildi.

Suriye'deki çekişmeli Kürt siyasetine odaklanan özgün çalışmaların yetersizliği, geniş kapsamlı bir literatür eleştirisini zorlaştırıyor. Ancak mevcut bazı önemli çalışmalar bize belirli bir noktaya kadar rehberlik edecektir.

Suriye'deki Kürt mobilizasyonuna dair en kapsamlı çalışma Tejel (2015)'e aittir. Bu çalışma Fransız mandası Suriye'si ve modern Suriye'de tarih, siyaset ve toplum ana konularıyla Kürtleri incelemektedir. Tejel, Fransız mandası döneminde Kürtlerin etnik kimlikleriyle normal bir yaşam sürdüklerini ve Kürtçenin, Kürt toplulukları arasında ve Cezire bölgesindeki Hristiyanlarla Kürtler arasında ortak bir iletişim dili olarak işlev gördüğünü belirtir. Manda yönetiminin çeşitli unsurları (sivil ve askeri yönetim) birbiriyle sürekli bir rekabet içerisindeydiler ve bu durum, doğrudan ya da dolaylı olarak bir dizi toplumsal hareketin ortaya çıkışını teşvik ediyordu (Tejel, 2015, ss. 43, 176). Tejel'e göre, Baas döneminde devletin baskı mekanizmaları belirgin hâle geldi,

mobilizasyon olasılığı ortadan kalktı ve Kürtler buna karşılık “takiye” stratejisini benimsediler. Yazar bu durumu şu şekilde izah eder:

“Arap milliyetçiliği, Kürtleri ve Arap olmayan başka grupları, farklılıklarının ve simgesel kaynaklarının meşruluğunu inkar ederek dışlamıştır. Şam hükümeti Kürt "müvekkil"lerinin sadakatini kazanmaya çalışırken, Kürtlerin çoğunluğu "takiye" politikasını seçti. Dini terim olarak kullanılan takiye ile ilişkili olan bu sosyolojik kavram, bazı olumsuz sosyopolitik koşullarda aktörlerin resmi ünanimist ideolojiye temelinden karşı çıkmak için farklılıklarını ya da ayırt edici özelliklerini gizlemeleri demektir. Koşullar elverdiğinde, önceden gizli olan grup, bu uymacılık oyununu oynamayı bırakarak görünür olmakta ve farklılıklarını açığa vurmakta ısrar eder.”(Tejel, 2015, ss. 177, 178).

Yazara göre, takiye pasif bir kabullenme biçimi değildir. Aksine, boyun eğme durumunu reddeden tutumlarla kendini gösterir. Bu tür bir direniş, örneğin, belirli söylem pratiklerinde (elitlere karşı yağcılık yapma, şifreli dil kullanma, espriler yapma) ya da belirli görevleri tamamlama konusunda isteksizlik gösterme gibi çeşitli şekillerde kendini ortaya koyabilir (Tejel, 2015, s. 178). Otoriter sistemlerde çeşitli direniş formlarıyla ilgili olarak paralel analizler mevcuttur. Örneğin, Johnston (2005), yüksek risk taşıyan rejimlerde, insanların, muhalif konuşmalarını otoritelerin denetiminin ötesinde gerçekleştirdiklerini belirtir. Bu muhalif konuşmalar, otoritelerin gözetiminden uzak, mutfak, kahve dükkanı, gece barları, kitap kulübü toplantıları ya da sinema derneği buluşmaları gibi birçok yerde gerçekleşebilir. Devletin baskısının hafiflemesiyle, sözlü direnişler ve diğer kodlanmış muhalif ifadeler, modern ve modüler repertuarlara dayalı hareketlere dönüşmeye başlar (Johnston, 2005, ss. 109, 113). Her iki yazar da takiye politikası veya muhalif konuşmalar gibi stratejilerin, belirli politik koşullar altında modern eylem repertuarlarına evrilebileceğini vurgulamaktadır. Bu durum eylem repertuarlarının, politik fırsat yapılarına ne derece bağlı olduğunu göstermektedir. Bu doktora tezinin bir amacı da politik fırsat yapıları ile eylem repertuarları arasındaki dinamik ilişkiyi ortaya çıkarmaktır.

White (2011), 1930’ların ikinci yarısında, Suriye’nin Haseke bölgesinde Kürtler ve Hristiyanlar tarafından gerçekleştirilen otonomi hareketinin, bölgesel yönetimin

Fransızlardan Arap milliyetçilerine transfer olmasına bir tepki olarak ortaya çıktığını belirtmektedir (2011, s. 86). Paralel bir analizle Lowe (2010), SKDP'nin kuruluşunun, 1950'lerde Suriye'de yükselen Arap milliyetçiliği ile bağlantılı olduğunu ifade etmektedir. Yazara göre, Arap milliyetçiliğinin yükselmesi, Kürtlerin kültürel ve politik hareketlerini etkileyen bir faktördü. Suriye liderleri, geniş bir Arap ulusunun parçası olarak gördükleri bu ideolojiye sıkıca bağlandılar. Bu durum, Arap olmayan azınlıklar için çok az alan bıraktı. Sonuç olarak, Kürtler kendi politik partilerini oluşturdu (Lowe, 2010, s. 164). Gauthier (2009), 2004'teki Kamışlı protestolarını, başka bir dizi faktörün yanı sıra, Şam'daki lider değişikliği ile açıkladı (2009, s. 105). Allsopp (2014), Suriye'deki Kürtlerin çekişmeli siyasette etkin bir rol alamamış olmalarını, Kürt partilerinin kaynakları etkili bir şekilde kullanamaması ve devlet baskısı ile ilişkilendirmektedir. 2011 isyanına kadar, siyasi partilere ve etkinliklere olan katılım sınırlı olmuştu, çünkü siyasi katılım, bireyler ve aileleri için potansiyel bir tehdit oluşturabilmekteydi. Ülke genelinde yaygın olan güvenlik servislerinin yarattığı korku, güvensizlik ve sürekli gözetim duygusu, daha geniş bir politik katılımı engellemişti. Kürt toplulukları arasında politik bilinç sürekli var olmuş olsa da, Baas Partisi yönetimi altında, politik aktivite düşük seviyelerde kalmıştı (Allsopp, 2014, s. 101). Bu dört yazar, baskı ile mobilizasyon arasında bir ilişki tespit etmişlerdir. Ancak, bu analizler baskı konusunu teorik düzeyde ele almamaktadır. Daha önce de belirttiğimiz üzere, mevcut analizler baskının hangi şartlarda ve niçin bir mobilizasyonu başlattığı meselesine yer vermemektedir.

Suriye'de 2011'de iç savaşın başlamasıyla, ülkedeki Kürtlerin "beklenmedik" mobilizasyonu, araştırmacıların dikkatini Kürtlere yönlendirdi. Öncelikle, Arap dünyası üzerine uzmanlaşmış veya toplumsal hareketleri çalışan akademisyenler Arap baharını öngörmediler (Bkz. Gause III, 2011). Aynı şekilde, Ortadoğu veya Kürt hareketlerini çalışan araştırmacılar da Suriyeli Kürtlerin, bir azınlık/etnik grup olarak mobilizasyon kapasitelerini tahmin edemediler. Öte yandan, protestoların ilk zamanlarında Suriye'deki Kürtler araştırmacılar tarafından görmezden gelinmeye devam edildi. Örneğin, Dupont ve Passy (2011) toplumsal hareketleri inceleyen araştırmacılara, Ortadoğu'daki protestoların çeşitli yönlerini anlamak için bir dizi soru sormaları gerektiğini belirtti, ancak bu sorular arasında, azınlık gruplarının (örneğin, Suriyeli Kürtlerin) takınacakları

tavır anlamaya ilgili bir öneri bulunmamaktaydı. Bazı araştırmacılar, azınlıkların rollerini anlamak için farklı metodolojilere başvurdular. Örneğin, Zabad (2017), çalışmasında Ortadoğu'daki azınlıkları Arap Baharı çerçevesinde ele alırken, Kürtler için "tesadüfi kazananlar" kavramını kullandı. Ancak, politik mobilizasyonun doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için, politik koşullar ve çerçevelerin dikkate alınması gerekmektedir (Bkz. McAdam, 1982; S. G. Tarrow, 2011; Tilly, 1978).

Suriye’de 2011 sonrası Kürt mobilizasyonu ve politik fırsat yapıları sınırları içerisinde bakıldığında, bu konuda çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Romano (2013), kısa bir makalesinde, merkezi devletin zayıflaması ile Suriye’deki Kürt mobilizasyonu arasındaki ilişkiyi inceledi. Araştırmacılar, ABD ile Suriyeli Kürtler arasındaki etkileşimi (Aziz, 2020; Wilgenburg, 2016), Suriye’nin kuzeyindeki Kürt aktörler arasındaki rekabeti (Darwish, 2016; Z. Kaya ve Whiting, 2017), PYD’nin batı medyasındaki temsilini (Teke, 2020) ve Türkiye’nin Suriye’deki Kürt hareketine yönelik politikalarını (S. Altuğ, 2013; Ozcan, 2014) incelediler. Bunun yanı sıra, mevcut çalışmaların büyük bir kısmı, genellikle Rojava’daki yönetim modelinin analizine ayrılmıştır (Barkhoda, 2016; Duman, 2015; Khalaf, 2016; Knapp ve Jongerden, 2014; Üstündağ, 2016). Sonuç olarak, Suriye'deki Kürt mobilizasyonu ve politik fırsat yapıları arasındaki etkileşime dair çalışmaların geniş bir literatürü henüz bulunmamaktadır.

Yukarıda incelediğimiz ve Türkiye ve Suriye’deki Kürt mobilizasyonunu konu edinen çalışmalar, Kürt hareketlerinin doğasını anlamamıza pek çok yönden katkı sunmuştur. Ancak bu doktora tezim, mevcut literatürden üç temel noktada ayrılmaktadır:

(1) Çoğu araştırma, belirli bir zaman dilimine odaklanmıştır. Bu yaklaşım, incelenen dönemin politik koşullarının harekete nasıl yansıdığını belirlemekte faydalı olsa da daha geniş zaman aralıklarında politik koşulların oluşturduğu etkileri kavramamıza yardımcı olmaz. Ben bu doktora tezimde 1918-2018 dönemini inceleyerek, bu boşluğu doldurmayı amaçlıyorum.

(2) Mevcut literatür genellikle sadece bir ulus-devletin sınırları içerisindeki Kürt aktivizmini incelemiştir. Benim çalışmam ise, Türkiye ve Suriye’de, aynı etnik gruptan gelen muhaliflerin politik koşullardan nasıl etkilendiklerini inceler. Bu çerçeve, politik

koşulların, farklı bağlamlarda mobilizasyon üzerinde ne tür etkiler yarattığını görmemize izin verir.

(3) Mevcut literatürde, bağımlı (isyan) ve bağımsız değişkenler (politik fırsatlar) genellikle net bir şekilde tanımlanmamıştır. Bu tez, incelenecek olan eylem repertuarlarını ve bu repertuarları, hangi politik fırsat yapılarıyla ilişkilendireceğini ve nasıl açıklayacağını ayrıntılı bir şekilde belirtir.

1.4 Çalışmanın Literatüre Katkısı: Kürt Çatışmasının Seçilme Nedeni ve Türkiye-Suriye Bağlamının Önemi

Politik fırsat yapıları teorisi, endüstriyel Batı ülkelerinde ortaya çıktı ve büyük oranda bu bölgelerde test edildi. Meyer (1999), haklı olarak, bu teorinin dünyanın diğer bölgelerinde ne kadar uygulanabilir olduğu konusunda elimizde yeterli bilgi olmadığına işaret etmişti (1999, s. 90). Kriesi (2004) ise bu teorinin kapsamının Batının liberal demokrasileriyle sınırlı olmadığını belirtti (2004, s. 85). Türkiye ve Suriye’deki Kürt çatışması, politik fırsat yapıları yaklaşımını test etmek için uygun bir alan sağlamaktadır. Söz konusu iki ülkede yaşayan Kürtler, son yüzyıl boyunca politik mobilizasyonun neredeyse tüm formlarını deneyimlediler. Bu doktora tezi, Türkiye ve Suriye gibi batı dışı toplumlarda, politik fırsat yapıları yaklaşımının geçerliliğini sorgulamayı ve bu konuda literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Eğer etnik Kürt hareketlerinin politik ve yapısal koşullardan ne derece etkilendiğini anlayabilirsek, dünyanın diğer bölgelerindeki toplumsal hareketler hakkındaki anlayışımız da artabilir.

Milliyetçi hareketler, diğer toplumsal hareketler gibi, şiddet içeren veya içermeyen yöntemlere başvururlar. Kitlesele gösteriler ve protestolar düzenler, medya araçlarını kullanır, farklı hareketlerle ittifaklar kurar, siyasi sistemin sunduğu olanakları değerlendirir, iktidarların baskı kapasitelerinden etkilenir ve uluslararası toplumun dikkatini çekmeye çalışırlar ve daha fazlası. Dolayısıyla, bir etnik hareketin mobilizasyon koşullarını anlamak, diğer toplumsal hareketler hakkındaki anlayışımızı da, örneğin çevre veya kadın hareketleri gibi, geliştirebilir.

Öte yandan, Boudreau (1996)'nın ifade ettiği gibi, araştırmacılar Güney hareketlerinin özğün yönlerini keşfederken, bu hareketleri Kuzey hareketleriyle kıyaslarlar. Fakat bu metot, çeşitli Güney protestolarını tek kategori altında birleştirerek, Kuzey ile Güney hareketleri arasındaki ortak noktaları gözden kaırır (1996, s. 175). Başka bir ifadeyle, homojen bir batı dışı mobilizasyonu algısı yanıltıcıdır. Türkiye ve Suriye'deki Kürt muhaliflerin farklı çekişme deneyimleri, söz konusu bu benzersizliği anlamamız adına eşsiz bir fırsat sunmaktadır. Suriye, en azından 1970'lerden itibaren, tek parti sistemine dayalı otoriter bir rejimdir. Türkiye'de ise, darbe dönemleri hariç, 1950'lerden itibaren serbest seçimler yapılmaktadır. Bu iki farklı politik çerçeve, batı dışı toplumlardaki mobilizasyonun çeşitlilik gösteren doğasını anlamamıza yardımcı olabilir.

1.5 Metodoloji

Bu doktora tezimde, belirli bir teorinin (politik fırsat yapıları) Türkiye ve Suriye'deki Kürt mobilizasyonu üzerindeki etkilerini test etmeyi hedefliyorum. İncelemem, Türkiye ve Suriye'deki Kürt çatışmasının son yüz yıllık geniş bir zaman aralığına odaklanmaktadır. Bu bağlamda, bir dizi çekişme, isyan ve mobilizasyon repertuarının yanı sıra, çeşitli politik fırsat yapısı değişkenlerini ele almam gerekmektedir. Bu başlık altında, araştırmanın felsefesini, türünü, örneklem seçimini ve veri toplama yöntemlerini açıklayacağım.

Metodoloji, araştırmanın nasıl yürütüleceğine dair genel stratejiyi ele alır, kullanılacak yöntemleri saptar ve bunları belirlenen araştırma stratejisiyle uyumlu bir şekilde bir araya getirir (Alharahsheh ve Pius, 2020, s. 40). İlk ele alınması gereken konu araştırma felsefesidir. Araştırma felsefesi, araştırılacak fenomenle ilgili bilgilerin toplanması ve analiz edilmesine yönelik temel inançları ifade eder. Bu bağlamda, iki ana yaklaşım bulunmaktadır: Pozitivist ve post-pozitivist yaklaşımlar. Alharahsheh ve Pius (2020)'un belirttiği üzere, pozitivism toplum içinde gözlemlenebilir gerçeklikle çalışan doğa bilimcisinin felsefi duruşuna dayanır. Bu duruş, genelleştirmelerin üretilmesine yol açar ve insan yorumu veya önyargısının etkisinden arınmış saf veri ve gerçeklere daha katı bir odaklanma ile ilişkilendirilir (2020, s. 41). Post-pozitivist yaklaşımlar ise

gerçekliğin çoklu, öznel ve insanlar tarafından zihinsel olarak inşa edildiğini kabul eder. Bu bakış açısı, mutlak bir gerçek yerine, küçük bir örneği, zaman içinde derinlemesine incelemek için esnek ve çoklu yöntemler kullanarak haklı bir iddia edilebilirlik oluşturmanın bir yolu olarak görülür. Araştırmacı, incelediği kişilerle etkileşime girer ve bu etkileşim süreci, incelenen durum veya olayı anlamaya odaklanır. Bulgular, bu anlayışın bir sonucu olarak ortaya çıkar (Crossan, 2003, s. 54).

Bu doktora tezi, belirli genelleştirmeler ve hipotezler üzerinden başka genelleştirmelere varmayı hedefler, bu yönüyle pozitivist bir paradigmayı andırır. Ancak, bu durum bu araştırmanın pozitivist bir yaklaşım sınıfına girmesi için yeterli değildir. Bu araştırma daha ziyade yorumlayıcı bir yaklaşıma yakındır. Araştırma, Kürt mobilizasyonunun ortaya çıkışını, repertuarlarını ve seviyesini kesin sayılar üzerinden değil, karmaşık bir politik bağlam içinde anlamayı amaçlar. Yüzeyde olmayan, daha derinlemesine bir anlama ulaşmayı sağlar ve sosyal, kültürel ve politik bağlamda değerlendirir. Araştırmanın odaklandığı sorular ve hipotezler, karmaşık ve çok boyutlu bir fenomeni ele almakta olup, bu da nesnel bir gerçekliğin tek bir yorumunun yetersiz kalacağı anlamına gelmektedir.

Bu doktora çalışması, araştırma türü olarak tümdengelim ve niteldir. Bu çalışmada tümdengelim (dedüktif) araştırma yöntemi benimsenmiştir. Araştırma, politik fırsat yapılarının Kürt hareketlerinin zamanlamasını, seviyesini ve eylem biçimlerini nasıl etkilediği sorusuna odaklanmaktadır. Başlangıçta, toplumsal hareket çalışmaları içinde yer alan geniş literatür ışığında, politik çevresel koşulların çekişmeli Kürt siyasetini etkileyeceği yönünde net bir hipotez oluşturulmuştur. Bu hipotez, Kürt hareketleri üzerinde yapılacak detaylı analizlerle test edilecektir. Amaç, genel bir teorinin bu spesifik durumda geçerli olup olmadığını ortaya koymaktır. Bu yaklaşım, genel bir prensipten yola çıkarak özel bir sonuca ulaşmayı amaçladığı için, araştırmanın tümdengelim bir karakter taşıdığı açıktır. Öte yandan, bu doktora tezinde Kürt mobilizasyonu ve politik fırsat yapılarının etkileşimi nitel bir araştırma çerçevesinde incelenmektedir. Araştırmada kullanılan ikincil kaynakların dışında, birincil kaynaklar olarak örgüt yayınları, dönemin gazeteleri, görgü tanıklarının anlatıları, döneme tanıklık etmiş kişilerin sonradan yazdıkları anı kitapları, röportajlar, yapılmış konuşmalar, duyurular, el ilanları, askeri

mahkeme iddianameleri, savunma metinleri, istihbarat teşkilatı raporları, meclis tutanakları ve diğer benzer metin tabanlı veriler kullanılmıştır. Bu veriler, içeriklerinde yer alan anlamları ve bağlamları derinlemesine anlamaya olanak tanımak amacıyla seçilmiştir. Alan araştırması yapmamakla birlikte, bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinin politik ve sosyal bağlamı anlamada sunduğu derinlemesine anlayışlara başvurur. Bu yaklaşım, Kürt hareketlerinin dinamiklerinin ve politik fırsat yapılarının etkisinin kapsamlı bir resmini çizmeme olanak tanıyabilir.

Çalışmamın örneklemi Türkiye ve Suriye olmak üzere iki farklı ülkeden seçilmiştir. Bu açıdan, bu tez çalışması “metodolojik milliyetçilik” (Wimmer ve Glick Schiller, 2002) tehlikesinin farkında olarak tasarlandı. Metodolojik milliyetçilik, diğer tanımların yanı sıra, araştırmayı belirli bir ulus devletinin politik ve coğrafi sınırları içerisine yerleştirmektir (2002, s. 578). Kürt çatışmasını çalışan araştırmacılar, genellikle spesifik bir bölgeye, sınırlı sayıda hareketlere ve belirli bir zaman dilimine odaklanırlar. Bu metodoloji çeşitli avantajlara sahip olabilir, fakat genellikle PKK gibi popüler hareketlere odaklanması, Kürt hareketlerinin ortak dinamiklerini anlamada yetersiz kalabilir. Çalışmam, Türkiye’deki Koçgiri (1921), Şeyh Said (1925), Ağrı (1926-1930) ve Dersim (1937-38) isyanlarına, çeşitli Kürt örgütlerinin (Hoybun, Azadi, TKDP, DDKO, PKK gibi) faaliyetlerine, kitlesel mobilizasyonlara ve legal Kürt partilerine odaklanır. Suriye bağlamında ise 1920 ve 30'larda Kürtlerin Fransız manda yönetimiyle etkileşimleri, Cezire'deki otonomi hareketi, SKDP, 1990'lardaki parlamento deneyimi, 2000'lerdeki mobilizasyonlar ve 2011 sonrası çekişme üzerine odaklanır. Bu iki ülkede ele alınan tüm hareket ve çekişmeleri burada sıralamak ne mümkündür ne de gereklidir; yine de, çalışmam boyunca, burada belirtilmeyen birçok olay ve hareket üzerinde durulacaktır.

Bu doktora tezi, Kürt mobilizasyonu ve politik fırsat yapılarının etkileşimini nitel bir araştırma çerçevesinde incelemektedir. Bu karmaşık ve çok boyutlu konunun derinlemesine anlaşılmasına yönelik, çeşitli birincil ve ikincil veri kaynakları kullanılmıştır.

Birincil Kaynaklar:

Örgüt Yayınları: Farklı örgütlerin ideolojilerini, stratejilerini ve eylemlerini daha iyi anlamak amacıyla incelenmiştir.

Dönemin Gazeteleri ve Medya Materyalleri: İlgili döneme özgü genel görüşler ve tepkileri belirlemek için kullanılmıştır.

Görgü Tanıklarının Anlatıları ve Röportajlar: Olayların katılımcı ve tanık perspektiflerinden anlaşılması için kullanılmıştır.

El İlanları, Duyurular ve Konuşmalar: Dönemin sosyal ve politik bağlamını ve atmosferini yansıtmak için incelenmiştir.

Yasalar, Askeri ve Hukuki Belgeler, Meclis Konuşmaları ve Tutanakları: Hükümetin, askeri organların, meclisin ve diğer resmî kurumların eylemlerinin ve politikalarının anlaşılması için analiz edilmiştir. Bu kapsamda, askeri mahkeme iddianameleri, savunma metinleri, istihbarat teşkilatı raporları, meclis konuşmaları, tutanaklar ve yasalar gibi belgeler incelenmiştir.

Anı Kitapları ve Kişisel Yazılar: Bireysel deneyimler ve perspektifler sunmak amacıyla kullanılmıştır. Bu tür birincil kaynaklar, Kürt muhaliflerin politik fırsat yapılarını nasıl algıladıklarını anlamamıza katkı sağlayabilir.

İkincil Kaynaklar:

İkincil kaynaklar olarak, mevcut literatür, akademik çalışmalar ve döneme dair diğer araştırmalar kullanılmıştır. Bu materyaller, araştırmanın teorik çerçevesinin oluşturulmasına yardımcı olmuştur.

Son olarak, bu çalışmanın bazı metodolojik sınırlamalarını ele almak istiyorum. Çalışmamı yürütürken Türkçe, İngilizce ve Kürtçeyi biliyor olmam büyük bir avantaj sağladı, çünkü kullanmış olduğum kaynakların büyük çoğunluğu bu dillerde yazılmıştı. Ancak, Suriye'de Fransız manda yönetiminin hüküm sürdüğü dönemi incelemek isteyen araştırmacılar için Fransızca bilgisi oldukça faydalı olabilirdi. Bu döneme ait arşiv belgeleri ve diğer materyallerin önemli bir kısmı Fransızca yazılmış olduğundan, bu dildeki eksikliğimi İngilizce kaynaklarla telafi etmeye çalıştım. Ayrıca, Arapçayı

bilmiyor olmam, Suriye'deki Kürtlerle ilgili Arapça yazılmış kaynaklara erişimde sınırlamalar yarattı. Bu dil kısıtlamaları nedeniyle, çalışmamda Suriye'deki Kürt mobilizasyonuna Türkiye'deki kadar detaylı yer verilememiştir. Öte yandan, Suriye'deki devlet arşivlerine erişim genellikle BAAS rejiminin güvenlik prosedürleri nedeniyle zordu. Alan araştırması yapmak ise, benimki gibi geniş zaman dilimlerini inceleyen bir çalışmada karmaşık ve zor olabilir. Buna rağmen, böyle bir girişimde bulundum. Ancak, daha önce de değindiğim gibi, Suriye’de Kürtlerin yaşadığı bölgelerde planladığım alan araştırması, ilgili hükümetlerce izin verilmediği için gerçekleşemedi. Bu kısıtlamalar, çalışmanın bazı sınırlılıklarını ortaya koymaktadır.

1.6 Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bilimsel çalışmaların doğası gereği, tüm değişken ve potansiyel faktörlerin kapsamlı bir şekilde incelenmesi mümkün değildir. Bu çalışmanın yönetilebilir kalabilmesi adına, incelenen faktörlere dair bazı sınırlamalar getirilmiştir. Bu çalışma, Türkiye ve Suriye'deki Kürt mobilizasyonu ile politik fırsat yapıları arasındaki ilişkiyi inceler. Bu çerçevede, bağımlı ve bağımsız değişkenler üzerinde iki ana boyutta sınırlamalar uygulanmıştır.

Bu tez çalışması, Kürtlerin çeşitli kolektif eylemlerini -isyan, savaş, protesto, legal siyaset ve kitlesel seferberlik gibi- mercek altına alır. Türkiye'deki Kürtlerin gerçekleştirdiği isyanlar, parlamentoda yürüttükleri mücadeleler, çeşitli protesto eylemleri ve silahlı çatışmalar ile Suriye'deki Kürtlerin, Fransız yönetimi dönemindeki faaliyetleri, otonomi hareketi, bağımsız Suriye'de illegal parti -örneğin, SKDP- faaliyetleri, kitlesel protestolar, oturma eylemleri ve dahil oldukları savaşlar gibi kolektif eylemler bu çalışmanın odağındadır. Ancak, bazı değişkenler, çalışma kapsamında ele alınamamıştır; örneğin, açıkça milliyetçi olmayan Kürtlerin parlamentodaki faaliyetleri, dindar milliyetçi Kürtlerin kültürel talepleri veya Türkiye’deki Cumartesi Anneleri’nin eylemleri gibi konular bu çalışma dışında bırakılmıştır.

Öte yandan, araştırma, politik çevresel koşullardan kurumsal politik sistemleri, hükümetlerin Kürtlere yönelik tutumlarını, baskıyı, ittifak sistemlerini ve

uluslararası/bölgesel durumları içerecek şekilde geniş bir yelpazeyi inceler. Ancak, bu değişkenlerin her biri belirli sınırlamalar içerecektir. Örneğin, Soğuk Savaş döneminde oluşan blokların Kürt mobilizasyonu üzerindeki potansiyel etkilerinin bu çalışmaya dahil edilmesi pratikte mümkün olmamıştır. Ayrıca, bu araştırma, belirli bir zaman diliminden ziyade 100 yıllık bir periyoda odaklandığı için, belirli dönemlere ait politik fırsatların hepsini detaylı olarak ele almaz. Örneğin, Suriye'de 2010'lar dönemine ait politik fırsat yapılarını incelerken, baskı ve uluslararası fırsatlara özel bir vurgu yaptım. Oysa Arap Baharı sırasında Kürtlerin mobilizasyonunu etkileyen birçok başka fırsat bulunmaktadır. Bu tezde her bir detaya inmek, çalışmayı yönetilemez kılar. Bunların tümünü incelemek, ancak ilgili döneme özel olarak odaklanan bir başka çalışma ile mümkün olabilir.

1.7 Çalışmanın Haritası ve Bölümlerin Yapısı

Bu tez çalışması beş ana bölümden oluşmaktadır. "Giriş" başlığını taşıyan ilk bölümde, araştırma sorularını belirginleştiriyor, Kürt mobilizasyonunu konu edinen mevcut çalışmaları değerlendiriyor ve uygulayacağım metodoloji hakkında bilgi veriyorum.

İkinci bölümde, kullanılacak teorik yapıyı tanımlıyorum. Bu kısımda toplumsal hareketlerle ilgili geniş bir tartışma yürütülmekte; politik fırsat yapıları teorisinin seçilme nedenleri, Kürt çatışmasını anlamlandırmadaki kritik rolü ve bu teori çerçevesinde kullanılacak değişkenler açıklanmaktadır.

Üçüncü bölümde, Türkiye ve Suriye'de yaklaşık olarak 1918-1950 dönemini kapsayan Kürt mobilizasyonu ve politik fırsat yapıları incelenmektedir. Kürtlerin kolektif eylemleri "olaylar" başlığı altında ve bu eylemleri etkileyen politik fırsat yapıları ayrı başlıklar altında ele alınarak, okuyucuya anlaşılır bir yapı sunulması hedeflenmiştir.

Dördüncü bölümde, anılan iki ülkedeki Kürtlerin 1950-2018 zaman diliminde karşılaştıkları politik fırsatlar ve kısıtlamalar ele alınmaktadır. Bir önceki bölümde olduğu gibi, "olaylar" ve politik çevresel koşulların detaylandırıldığı başlıklar ayrı tutulmuştur.

"Sonuç" bölümünde ise, çalışmanın elde ettiği bulgular, literatüre olan katkıları ve ileriki çalışmalar için öneriler tartışılmaktadır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Bu bölümde, çalışmanın teorik çerçevesini ele alıyor ve kullanmayı planladığım teoriyi netleştiriyorum. Tezimde her ne kadar politik fırsat yapıları yaklaşımı üzerinden Kürt çatışmasını açıklamayı amaçlasam da kaynak mobilizasyonu, çerçeveleme ve kolektif kimlik gibi diğer ana akım teorileri de inceliyorum. Amacım, politik fırsat yapıları yaklaşımının, diğer teorilerle kıyaslandığında, zayıf ve güçlü yönlerini okuyucuya aktarmaktır.

Bölümün devamında, Kürt mobilizasyonunu açıklamak adına politik fırsat yapıları teorisini neden tercih ettiğimi ve bu teoriye dayalı olarak nasıl bir çerçeve oluşturacağımı anlatıyorum. Son olarak, politik fırsat yapıları teorisinin kullanmayı planladığım spesifik değişkenlerini seçiyor ve bu değişkenleri tartışıyorum.

2.1 Toplumsal Hareketlere Dair Klasik Yaklaşımlar

1960'lar ve 1970'lerin başlarında, toplumsal hareketleri yorumlama konusunda genellikle iki ana gelenek öne çıkıyordu: Kolektif davranış (collective behavior) ve göreceli yoksunluk (relative deprivation) teorileri. Bu teoriler sıklıkla klasik yaklaşımlar olarak adlandırılır. Kolektif davranış teorisi, özellikle Blumer (1957), Turner ve Killian (1957) ve Smelser (1965) tarafından geliştirilmiştir. Smelser (1965) kolektif eylemleri şu şekilde tarif etmektedir: (1) Panik tepkisi (2) moda döngüsü, geçici hevesler, finansal patlama, popüler akım ve dini canlanmayı içeren çılgınlık tepkisi (3) düşmanca patlama (4) sosyal reform hareketini içeren norma odaklı hareket (5) politik ve dini devrim, mezheplerin oluşumu, milliyetçi hareket vb. içeren değere odaklı hareket (1965, s. 2). Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere, bu yaklaşım, toplumsal hareketleri irrasyonel ve öngörülemez olarak nitelendirme eğilimindedir.

Kolektif davranış teorisine dair ilk kapsamlı eleştiriler, kaynak mobilizasyonu teorisinin öncülerinden gelmiştir. Oberschall (1973), Smelser'a yönelik eleştiride bulunurken şöyle demektedir:

“Kolektif davranış teorisyenleri, günlük davranış ve rutin sosyal süreçler arasındaki süreklilikleri görmeye başlarken, Smelser'in vurgusu ayrılıklar ve farklılıklar üzerinedir. Diğer sosyologlar kolektif davranışta rasyonel bileşenleri görmeye başlarken, Smelser'in vurgusu irrasyonel bileşenler üzerinedir; sosyologlar, kolektif davranıştaki inançlar, motivasyonlar ve algıların çeşitliliğini ve bunların kalabalık davranışındaki çeşitliliği ve sosyal hareketlere farklı katılımları beraberinde getirmesini vurgularken, Smelser genelleştirilmiş inançların homojenleştirici etkilerini vurgular...” (Oberschall, 1973, s. 22).

1970'lerin başlarında, toplumsal hareketleri açıklamak için başvurulmuş diğer yaklaşımlardan birisi, Gurr (1970) tarafından ortaya konulan göreceli yoksunluk teorisiydi. Gurr, *“Kolektif şiddet potansiyeli, bir topluluk üyeleri arasındaki göreceli yoksunluğun yoğunluğu ve kapsamıyla güçlü bir şekilde değişir.”* (1970, s. 24) şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır. Gurr'a göre, göreceli yoksunluk, bir bireyin değer beklentileri ile değer yetenekleri arasındaki farkı temsil eder. Değer beklentileri, bireylerin kendilerine ait olduğuna inandıkları varlık ve yaşam koşullarını ifade ederken, değer yetenekleri bireylerin elde edebilecekleri ve koruyabilecekleri varlık ve yaşam koşullarına işaret eder. Teorinin vurguladığı ana unsur, yoksunluk algısıdır. Bireyler, kendi beklentilerine göre subjektif bir yoksunluk hissedebilirler, fakat bir dış gözlemci aynı durumu yoksunluk olarak görmeyebilir (Gurr, 1970, s. 24). Burada bir parantez açmak yararlı olabilir: Kürt hareketi üzerine çalışmalar yapan araştırmacılar arasında, bu teoriye doğrudan atıfta bulunan olmasa da, İsmail Beşikçi'nin bazı yazıları bu çerçeveye uyar. Beşikçi, 1967'de Türkiye'de gerçekleşen Doğu Mitinglerini incelediği çalışmasında, bu protestoların altında yatan nedenlerden biri olarak Türkiye'nin doğu ve batısı arasındaki ekonomik ve sosyal dengesizliklere dikkat çekmiştir (Bkz. Beşikçi, 1992).

Ancak, göreceli ya da somut ekonomik eşitsizliklerin mobilizasyona yol açtığına dair argümanlar birçok defa çürütülmüştür. Lichbach (1989), ekonomik eşitsizlik ile çatışma arasındaki bağlantıyı araştıran modellere bakarak, bu modellerin tutarsız ve

Çelişkili olduğunu, aynı zamanda tümdengelimci olduğunu belirtmiştir. Mevcut literatüre dayanarak elde ettiği sonuç, ekonomik eşitsizliğin isyan hareketlerini tetikleme potansiyelinin olumlu, olumsuz ya da nötr olabileceğidir (Lichbach, 1989, ss. 434, 465). Diğer taraftan, Schock (1996), benzer bir çalışmasında ekonomik eşitsizliğin politik çatışmayı tetikleyebileceğini, ancak bu tetiklemenin boyutunun politik fırsat yapıları tarafından belirlendiğini vurgulamıştır. Schock'a göre, rejim baskısı politik şiddeti direk etkilemekle kalmaz, aynı zamanda ekonomik eşitsizlik ve çatışma arasındaki ilişkiyi de şekillendirir (1996, ss. 122-124).

2.2. Yeni Perspektifler: Kaynak, Fırsat, ereveleme ve Kimlik

Amerikan sosyologları tarafından geliştirilen yoksunluk ve inanç odaklı perspektifler, toplumda ortaklaşa yaşanan yoksunluk ve genelleştirilmiş inançların (gevşek ideolojiler) toplumsal hareketlerin başlaması için kritik n koşullar olduğunu kabul etmektedir. Bu çerçevede, yoksunluğun artması ya da yoğunlaşması ve ideolojilerin oluşumu, toplumsal hareketlerin ortaya çıkışından önce meydana gelir. Her bir perspektif, bir toplumsal hareketin ortaya çıkışını, belirli yapısal koşulların yarattığı hoşnutsuzluğun tetiklediğini savunur (McCarthy ve Zald, 1977, s. 1214). Ancak, toplumsal hareket literatürü 1970'lerden itibaren önemli bir dönüşüme uğradı. Kolektif davranış ekolünün pejoratif anlamlar taşıyan kavramları- sapkınlık, panik, çılgınlık gibi- geride bırakılıp yerlerini daha politik tabirler olan mobilizasyon, isyan ve direnişe bıraktı. Eski anlayışta, kalabalıklar olarak nitelendirilen isyancılar, yeni perspektifle birlikte organize bir insan grubu olarak tanımlanmaya başlandı. Grupların kolektif hareketlerinin irrasyonel olmadığı, belirgin bir örgütlenme ve planlama sürecinden geçtikleri kabul edildi. Toplumsal hareketlere katılımin nedenlerinin kişisel sapmalar veya patolojik durumlar olmaktan ziyade, politik durum ve sosyal koşulların bir sonucu olduğuna dair yeni bir görüş gelişti.

Bu dönüşüm Olson'un *Kolektif Eylemin Mantığı* (*The Logic of Collective Action*) ismini taşıyan kitabının yayınlanmasından sonra hız kazandı. Bu kitap, sosyal bilimlerde geniş çapta tartışılan ve eleştirilen bir teori haline geldi. Olson'nun teorisi

doğrudan toplumsal hareketleri ele almasa da insanların ne zaman ve neden ortak bir amaca yönelik olarak bir araya geldiklerini inceler. Kolektif eylem teorisi, belirli toplumsal olayları açıklamak için rasyonel seçim teorisini kullanır. Rasyonel seçim teorisinin ilk varsayımı, bireysel aktörlerin davranışlarının, tercihlerine (yani hedeflerine, motivasyonlarına veya isteklerine) dayandığıdır. Bir bireyin davranışı kendi çıkarları tarafından belirlenir. İkinci varsayım, bir bireyin davranışının, karşılaştığı kısıtlamalara veya fırsatlara bağlı olduğudur. "Kısıtlamalar" bireyin hedefine ulaşmasını engelleyen her şeyi, "fırsatlar" ise bireyin hedefine ulaşmasını kolaylaştıran her şeyi kapsar. Üçüncü varsayım, bireylerin kendilerine sunulan davranışsal seçenekler arasında, faydalarını en üst düzeye çıkaracak şekilde seçim yaptıklarıdır. Bu nedenle, bu teori, tercih varsayımı, kısıtlama varsayımı ve fayda maksimizasyonu varsayımından oluşur (Opp, 2009, ss. 2, 453).

Öte yandan, rasyonel seçim teorisinden ve Olson'un kolektif eylem yaklaşımından esinlenen yeni paradigma, bireysel aktörleri merkezine almaz; onun yerine odak noktasını toplumsal hareketler ve kolektif aktörlere yerleştirir. Bu bağlamda, Oberschall (1973), bir toplum içinde sınırlı kaynakların bireyler, gruplar ve sınıflar arasında nasıl dağıtılacağına dair kesin bir çözüm olmadığını vurguladı. Her durumda, belirli bir zenginlik, güç ve prestij dağılımı söz konusudur ve bu, bireyler ve gruplar arasında değişiklik gösterir. Bazıları daha avantajlıdır ve elde ettikleri avantajı korumaya çalışırken, diğerleri daha dezavantajlıdır ve daha fazla pay elde etmeye çabalarlar. Yazara göre, çatışmalar, bu farklı çıkarların çatışmasından doğar (1973, s. 33). Öte yandan, kaynak mobilizasyonu teorisine ilk nihai biçimini veren McCarthy ve Zald (1977), toplumsal hareket aktivitelerindeki bireysel ve örgütsel katılımı değerlendirirken, maliyetler ve ödüllerin önemine dikkat çektiler. Yazarlara göre, toplumun yapısı ve otoritelerin eylemleri, maliyetler ve ödüller üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir (1977, s. 1216).

2.3. Kaynak Mobilizasyonu Teorisi

Buradan kaynak mobilizasyonu teorisini tartışmaya devam edebiliriz. Bu teori, 1970'lerin ortasından itibaren toplumsal hareketlerin anlaşılması için öne çıkan bir perspektif olmuştur. Bu teorinin ana ilkesi, kolektif eylemler için asıl görevin kaynak toplama olduğu ve kaynakların düzeyindeki değişikliklerin, toplumsal hareketlerin aktivite seviyelerindeki farklılıkları açıkladığı yönündedir (Cress ve Snow, 1996, s. 1090). Bu teori, toplumsal hareket incelemelerinin boyutunu “*İnsanlar neden mağdur olur?*” perspektifinden “*Mağdur olan insanlar neden ve ne zaman protesto ederler?*” bakış açısına kaydırır. Yeni yaklaşım, toplumsal çöküş odaklanan önceki çalışmaları eleştirdi ve mobilizasyon ve başarıda kaynakların önemli bir rol oynadığını savundu (Klandermans ve Staggenborg, 2002, s. x).

Kaynak mobilizasyonu, toplumsal hareketlerin büyüme, düşüş ve değişim süreçlerini ve aynı zamanda uyguladığı taktikleri inceler. Mobilize edilmesi gereken kaynaklar, toplumsal hareketlerin diğer gruplarla olan ilişkileri, dış desteğe olan bağımlılıklar ve yetkililerin bu hareketleri denetlemek ya da entegre etmek için başvurdukları stratejiler yeni yaklaşımın odağındadır (McCarthy ve Zald, 1977, s. 1213). Bu yeni yaklaşımda, organizasyon ve örgütlenme merkezi konulardır. Oberschall (1973)’in deyişiyle, toplumsal çatışma, bireylerin ve grupların bir sosyal sistemdeki yapılandırılmış düzeninden, diğer bir deyişle sosyal örgütlenmenin varlığından kaynaklanır (1973, s. 33). McCarthy ve Zald (1977), toplumsal hareketlerin anlaşılmasında belirli odak noktalarının önemini vurguladılar. İlk olarak, toplumsal hareket aktivitelerinin anlaşılmasında, kaynakların (para ve emek gibi) toplanmasının kritik bir rol oynadığı belirtilir; bu kaynaklar, sosyal çatışmalara katılmak ve kolektif amaçlar için birleştirilmek üzere gereklidir. İkinci olarak, bu kaynak toplama süreci, en azından bazı temel organizasyon biçimlerini gerektirir, bu yüzden toplumsal hareket organizasyonlarına geleneksel perspektiften daha doğrudan odaklanılır. Üçüncü olarak, bir hareketin başarıları ve başarısızlıklarını değerlendirirken, hareketi temsil eden topluluğun dışındaki bireylerin ve organizasyonların katılımının önemi kabul edilir. Dördüncüsü, belirli toplumsal hareketlere yönelen ve onlardan ayrılan kaynak akışına, genellikle bir arz-talep modeli uygulanır. Son olarak, toplumsal hareket aktivitelerinde

bireysel ve kurumsal katılımın anlaşılmasında, maliyetlerin ve ödüllerin merkezi bir öneme sahip olduğu ve bu maliyet ve ödüllerin toplumun yapısı ve otoritelerin eylemleri tarafından etkilendiği belirtilir (McCarthy ve Zald, 1977, s. 1216).

Öte yandan, Cress ve Snow (1996) kaynaklar ve toplumsal hareket aktivitesi arasındaki ilişkinin anlaşılması konusunda önemli bir eksiklik olduğuna dikkat çektiler. Bunun temel sebepleri arasında, kaynakların net bir şekilde belirlenip deneysel olarak kanıtlanamaması, farklı kaynak türleri ile mobilizasyon süreçleri veya sonuçları arasındaki bağlantının yetersiz incelenmesi ve son olarak kaynakların doğası (dışsal mı yoksa içsel mi) konusunda alternatif görüşlerin deneysel olarak ayrıştırılamaması yer alır (1996, s. 1090). Benzer bir eleştiri, teoriyi ilk geliştiren yazarlardan da geldi. McCarthy ve Zald (2001) birçok araştırmacının temelde dayanışma gruplarının, kaynaklarını nasıl mobilize ettiklerine ve bu grupların kaynakları kullanarak nasıl bir etki yarattıklarına yoğunlaştığını fakat kaynakların kaynağı konusunu göz ardı ettiklerini belirttiler (2001, s. 545). Buna karşın, kaynak türlerinin ne olduğuna dair bir sınıflama literatürü zamanla oluştu. Bu literatür, sosyal-örgütsel kaynaklar (McCarthy ve Zald, 1977), sosyal ağlar (McPherson, Popielarz ve Drobnic, 1992), liderlik (Morris ve Staggenborg, 2004), insan kaynağı (Klandermans, 1984) ve ahlaki kaynaklar (Cress ve Snow, 1996) gibi çeşitli boyutlarda ele alındı.

Tilly (1978, s. 69) toplumsal hareketler için gerekli olan dört kaynağı belirtti: Toprak (yani alan), iş gücü, sermaye ve teknik uzmanlık. Oliver ve Marwell (1992), kolektif eylemin emek-yoğun bir çaba olduğunu ve "zaman"ın kritik bir kaynak olduğunu vurguladı (1992, s. 257). Cress ve Snow (1996) ise, maddi kaynaklar arasından düzenli bir toplantı yeri ve organizasyon işlerinin sürdürülmesi için gerekli malzemelerin önemini belirtti (1996, s. 1098). Öte yandan, Edwards ve McCarthy (2004) kaynakların sadece basitçe mevcut olmasının aslında karmaşık bir durum yarattığını belirtti. Kaynaklar toplumlar arasında ve içinde eşit olmayan bir şekilde dağıtılmıştır. Kaynakların kullanıma hazır hale gelmesi, belirli bir sosyo-tarihsel bağlamda bulunmalarını ve potansiyel aktörlerin erişimine açık olmalarını gerektirir. Ayrıca, kaynak havuzlarını kolektif kaynaklara çevirmek ve bu kaynakları kolektif eylem için kullanmak genellikle koordinasyon ve stratejik çaba gerektirir (2004, ss. 116, 118).

Başka yazarlar, kaynakların mobilize edilmesi aşamalarında sosyal ağ yapılarına dikkat çektiler. Passy ve Monsch (2014), ağların protesto katılımını iki farklı süreç üzerinden- bilişsel inşa ve bağlantı oluşturma- etkilediğini ifade ettiler. Ancak, bu süreçlerin öneminin protesto eyleminin türüne bağlı olarak değiştiğini de vurguladılar. Sosyal etkileşimler, özellikle eylem maliyetinin yüksek olduğu durumlarda, bireylerin karmaşık protesto konularına ilişkin bilişsel kaynaklarını ve motivasyonlarını artırma konusunda önemli bir rol oynar. Yoğun diyalog etkileşimleri, bireylerin bilişsel yeteneklerini genişletme ve değiştirme potansiyeli taşır (2014, s. 31). Kaynak mobilizasyonu yaklaşımının ilgilendiği diğer önemli bir değişken, liderlik konusudur. Liderlerin sahip oldukları entelektüel birikim, mobilizasyonda anahtar bir kaynaktır. Bir hareketin başarılı olabilmesi için sayısız entelektüel çabaya ihtiyaç vardır. Şikayetleri çerçevelemek, ideolojiler formüle etmek, tartışmak, medyayı kullanmak, nutuk çekmek, strateji ve taktikler geliştirmek, yerel, ulusal ve uluslararası alanlardan gelen bilgiyi yaratıcı bir şekilde sentezlemek, iç ve dış elitlerle diyalog kurmak, koalisyon inşası için temeller geliştirmek ve duyguları kanallı etmek başlıca entelektüel görevlerdir (Morris ve Staggenborg, 2004, s. 175).

2.4. Politik Fırsat Yapıları Teorisi

Politik fırsat yapıları yaklaşımı, kaynak mobilizasyonu yaklaşımı gibi, 1970'li yıllarda ortaya çıktı. Bu yaklaşım, politik çekişmenin (1) ortaya çıkışını; (2) gelişimini; (3) sonuçlarını; (4) seviyesini ve (5) repertuarlarını açıklamada, politik fırsatlar olarak adlandırılan yapısal koşullara büyük bir önem atfeder. Politik fırsatların neyi içerdiğini ileriki sayfalarda detaylı bir şekilde ele alacağız, ancak bir örnek vermek gerekirse; bir hükümetin politik ve askeri olarak zayıflaması veya temsil kurumlarının kapsayıcı potansiyeli (ki bunlar çevresel ve yapısal faktörlerdir), isyancılara belirli olumlu veya olumsuz fırsatlar sunar. Bu (ya da başka) fırsatlar, bir isyanın ya da çekişmenin neden sürekli değil de belirli zamanlarda patlak verdiğini ya da neden bazı ülkelerde daha sık görülürken diğerlerinde nadiren ortaya çıktığını anlamamızı sağlar.

Bu teörinin anlaşılmasında, Eisinger (1973), Jenkins ve Perrow (1977), Tilly (1978), Mcadam (1982) ve Tarrow (2011) gibi yazarların katkılarını ele almak faydalı olacaktır. İlk kıvılcım Eisinger (1973)'dan gelmişti. Eisinger, 1960'ların ABD'sinde politik aktivizmin eyaletler arasındaki farklılıkların nedenlerini inceledi. Yazar, eyaletlerin özgürlükçü (açık) olup olmaması ve eyaletlerdeki resmi pozisyonlarda eşit temsilin olup olmaması değişkenlerine baktı. Yazar şu sonuçlara ulaştı: Protesto, aşırı kapalı sistemlerde ne etkili bir strateji ne de uygulanabilir bir yöntemdir. Kapalı bir sistemde, protestonun siyasi fırsatları genişletme taktiği sadece yetersiz kalma riski taşımakla kalmaz, aynı zamanda otoritelerce hoşgörü görme olasılığı da düşüktür. Protesto, hoşgörü bulamadığı ve olumlu tepkiler oluşturmadağı ortamlarda gelişme göstermez. Öte yandan, son derece açık bir sistemde, diğör bir deyişle bir hükümetin sadece duyarlı olmadığı, aynı zamanda ihtiyaçları öngördüğü ve karşıladığı bir sistemde, protesto etmeye gerek duyulmayacaktır. Açık bir sistemde, grupların, protestonun dramatik etkisine başvurmadan karar vericilere rahatça ulaşmaları olasıdır. Yazarın vardığı sonuca göre, protestoların en yaygın görüldüğü yerler hem açık hem de kapalı özelliklere sahip karma şehirlerdir. Yazarın ifadesiyle bu, protestonun paradoksudur ve fırsatlar yapısının açıklığındaki eğrisel bir ilişkiye işaret eder (Eisinger, 1973, s. 28).

Jenkins ve Perrow (1977), ABD'deki iki tarım işçisi örgütünün politik mobilizasyonlarını çalıştı. Ulusal Çiftçi İşçi Sendikası'nın 1946-1952 yılları arasında tarım işçilerini örgütlemeye yönelik başarısız girişimine karşın, 1965-1972 yılları arasında Birleşik Tarım İşçileri sendikasının başarılı girişimi arasındaki farkı karşılaştırdılar. Yazarlara göre, her iki örgütün de kaynakları mobilize etme performansları benzerdi. Her iki örgüt de aynı zorluklarla karşılaşmışlardı, her iki örgütün liderleri tarım işçisi topluluğunun dışından gelmişlerdi, her iki örgüt de sosyal tabanlarını hareketlendirmeye ve etkili grevler düzenlemeye çalışmışlardı. Her iki örgüt de politik protesto ve boykotlara başvurmuştu. Her iki hareketin de hedefleri benzerdi: sendika sözleşmeleri elde etmek. Her ikisi de, kitlesel tarım grevleri, örgütlü emek yardımıyla boykotlar ve liberal toplumun desteklediği siyasi talepler gibi aynı taktikleri kullandı. Yazarların vardıkları sonuçlara göre, iki örgütün sonuçlarındaki keskin farklılık, kaynaklardan ziyade, karşılaştıkları siyasi ortamın farklı olmasından kaynaklanıyordu (Jenkins ve Perrow, 1977, ss. 249, 266).

Yazarlar, iki farklı meydan okuma arasındaki ayrımın, toplumun isyancılara verdiği tepkiye dayandığını belirttiler. İlk meydan okumada hükümetin tarım politikaları, çiftlikleri önemli ölçüde desteklerken, liberal gruplar ve iş gücü çok az ve tutarsız destek sağlamıştı. Ancak, ikinci meydan okumanın geldiği dönemde, politik atmosfer büyük oranda dönüşmüştü. Hükümet artık tarım işçileri üzerindeki politikaları konusunda bölünmüş durumdaydı; liberal ve örgütlü iş gücü bir reform koalisyonu kurmuş ve çiftliklerin ayrıcalıklarını eleştiren kamu politikalarını harekete geçirmişti. Bu reform koalisyonu, meydan okumayı başlatmak için gerekli olan kaynakları sağladı. Başlamasıyla birlikte, koalisyon isyancılara destek sağlamaya devam etti, ek kaynaklar sundu ve hareketin hedeflerine baskı uyguladı. Özetle, iki hareket arasındaki ana değişiklikler, destekleyen örgütler ve hükümetin politikalarıydı (Jenkins ve Perrow, 1977, ss. 249, 250). Diğer bir ifadeyle, iki hareket, iki farklı politik fırsat yapısının ortaya çıkardığı farklı koşullar ve olanaklar altında şekillenmiştir.

Tilly (1978), hem kaynak mobilizasyonu hem de politik fırsat yapıları yaklaşımına önemli katkılar sunmuştur. Yazara göre, kolektif eylemin incelenmesi, beş temel bileşeni gerektirir: Çıkarlar, örgütlenme, mobilizasyon, fırsatlar ve kolektif eylemin kendisi. Çıkarlar, bir grubun diğer gruplarla etkileşime girdiğinde meydana gelen kazanımlar ve kayıplardır. Örgütlenme, bir grubun çıkarlarını belirleyen ve etkileyen yapıların en önemli boyutudur. Mobilizasyon, bir grubun kolektif eylem için gerekli olan kaynakları kontrol etme sürecini ifade eder. Bu kaynaklar iş gücü, malzeme, silahlar, oy ve paylaşılan çıkarların gerçekleştirilmesi için kullanılabilecek pek çok şeyi içerebilir. Fırsat, bir grubun çevresiyle olan ilişkisine odaklanır. İlişkideki değişiklikler bazen grubun çıkarlarını tehdit edebilirken bazen de harekete geçmek için yeni fırsatlar sunar. Kolektif eylem, insanların ortak çıkarları doğrultusunda bir araya gelerek hareket etmesini ifade eder. Kolektif eylem; çıkarlar, örgütlenme, mobilizasyon ve fırsatların çeşitli kombinasyonlarının sonucudur (Tilly, 1978, s. 7).

McAdam (1982), politik fırsat yapıları teorisine ilk sistemli katkıları sağlayan araştırmacıdır. ABD'deki siyahi hareketi analiz eden yazar, ne klasik yaklaşımların ne de kaynak mobilizasyonu teorisinin siyahi hareketin doğuşunu ve gelişimini tatmin edici bir şekilde açıklayamadığını belirtmiştir. McAdam'a göre, sosyal gerilim ölçümleri veya

harekete dışarıdan sağlanan destek seviyesi, 1948 ile 1970 yılları arasında görülen hareket aktivitesinin hızı ve kapsamıyla önemli bir bağlantı göstermemekteydi. Yazar, 1950'lerin ortasında siyahi isyanın ortaya çıkışını açıklamak için, politik süreç modeliyle ilişkili üç faktörün önemli olduğunu belirtmektedir. İlk olarak, politik fırsat yapısı, geniş sosyal süreçler tarafından şekillendirildi ve 1930 ile 1954 yılları arasında siyahilere karşı durumda iyileşmeler oldu. Bu durum, isyancılara taleplerini dayatmak için daha fazla olanak sağladı. İkinci olarak, siyasi fırsatlardaki bu genişleme, siyahi nüfus arasında kolektif eylemle mevcut koşulların değiştirilebileceği düşüncesi ve bu yönde bir siyasi bilincin oluşmasına yardımcı oldu. Üçüncüsü, siyahi kiliseler, kolejler ve NAACP şubelerinin eş zamanlı büyümesi, güneyli siyahi nüfusun bir toplumsal hareketi başlatmak ve sürdürmek için gereken yerel örgütlenme kapasitesini geliştirmesini sağladı (McAdam, 1982, ss. 230, 231).

Politik fırsat yapıları teorisinin gelişiminde, Tarrow (1989, 2011)'un yaptığı katkılar üzerinde durmak önemlidir. Tarrow, *"Protesto döngüleri (protest cycles) şiddet ve isyanla mı başlar, yoksa nispeten kurumsallaşmış davranış biçimleriyle mi başlar?"* sorusunu gündeme getirir ve bu soruyu şu şekilde cevaplar: İnsanlar, yoğun hissedilen şikayetlere ve fırsatlara yanıt olarak protesto etmek için sokaklara dökülürler. Fakat bu, yapısal ayrışmaların derin ve belirgin olduğu ve politik sistemin geniş çapta protesto için fırsatlar sunduğu durumda bir protesto döngüsü oluşturur. Bu döngüler, örgütlü kolektif eylem biçimleriyle ve kurumlar içinde başlar. Bu noktadan itibaren, yoğun bir mobilizasyon ve meydan okuma doruk noktasına doğru ilerler (1989, s. 13). Tarrow'un ilerleyen çalışmalarında, şikayetlere odaklanmaktan ziyade politik fırsatları merkeze aldığı görülmektedir. Yazara göre, çekişmeli siyaset, katılımcıların çeşitli teşviklere-maddi, ideolojik, partizan, grup temelli, uzun süreli ve dönemsel- karşı algıladıkları ve buna yanıt verdikleri politik fırsatlar ve tehditlerdeki değişikliklere yanıt olarak ortaya çıkar. Sınırlı kaynaklara sahip insanlar, mevcut fırsatları ve eylem repertuarlarını kullanarak, mobilize olabilirler (2011, s. 16).

2.5 Çerçeveleme Teorisi

Çerçeveleme (framing) teorisi, 1980'lerde, protestoyu açıklamak için kaynak mobilizasyonu ve politik fırsat yapıları yaklaşımlarına bir alternatif olarak ortaya çıktı. Kaynak mobilizasyonu teorisyenleri, şikayetler her yerde bulunduğu için asıl dikkat edilmesi gereken noktanın örgütlenme ve kaynakların kullanımı olduğu hususunda ısrar etmişlerdi. Çerçeveleme teorisyenleri ise şikayetlerin her yerde bulunup bulunmamasının sonucu değiştirmedığını, asıl önemli olanın bu şikayetlerin nasıl yorumlandığı ve çerçevelendiği, kitlelere nasıl aktarıldığı ve gerekirse nasıl ajite edildiği olduğunu belirttiler. Bu bağlamda, bu yeni yaklaşımın önemli teorisyenleri olan Snow ve diğerleri (1986), şikayetlerin yeni bir gözle incelenmesi gerektiğini önerdiler. Yazarlar, sosyal psikolojik tezahürlerine odaklanma eğiliminde olduğumuz şikayetler ve hoşnutsuzluklar (örneğin, göreceli yoksunluk, yabancılaşma) üzerine yoğunlaşırken, şikayetlerin ve hoşnutsuzlukların farklı yorumlarının olabileceğini ve bu yorumlardaki çeşitliliklerin bireyleri ve toplumsal hareket örgütlerini nasıl harekete geçirdiğinin genellikle göz ardı edildiğini ifade ettiler. Hem psiko-fonksiyonel hem de kaynak mobilizasyonu perspektifleri, bu yorumlama veya çerçeveleme dinamiğini dikkate almazlar (Snow ve diğerleri, 1986, s. 465).

Çerçeveleme, gerçeklik inşasında faillik ve çekişmeyi içeren aktif ve süreçsel bir olgudur. Aktif olması, belirli bir faaliyetin gerçekleştiğini belirtirken, süreçsel olması, dinamik ve gelişen bir durumu temsil eder. Faillikten kasıt, bu değişim sürecinde toplumsal hareket örgütlerinin veya aktivistlerin oynadığı roldür. Çekişmeli olması ise, mevcutlardan farklı olan ve meydan okuyabilen yeni çerçeveler üretilmesi anlamına gelir. Bu tür çerçeveleme süreçlerinin sonucunda ortaya çıkan ürün, "kolektif eylem çerçeveleri" olarak adlandırılır (Benford ve Snow, 2000, s. 614). Çerçeveler, siyasi figürlerin ilettikleri mesajların nasıl sunulduğunu belirler. Ayrıca takipçi kazanma, olumlu medya kapsamı sağlama ve karşıtlarını hareketsizleştirme yeteneklerini de belirler. Bu yetenekler siyasi zaferler elde etmede önemlidir (Polletta ve Ho, 2006, s. 188).

Bu yeni yaklaşım, politik fırsat yapıları ve kaynak mobilizasyonu yaklaşımının öncü teorisyenlerinden de onay gördü. McAdam, McCarthy ve Zald (1996), politik

fırsatlar ve mobilizasyon yapısı kombinasyonunun, gruplara belirli bir eylem kapasitesi sunduğunu fakat bir başka ögenin eksikliğinde, kolektif eylemi açıklama konusunda yetersiz kaldığını belirttiler. Fırsat, organizasyon ve eylem arasındaki bağlantıyı sağlayan unsur, insanların, durumlarına yükledikleri ortak anlamlar ve tanımlamalardır. En azından, insanların hayatlarının belli bir kısmında rahatsızlık hissetmeleri ve kolektif hareketle bu sorunu çözebileceklerine dair iyimser olmaları gerekmektedir. Bu algılardan bir ya da ikisi eksik olduğunda, harekete geçme fırsatları olsa bile, insanların eyleme geçme olasılığı son derece azalır. Bu algıların var olup olmadığını belirleyen, çerçeveleme süreçleri olarak nitelendirilen sosyal psikolojik dinamikler karmaşasıdır (McAdam, McCarthy ve Zald, 1996, s. 5).

2.6 Kolektif Kimlik Teorisi

Politik fırsat yapıları yaklaşımı mevcut politik iklim ve yasal ve kurumsal yapılar gibi geniş çerçevedeki faktörleri inceler. Kaynak mobilizasyonu, toplumsal hareketlerin belirli kaynaklara (örneğin para, insanlar, malzeme, bilgi vb.) erişimlerini konu alır ve toplumsal hareketlerin başarısının büyük ölçüde bu kaynakların nasıl toplandığı, yönetildiği ve dağıtıldığına bağlı olduğunu savunur. Çerçeveleme teorisi, toplumsal hareketlerin belirli konuları veya durumları belirli bir şekilde çerçevelemelerinin (yani anlamlandırmalarının ve sunmalarının), bu hareketlerin destekçilerini çekmeye, kamuoyunu etkilemeye ve politik hedeflerine ulaşmaya nasıl yardımcı olduğunu inceler. Dikkat edilirse, bu üç yaklaşımın ortak yanı, yapısal faktörlere ya da durumlara odaklanmış olmalarıdır. Bu yapısal bakış açısı bireylerin duygusal ve öznel deneyimlerini ve kişisel motivasyonlarını göz ardı eder ve analize dahil etmez.

Toplumsal hareket çalışmalarında kültürün yükselişi (Jasper, 1998; Johnston ve Klandermans, 1995; Polletta ve Jasper, 2001), mevcut yaklaşımlara bir dizi eleştiriyi beraberinde getirdi. Öncelikle, yapısal yaklaşımların (özellikle kaynak mobilizasyonu) duyguların rasyonel olmadığı yönündeki eleştirilerine bazı yanıtlar verildi. Bu bağlamda, Jasper (1998) *“Eğer protestocular duygusal ise, bu onları irrasyonel mi yapar?”* diye sorar. Araştırmacılar bazen duygusal protestocuların irrasyonel olabileceği endişesine

kapılabilir. Ancak, duyguların sosyal yaşamın her alanını, toplumsal hareketler de dahil olmak üzere, kapladığı bir gerçektir. En rutin günlük aktiviteler bile nötr görünseler de, kesintiye uğradıklarında büyük duygusal tepkiler ortaya çıkabilir. Duygular, olaylara verilen tepkilerin bir parçası olmanın yanı sıra, derin duygusal bağlar şeklinde eylemlerin hedeflerini belirleyen bir unsurdur. Duygusal tepkilerin çeşitliliği, pozitif ve negatif duygulardan, takdir veya aşağılama duygularına ve açık veya gizli duygulara kadar uzanır. Duygusal tepkiler, toplumsal eylemlerin temel bir parçasıdır. Bu nedenle, duyguları rasyonel veya irrasyonel olarak kategorize etmek yanıltıcıdır (Jasper, 1998, s. 398).

Çoğu devrim araştırmacısı, Viterna (2015)'ya göre, halk desteğinin seferber edilebilmesi için geniş çaplı koşulları tanımlama eğilimindedir. Genellikle, haksızlığa uğramış köylülerin devrimci potansiyelinin sürekli olarak var olduğu ve belirli politik, tarihi veya ekonomik koşulların ortaya çıkmasıyla aktif hale geldiği düşünülür. Bu geniş çaplı araştırmalar, devrimlerin hangi koşullarda ve ne zaman meydana gelebileceği konusunda önemli soruları yanıtlayabilir. Ancak, bu "devrimci" sosyal alanlarda veya politik-tarihsel bağlamlarda bulunan birçok bireyin gerçekte neden ayaklanmadığını açıklama konusunda yetersiz kalabilirler. Dolayısıyla, makro düzeydeki modellerin devrimin nedenlerini anlama noktasında sınırlı bir katkısı olabilir (Viterna, 2015, s. 84).

Öte yandan, Goodwin, Jasper ve Khattrra (1999), kaynak mobilizasyonu ve çerçeveleme teorisyenlerinin, teorilerine kültür öğelerini entegre etmiş gibi gözüktüklerini, fakat bunun aslında gerçekleşmediğini belirttiler. Siyasi olanaklar konusunda, çeşitli faktörler, yapısal olmayan değişkenlerin etkisini kabul etmek için eklenmiştir, ancak bu faktörler genellikle yapısal olmayanlar olarak doğru bir şekilde kavramsallaştırılmamıştır. Hareket öncesinde mevcut olan ancak hareket tarafından dönüştürülen ahlaki vizyonlar, zihinsel anlamlar ve duygularla ilgilenen kültürel faktörler bu kapsama girer. Politik süreç teorisyenleri genellikle, strateji, faillik ve kültür kavramlarının esnekliğini ve anlamını göz ardı ederek, bu kavramların daha yapısal gibi görünmesini sağlar. Bu teorisyenlerin siyasi olanaklara eklediği iki ana kategori, yapısal olmayan birçok öğeyi içeren "mobilizasyon yapıları" ve kültürü içermeye çalışan ancak aslında kültürü dışarıda bırakan "çerçeveleme"dir (Goodwin, Jasper ve Khattrra, 1999, s.

29). Benford (1997) ise, çerçeveleme yaklaşımına daha ince bir eleştiri getirmiştir. Yazara göre, toplumsal hareketler, kolektif kimlikler, ideolojiler ve çerçevelerden sanki onlar birer "şey"miş gibi bahsediliyor. Bu şekilde şeyleştirilmiş kavramları insanlaştırma eğilimi bulunmaktadır. Toplumsal hareket teorisyenleri, toplumsal hareketlerin "konuştuğunu", "çerçeve oluşturduğunu", "yorumladığını", "hareket ettiğini" ve benzeri eylemlerde bulunduğunu ifade ederler ki, bu tür eylemler sadece insanlar tarafından gerçekleştirilir. Toplumsal hareketler konuları çerçevelemez, bunu aktivistler veya diğer katılımcılar yapar (Benford, 1997, s. 418).

Kültür konusunun önem kazanmasıyla kolektif kimlik konusu toplumsal hareket literatürüne eklendi. Toplumsal hareket çalışmalarında, kolektif kimlik kavramının kullanımı oldukça yaygındır. Kolektif kimlik, hareketlerin hem öncüsü hem de sonucu olarak görülür ve toplumsal hareketlerin doğuşu, ilerleyişi ve etkileri üzerine olan anlatıların merkezinde bulunur. Kimlik aynı zamanda, şikâyet yapıları, çerçeveleme süreçleri, katılımcıların motivasyonları, aktivistlerin taktik seçimleri, yaşam yolculuğu sonuçları ve duygusal analizler dahil pek çok noktada kilit bir rol oynar (Hunt ve Benford, 2004, s. 433). Bir süreç olarak kolektif kimliğin üç temel boyutu vardır: (1) eylemin hedefleri, araçları ve alanı hakkında bilişsel çerçeveler oluşturma, (2) etkileşim içinde olan ve birbirlerini etkileyen aktörler arasındaki ilişkileri canlandırma, (3) bireylerin kendilerini tanımalarına yardımcı olan duygusal yatırımlar yapma. Dolayısıyla, kolektif kimlik bir süreçtir ve bu süreç, aktörlerin çevreyi değerlendirme ve eylemin maliyetlerini ve faydalarını hesaplama yeteneklerini sağlayan ortak bilişsel çerçeveleri oluşturur. Tanımladıkları durumlar, etkileşim ve etki ilişkilerinin sonucu olarak müzakere edilir ve duygusal tanınmanın bir sonucudur. Bu bağlamda, kolektif eylem asla sadece maliyet-fayda hesaplamasına dayanmaz (Melucci, 1988, s. 343).

Toplumsal hareket sosyologları, kolektif kimliğe olan ilgilerini büyük ölçüde, hakim kaynak mobilizasyonu ve politik süreç modellerindeki boşlukları giderme ihtiyacına yanıt olarak geliştirdi. Bu modeller, protestocuları yalnızca kalabalığın etkisine maruz kalan veya sistemik gerilimler tarafından protesto eylemine sürüklenen irrasyonel bireyler olarak resmeden önceki kolektif davranışçı bakış açılarına bir tepki olarak ortaya çıktı. Mobilizasyon ve süreç teorisyenleri, yapısal değişikliklere daha çok odaklandılar.

Ancak, eylemin nasıl gerçekleştiğine, neden olduğundan daha fazla vurgu yapmaları, genellikle devleti eylemin hedefi olarak görme eğiliminde olmaları ve bireysel eylemi rasyonellik temsillere dayandırmaları, bazı önemli konuların göz ardı edilmesine yol açmıştır (Polletta ve Jasper, 2001, s. 283).

Öte yandan, Melucci (1988), fırsatlar, kaynaklar ve kolektif kimliğin birbirleriyle karşılıklı etkileşimine dikkat çekti. Kolektif eylem, sosyal ilişkiler aracılığıyla, bir hedefe yönelik olarak, fırsatlar ve kısıtlamalar sistemine dayanarak ve belirli kaynaklar ve sınırların sonucunda inşa edilen bir yönelim olarak ele alınır. Bu, yalnızca yapısal önkoşulların basit bir etkisi ya da değerler ve inançların bir ifadesi olarak düşünülmemeli. Kolektif harekete geçen bireyler, eylemlerini "organize" yatırımlar aracılığıyla oluştururlar. Yani, onlar algılanan fırsatlar ve sınırlar alanını anlamaya çalışırken, ilişkilerini harekete geçirirler ve bir arada olmalarını sağlarlar, bu da kovaladıkları hedeflere anlam katar. Aktörler, kendileriyle ve çevrelerindeki unsurlarla (diğer aktörler, kullanabilecekleri kaynaklar, karşılaştıkları fırsatlar ve engeller) olan ilişkilerini tanımlama yetenekleri sayesinde kolektif eylemi ortaya çıkarırlar (Melucci, 1988, s. 332).

2.7 Teorik Sentez Yaklaşımları

Zamanla, kaynak mobilizasyonu, politik fırsat yapıları ve çerçeveleme teorilerinin bir arada kullanılması gerektiği yönünde bir anlayış ortaya çıkmıştır. Bu üç teorinin entegre edilmesi, hareketlerin oluşumunu, gelişimini ve sonuçlarını farklı bakış açılarından inceleme olanağı sağlar, bu sayede toplumsal hareketler daha bütünsel bir şekilde anlaşılabilir. Ampirik düzeyde, çok sayıda çalışma bu yöntemi uygulamıştır (r: Eligür, 2010; Romano, 2006) ve teorik alanda bu konuda belli bir literatür birikmiştir (r: McAdam ve diğerleri, 1996; Opp, 2009). Goodwin, Jasper ve Khattra (1999), sabit ve değermez modellere bağlı kalmamamız gerektiğini belirtmişlerdir. Toplumsal hareketler gibi karmaşık fenomenler söz konusu olduğuunda, evrensel geçerliliği olan önerme ve modellere ulaşmak genellikle başarısızlıkla sonuçlanır. Yazarlar, tarihsel olarak değerşebilir ve bağlama bağlı süreçlere karşı duyarlı olmamızı tavsiye etmektedirler.

Teorik düzeyde, çok çeşitli teorilere ve kavramlara açık olmalıyız. Zira bazı toplumsal hareketler politik fırsatlara ihtiyaç duyarlar, bazıları duymaz; bazıları mevcut sosyal ağları kullanır, bazıları kullanmaz; bazıları güçlü şikayetlere veya kolektif kimliklere ihtiyaç duyarlar, bazıları duymaz (Goodwin ve diğerleri, 1999, ss. 51, 52).

McAdam, McCarthy ve Zald (1996), farklı teorileri sentezlemeyi önerdikleri bir makalelerinde, bilim insanlarının genellikle bir hareketin sadece bir yönünü- örneğin genişleyen politik fırsatların etkisi veya kolektif eylemin organizasyonel dinamiklerini- incelediğine dikkat çekmişlerdir. Yazarlara göre asıl zorluk, bu faktörler arasındaki ilişkileri anlamaya çalışmaktır. Onlara göre, fırsat, kaynak ve çerçeveleme, etkileşimli bir doğaya sahiptir. Bir değişiklik, ne kadar büyük olursa olsun, sadece bu durumu fırsat olarak görece kadar iyi örgütlenmiş bir grup aktör tarafından anlaşıldığında "bir fırsat" haline gelebilir. Hareketler, çoğunlukla çevresel fırsatlardan doğabilir, fakat kaderleri genellikle kendi eylemleriyle şekillenir. Çerçeveleme süreçleri ve örgütlenme arasında benzer bir etkileşim mevcuttur. Çerçeveleme, bireylerin bir sistemin meşruiyeti ve zayıflığı hakkındaki farkındalığını artırır ve bu farkındalığı kullanarak harekete geçmelerini ve organize olmalarını sağlar. Dolayısıyla, çerçeveleme süreçleri, güçlü bir organizasyon yapısına sahip yerlerde daha belirgin ve etkilidir (McAdam ve diğerleri, 1996, ss. 7, 8, 9, 15).

2.8 Farklı Yaklaşımlar ve Kürt Mobilizasyonu

Şu ana dek ana hatlarını çizdiğimiz dört teori ve bir teorik sentezin, Kürt mobilizasyonuna ne tür açıklamalar sunabileceğini bazı geçici varsayımlar üzerinden inceleyelim.

Kaynak Mobilizasyonu (Varsayım): Belirli Kürt örgütlerinin hükümetlere meydan okuma yeteneği çoğunlukla kaynakları seferber etme yetenekleriyle açıklanabilir. Örneğin, Şeyh Said'in liderlik vasıfları, 1925'teki isyanın momentum kazanmasını sağlamıştır. 2011 sonrasında Suriye'deki PYD'nin başarısı da, kaynakların etkin kullanımına ve koşullara hızla uyum sağlama yeteneğine dayanıyordu.

Politik Fırsat Yapıları (Varsayım): Kürt çatışması zaman içinde değişen politik fırsatlara verilen bir tepki olarak görülebilir. Örneğin, Türkiye'deki 1920'ler ve 30'lardaki Kürt isyanlarının sebepleri, Mustafa Kemal hükümetinin artan baskıcı politikaları gibi, çevresel koşulların değişmesiyle doğrudan ilişkilidir. 2011'den sonra Suriye'deki Kürt çatışması ise Suriye rejiminin zayıflaması ve bu boşluğun Kürt isyancılar tarafından doldurulması gibi politik fırsatlarla mümkün olabilmektedir.

Çerçeveleme Teorisi (Varsayım): Kürt örgütlerinin ajite etme ve harekete geçirme yeteneği, bir Kürt bilinci oluşturulmasında büyük rol oynadı. Çerçeveleme stratejileri, hareketin amaçlarına ve ideolojilerine uygun bir anlatı oluşturarak, Kürt topluluğunda politik ve sosyal bir bilinç uyandırdı.

Kolektif Kimlik Teorisi (Varsayım): Kürt mobilizasyonu, kolektif Kürt kimliğinin sağladığı anlam, etkileşim, duygusal deneyimler ve dayanışma üzerine kuruldu. Bu bağlamda, örneğin Leyla Zana'nın Türkiye parlamentosundaki meydan okumaları, bu kolektif kimliğin tezahürleri olarak yorumlanabilir.

Teorik Sentez (Varsayım): Kürt hareketleri, kaynakların seferber edilmesi, politik fırsatların değerlendirilmesi, mesajların ve ideolojilerin etkili bir şekilde çerçevelenmesi ve kolektif bir Kürt kimliğinin varlığı gibi dinamiklerin birleşmesi ve etkileşimi sonucunda şekillenmiştir. Örneğin, PKK örgütünün ortaya çıkışı Türkiye'deki politik sistemin Kürtlere kapandığı bir dönemde, örgütün silaha başvurmak için yeni bir strateji çizdiği ve 1970'lerden miras kalan çerçevelmeleri yeniden formüle ettiği bir durumda mümkün olabilmektedir. Bununla birlikte, kolektif Kürt kimliği bu hareketi ayakta tutan ve ona yön veren önemli bir faktördür.

Görüldüğü üzere, her bir yaklaşım, Kürt çatışmasının çözülmesine farklı açılardan katkı sağlayabilir. Ancak, doktora tezindeki amacım olan geniş zaman aralıklarındaki Kürt mobilizasyonunu anlama çabası çerçevesinde, birçok yaklaşımın birtakım kısıtlamaları olduğu apaçıktır.

Kaynak mobilizasyonu perspektifinden bakıldığında, Kürt mobilizasyonlarının çoğunlukla belirli örgütler tarafından organize edildiğini görüyoruz. Bu örgütlerin stratejileri, kaynak tipleri, örgütsel dinamikleri, sosyal ağları, liderlik yapısı, insan

kaynakları ve ekonomik kaynakları gibi değişkenleri incelemek yeni anlama biçimleri kazandırabilir. Ancak bazı metodolojik ve teknik zorluklar mevcut. İlk olarak, bazıları (örneğin PKK) hariç, Kürt örgütleri üzerine bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Özellikle daha eski örgütler hakkındaki bilgiler genellikle eksiktir veya ulaşılamaz. Örneğin, 1922/23'te kurulmuş olan Azadi örgütüne dair elimizdeki bilgiler oldukça sınırlıdır. Suriye'deki klasik Kürt partileri hakkında da durum aynıdır. Bu partilere odaklanan birkaç önemli çalışma dışında- örneğin, Allsopp (2014) ve Tejel (2009) tarafından yapılanlar – orijinal çalışmalar sınırlıdır. Öte yandan, son 100 yıl içerisinde Türkiye ve Suriye'deki Kürt hareketleri birçok farklı örgüt tarafından yönetilmiştir. Bu örgütlerin her birinin farklı kaynakları ve farklı yöntemleri vardır. Bu durum, örgütler arasında doğrudan karşılaştırmalar yapmayı ve çatışmaların geniş zaman dilimlerine yayılmış doğasına dair genellemelerde bulunmayı zorlaştırır.

Çerçeveleme teorisi, genellikle toplumsal hareketlerin ve toplulukların kendi deneyimlerini, ideolojilerini ve amaçlarını nasıl tanımladıkları ve ilettikleri üzerine odaklanır. Bu teori, bir toplumsal hareketin anlamlı ve çekici hale getirilmesinde çerçevelemenin (framing) nasıl rol oynadığını inceler. Ancak, bu yaklaşımın da geniş bir zaman diliminde ve çok sayıda örgüt üzerinde uygulamak bazı zorluklara neden olabilir. Çerçeveleme analizi genellikle bir dizi detaylı ve kapsamlı veri gerektirir. Bu veri genellikle örgütlerin resmî açıklamaları, propaganda materyalleri, liderlerin konuşmaları ve hatta militan röportajları gibi kaynaklardan elde edilir. Tüm bu bilgilerin iki ülkede çok sayıda Kürt örgütü için erişilebilir olması oldukça zordur.

Kolektif kimlik teorisi, toplumsal hareketler ve gruplar arasında paylaşılan ve onları birleştiren ortak kimliğin önemini vurgular. Ancak, aynı metodolojik sorun burada da geçerlidir. Kimlik, bir grup üyesinin diğer grup üyeleriyle paylaştığı benzersiz ve kişisel bir deneyimdir. Bu sürecin karmaşıklığı ve sürekli evrimi, geniş bir zaman diliminde ve çok sayıda örgüt üzerinde bu teoriyi uygulamayı zorlaştırır. Ayrıca, kolektif kimlik teorisi genellikle derinlemesine röportajlar, gözlemler ve kişisel anlatılar gibi nitel verilere dayanır. Bu tür verilerin 100 yıllık bir zaman dilimi ve iki farklı ülkede çok sayıda örgüt için toplanması uygulanabilir değildir.

Sentez yaklaşımının çekişmeli Kürt siyasetine uygulanması, özellikle benim doktora tezimin geniş kapsamı göz önünde bulundurulduğunda, daha büyük zorluklara yol açabilir. Bu yaklaşım, belirli bir döneme, örgüte veya harekete odaklanırken ve bu durumlarla bağlantılı çatışmanın çeşitli yönlerini incelerken daha uygundur. Öte yandan, Opp (2009)'un kaygılarına katılıyorum. Opp, toplumsal hareket olgularını açıklarken çok farklı teorilerin ve değişkenlerin bir arada kullanılmasının sorunlu olabileceğini vurgulamaktadır. Eğer birçok farklı faktör dahil edilirse, bu durum, daha fazla değişkenin, örneğin demografik değişkenler, milliyet, kişilik özellikleri gibi, neden dahil edilmediği sorusunu gündeme getirebilir. Yazara göre, bu tür bir faktör açıklamasının ilk büyük sorunu, olası olayların ne türde olacağına dair tahminler sunmamalarıdır. Yani, kaynaklar ve fırsatlar artarsa, hangi türden eylemlerin -şiddetli protestolar mı, yoksa yasal gösteriler mi- artacağı konusunda bir tahminde bulunmamaktadır. İkinci büyük sorun, hangi bağımsız değişkenin açıklamaya dahil edilmesi gerektiği konusunda net bir kılavuzun olmamasıdır. Araştırmacının belirli bir protesto olayı -örneğin, Irak savaşına karşı gösteriler- için hangi tür kaynakların, fırsatların, kimliklerin vb. önemli olduğuna nasıl karar vereceği konusu belirsizdir. Farklı bağımsız değişkenleri bir sepete koyup, keyfi olarak en iyi uyanları seçmek tatmin edici bir çözüm değildir (Opp, 2009, s. 22).

2.9 Politik Fırsat Yapıları Teorisinin Tercih Edilme Nedenleri

McAdam, McCarthy ve Zald (1996), kullanılacak yaklaşımların seçiminin, incelenen araştırma sorusuna bağlı olduğunu belirtmişlerdir (1996, s. 7). Bu noktada, bu tezde ele alınan ana araştırma sorusunu yeniden hatırlamak önemlidir: *“Politik fırsat yapıları, Türkiye ve Suriye'deki çekişmeli Kürt siyasetinin seyrini nasıl ve hangi açılardan açıklayabilmektedir?”* Amacım, daha önce de belirttiğim üzere, kültürel, sosyal ve politik bağlamlar arasından Kürt çatışmasının politik boyutlarını anlamaktır. Başka bir deyişle, Türkiye ve Suriye'deki çekişmeli Kürt siyasetinin politik ve yapısal dinamiklerine odaklanmaktayım. Bu amaç için en ideal yaklaşım, politik fırsat yapıları teorisidir.

Politik fırsat yapıları teorisini tercih etmeme sebep olan beş ek faktör bulunmaktadır: İlk olarak, bu teorinin geniş çerçevesi, her hareketi özgün bağlamında

analiz etme imkânı sağlar. İkinci olarak, farklı hareketleri yapısal yönlerden karşılaştırmak ve aralarındaki etkileşimleri çözümlemek için kapsamlı bir çerçeve sunar. Üçüncü olarak, bu teori, kaynak mobilizasyonu ve kolektif kimlik gibi diğer yaklaşımların argümanlarını da içerir ve bazı durumlarda açıklama gücü bu teorileri aşar. Dördüncü olarak, bu teori yalnızca yapısal öğeler üzerinde durmaz, failliği de içerir. Ve beşinci olarak, bu teori sadece rasyonel kalıpları kabul etmekle kalmaz, aynı zamanda algıları ve değerleri de hesaba katar. Aşağıda bu faktörler detaylandırılacaktır.

Kürt çatışmasını, 100 yıllık bir zaman aralığında dikkatlice çözümlemek, politik ortamdaki değişimleri doğru bir şekilde tespit etmeye bağlıdır. McAdam (1996)'ın vurguladığı üzere, politik fırsatlar, kolektif eylemlerin zamanlaması ve hareket aktivitelerinin sonuçları olmak üzere iki bağımlı değişkeni açıklamada kilit bir rol oynar (1996, s. 29). Bu bağlamda, bu yaklaşım, Türkiye ve Suriye'deki politik fırsatların ve bununla ilişkili olarak çekişmeli Kürt siyasetinin nasıl evrildiğini görmemize yardımcı olabilir. Ayrıca, bu teori, iki ülkede gerçekleşen hareketlerin birbirini nasıl etkilediği, yani fırsat transferlerini anlamak adına da oldukça kullanışlıdır. Della Porta ve Kriesi (1999) tarafından “farklı ülkelerin sosyal hareketleri arasındaki ulus ötesi etkileşimi” (1999, s. 5) olarak ifade ettiği bir etkileşimden söz ediyorum. Bu etkileşim, özellikle iki kez belirginleşmiştir. Birincisi, 1920'lerde Türkiye'den Suriye'ye sığınan milliyetçi aydınlar ve aşiret liderlerinin, Suriye'de Hoybun örgütünü kurmaları ve bu örgütün Ağrı İsyanı'nı organize etmesiyle sonuçlanmıştır. İkincisi ise, PKK hareketinin Suriye'de, PYD aracılığıyla gerçekleştirdiği etkileşimdir; bu etkileşim, Suriye'deki Kürt hareketinin şekillenmesine önayak olmuştur.

Öte yandan, Kürt örgütleri veya liderleri tarafından elde edildiği düşünülen “başarıların”, aslında politik fırsat yapıları çerçevesinde daha uygun bir şekilde açıklanabileceğini öne sürmekteyim. Politik fırsat yapıları, analistlerin odak noktalarını toplumsal hareketlerin ötesindeki dünyaya yönlendirir, fakat strateji ve taktiklerin göz ardı edilmesine izin vermez. Gerçekten de, aktivistlerin hangi strateji ve taktikler hakkında hangi seçimleri yaptığını ve bu seçimlerin ne kadar etkin olduğunu derinlemesine anlamak istiyorsak, bu hesaplamaların içinde dış faktörlerin taşıdığı etkinin anlaşılması gerekmektedir. Failin derinlemesine anlaşılması, ancak yapıya dikkatle

odaklanarak gerçekleştirilir (D. S. Meyer, 1999, s. 86). Örneğin, Abdullah Öcalan'ın Türkiye'de 1980'de gerçekleşen askeri darbeden önce Suriye ve Lübnan'a geçmesi ve militanlarını Bekaa Vadisindeki kamplarda eğitmesi stratejik bir hamle olarak okunabilir, ancak ben, ileride detaylı değineceğim üzere, bu hareketin bölgesel politik koşullarla daha iyi izah edilebileceğini ileri sürüyorum. Benzer şekilde, 2011 sonrası Suriye'deki iç savaş boyunca PYD öncülüğündeki Kürt hareketinin yükselişini, PYD'nin örgütlenme modeli, stratejisi ve kaynakları mobilize etme becerisini dışlamadan, asıl olarak “büyük fırsat”larla açıklanabileceğini savunuyorum.

Kolektif kimlikle açıklanabilecek pek çok değişkenin de politik fırsat yapılarıyla daha iyi açıklanabileceğini savunuyorum. Kolektif kimliğe yoğunlaşmak yerine daha yapısal ve uzun zaman dilimlerinde oluşabilen “ulusal ayrışma yapılarına” (Kriesi ve Duyvendak, 2002) bakıyorum. Kriesi ve Duyvendak; Rokkan (1970)'dan ödünç alarak dört farklı geleneksel ayrıma dikkat çektiler: a. Merkez-periferi b. Dinsel c. Kentsel-kırsal d. Sınıfsal. Bu sınıflandırmaya göre, merkez ve periferi arasındaki ayrışmalar, ulus-devletlere karşı bölgesel ve milliyetçi hareketlerin doğmasına zemin hazırlar. Bu çatışma sürecinde, çevre pozisyonundaki azınlıkların dil ya da dinleri, mobilizasyon için önemli bir potansiyel işlevi görür (2002, s. 10). Bu yaklaşımı politik fırsat yapıları değişkenleri içine dahil ediyorum. Türkiye'de 1923'ten ve Suriye'de ise 1946'dan itibaren ulusal ayrışma yapıları oluşmaya başladı ve bu durum bir mobilizasyon potansiyeli yarattı.

Politik fırsat yapıları yaklaşımı, sadece statik ve yapısalcı bir teori olmayıp, “failin” de dahil olduğu bir perspektif sunar. Tarrow (1996) bu noktada politik fırsat yapılarını statik ve dinamik olarak iki kategoriye ayırır (1996, s. 41). Dinamik fırsat yapılarına bir örnek olarak, meydan okuyucuların kurdukları ittifaklar verilebilir. Bu tür ittifaklar, grup içi ya da dış örgütlerle kurulan iş birliklerini, ortak hedefleri ve eylemleri içerir. İttifak sistemleri müzakere, mücadele ve rekabeti içerir. Bu durum ilişkilerin sabit kalmadığını, aksine sürekli bir evrim ve adaptasyon sürecinde olduğunu gösterir. Şeyh Said İsyanı'ndan dilekçe verme eylemlerine, PKK hareketinden PYD hareketine kadar, çeşitli Kürt siyaseti, bir dizi karmaşık ve çeşitli ittifak zincirlerine başvurdu.

Politik fırsatların eyleme dönüşmesi salt rasyonel bir şekilde gerçekleşmez. İsyancıların bu fırsatları yorumlama süreci söz konusudur. Bu bağlamda, Kurzman (1996)

algılanan fırsatlara (perceived opportunities) dikkat çekti. 1979 İran Devrimi'ni inceleyen yazara göre, İranlıların çoğu devletin zayıflamasının ya da yeni yapısal fırsatların belirmesinin farkında değildi. Onların bakış açısına göre, protesto fırsatlarının değerlendirilmesi, muhalefetin algılanan gücüne dayanıyordu. Yani İranlılar, güç dengesinin değişimini, bir devlet yapısı değişikliği yerine, bir muhalefet hareketindeki değişiklikten kaynaklandığına inanıyordu (Kurzman, 1996, s. 155). Benzer bir durumun bazı Kürt hareketlerinde de yaşandığını savunuyorum. Örneğin, Türkiye’de 1921’de baş gösteren Koçgiri İsyanı sırasında, isyancılar politik koşulların isyan için uygun olduğu yanılsamasına kapıldılar. Halbuki, Mustafa Kemal hükümeti, bu tür bir isyanı bastırarak kapasiteye sahipti ve isyancıların ittifak yapıları da sağlam değildi.

2.10 Politik Fırsat Yapıları: Hangi Değişkenler Seçildi ve Neden?

Bu bölümün devamında, çalışmamda hangi politik fırsat yapılarına, yani hangi bağımsız değişkenlere odaklanacağımı detaylandıracağım.

Kavramsal karmaşayı önlemek adına, bağımlı değişkenlerin ve bu değişkenleri açıklamakta kullanılan politik fırsatların boyutlarının belirginleştirilmesi kritik öneme sahiptir (McAdam, 1996, s. 31). Ancak, Meyer ve Minkoff (2004)’un da belirttikleri gibi, politik fırsat ve protesto konularında çalışan araştırmacıların karşılaştığı temel zorluk, toplumsal hareketlerin gelişimine etki eden dış dünya unsurlarının hangileri olduğudur (2004, s. 1459). Ayrıca, araştırmacılar arasında politik fırsat yapılarının kaç farklı faktörden oluşması gerektiği konusunda bir görüş birliği de bulunmamaktadır (D. S. Meyer, 2004, s. 134).

Politik fırsatlara dair ilk sınıflandırmalardan birini Kitschelt (1986) yapmıştı. Yazar, politik fırsatları “politik girdi yapıları” ve “politik çıktı yapıları” olarak iki farklı kategoride değerlendirdi. Politik girdi yapıları, yasal politik sistemleri temsil ederken, bunlar açık veya kapalı şeklinde sınıflandırıldı. Politik çıktı yapıları ise devletin temel yapısını ifade etmekte olup, bu da güçlü veya zayıf devletler olarak işaretlendi (1986, s. 64). Amenta ve diğerleri (2002), büyük kategoriler olan "kurumsal politik sistemler", "otoriteler", "elitler", "girdi" ve "çıktı" yapıları üzerine yoğun tartışmalar bulunduğunu

ancak, devletler, bürokrasiler ve politik partiler gibi politik sosyolojinin standart kavramları hakkında yeterince ilgi bulunmadığını belirttiler (2002, s. 50). Öte yandan, Tarrow (1996), dört politik fırsat sıraladı: Güce erişimin açılması, değişen hizalanmalar, etkili müttefiklerin bulunabilirliği ve elitler arasında/içindeki bölünmeler (1996, s. 54). Kriesi ve Giugni (2002), ulusal ayrışma yapıları, kurumsal yapılar, baskın stratejiler ve ittifak yapıları olmak üzere dört politik fırsat yapısı sıraladılar (2002, s. xiii). McAdam (1996) daha net sınırlara sahip bir sınıflandırma yaptı: (1) Kurumsallaşmış politik sistemin göreceli açıklığı veya kapalılığı; (2) genellikle politik bir yapıyı destekleyen geniş bir elit hizalanma setinin istikrarı ya da istikrarsızlığı; (3) elit müttefiklerin varlığı ya da yokluğu; (4) devletin baskı kapasitesi ve eğilimi. Yazara göre, ilk boyut yani kurumsallaşmış politik sistemin göreceli açıklığı veya kapalılığı, belirli bir politikanın resmi, hukuki ve kurumsal yapısının önemini ön plana çıkarır. İkinci ve üçüncü maddeler ise belirli bir sisteme has olan güç ilişkilerinin gayri resmi yapısına atfedilen önemi dile getirir (1996, s. 27).

Tüm bu sınıflandırmalar iki ana noktayı öne çıkarır: Birincisi, politik sistemin kurumsal yapısıdır. Bu, örneğin bir devletin baskıcı eğilimlerini veya parlamento gibi kurumların dahil etme prosedürlerini içerir. İkincisi ise, isyan potansiyeli taşıyan taraflardır. Bu, isyancıların oluşturduğu ittifak yapıları ve bu yapıların isyanın dinamiklerine olan etkisini kapsar. Ben bu tez çalışmasının araştırma sorusuna yanıt bulmak için dört farklı değişkene başvuruyorum:

- 1- Kurumsal politik sistemin açıklığı ve hâkim stratejiler
- 2- Baskı ve ulusal ayrışma yapıları (Kısaca, baskının dinamiği)
- 3-Meydan okuyucu ittifak
- 4-Uluslararası ve bölgesel fırsatlar

Bu sınıflandırmayı özgün kılan iki husus bulunmaktadır. İlk olarak, kurumsal politik sistemin isyancılara ne ölçüde açık olduğuna ek olarak, gayri resmi dâhil etme veya dışlama biçimlerini de analize dahil ediyorum. Bu, yönetici elitlerin baskın stratejilerini dikkate almayı içerir. İkinci olarak, devletin isyancılara yönelik baskı eğilimi

kategorisine, merkez-çevre ayrımını temsil eden ulusal ayrışma yapılarını dahil ediyorum. Bu iki değişken genellikle diğer sınıflandırmalarda göz ardı edilir.

Bu değişkenlerin Kürt mobilizasyonunu ne derece açıklayabileceğini görmek için her birini ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

2.11 Kurumsal Politik Sistemin Açıklığı ve Hâkim Stratejiler

Burada iki temel ayrıma gidiyorum: (1) Kurumsal politik sistemin açıklığı, (2) hâkim stratejiler. Tartışmaya ilk değişkenle devam edelim. Eisinger (1973), yaptığı sınıflandırmada, legal politik fırsatları, hükümetin yapısı ve temsil organlarıyla sınırlı tutmuştu. Ayrıca, sadece yerel düzeydeki legal fırsatlara odaklandı. Yazar, ulusal düzeydeki fırsatları göz ardı etmişti. Bu boşluk sonraki yazarlarca dolduruldu (Bkz. Kitschelt, 1986; McAdam, 1996; S. Tarrow, 1996). Şu soruyu sorarak tartışmaya devam edelim. Legal politik sistemin açık ya da kapalı olması ne demektir?

Kitschelt (1986)'a göre politik sistemin yeni taleplere açık olup olmadığını belirleyen faktörler arasında, seçim politikalarında çeşitli talepleri dile getiren politik partilerin, fraksiyonların ve grupların sayısıdır. Bu sayı ne kadar yüksek olursa, sistem o kadar merkezkaç eğiliminde olacak ve bu durum "kartel" partilerinin sistem üzerindeki etkisini zayıflatacaktır (1986, s. 63). Türkiye ve Suriye'nin, birbirinden oldukça farklı temsil olanakları sunmaları, kurumsal politik sistemin açıklığı değişkenimizi test etmek için eşsiz bir fırsat sunar. Türkiye'de faaliyet gösteren ilk parlamentoda 1920-1923 yılları arasında farklı grupların temsil edildiği bir çoğulculuk hakimdi. Ancak, Türkiye, 1920'lerin ortalarından 1950'ye dek tek parti hükümeti tarafından yönetildi. Tek parti iktidarının fiilen sona erdiği 1950'lerden itibaren ise, kısa dönemli darbe dönemleri hariç, parlamentoda pek çok farklı partinin temsil edildiği çoğulcu bir parlamento sistemi oluştu ve bu gelenek devam etti. Geleneksel Kürt liderler ilk mecliste geniş bir temsil olanağı elde ettiler. Bu liderler tek parti yılları hariç neredeyse her dönem Ankara'daki meclise girebildiler. Belli bir politik ajanları olan Kürt milliyetçileri ise 1960 ve 1990'larda sınırlı bir şekilde ve aralıklı olarak ve 2000'lerden itibaren ise daimî olarak parlamentoya girebildiler. Suriye'de ise Fransız manda yönetiminin sona erdiği 1946'ya

dek farklı grupların temsil edildiği sınırlı bir parlamento sistemi vardı. Geleneksel Kürt liderler, Fransız mandası döneminde 1923, 1928, 1931-32, 1936 ve 1943 yıllarında yapılan tüm seçimlerde parlamentoya seçildiler. 1960'ların sonlarına dek bile Suriye'de dominant bir parti iktidarı ele geçirememişti ve farklı görüşlerden (Komünistler, Nasırcılar, Baasçılar vs.) pek çok parti seçimlere katılabiliyor ve meclise girebiliyorlardı. Hafız Esad başkanlığında 1970'te Baas partisinin tüm devlet kurumlarını ele geçirmesiyle geleneksel veya milliyetçi Kürtlerin parlamento olanakları sona erdi. Tek bir istisna, 1990 seçimlerinde Suriye'deki muhalefetin ve bazı Kürt milliyetçilerin bağımsız adaylar olarak meclise girmiş olmalarıydı. Sonuç olarak, parlamento ve seçim sistemlerinin Türkiye ve Suriye'deki Kürt mobilizasyonunu ne şekilde etkilediği ve şekillendirdiği, bu çalışmanın kritik odak noktalarından birini oluşturuyor.

McAdam (1996) kurumsal politik sistemin açık olmasının, isyancıların ılımlı eylem repertuarlarını tercih etmeleriyle sonuçlanacağını ifade etti. Meydan okuyan gruplara daha fazla politik erişim sağlanması, en dar ve en kurumsallaşmış reform hareketlerine kanal açar. Eğer bir hareket, erişim kurallarındaki belirli değişikliklere yanıt olarak ortaya çıkmışsa, bu yeni sistemdeki çatlağı öncelikli olarak sömürmeye çalışacaktır (1996, s. 29). Türkiye ve Suriye'deki politik sistemin açık veya kapalılığı, Kürt milliyetçilerinin eylem repertuarlarını nasıl etkilediğini anlamak için önemli bir gösterge olabilir. Bu, milliyetçi grupların politik tepkilerinin, sistemlerin açıklığına veya kapalılığına nasıl yanıt verdiğini daha iyi anlamamızı sağlar. Örneğin, Türkiye'deki politik sistem 1950'lerde uzun bir kapalı dönemin ardından ilk defa yeniden açıldığında ya da Suriye'deki sistem, kısmen açıkken 1970'lerde tamamen kapandığında, Kürtlerin bu duruma nasıl karşılık verdiklerini ortaya çıkarmak çalışmaya katkı sunacaktır.

Ancak, politik sistemin açıklığı, muhaliflerin parlamentoya girmeleriyle tamamlanan bir süreç değildir. Kitschelt (1986)'in ifade ettiği üzere, taleplerin politika uzlaşma süreçleri ve fikir birliği oluşturma mekanizmalarına da aktif olarak dahil olmaları gerekmektedir. Talepleri toplamak için mekanizmalar gereklidir. Bunlar olmadığında politik sistemin açıklığı sınırlı olur (1986, s. 63). Bu çerçevede Birnir (2007), etnik grupların serbest seçimlere rağmen taleplerinin görmezden gelinmesinin sonuçlarına işaret etti. Yönetimdeki etnik erişime yönelik kısıtlamaların olduğu durumlarda, etnik

grupların barışçıl seçim politikalarına eğilimleri azalacaktır. Bir etnik grubun sürekli muhalefet rolünde olması, taleplerinin değerlendirilmeye alınmadığı bir duruma yol açabilir, bu da grubun taleplerini ılımlaştırma motivasyonunu zayıflatabilir. Eğer egemen grup etnik grupla iş birliği yapmak istemezse, etnik ve yönetici grup arasında devamlı bir düşmanlık oluşacaktır ve bunun şiddete dönüşmesi muhtemeldir (Birbir, 2007, s. 11). Türkiye'deki Kürtlerin 1990'lardan itibaren parlamento yolculukları büyük ölçüde bu yönde seyretti. Parlamenteoya katılım, Kürt milliyetçilerinin taleplerinin tartışılmasıyla sonuçlanmadı. 1990'da Suriyeli milliyetçi Kürtlerin de kısa süreli parlamento deneyimleri benzer bir durumu yansıttı. Kürt vekillerin kimliksiz Kürtlerin sorunlarına çözüm bulma yönündeki talepleri dikkate alınmadı ve mecliste görüşülmedi. Parlamenteoda etnik grupların taleplerinin göz ardı edilmesinin, muhaliflerin eylem repertuarını nasıl şekillendirdiğini inceleyeceğiz

Öte yandan, kurumsal politik sistemin açıklığı parlamento alanıyla sınırlı değildir. Kitschelt, (1986), yasama organlarının, politikaları yürütme işlevinden bağımsız bir şekilde geliştirme ve denetleme becerisi arttıkça açıklığın da arttığına dikkat çekti. Nedeni ise, bir yasama organının tanımlanabilir bir şekilde seçimlere tabi bir yapıda bulunması ve dolayısıyla halkın isteklerine çok daha hassas bir yanıt vermesidir. Ancak, yürütmenin sadece en üst düzey konumları, bu tür doğrudan halk baskısına maruz kalabilmektedir (Kitschelt, 1986, s. 63). Kriesi (2004) ise güçler ayrılığı ilkesini daha geniş bir yerden ele aldı. Yasama (parlamento), yürütme (hükümet ve kamu yönetimi) ve yargı arasında ve aynı zamanda bu güçlerin kendi içlerinde ne kadar çok ayrılık olursa, resmi erişim oranı o kadar yükselir ve devletin eyleme geçme kapasitesi o kadar daralır (Kriesi, 2004, s. 70). Öte yandan, Schock (1999), demokratik ve demokratik olmayan ülkelerdeki farklılığa vurgu yaptı. Demokratik sistemlerde, yasama organları, yargı organları ve bürokrasiler gibi kurumlar meydan okuyanlara kurumsal politik erişim imkanları ve fırsatları sağlayabilir. Bu erişim noktaları, politik toplumun merkezileşme seviyesine bağlı olarak farklı düzeylerde mevcut olabilir. Eğer bir noktada erişim engellenmişse, meydan okuyanlar diğer erişim noktalarını kullanarak politika yapıcılarını etkilemeye çalışabilir. Öte yandan, demokratik olmayan rejimler genellikle merkeziyetçidir ve yasama, yargı ve bürokratik organlar genellikle devlet başkanından bağımsız bir güç kullanamaz (Schock, 1999, s. 361). Bu çerçevede, Türkiye ve Suriye'de,

özellikle yargı organlarının muhalif Kürtlere yönelik yaklaşımlarını ve bu durumun çatışmanın seyrini nasıl etkilediğini inceleyeceğiz.

Son olarak, politik sistemin açık ya da kapalı olduğuna işaret eden başka bir değişken olan merkezileşmeye değinmek gerekiyor. Politik kurumların oluşturulması, yapıların çekirdeği tarafından gerçekleştirilir. Bir politik sistemin açıklık derecesi, bölgesel merkezileşmenin derecesi ile bağlantılıdır. Merkeziyetçilikten uzaklaşmanın artışı, resmi erişimin genişlemesine ve sistemin kapasitesinin daralmasına yol açar. Merkeziyetçilikten uzaklaşma, devlet aktörlerinin ve dolayısıyla sisteme erişim ve karar verme noktalarının artışı beraberinde getirir (Kriesi, 2004, s. 70). Kürtler, Türkiye ve Suriye’de farklı merkezileşme düzeyleriyle karşılaşmışlardır. Yerel yönetimlere katılım imkânları bu iki ülkede değişiklik göstermiştir. Bu iki uç noktada yer alan durumlar, çekişmeli siyaset üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu anlamak adına bize eşsiz iki örnek sunmaktadır.

Analizimde, kurumsal politik sisteme ek olarak, “hâkim stratejiler”i de inceliyorum. Kriesi ve Koopmans (2002)’a göre, parlamento gibi formal alanların isyancılara açık ya da kapalı olması, sistemin bütünüyle isyancılara açık veya kapalı olduğu anlamına gelmez; informal prosedürler ve yönetici elitlerin hâkim stratejileri de incelenmelidir. Hâkim stratejiler terimi, devletin dışlayıcı (baskıcı, çatışmacı, kutuplaştırıcı) ya da içerici (yapıcı, kolaylaştırıcı, işbirlikçi) bir tutum sergilemesine işaret eder. Yazarlara göre, formal politik sistemin açık, devletin baskı kapasitesinin sınırlı ve yöneticilerin içerici bir tavır takındığı durumlar, isyana katılım maliyetini düşürür ve hareketin hedeflerine ulaşma olasılığını artırır (Kriesi ve Koopmans, 2002, ss. 33, 34, 36, 40-44). Türkiye ve Suriye’deki hükümetlerin potansiyel meydan okuyuculara olan yaklaşımlarını hâkim stratejiler bağlamında incelediğimizde, pek çok ampirik örneklerle karşılaşmaktayız. Türkiye’de, Mustafa Kemal’in 1919-1923 yılları arasında geleneksel Kürt liderleri direnişe dahil etme stratejisi, 1990’lardaki Turgut Özal’ın çabaları ve 2013-2015 yıllarında AK Parti iktidarının barış sürecinde Kürtlerle kurduğu diyaloglar, bu bağlamda değerlendirilebilir. Aynı zamanda, Suriye’de Fransız sömürge yönetimi altında, Kürtlerin dolaylı bir şekilde manda sistemine dahil edilme politikaları ve bağımsız

Suriye'de Baas Partisi'nin Kürt muhaliflere yönelik dışlayıcı stratejileri bu kapsamda ele alınabilir.

2.12 Baskı ve Ulusal Ayrışma Yapıları

Bu başlık altında iki ilişkili konuyu ele alıyorum: 1- Baskı ve 2- Ulusal ayrışma yapıları. Öncelikle ilk kavramımız olan baskıya odaklanalım. Baskı kavramını, birbirleriyle bağlantılı üç alt kavramı içerecek şekilde kullanıyorum: a- Devletin bastırma eğilimi, b- Devletin bastırma kapasitesi ve c- Devlet içindeki bölünmeler. Benzer bir birleştirme önerisi Snyder ve Tilly (1972)'den gelmişti. Yazarlar, araştırmacıların, farklı hükümet baskılarını; kapasite (hükümetin kolektif eylemi kontrol etmek için kullanabileceği imkanlar), eğilim (bu imkanların ne ölçüde kullanıldığı) ve etki (bu imkanların kullanımının birim başına sağladığı kontrol miktarı) olmak üzere üç ayrı bileşene ayırdıklarını ancak bu üç faktörü dolaylı bir şekilde çarpmak ve çıkan sonucu incelemek gerektiğini belirttiler (1972, ss. 527, Dipnot no: 9). Öte yandan, ben bu çalışmada çoğu yerde, baskı (yani devletin bastırma eğilimi, devletin bastırma kapasitesi ve devlet içindeki bölünmeler) ile ulusal ayrışma yapıları kavramlarını, daha kapsayıcı bir ifade olan "baskının dinamiği" şeklinde ifade edeceğim.

Tartışmaya “devletin bastırma eğilimi” değişkeniyle devam edelim. Porta (1996), protesto kontrolü (protest policing) olarak adlandırdığı bastırma eğilimini, toplumsal hareketler üzerinde en direk etkiye sahip değişken olarak tanımlıyor. Yazar, protestolara birçok kurum ve politik aktörün yanıt verdiği gerçeğini kabul ederek, hükümetlerin isyancılara yönelik tepki biçimlerini şu şekilde sınıflandırdı: (1) Yasaklanan davranışların çeşitliliği bağlamında "baskıcı" ya da "hoşgörülü"; (2) Baskı uygulanan grupların çeşitliliği açısından "seçici" ya da "dağınık"; (3) Müdahalenin zamanlaması bakımından "önleyici" ya da "tepkisel"; (4) Kullanılan kuvvetin yoğunluğuna göre "sert" ya da "yumuşak"; (5) Yasal ve demokratik prosedürlere uyum durumuna göre "kirli" ya da "yasal" (Porta, 1996, ss. 63, 66). Türkiye ve Suriye'deki yönetimler, Kürt milliyetçilerine karşı bu baskı biçimlerinin birçoğunu uyguladılar. Her

iki ülkede yönetimlerin, Kürt muhaliflere yönelik uygulamalarını incelemek, baskı ve mobilizasyon arasındaki dinamikleri anlamamıza yardımcı olabilir.

Baskı başlığı altında incelenecek olan bir diğer faktör, “devletin bastırma kapasitesi”dir. Bastırma kapasitesi, Weberyen (Weber, 1919/1946) anlamıyla, devletin “meşru şiddet kullanma tekeli”ne işaret etmektedir. Hanson ve Sigman (2013) devletlerin bastırma kapasitelerinin göstergeleri olarak askeri harcamalar, güç kullanma tekeli ve coğrafik koşullar gibi farklı değişkenlere işaret ettiler. Skocpol (1985, s. 16) devletin belli bir bölgede tam egemenlik sahibi olmasını ve istikrarlı bir idari/askeri kontrol kabiliyetini devlet kapasitesinin ön koşulları olarak kabul etti. Devlet kapasitesi ile iç savaşlar arasındaki ilişkiyi inceleyen Hendrix (2010, s. 274), bir devletin askeri kapasitesi ya da kurumsal tutarlılığından (yani bir ülkenin tam otoriter ya da tam demokratik olması) ziyade; bürokratik ve gelir getirici kapasitesine bakılması gerektiğini belirtti. Kitschelt (1986) yargı organlarının politize olduğu merkezîyetçi hükümetlerde baskı yapabilme kapasitesinin genellikle yüksek olduğunu belirtti (1986, ss. 63, 64). Sonuç olarak, devletin isyancılara yönelik şiddet kullanma kapasitesinin yüksek ya da düşük olması kolektif eyleme kolaylaştırıcı ya da zorlaştırıcı yönde etkiye bulunmaktadır (Huntington, 1968; Kitschelt, 1986; Skocpol, 1979; Tilly, 1978). Muhalifler isyan kararı alırken, devletin bastırma ve uyum sağlama kapasitesini dikkate alırlar. Eğer devlet baskı uygulama kapasitesine sahipse, bu durum yakalanma riskini yükseltir ve bu da isyan olasılığını azaltır (Hendrix, 2010, s. 273). Kürt hareketleri ile devlet kapasitesi arasındaki ilişkiyi inceleyeceğimiz çok sayıda örnek mevcuttur. Türkiye’de I. Dünya Savaşı’nın ardından ve Suriye’de 2011’de baş gösteren iç savaş, devlet kapasitelerinin çöktüğü dönemleri temsil eder.

Baskı kategorisi altında yer alan diğer bir değişken “devlet içindeki bölünmeler”dir. Devrim araştırmacıları, elit bölünmeleri ile devrimler arasında önemli bir ilişki olduğunu vurguladılar (Goldstone, 1991; Skocpol, 1979). Örneğin, Skocpol (1979), 1789’da “eski rejim”i devirecek olan isyanların yayılmasını kolaylaştıran etmenler arasında, polis ve orduyu yönetenler de dahil olmak üzere üst sınıfların bölünmesinin ve düzensizliğin önemli bir rol oynadığını tespit etti. Özellikle Temmuz’daki Belediye devriminin ardından, mülkiyet sahibi sınıflar, kırsal isyanları bastırmakta zorlandı.

Valiler görevden alındı ve kentsel milisler silah ve mühimmatı ele geçirdi. Ordu içinde firarlar arttı ve köylü askerler, yazın hasat yardımı için eve gidebildi. Bu askerler, politik olayları ve haberleri kasabalara taşıdı, bu da durumu daha da karışık hale getirdi (Skocpol, 1979, s. 124). Elitler arasındaki çatışmalar, temsil edilmeyen grupların kolektif eyleme geçmeye yönlendirir. Bu bölünmeler, sadece kaynak eksikliği yaşayan grupları kolektif eylem risklerini üstlenmeye itmez, aynı zamanda elitlerin bazılarını politik nüfuzlarını genişletmek için "halkın tribünü" rolünü üstlenmeye de yönlendirir (S. Tarrow, 1996, s. 56).

Baskı dinamiklerine dahil ettiğim “ulusal ayrışma yapıları” (national cleavage structures) kavramını da inceleyerek bu başlıktaki tartışmayı sonlandırabiliriz. Kriesi ve Duyvendak (2002) tarafından kullanılan “potansiyel” kavramı, toplumda uzun zaman dilimleri içinde meydana gelen yarılmalar ve bölünmeler (yani ulusal ayrışma yapıları) ve bu durumların yaratabileceği çatışma potansiyelini ifade etmektedir. Merkez ve periferi arasındaki çatışmada, genellikle merkezi ulus-devletin inşacılarına karşı bölgesel veya milliyetçi hareketler oluşur. Periferinin savunması genellikle belirli bir toprak kimliği ile sıkı sıkıya ilişkilidir. İki öge öne çıkar: dil ve din. Dil, pek çok durumda kritik bir etkidir (Kriesi ve Duyvendak, 2002, s. 10). Bu çerçevede, Wimmer (2002)’ın ulus-devlet ve egemenlik üzerine yaptığı analizleri göz önünde bulundurmalıyız. Yazara göre, etnik çeşitliliğin belirgin olduğu bölgelerde, etniklik ile politikanın birleşmesi, egemenlik, vatandaşlık ve ulus kavramlarının bir arada olduğu ideal ulus-devlet modelinin gerçekleştirilmesine yönelik bir dizi milliyetçi çatışmaya sebep olmuştur. Zorunlu asimilasyon, aniden "etnik azınlıklar" durumuna düşürülen ve bu yüzden politik olarak güvenilir olmayan grupların sürgünü, "kendi halkının" yaşadığı yerlerin ele geçirilmesi ve ulusal yurttan uzaklaşmış ve dağılmış olan aynı etnik grup mensuplarının geri dönüşünün teşvik edilmesi gibi uygulamalar, bugüne kadar modern dünya tarafından deneyimlenen tüm ulus-devlet oluşum dalgalarında uygulanan bazı yöntemlerdir (Wimmer, 2002, s. 3). Kürt alanına uyarlandığında, Kürtlerin dil, kültür ve Suriye’de olduğu gibi vatandaşlık haklarının engellenmesi, diğer bir deyişle merkez-çevre bölünmesi ve bunun mobilizasyon potansiyeli açısından önemi araştırma boyunca değerlendirilecektir.

2.13 Meydan Okuyucu İttifak

Bir hareket, tekil bir varlık olmaktan ziyade çeşitli aktörlerin etkin olduğu bir alandır. Dilin basitliği, bazen gereksiz ayrımlar olduğunda bizi tek bir aktör varmış gibi muamele etmeye yönlendirir (William Gamson ve Meyer, 1996, s. 283). Toplumsal hareketler, belirsiz ve değişken sınırlara sahip karmaşık sosyal yapılardır. Bu yapılar, genellikle grup ve organizasyon ağlarından oluşurlar. Bu durum, onları desteklemeye veya onlarla ittifak kurmaya potansiyel olarak açık diğer gruplarla daha az veya daha çok sabit ilişkiler içinde olmalarına yol açar. Gerçekte, müttefik bulmak, bir hareketin hayatta kalması için kritiktir. Birçok hareket, etkisini genişleterek değişim yapmayı hedefler. Bu nedenle, potansiyel destekçiler ile müttefikler bulmak, toplumsal hareketlerin temel görevleri arasındadır. Toplumsal hareketler iç bağlantılarının yanı sıra diğer hareketler, çıkar grupları, politik partiler, elitler, entelektüeller ve medya gibi dış gruplarla ittifaklar oluşturabilir (Rucht, 2004, ss. 197, 202, 203). Demokratik sistemlerde, politik partiler, profesyonel dernekler ve işçi sendikaları genellikle toplumsal hareketlere etkili müttefikler olarak önemli roller üstlenmiştir. Bunun aksine, demokratik olmayan rejimlerde, bu dernek ve partiler çoğunlukla devlet tarafından denetlenir, bu da onların müttefik olarak rol almasını zorlaştırır. Dolayısıyla, demokratik olmayan rejimlerde etkili müttefiklerin, devletin denetiminin dışında olan yerlerden, yani dini kurumlar, transnasyonal sosyal hareketler veya yabancı hükümetler gibi yerlerden gelmesi gerekebilir (Schock, 1999, s. 361).

Öte yandan, bir hareketin içerisindeki grupların, birbirlerini desteklemek yerine rekabetçi bir mücadelede bulunmaları için de çeşitli sebepler bulunmaktadır. Bu gruplar ideolojik yönelimler, sosyal tabanlar, deneyimler ve stratejik tercihler bakımından birbirinden farklı olabilirler. Toplumsal hareketler arasındaki çatışmalar, çoğunlukla örgütlenme ilkeleri ve bu ilkeleri destekleyen değerler konusundaki temel anlaşmazlıklardan kaynaklanır. Bu anlaşmazlıklar, hareketin hangi yöne gitmesi gerektiği, hedefler ve bu hedeflere ulaşmak için hangi yöntemlerin kullanılması gerektiği hakkında olabilir (Rucht, 2004, ss. 204, 206).

Kürt hareketlerinde, ittifaklar geniş bir yelpazede oluşturulmuştur. Bu ittifaklar; grup içi düzeyde düşünüldüğünde, aşiretler arasında, farklı mezhepler arasında, modern

organizasyonlar arasında, kent ve kırsal bölge halkı arasında ve aydınlar ile aşiret reisleri arasında oluşmuştur. Grup dışı düzeyde ise, farklı etnik ve dini gruplarla, başka örgütlerle, başka ülkelerin hükümetleriyle ve parlamento içinde ya da dışında yer alan siyasi partilerle kurulmuştur. Bu tez kapsamında, Türkiye ve Suriye'deki Kürt muhaliflerin ittifak yapılarını özellikle üç boyutla ele alacağız. İlk olarak, meydan okuyucuların grup içindeki ve dışındaki müttefiklerini belirleyeceğiz. İkinci olarak, bu ittifak sistemlerinin güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koyacağız. Son olarak, bu ittifak sistemlerinin Kürt muhaliflere harekete geçme ve ilerlemek adına sunmuş olduğu fırsatları değerlendireceğiz.

2.14 Uluslararası ve Bölgesel Fırsatlar

Politik fırsat yapıları araştırmacıları uzun yıllar boyunca sadece ulusal düzeydeki fırsatlara odaklandılar. Yerel politik kurumlar, yerel ilişki ağları ve yerel ittifaklar devlet merkezli bir perspektifle incelendi. Bu, bir hareketin yapısal koşullarını ulus-devlet sınırlarına hapsedmekti. Neyse ki 1990'lardan itibaren toplumsal hareket çalışmalarında "uluslararası politik fırsat yapıları"na yönelik bir ilgi oluşmaya başladı (Ör: Della Porta ve Kriesi, 1999; McAdam, 1998; Meyer, 2003; S. Tarrow, 2001). Jenkins (1995) örneğin, komünist devletlerin Sovyetler Birliği'ne olan uluslararası bağımlılıklarının, komünizmin çöküşünü tetikleyen bir tür uluslararası fırsat yapısı oluşturduğunu öne sürdü. Ayrıca, Üçüncü Dünya'daki demokratikleşme hareketleri, uluslararası etkenler tarafından belirgin bir şekilde etkilenmişlerdir (1995, s. 33).

Toplumsal hareketler, ulusal sınırlara hapsedilmiş değillerdir, aksine uluslararası koşullar tarafından önemli bir düzeyde şekillenirler (Jenkins, 1995, s. 33). Dışarıdan yardım almak, meydan okuyucular için hayat veya ölüm meselesi olabilir. Örneğin, uluslararası STK'lar bilinmeyen çatışmaları gündeme getirebilir, zor durumda olan hareketler için kaynakları devreye sokabilir ve otoriter hükümetlere karşı baskı oluşturabilir. Yabancı müdahaleler, devletin uyguladığı şiddeti engelleyebilir, politik değişiklikleri tetikleyebilir ve sınırlı bir tanınmaya sahip meydan okuyuculara meşruiyet oluşturabilir. Bu, yalnızca maddi değil, aynı zamanda psikolojik bir güçlendirme olarak

da görülebilir. Bir hareketin yalnız olmadığını, dünyanın onları gördüğünü ve çatışmanın sonucunun umutsuz olmayabileceğini de göstererek meydan okuyucuları güçlendirebilir (Bob, 2005, s. 4).

Ortadoğu'daki Kürt çatışması ve uluslararası fırsatlar arasındaki bazı tarihsel örnekler, konunun önemini netleştiriyor. Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasından sonra başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri'nin çeşitli girişimleri, özellikle Osmanlı Türkiye'sinde yaşayan Kürtleri mobilize edebilecek ve devlet ya da özerk bir statüye erişmelerini sağlayacak bir potansiyel yaratmıştı. Yanı sıra, Kürtler, II. Dünya savaşı sonrasında (1946) Rusya ve İngiltere'nin egemenlik alanına giren İran'daki fırsat pencerelerini fark edip mobilize oldular ve bir Kürt devletini ilan ettiler. Irak Kürtleri 1991 ve 2003'te ABD'nin Irak'a yönelik askeri müdahalesini kendi mobilizasyon deneyimleriyle buluşturup federal bir statüye kavuştular. Ve 2011'de patlak veren Suriye iç savaşıyla ABD'nin Kürtlerle kurduğu ittifak, Suriyeli Kürtlere, o güne dek erişemedikleri ölçekte fırsatlar sundu.

Uluslararası fırsatlar çok çeşitlidir. Della Porta ve Kriesi (1999), üç uluslararası etkileşim sıraladılar: Farklı ülkelerin toplumsal hareketleri arasındaki transnasyonal etkileşimler, farklı ülkelerin hükümetleri arasındaki transhükümetler etkileşimleri ve bir ülkedeki hareketler ile başka bir ülkenin hükümeti arasındaki çapraz düzey etkileşimleri (1999, s. 5). Türkiye ve Suriye durumlarına özel olarak baktığımızda, bu fırsatları "uluslararası" ve "bölgesel" olarak iki farklı kategoriye ayırıyorum. Uluslararası fırsatlar, başka bir ülkenin hükümetinden elde edilen askeri, ekonomik veya siyasi destek şeklinde görülebilir, uluslararası anlaşmalar aracılığıyla elde edilen avantajlarla sağlanabilir ya da Türkiye örneğinde görüldüğü gibi muhaliflerin Avrupa Konseyi'nin AIHM gibi kurumlarına başvurusu şeklinde olabilir. Bölgesel fırsatlar ise sınır ötesi ülkenin topraklarını askeri veya taktik avantajlar için kullanmayı ya da aynı etnik veya politik kimliği paylaşan isyancılar arasında gelişen etkileşimleri ifade eder. Bu etkileşimleri Tarrow (2011)'un protesto dalgaları (protest cycles) yaklaşımıyla anlamaya çalışacağız. Yazara göre, çekişme döngülerinin özelliği, tüm toplulukların aynı anda ve aynı doğrultuda yükselmesi değildir. Ki bu nadiren olur. Daha ziyade, "erken kalkanların" genellikle daha sessiz ve daha az kaynağa sahip gruplara doğru yayılma, genişleme, taklit

ve tepki süreçlerini tetiklemesidir (2011, s. 205). Bu çerçeve, 1920'lerde Suriye'ye göç eden Kürt entelektüeller ve aşiret reislerinin orada oluşturduğu dalgayı, Türkiye'deki 1960 ve 70'lerdeki Kürt hareketlerinin 1980'lerdeki hareketlere olan etkisini veya 1980'lerden itibaren Türkiye'deki PKK hareketinin Suriye'deki Kürt hareketlerine olan etkisini analiz etme konusunda faydalı olabilir. Suriye ve Türkiye, geçişli bir coğrafya özelliği gösterirler ve iki ülkedeki Kürt hareketleri birbirleriyle iç içe geçmiştir.

Öte yandan, Kürt hareketlerine doğru akan dış destek koşulsuz değildir. Örneğin, uluslararası sistem, savaş zamanlarında, aniden ve dramatik olarak iç politikaya sızabilir (D. S. Meyer, 2003, s. 22) ancak bu durum isyancı gruba yönelik desteği garantilemez. Yabancı hükümetlerin iç savaşlarda hangi tarafları destekledikleri sorusuna aktör merkezli bir yaklaşıma ihtiyacımız var (Findley ve Teo, 2006). Bu bağlamda, eylemlerini koordine etmek için güçlü bir merkezi liderliğe sahip olan isyancı grupların, iç savaşlarda yabancı bir hükümetten destek alma şansları daha yüksektir. Ayrıca, iç savaşlarda, yabancı hükümetler benzer hedefler peşinde koşan isyancı gruplara destek sunmayı tercih ederler (Salehyan, Gleditsch ve Cunningham, 2011, s. 715). Öte yandan, bir çalışmada Bob (2005), Tibetli meydan okuyucuların yoğun dış destek alırken Uygurlu milliyetçilerin neden alamadığını inceledi. Aslında, Tibetlilerin yaptığı gibi Uygurlar da Çin hakimiyetine karşı direnişte bulunuyorlardı. Ancak Uygurlar Tibetlilerin geniş kapsamlı yabancı finansal desteğinden yoksundu. Örneğin, Hollywood ünlüleri ya da büyük iş dünyası figürlerinin, Uygurlar için büyük bağışlar yaptığı görülmedi. Hatta hiçbir Uygur lideri ABD Başkanı ile görüşme yapmamış ya da Nobel Barış Ödülü alamamıştır. Bob, bu farklılığı meydan okuyucuların farklı eylem, yenilik ve yetenekleriyle açıkladı. Bu açıdan isyancıların medyayı etkili bir şekilde kullanmaları, yerel sorunları uluslararası topluma uyarlayıp bunu çekici bir şekilde çerçevelemeleri ve doğru mücadelelerle küresel ahlaki pazara ulaşabilmeleri gerekmektedir (Bob, 2005, ss. 1, 4). Dolayısıyla, bu çalışmada Kürt örgütlerinin dış desteğe erişim olanaklarını incelerken bu örgütlerin kaynakları mobilize etme yeteneklerine de bakmamız gerekecek.

2.15 Sonuçlar ve Bölüm zeti

Bu bölümde, toplumsal hareketlere dair klasikten yeni yaklaşımlara kadar bir dizi kavram ve teoriyi inceledik. Kolektif davranış ve göreceli yoksunluk gibi, toplumsal hareketleri panik ya da yoksunluk kavramları üzerinden açıklayan yaklaşımlar artık geçerliliğini yitirmiştir. Politik fırsat yapıları, kaynak mobilizasyonu, çerçeveleme ve kolektif kimlik gibi yeni yaklaşımlar, çekişmeli siyaseti daha güçlü bir açıklama kapasitesine sahiptir.

Her bir yeni yaklaşım, Kürt atışmasının çeşitli boyutlarını aydınlatma potansiyeline sahiptir. Kaynak mobilizasyonu teorisi, kaynakların nasıl mobilize edildiğine dair süreçlere odaklanırken; çerçeveleme yaklaşımı, harekete özgü anlatıları mercek altına alır. Kültürel yaklaşımlar, anlam ve etkileşime özel bir önem atfederken; politik fırsat yapıları teorisi ise politik sistem, baskı dinamikleri, ittifak sistemleri ve uluslararası koşullar gibi geniş politik bağlamlara odaklanır. Bu tez, geniş bir zaman aralığına yayılan ve Türkiye ile Suriye gibi iki farklı bağlamda gerçekleşen Kürt çatışmasını anlamayı amaçlar. Bu bağlamda, politik fırsat yapıları teorisi, tezin teorik çerçevesini oluşturmak için en uygun yaklaşım olarak belirlenmiştir.

3. TÜRKİYE VE SURİYE’DE POLİTİK FIRSAT YAPILARI VE KÜRT MOBİLİZASYONU (1918-1945)

Bu bölümde, 1918-1945 yıllarını kapsayan dönemde, Türkiye ve Suriye'deki Kürt mobilizasyonu ve politik fırsat yapıları incelenmektedir. Tezin teorik çerçevesine uygun olarak, kurumsal politik sistemin Kürtlere açık ya da kapalı olma durumu, hükümetlerin Kürt muhaliflere yönelik tutumları, çatışmanın hangi baskı dinamiklerinde gerçekleştiği, Kürt muhaliflerin ittifak olanakları ve mobilizasyonu etkileyen uluslararası/bölgesel koşullar detaylı bir analize tabi tutulacaktır.

Bu bölümde, daha iyi bir okuma deneyimi sunmak adına, değişkenleri 'bağımlı' ve 'bağımsız' olarak iki kategoriye bölüyorum. "Olaylar" başlığı altında, bağımlı değişkenler çerçevesinde Kürt mobilizasyonunu ve eylem repertuarlarını açıklamaktayım. Diğer başlıklar ise Kürt çatışmasını anlamlandırmak için politik fırsat yapıları değişkenlerini içerir. Özetle, bu bölüm, “ne oldu” ve “neden oldu” şeklinde bir yapıda ilerler.

3.1 Türkiye’de 1918-1938 Dönemi: Yitirilen ve Yakalanan Politik Fırsatlar

3.1.1. Geçmişe Kısa Bir Yolculuk: 1918’den Önce Kürt Mobilizasyonu

Bu başlık altında amacım, Osmanlı’daki çekişmeli Kürt siyasetine dair kısa ve anlaşılır bir özet sunmaktır. Söz konusu döneme ilişkin bir tartışma, imparatorluktan ulus-devlet yapılanmasına geçiş sürecinde Türkiye ve Suriye'deki Kürt hareketlerinin aldığı yeni biçimleri ve süreklilikleri görmemizi kolaylaştırabilir.

1500'lerin başında bugünkü Türkiye, Irak ve Suriye'deki Kürt nüfusun yaşadığı yerlerin Osmanlı’ya katılması, imparatorluğun en güçlü dönemlerine denk gelmişti. Ancak, 1566'dan itibaren imparatorluk hem içsel hem de dışsal nedenlerle istikrarlı bir

şekilde gerilemeye başlamıştı.³ Osmanlı yöneticileri, imparatorluktaki bu gerilemeyi 19. yüzyılın başlarına kadar ya fark edemeyecek ya da bu düşüşü durdurmaya yönelik radikal bir kurtarma planını, en azından Kürtlerin yaşadığı bölgelerde, uygulamaya koymayacaklardı. Böylece Kürtler yaklaşık 300 yıl boyunca, kabaca 1500-1800 yılları arasında, Osmanlı hükümeti ile dengeli ve barışçıl bir ilişki modelini benimsediler. Bu dönem boyunca büyük çapta bir Kürt isyanının olduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır.

Kürtlerin bir kısmı,⁴ yaklaşık 300 yıl boyunca Kürt yönetici ailelerinin idaresindeki emirlikler tarafından yönetildiler. Bu emirlikler formal açıdan Osmanlıya bağlı sancak beylikleriydi ancak uygulamada yarı-bağımsız idari yapılarıydı. Bu emirlikleri yöneten Mirler genellikle kendi saraylarına, belirli bir askeri güce ve vergi toplama yeteneğine sahiptiler ve merkeze nispeten az vergi ödüyor ve bazı durumlarda hiç ödemiyorlardı.⁵ Bu durum anlaşılabilir gerekçelere sahipti. Kostiner ve Khoury (1991)'un da ifade ettikleri gibi, Ortadoğu'daki merkezi imparatorlukların erişemediği çöl ve dağ bölgelerinde, otonom aşiretler hem hayatta kalmışlardı hem de ilgili hükümetler tarafından yarı resmi olarak tanınmışlardı (1991, s. 12). Nitekim, İstanbul'daki Osmanlı yönetiminin, pratikte Anadolu ve Rumeli'nin merkezi illeri dışında, imparatorluğun diğer kısımları üzerinde sınırlı bir erişim ve kontrolü vardı (Hanioğlu, 2008, s. 7). Avusturyalı tarihçi Hammer, 1833'te yayınlanan kitabında Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın benzer bir özelliğini şu şekilde dile getiriyordu:

“[Osmanlı] sınırlarının iki ucunca bulunan Bosna ve Kürdistan'ın tamamıyla birbirlerine benzedikleri görülür. Her iki eyâlet o vakit -şimdi olduğu gibi- kaleleri miktarınca küçük beyliklere ayrılmıştı. [Ne var ki] ...Bosna, [İstanbul'daki] hükümet merkezine daha yakın olduğu için, padişahlar halkın itaatsiz hareketlerini kolayca bastırmaya muvaffak iken]... Hükümetin icrâât merkezinden daha uzak olan Kürd reisleri hakkında gösterilen müsâadelerin Bosna hakkında uygulanmasına ihtiyaç görülmemiştir.” (Hammer, 2010, ss. 189-190)

³ Osmanlı'daki bu düşüşü anlatan bir analiz için bkz. (Shaw, 1976, ss. 169-174)

⁴ Osmanlı vatandaşı Kürtlerin yaşadığı bölgeler, tamamen feodal emirliklerden oluşmuyordu. Zamanla kurulan 16 emirlik, Kürtlerin yaşadığı toplam alanın sadece yüzde 30'unu kapsıyordu (Bkz. McDowall, 2004a, s. 56).

⁵ Osmanlı dönemindeki Kürt emirliklerine dair ayrıntılı bir inceleme için bkz. (Bruinessen, 2013, ss. 228-268)

Aslında, 18. yüzyılın sonlarında bile, Hanioglu (2008)'nin da vurguladığı gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun en belirgin özelliği onun adem-i merkeziyetçiliği idi (2008, s. 6). Kürt aşiretleri, asayişi sağladıkları, gerektiğinde merkezi hükümete asker temin ettikleri, sınırları korudukları ve hükümdarı tanıdıkları sürece, imparatorluğun diğer yerlerinde rastlanmayan bir özgürlükten yararlanabildiler (McDowall, 2004a, s. 57). Ancak, bu yönetim modeli 19. yüzyılın başlarında son bulacaktı. Hükümet, yaklaşık 300 yıl boyunca yerel iktidarı “devrettiği” Kürt emirliklerini ortadan kaldırmaya karar verdi. Hükümetin bu kararının çeşitli sebepleri bulunmaktaydı. Özellikle iki neden üzerinde durabiliriz. İlki, imparatorluğun geçirdiği yapısal değişimlerle ilgiliydi. 19. yüzyıla gelindiğinde imparatorluk ekonomik, siyasi ve askerî açıdan zayıflamıştı ve pek çok yerde toprak kaybedilmişti. Bu nedenle, hükümet bir reform süreci başlatmıştı. Bu reform planının önemli bir ayağı, idari merkezileşme yönündeydi. İkinci önemli neden daha içeridendi. McDowall (2004a)'ı referans alırsak, ona göre Osmanlı'nın Kürt derebeylerini ortadan kaldırma yönündeki tek motivasyonu merkeziyetçilik planları değildi. Bazı Kürt mirlerinin daha fazla büyüme hırsı, hükümetin kararlılığını pekiştirmiş olabilir. Örneğin, günümüz Irak Kürdistanı'nın bir kısmını o dönem kontrol eden Soran Emirliği'nin lideri Mir Muhammed, komşu kabile ve emirliklere saldırarak onları itaate zorlamış, emirliğine yeni topraklar eklemiş ve binlerce Ezidi Kürdü öldürmüştü (2004a, ss. 74-75).

Özetle, Kürt reisleri açısından 1514'teki koşullar artık yoktu. Hükümet 19. yüzyılın ilk yarısında büyük Kürt emirliklerinin tamamını ortadan kaldırdı. 1830'lu yıllarda Kürtlerin yaşadığı bazı bölgeleri ziyaret eden bir İngiliz konsolosu, misafir olduğu ve eski prestijli konumunu kaybetmiş olan bir Kürt reisi (Revandüzlü Mir Muhammed) hakkında günlüklerinde şunları yazmıştı:

“Ev sahibimiz eski bir Kürt reisiydi; o [Osmanlı'nın eski sadrazamı ve şimdi ise Sivas valisi olan ve Kürt derebeylerini ortadan kaldırma görevini üstlenen] Reşid Muhammed Paşa'ya direnmişti ve bunun sonucunda evi yakılmıştı; kendisi dağlara kaçmıştı ve sonra teslim olmak zorunda kalmıştı; Diyarbakır'da 12 ay boyunca esir tutuldu, sonra evine gönderildi... fakat sahip olduğu varlıkları yakılmıştı, evi yıkılmıştı, ona bağımlı olanlar dağılmışlardı...” (Brant ve Glascott, 1840, s. 356)

Kürt mirleri, iktidarı gönüllü olarak devretme niyetinde değillerdi. Bugün Kürt milliyetçileri için sembol bir isim olarak takdir gören Botan emirliğinin miri Bedirhan Bey, Tanzimat'ın getirdiği yeni idari yapıdan rahatsızdı. Diyarbakır Valisi Vecihi Paşa'nın Bedirhan'a yazdığı bir mektuptaki şu ifadeden bu rahatsızlığı görmek mümkün: “*Cizre kazasının Musul’a bağlanması sebebiyle Musul Valisi Mehmet Paşa ile aranızda geçimsizlik ve uygunsuzluk bulunduğunu, bunun için vesvesede olduğunuzu işittik.*”⁶ Hükümet son büyük Kürt miri Bedirhan’ı ortadan kaldırmaya karar verdi. Ancak Bedirhan; Hakkâri, Van, Muş ve Bitlis aşiretlerinin reisleriyle ittifaklar kurarak önemli ölçüde güçlenmişti. Bedirhan, Osmanlı'nın gönderdiği ilk birlikleri yenerek bağımsızlığını ilan etti ve kendi adına para bastı. Ne var ki daha büyük Osmanlı kuvvetleri karşısında teslim olmayı tercih etti ve 1947'de Girit'e sürgün edildi. Ona yardım eden diğer tüm emirlikler de kısa süre sonra ortadan kaldırıldı (McDowall, 2004a, ss. 81-82).

Sonuç olarak, Kürt mirlerinin üç yüzyıl süren otonomileri son bulmuştu. Ancak hükümetin, Kürt nüfusun yaşadığı bölgeleri valiler aracılığıyla doğrudan yönetmeye başlaması, büyük bir problemi beraberinde getirmişti. Emirliklerin son bulmasıyla aşiretler arasında anlaşmazlıklar ve çatışmalar patlak vermişti. Mirler, aşiretler arasındaki uyuşmazlıkları ve çatışmaları yönetebiliyorken, yeni atanan valiler, bölgedeki durum hakkında yeterli bilgiye sahip değillerdi ve halk tarafından da meşru bir otorite olarak kabul edilmiyorlardı. Böylece, şeyhler, aşiretler arasındaki anlaşmazlıklara çözüm getirerek hızla politik üstünlük sağladılar (Bruinessen, 2013, ss. 340-341; Ayrıca Bkz. McDowall, 2004a, ss. 83-84).

Şeyhlerin yükselişi, Kürt hareketlerinin gelecekteki yönünü büyük ölçüde belirleyecekti. Şeyhler, Kürtler arasındaki bahsi geçen ara bulucu rolleriyle yetinmeyecek; çekişmeli siyasetin (contentious politics) parçası olmayı tercih edeceklerdi. İlerleyen sayfalarda Şeyh Said İsyanı (1925) tartışmasında da göreceğimiz gibi, Kürt hareketlerinin liderliği, seküler liderlerden (mirlerden) dini liderlere (şeyhlere) kayacaktı. 19. yüzyıl bağlamında, liderlik değişiminin ilk belirgin örneği, Nakşibendi şeyhi Ubeydullah'tı. Karargahını İran ve Osmanlı sınırlarında yer alan Şemdinli'ye (Hakkâri) kurmuş olan Ubeydullah, her iki ülkede de geniş bir takipçi kitlesi edinmişti.

⁶ Bu mektubun tam metni için bkz. (Sevgen, 1982, s. 72).

Ubeydullah hem Osmanlı hem de İran hükümetlerine meydan okudu. Her iki ülkedeki takipçilerini birleştiren şeyh, İran'daki bazı şehirlere saldırdı ve İran güçleriyle çatıştı. İsyanın etkisi, İran'ın belirli bölgelerinin yanı sıra Osmanlı'nın Van ve Hakkâri bölgelerini de içine alıyordu.

İsyan, Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Abdulkadir tarafından 1880 Eylül ayında İran'da başlatıldı. İsyanı tetikleyen olay İranlı yetkililerin Ubeydullah'a danışmadan birkaç aşiret reisini cezalandırmaları ve böylece şeyhin aşiretler üzerindeki aracılık rolünü görmezden gelmeleri idi (McDowall, 2004a, s. 89). İsyanın başlangıcında, İranlı ve Osmanlı Kürtlerinden oluşan kuvvetler, 10.000 ila 30.000 kişi arasında olduğu tahmin edilen bir gücü mobilize etti ve İran'a doğru iki farklı cephe açarak harekete geçti. İlk cephede Şeyh Ubeydullah'ın liderlik ettiği güçler, etnik ve dini açıdan çeşitlilik gösteren bir İran şehri olan Urmiye'ye ilerlerken, ikinci cephede Ubeydullah'ın oğlu Abdulkadir önderliğindeki kuvvetler İran Azerbaycan'ına doğru yöneldiler (Ateş, 2014, s. 746). Ancak, bir süre sonra isyancılar, kuşattıkları birçok bölgeden geri çekilmek zorunda kaldılar.⁷

19. yüzyıldaki büyük Kürt ayaklanmalarının genel çerçevesi bu şekildedir. Öte yandan, 1880 yılından Osmanlı'nın fiilen son bulduğu 1918'e kadar, önemli bir Kürt mobilizasyonu kaydedilmedi. Hükümetin askeri gücünün zayıfladığı ve bir isyanı bastırma yeteneğinin düştüğü 1914-1918 savaş yılları boyunca büyük bir Kürt ayaklanması beklenebilirdi. Ancak bu beklenti gerçekleşmedi. Aksine, Kürtlerin büyük çoğunluğu, savaş dönemi boyunca Sultan'ı desteklemeyi seçtiler. İmparatorluğun son yarım yüzyılında, birçok Kürt liderin hükümete sadık kalma konusunda belirgin sebepleri bulunuyordu. Kürt liderler, II. Abdülhamid'in kendilerine yönelik uyguladığı politikaları olumlu karşılamışlardı. Duguid (1973)'in de ifade ettiği üzere, Abdülhamid, merkeziyetçilik yerine, herhangi bir Kürt grubun egemen hale gelmesini engelleyecek bir denge sistemi kurmuştu (1973, s. 145). Abdülhamid, 1891'de Kürtlerden oluşan Hamidiye Alayları'nı (Hamidiye Hafif Süvari Alayları) kurmuştu. Bu alaylar, Osmanlı hükümeti ve özellikle Abdulhamid'e sadık olan Kürt jandarma birlikleriydi. Söz konusu

⁷ 1880 yılında Dr. Cochran, Şemdinli'deki (Nehri bölgesinde) karargahında Şeyh Ubeydullah'ı ziyaret etti ve onunla bir dostluk geliştirdi. Dr. Cochran, isyancıların Urmiye şehrine yönelik saldırıları ve sonrasındaki geri çekilme sürecini düzenli olarak günlüğüne kaydetti (Bkz. Speer, 1911, ss. 74-101).

dönemde birçok Batılı ve Ermeni, Abdülhamid'i "Kızıl Sultan" olarak anarken, Kürtler, ona "Kürtlerin Babası" (Bavê Kurdan) adını vermişlerdi.

Ancak, bazı Kürtler, Sultan'a muhalefet etmenin farklı yollarını test edeceklerdi. Bu yıllardaki (1890-1918) Kürt muhalefetine öncülüğünü, Guibernau (2000)'nin devletsiz gelişen milliyetçilikler için kullandığı kavramla söylersek “potansiyel elitler” (2000, s. 997) üstlenmişti. 1898'de bazı Kürtler, Kahire'de "Kürdistan" (Kurdistan) isimli bir gazete yayımlamaya başladılar. Bu ilk Kürtçe gazete (1898-1902) Mir Bedirhan Bey'in oğlu Mikdad Midhat Bedirhan tarafından çıkartılıyordu. Gazete bir yandan Kürt kültürü, tarihi ve edebiyatı ile ilgili içerikler sunarken, diğer yandan da Kürtlerin Osmanlı'daki çeşitli sorunlarına değiniyordu.⁸ Ancak, Özoğlu (2005)'nin da belirttiği gibi, bu gazete Kürtleri etno-politik bir grup olarak ele alsa da, Kürtler için kendi kaderini tayin hakkını talep etmiyordu (2005, s. 50). Bir süre sonra gazetenin yönetimini devralan Süreyya Bedirhan, Dr. Bletch Chirguh takma adıyla 1930'da yayınlanan bir kitabında gazete hakkında şunları söylemişti: “*Gazetenin bilinen biçim ve niteliklerinde politik ya da devrimci bir kompozisyon söz konusu değildi...*” (Chirguh, [1930] 2009, s. 42).

Öte yandan, 1878'den itibaren kapalı olan Osmanlı parlamentosunun (Meclis-i Mebûsan), 1908'de yeniden açılması (İkinci Meşrutiyet'in ilanı) ve bu durumun yarattığı kısa süreli özgürlük ortamı, Kürt yayıncılık ve dernek faaliyetleri için önemli bir fırsat yarattı. 1908'de İstanbul'da "Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti" (Kürt Yardımlaşma ve İlerleme Derneği/KTTC) isimli bir dernek kuruldu. Bu derneğin yönetimini Bedirhan ve Şemdinan aileleri üstlenmişti. Bu iki aile, yukarıda değindiğimiz iki büyük Kürt isyanına (Mir Bedirhan İsyanı ve Şeyh Ubeydullah İsyanı) öncülük etmişlerdi. Bu dernek üzerine kapsamlı bir araştırma yapan Malmisanij (1999)'e göre, KTTC, Kürtlerin yaşadığı bölgelerde şubeler açan ilk modern Kürt örgütüdür (1999, s. 9). Dernek Türkçe ve Kürtçe olmak üzere iki dilde yayın yapan "Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi"ne de sahipti.⁹

⁸ Kürdistan gazetesinin Latin harfleriyle tıpkı basımı için bkz. Bozarslan, Mehmet Emîn (Ed.). (1991). Kurdistan: Rojnameya Kurdî ya Pêşîn (1898-1902) (C. I-II). Uppsala: Deng Yayınevi.

⁹ Bu gazetenin ilk 9 sayısının Latin harfleriyle tıpkı basımı için bkz. (Mehmet Emin Bozarslan, 1998).

Ne var ki, ne KTTC ve ne de aynı dönemde aktif olan diğer Kürt örgütleri¹⁰ - örneğin Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti (1910-1911) ve Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti (1912-1914), Kürtlerin politik mobilizasyonunu ana öncelikleri olarak belirlemediler ve Kürtler adına politik taleplerde bulunmadılar.¹¹ Dolayısıyla, Gellner (1983)'in milliyetçilik kavramı için, “ulusal birim ile siyasal birimin çakışmasını öngören siyasal bir ilke” (1983, s. 1) şeklindeki tanımını esas alırsak, bu dönemdeki Kürt örgütlerinin faaliyetlerini ve hedeflerini milliyetçi olarak adlandırmamız yanıltıcı olur.

Şimdi, bu tez çalışmasının ana odağını, yani 1918'den sonraki çekişmeli Kürt siyasetini incelemeye geçebiliriz.

3.1.2 1918-1923 Yılları Boyunca Türkiye'deki Politik Koşulların Genel Çerçevesi

1918-1923 yılları boyunca Kürtler için kurumsal politik sistemin açık ve yönetici elitlerin tavırlarının “içerici” olduğu görülüyor. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu fiilen çökmüş olsa da, bazı milliyetçi Türkler direnişlerini sürdürdüler. Bu direniş hareketinin liderliğini Mustafa Kemal üstlendi. Kürtler de bu harekete destek vermeleri için davet edilmişlerdi. Mustafa Kemal, bu daveti daha sonra şu şekilde anlatacaktı: “... Diyarbekir ve Bitlis havalisinde, kamuoyunu aydınlatmak maksadıyla, oralarda ordu kumandanı olarak bulunduğum sıralarda kısmen şahsen tanıdığım birtakım reislerle özel mektuplar yazdım ve Van, Bayazıt civarlarında bulunan bazı aşiret reisleriyle de temas ve irtibatlar temin ettim.” (Kemal, 2015, s. 83). Kürt liderler bu daveti kabul ettiler ve böylece, Mustafa Kemal'in liderlik ettiği hareket ile Kürtler arasında, 1919'dan 1923'e kadar süren bir ittifak oluştu. Bu ittifak, Kürtler açısından şu anlamlara geliyordu: Kürtler, bu harekete destek verirse, Ermeni toprakları Kürtlerin elinde kalacaktı; halifelik kurumu korunacaktı; Kürt temsilcilerin yeni meclis (TBMM) içerisindeki varlığı devam edecekti ve Kürt reislerinin yerel özerklikleri

¹⁰ II. Meşrutiyet döneminde faaliyet gösteren Kürt derneklerine dair ayrıntılı bir analiz için bkz. (Bajalan, 2015, ss. 171-252 arası).

¹¹ KTTC gazetesinin ilk sayısında, cemiyetin kuruluş amacı, “Kürd halkının çağdaş ihtiyaçlarca ve belirlenecek eğitimce kalkınıp mutlu bir duruma kavuşmasının [sağlanması] [ve] Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünün korunması...” (Bkz. Bozarslan, 1998, s. 63) şeklinde ifade ediliyordu.

korunacaktı. Bu anlaşma oldukça makul görünüyordu. Sünni Kürtlerin büyük çoğunluğu bu harekete destek verdi.

Direnış hareketini organize etmek için yapılan 1919'daki ilk kongrelerde birlik mesajları verilmişti. 1919'un Temmuz ve Ağustos aylarında, iki hafta boyunca Erzurum'da bir kongre yapılmıştı. Kongrede şöyle bir karar alındı: *“Millî sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür. Birbirinden ayrılamaz.”*¹² 1919 ve 1920 yıllarında Mustafa Kemal, Kürt aşiret reisleriyle telgraf ve diğer iletişim kanalları aracılığıyla irtibatını sürdürdü.¹³ Eylül 1919'daki bir konuşmasında *“Onurlu ve saygılı insanlar varlığını sürdürdükçe, Türkler ve Kürtler halifelik kurumu etrafında kardeşçe yaşamaya devam edecekler ve iç ve dış düşmanlara karşı sarsılmaz bir demir kule oluşturacaklardır.”*¹⁴ ifadelerini kullandı. Mustafa Kemal laik bir devlet tasarlıyor olsa da şimdilik İslami bir jargon kullanmaktaydı. Halifelik kurumunun devamına dair söylemi, Kürtler açısından güven duygusu yaratıyordu.

23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) açılması, yeni temsil olanaklarını gündeme getirdi. 1921'de parlamento tarafından kabul edilen anayasanın 11. maddesi, illere sınırlı bir yerel yönetim hakkı veriyordu.¹⁵ Öte yandan, Mustafa Kemal 1922'de Kürtler için sınırlı bir idari özerklik konusunu konuşabilecek bir noktaya gelmiş gibiydi. Şöyle diyordu Mustafa Kemal: *“Kürtlerle meskûn menatıkta ise hem siyaseti dahiliyemiz ve hem de siyaseti hariciyemiz noktai nazarından tedricen mahalli bir idare ihdasını iltizam etmekteyiz.”* (TBMM ZC, Cilt 3, s. 551). Ayrıca, Mustafa Kemal, Ocak 1923'teki İzmit basın toplantısında, mevcut anayasaya işaret ederek benzer bir vurgu yapmıştı: *“Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük tasavvur etmekten ise, bizim Teşkilâtı Esasiye Kanunu gereğince zaten bir tür yerel*

¹² Mustafa Kemal, Erzurum kongresinde alınan kararları, 29 Ağustos 1919'da iki Kürt lider Şeyh Abdülbaki Küfrevi (Bitlisli) ve Garzanlı Cemil Çeto'ya bildirdi (Mango, 1999, s. 9).

¹³ Mustafa Kemal'in 1919 ve 1920 yıllarında Kürt reisleriyle yazışmalarını konu alan bir çalışma için bkz. (Mango, 1999).

¹⁴ McDowall, bu alıntıyı Şaçağ dergisinin Nisan 1987'deki 39. sayısından yapmaktadır. (Bkz. McDowall, 2004a, s. 260).

¹⁵ 1921 Anayasasının maddeleri için bkz. TBMM. 1921 Anayasası (Kabul Tarihi: 20 Ocak 1921). <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceli-anayasalar/1921-anayasasi/>

özerklikler oluşacaktır. O halde hangi livanın halkı Kürt ise, onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir.”(Perinçek, 1999, s. 176).¹⁶

Kürtlerin politik sistemdeki temsiliyetinin daha somut örnekleri vardı. Geleneksel Kürt liderler 1920-1923 yılları arasında mecliste milletvekili sıfatıyla yer almışlardı. 1922'deki Lozan görüşmelerinde, Musul meselesinin ele alındığı bir oturumda İsmet İnönü durumu şu sözlerle açıklamıştı: *“Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istemedikleri iddiası hiç de doğru değildir. (...) Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de Hükümetidir; çünkü, Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri Millet Meclisine girmiştir ve Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin Hükümetine ve Yönetimine katılmaktadırlar.”* (Meray, 2018, ss. 347, 348). 1920-1923 tarihleri arasında Dersim, Diyarbakır, Bitlis, Hakkâri, Mardin ve Van gibi Kürt nüfusunun yoğun olduğu bölgelerden seçilen Kürt vekiller, meclise katılım sağladılar.¹⁷ Örneğin, Dersim'den meclise giren Diyab (Yıldırım) Ağa, Mustafa Kemal'in liderlik ettiği Birinci Gruba üyeydi. Bitlis'ten Yusuf Ziya (Koçoğlu) Bey ise muhalif İkinci Gruba katıldı.¹⁸ İlk meclis, bünyesinde geniş bir çeşitlilik ve güçlü bir temsil kabiliyeti barındırıyordu. Bölgesel temsiliyet açısından en yoğun katılım, meclisteki tüm milletvekillerinin %16,9'unu (Bkz. A. Demirel, 2003, ss. 138, 139) oluşturan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden sağlandı. Kürt milletvekilleri, Birinci Grup, İkinci Grup ve Bağımsızlar dahil olmak üzere tüm gruplarda temsil ediliyorlardı.

İkinci değişkenimiz olan “baskının dinamiği”ne odaklandığımızda, hükümetin baskı eğiliminin düşük olduğu görülür. Anadolu’da Mustafa Kemal liderliğindeki kurtuluş hareketi sırasında (1919-1922), Kürtler üzerinde belirgin bir baskı oluşmadı. Hareketin ilk aşamalarından itibaren, Kürtlerin de bu harekete katılımını hedefleyen bir retorik benimsenmişti. Bu amaçla, 1919'daki Erzurum Kongresi'nde etnik kimliklere saygı vurgusu yapılan bir beyanname yayınlandı. Beyanname *“Bu bölgede yaşayan bütün İslami unsurları birbirlerine karşı karşılıklı bir özveri duygusu ile dolu ve soy ve*

¹⁶ İzmit Basın Toplantısı tutanaklarının tam metni, toplantıdan 64 yıl sonra, 1987 yılında, "2000'e Doğru" dergisinde yayımlandı (Bkz. Perinçek, 1999, s. 176, 24 nolu dipnot).

¹⁷ 1 Mart 1921 tarihinde TBMM'de vekilliği devam eden isimlerin ve seçim bölgelerinin bir listesi için bkz. (A. Demirel, 2003, ss. 92-100).

¹⁸ Birinci ve İkinci Gruplara dahil olan milletvekilleri ile bağımsız milletvekillerinin bulunduğu bir liste için bkz. (A. Demirel, 2003, ss. 120-131).

sosyal durumlarına saygılı öz kardeşirler.” (Milli Egemenlik Belgeleri, 2015, s. 23) şeklinde bir ifade kullanıldı. Yanı sıra, Ankara'daki ilk parlamento toplantılarında "Kürt" ve "Kürdistan" ifadeleri serbestçe kullanılabilirdi. Resmi bir ideoloji olarak “Türklük tezi” henüz öne sürülmemişti.

Devletin baskı dinamiklerini etkileyen başka etkenler de mevcuttu. Bu dönemde, Türkiye'deki hükümet yapısı İstanbul ve Ankara olmak üzere ikiye bölünmüştü. İstanbul, müttefik kuvvetler tarafından işgal edilmişti ve bu süre zarfında yönetim ve Sultan, İtilaf Devletleri'nin kontrolü altındaydı. İki hükümet arasında önemli anlaşmazlık noktaları bulunuyordu. Örneğin, İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilen Sevr Antlaşması, Mustafa Kemal'in önderlik ettiği hareket tarafından reddedilmişti. Öte yandan, Ankara'daki TBMM içerisinde de çeşitli gruplaşmalar meydana gelmişti. Bu durumu, Mustafa Kemal, 1923'teki İzmit konuşmalarında şu sözlerle ifade etmişti: *“Blok halinde bulunan bir Meclis bir gün oldu beş parçaya ayrıldı. (...) Ve hükümet mevkiinde olan ve Heyet-i Vekile içinde bulunan arkadaşlar olağanüstü zor durumlarla karşılaşılıyorlardı. Çünkü yürütme yetkisine sahip olan bu Meclis'e birçok önemli meseleleri danışmak, oradan karar almak zorundaydılar. Halbuki en basit meselelerde bile Meclis'ten karar almak imkanı kalmıyordu.”* (İnan, 1982, ss. 57, 58).

"Meydan okuyucu ittifak" olarak adlandırdığımız üçüncü değişkenimizi incelediğimizde, Kürt milliyetçileri açısından önemli engellerle karşılaşmaktayız. Romano (2006), Mustafa Kemal'in stratejik ve siyasi yeteneklerinin Kürt isyancıların potansiyel tehditlerini başarıyla yönettiğini ve Ankara ile daha büyük bir çatışmayı daha uygun bir zamana kadar ertelemeyi sağladığını belirtiyor. Yazara göre bu durum, Kürtlerin siyasi fırsatlardan yararlanma yeteneğini engelledi (2006, s. 64). Bu perspektif doğru olsa da, Kürtler arasındaki ayrılıklar daha derin ve yapısalı. Bir milliyetçi Kürt hareketi belirlediğinde, genellikle bazı Kürtlerin devletin tarafını seçtikleri görülür. Bunun temel nedeni, Bruinessen (2013)'in belirttiği üzere, bir hareketin başarısının, hareketin liderlerine ek güç ve prestij kazandırması ve rakiplerine zarar vererek onların liderliklerini sonlandırmasıdır (2013, s. 122).

Nitekim, 1918'e gelindiğinde, iki ana milliyetçi kanat olduğu görülüyor: Bedirhanlar ve Şemdinanlar. İlk tartışmamızda belirtildiği gibi, bu iki aile, 19. yüzyılda

geniş bölgeleri yöneten yönetici sınıfının parçasıydı. Seyit Abdulkadir, Şemdinan kanadını temsil ediyordu; 1880'de İran ve Türkiye'deki isyanı yöneten Şeyh Ubeydullah'ın oğluydu. Emin Ali Bedirhan ise Botan emirliğini yöneten Bedirhan Bey'in oğluydu. Bu iki lider, 1918'de hemen hemen aynı yaşta, yaklaşık 70 yaşlarındaydılar. Ali Bedirhan savcıydı, Abdulkadir ise Osmanlı ayan meclisi üyesiydi ve bir dönem Şura-yı Devlet başkanlığı görevini üstlenmişti. Her iki lider de o zamanlar İstanbul'da yaşıyorlardı. Bedirhanlar'ın seküler Kürt milliyetçiliğini, Şemdinanlar'ın ise geleneksel Kürt milliyetçiliğini temsil ettiği söylenebilir.

Bahsi geçen iki aile, I. Dünya Savaşı sonrasında Kürtleri politik arenada çekişmeye dahil etmeye çalışacak olan KTC'yi kurdular. KTC, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılarak Mondros Mütarekesi'ni imzalamasının ardından 17 Aralık 1918'de kuruldu. Dernek merkezi İstanbul'da bulunurken, Diyarbakır, Bitlis, Elâzığ ve Dersim gibi şehirlerde de şubeleri vardı. KTC üyesi Zinar Silopi (1969)'nin aktardığına göre, derneğin yönetim kadrosu arasında başkan olarak Seyyid Abdülkadir, başkan yardımcıları olarak Emin Ali Bedirhan ve Fuat Paşa, genel sekreter olarak ise Hamdi Paşa yer alıyordu (1969, s. 52).

KTC, bazı noktalarda kendisinden önceki Kürt örgütlerinden belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. Kürtlerin mobilizasyonu, KTC'den önceki Kürt örgütlerinin ana odak noktası olmamıştı. KTC ise Kürtleri çekişmeli siyasetin parçası haline getirmek için bazı önemli girişimlerde bulundu. Yanı sıra, önceki Kürt örgütlerinin milliyetçi bir gündemlerinin olmadığını belirtmek gerekir, KTC ise kendisini açıkça bir milliyetçi örgüt olarak konumlandırır. Bunun belirgin örneklerinden biri, yayın organları olan Jin dergisinin ilk sayısında verilen ifadelerdir: *"O'nun [Jin dergisinin] amacı, uzun yüzyıllardan beri ihmal edilen Kürd'ün... ulusal haklarına... ilişkin yayında bulunmaktır."*¹⁹ Bu milliyetçi söylem, "Bir Kürt" imzalı "Kürtler uykuda değil" başlıklı bir yazıda daha belirgin hale gelir: *"Biz öyle bir çağda yaşıyoruz ki bir saat uyumak, bir ulus için ölmektir."*²⁰ Bu milliyetçilik, pek çok yazıda Kürtlerin Ermeniler ve Türklerle birlikte yaşamasını olumlu bir durum olarak görse de, bazı yazılarda diğer etnik grupları

¹⁹ M. Emin Bozarslan, 1985a, s. 202, (Jin, Sayı 1, s. 2).

²⁰ M. Emin Bozarslan, 1985a, s. 205, (Jin, Sayı 1, s. 5).

dışlayıcı bir dile sahiptir: “...Kürdistan Kürtlerin hakkıdır, Kürtlerden başka kimsenin hakkı değildir.”²¹

Bedirhan ve Şemdinan fraksiyonları arasındaki anlaşmazlıklardan biri, Kürtlerin statüsü üzerineydi. Bedirhanlar bağımsız bir Kürdistan’ı savunurken, KTC’nin asıl yönetimini elinde tutan Şemdinanlar, Türklere karşı silahlı bir mücadeleyi tercih etmiyordu. Bu durumu KTC üyesi Nuri Dersimi (1952) anılarında şöyle aktarıyordu:

“Yapılan genel bir toplantıda gençler, Kürdistan İstiklalinin ilanına karar verilmesini ve Kürdistan’da bundan sonra bir tek ecnebi kuvvet kalmamasını istediler. Meclis reisi Seit Abdulkadir bu isteğe muhalefet ediyor ve Türklerin şu düşkün zamanında onlara darbe indirmekliğimizin Kürtlük şiarına yakışmadığını ileri sürüyor, şimdilik Türklere yardım etmekliğimiz lüzumunda ısrar ediyordu.” (1952, s. 120).

İstanbul’daki Türk gazeteciler, Seyid Abdulkadir’i hem meclis başkanı hem de Kürdistan’ın bağımsızlığını savunan bir cemiyetin lideri olduğu için eleştirdi. Ona ya devlet başkanlığından istifa etmesi ya da bağımsızlık iddiasını bırakması çağrısı yapıldı. Ancak, Seyid Abdulkadir’in yanıtı, Kürtlerin bağımsızlık arayışında olmadığını, bunun yerine özerk bir yönetim istediklerini belirtmek oldu. Ancak bu durum, bazı KTC üyelerinin Kürdistan cemiyetinden ayrılarak yeni bir cemiyet oluşturmaya yol açtı. Yeni kurulan cemiyetin üyeleri arasında Bedirhani Emin Ali Bey, Bedirhani Ferit Bey, Şükrü Bey Baban, Fuad Bey Baban, Hikmet Bey Baban, Doktor Abdullah Cevdet Bey, Doktor Şükrü Memet bey, Bitlisli Kemal Fevzi Bey, Ekrem Bey Cemil Paşa, Kerküklü Necmettin Hüseyin Bey, Molan Zade Rifat Bey ve Memduh Selim Bey gibi isimler vardı (Silopi, 1969, s. 59). Sonuç olarak, 1920’lerde, örgüt Bedirhanlar ve Şemdinanlar grubu arasındaki iç çekişme ve rekabetin merkezi haline gelerek bölünmüştü. Bedirhanlar grubu, Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti adında yeni bir örgüt kurarak yollarına devam ettiler.

Silopi (1969), İstanbul’da bulunan tüm Kürtlerin KTC’yi desteklediğini iddia ediyordu. Daha önce gizli kalmış olan Kürtlük kimliğine sahip herkes, hocası, alimi ve

²¹ M. Emin Bozarlan, 1985b, s. 348, (Jin, Sayı 6, s. 18). Bu cümleyi Abdurrahim Rahmi imzalı “Halé me yé hazir” (şimdiki durumumuz) başlıklı yazıdan aldım. Bu cümlemin Kürtçe orijinali şöyledir: “...Kurdistan heqé Kurdan e, ji xeyrê Kurdan heqé kesé té nîne.”

cahili dahil olmak üzere, Kürt milliyetperverliğiyle birleşerek kendilerini gösteriyorlardı. Hilafet ve saltanatın çöküşüne doğru sürüklendiğini gören bu insanlar, umutlarını gelecekte kurulabilecek bir Kürdistan'a bağlamışlardı (1969, s. 58). Bu iddianın ne kadar doğru olduğunu doğrulamak zor olsa da, İstanbul'daki Kürtlerin, KTC'yi, Güneydoğu'daki Kürtlerden daha fazla desteklediğini söyleyebiliriz. KTC'nin ağırlıklı olarak İstanbul'da faaliyet göstermesi, doğu ve güneydoğu bölgelerine olan coğrafi uzaklığı ve Anadolu'daki direniş hareketinin KTC'nin bu bölgelerdeki faaliyetlerini kısıtlaması, buna neden olmuş gibi görünüyor. Kürtlerin yaşadığı bölgelerde propaganda üstünlüğü genellikle Türk hareketindeydi. Cemilpaşa (1992), Mustafa Kemal önderliğindeki direniş hareketinin Diyarbakır'daki propaganda faaliyetlerini ve KTC'nin bundan nasıl etkilendiğini şu şekilde anlatmıştı:

“Bizim ailemiz dahilinde, hem de Diyarbakır dahilinde ve haricinde, gerek kişiler nezdinde, gerekse aşiret reisleri nezdinde ciddi faaliyetler ve mühim teşebbüslere başladılar. Cemil Paşazade Mustafa Bey'in etrafına mufti, nakip [seçkinler], şeyh, muallimler topladılar. Bunlara Mustafa Bey'in yaşındaki hurafepereşt eşraf denilenler de ilave oldular. Camilerde hocalar Mustafa Kemal'i din hamisi diye tavsif ediyorlardı ve Mustafa Kemal'in muvafakkiyetine dualar ediyorlardı. Hamdi Efendiyi yaraladılar. Birkaç gün sonra Hamdi Efendi Hocayı Kürdistan Cemiyetini [KTC'yi] istifaya icbar ettiler. Benim ile şal ve şapikle dolaşan arkadaşlar bir daha görünmez oldu. Gazetemiz neşr edilmez oldu. Mürettepler işlerini terk edip kaçmışlardı.” (1992, ss. 40, 41).

Kürt milliyetçileri arasındaki ittifak olanakları bağlamında düşündüğümüzde, başka bir sorunla karşılaşyoruz. İstanbul'daki ilk milliyetçi Kürt örgütleri, Kürt etnik kompozisyonunu tam olarak yansıtmamaktaydı. Bu örgütlerin üyeleri büyük oranda Sünni idi ve çoğunluğu aşiret veya dini elitten eğitim almış bireylerden oluşuyordu. Üye profili incelendiğinde, içlerinde birkaç Zaza, kuzey ve güney Kürtçe diyalektlerini konuşanlar ve birkaç Alevi bulunmakla birlikte, hiç Ezidi Kürt yoktu. Ayrıca, bu örgütlerin üyeleri arasında köylüler veya şehirli zanaatkarlar da yer almamaktaydı (Bruinessen, 2000, s. 72). Kendisi de Alevi bir Kürt olan Nuri Dersimi, KTC'nin bir toplantısında, Alevi ve Sünni Kürtler arasındaki ihtilafları ortadan kaldırmak amacıyla, Alevi Kürt bölgelerine bir heyet gönderilmesi gerektiğini söylemişti. Dersimi, Türk

hükümetinin söz konusu ayrılıktan faydalanabileceği endişesini taşıyordu. Ancak Dersimi'nin bu önerisi reddedilmişti (1992, ss. 103, 104).

Öte yandan, TBMM'deki Kürt vekillerin, Kürt muhalefetine öncülük etmeleri beklenebilirdi. Birinci TBMM'de Güneydoğu'dan seçilen vekillerin %16.8'i birinci gruba, %12.7'si ikinci gruba üye iken, %16.7'si bağımsız olarak kalmayı tercih ettiler (Bkz. A. Demirel, 2003, s. 140). Ne var ki ilk mecliste, Kürt milliyetçiliğini ön plana çıkaran bir gruplaşma yaşanmadı. Aslında, geleneksel Kürt liderler, 1908'deki Jön Türk Devrimi'ne kuşkuyla yaklaşmışlardı. Abdülhamit, Kürt reisleri için koruyucu bir Sultan portresi çiziyordu. Yeni reformist hükümetin, Kürt reislerinin eski statülerine göz yummayacağı aşıkardı.²² Ancak, I. Dünya Savaşı sırasında Kürt liderler, Ermenilerin tehcir edilmesinde İttihat ve Terakki'nin yanında saf tutmuşlardı. Mevcut yönetimin 1918'de sona ermesiyle, Kürtlerin kontrolüne geçmiş olan Doğu Anadolu'daki Ermeni topraklarının statüsü konusunda belirsizlikler ortaya çıkmıştı. Bu durum, 1919'da, bir Kürt muhalefeti yönetmek yerine, Mustafa Kemal ile iş birliği yapma konusunda Kürt liderlere bir motivasyon kaynağı oluşturdu. Nitekim, Ağustos 1919'da Mustafa Kemal, “...ezici çoğunluğu Türk ve Kürt olan bu vilayetlerden bir karış toprağın bile Ermeniler hesabına kaydının bugün için fiilen mümkün olamayacağı”nı²³ belirtmişti.

Dahası, KTC üyesi milliyetçi Kürtler de Ermeni sorunu konusunda Mustafa Kemal'e destek veren Kürt reisleriyle aynı fikirdeydiler. Örneğin, Kamuran Ali Bedirhan, Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulmasına karşı itirazını, “*Kürdler her yerde kesin bir çoğunluk oluşturuyorlar.*”²⁴ şeklinde gerekçelendiriyordu. Diğer bir Kürt milliyetçisi İhsan Nuri, “...sevgili Kürdistan'ımızın ...Ermenilerin emri ve egemenliği altına verileceğinin olası bulunduğu” şeklinde endişesini dile getirip, Ermenilere, “...böyle

²² Geleneksel Kürt liderlerin, kendilerini tehdit altında hissetmelerinin özel bir sebebi vardı. 1895 yılındaki katliamların ardından, Kürtler, Ermeni topraklarına el koymuş ve İttihat ve Terakki, 1908'deki devrimin ilk liberal dalgası sırasında bu toprakların sahiplerine geri verme niyetinde olduğunu göstermişti. İbrahim paşa, anayasanın ilanından dört hafta sonra isyan çıkardı. Öte yandan, yerel halkı yeni rejime karşı kıskırtmaya başlayan bazı dini şahsiyetler, Osmanlı reformcularının Tanzimat döneminden beri tercih ettikleri 'ulus' ve 'toplum' gibi soyut ve laik kavramları ifade eden yeni terimlerden hoşlanmamışlardı. Süleymaniye'deki Kadiri tarikatının lideri Şeyh Said Barzani, yeni anayasadan haberdar olduğunda yeni rejime karşı bir ayaklanma başlattı (McDowall, 2004a, ss. 144, 145).

²³ Mustafa Kemal'in 21 Ağustos 1919'da 12. ve 20. Kolordu Kumandanlıklarına gönderdiği telgraf için bkz. (Kemal, 2015, s. 98).

²⁴ M. Emin Bozarslan, 1985a, s. 119, (Jin, sayı 9, s. 7).

tehlikeli bir oyunda fazla açgözlülük göstermemeleri”²⁵ konusunda uyarılarda bulunuyordu.

“Uluslararası koşullar” çerçevesinde incelendiğinde, I. Dünya Savaşı'nın ardından ilk defa önemli bir fırsatın doğduğu görülüyor. Savaşın galip devletleri, 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'na Kürtler lehine özel hükümler eklemişlerdi. Antlaşmanın 62. maddesi, Kürtler için ilk aşamada özerkliği öneriyordu. 64. madde ise, Kürtlerin özerk bir yapı kazandıktan sonra bağımsızlık taleplerini Milletler Cemiyeti'ne iletme imkânı sunuyordu. Kürt milliyetçileri bu fırsatların farkındaydı. Dersimi (1992)'nin aktardığına göre, Sevr antlaşmasındaki bu hükümler, KTC'de yoğun bir şekilde tartışılıyordu (1992, s. 102). KTC'nin eylem stratejisi, Jîn dergisinin yazarlarından Abdurrahim Rahmi'nin “*Ortaya çıktı ki top savaşı bitti, bugün kalem savaşıdır*”²⁶ sözlerinde özetlendiği üzere, diplomasiye dayalıydı. Bu doğrultuda, bir KTC heyeti ABD, İngiltere ve Fransız elçiliklerini ziyaret etti. Bu ziyaret, Zinar Silopi (1969) tarafından şu şekilde anlatılıyor:

“Cemiyet heyeti idaresine intihab edilen bu zevat [cemiyet tarafından seçilen bu heyet] İstanbul'da bulunan Amerikan, İngiliz, Fransız komiserlerini ziyaret ederek Kürt milli metalibatini [taleplerini] dava etmekte idiler. Amerikan komiseri ile yaptıkları bir toplantıda Kürtler tarafından Seyid Abdulkadir Efendi, Bedirhani Emin Ali Bey, Bediüzzaman Molla Said, Doktor Şükrü Memet Bey uzun bir beyanatta bulunarak harita üzerinde Kürdüstan hududunu belirterek denizlerde bir mahreçleri [çıkışları] bulunması zarureti anlatmıştı.” (1969, s. 54).

KTC, Wilson İlkelerini savunuyordu ve Kürtlerin kaderinin büyük ölçüde I. Dünya Savaşı'nın galip devletleri tarafından belirleneceğinin bilincindeydi. KTC'nin elitleri, Wilson'un "ulusların kendi kaderlerini belirleme" ilkesini destekliyorlardı. Örgütün yayın organı Jîn'de “Bir Kürt” imzasıyla yayınlanan ve “Kürtler uykuda değil” başlığını taşıyan bir yazıda bu durum açıkça ifade edilmekteydi:

²⁵ Bozarslan, 1985a, s. 120, (Jîn, sayı 15, s. 5).

²⁶ M. Emin Bozarslan, 1985b, s. 379, (Jîn, Sayı 7, s. 17).

"Ey Allah'ın ve insanların Amerikası! Dünyada savaş mı, yoksa barış mı egemen olacak? Bunun kararını verecek olan sen, ancak sensin. Bu ilahi Amerika'nın içten gelen bu ilahi isteğini belirtme ve tatmin etme işini, zaman, Amerikalı Wilson'a yükümlendi. Washington'ın özgür ve yüce ruhu, Long Fellon'ın merhametli ve duyarlı yüreği, Wilson'ın bilgi ve uygulamasında taze ve ateşli bir hayat yaşıyor." ²⁷

KTC, 1919 ve 1920 yılları arasında gerçekleşen Paris Barış Konferansı'nda Kürtleri temsil etmesi için eski bir Osmanlı diplomatı olan Şerif Paşa'yı görevlendirdi. Öyle ki, bu görevlendirme sonrası örgütün yayın organı olan Jîn'in 25'inci sayısının kapağına Şerif Paşa'nın fotoğrafı basıldı (M. Emin Bozarslan, 1985a, s. 120). Şerif Paşa, konferansa 22 Mart 1919'da "Kürt halkının talepleri üzerine muhtıra" başlıklı bir metin sundu.²⁸ Ayrıca, Seyyit Abdulkadir 1921'de İstanbul'daki elçilik vasıtasıyla Bağdat'daki İngilizlerle çeşitli görüşmeler yaptı. Abdulkadir, tampon bir Kürt bölgesinin Bolşevik tehdidine karşı kullanılabileceğini önerdi (Aktaran: Olson, 1989, s. 75).

1918-1923 yılları arasındaki politik fırsat yapılarına ilişkin bu tartışma, bizi önemli bir noktaya ulaştırıyor. Hükümetin baskı uygulama eğilimi ve kapasitesinin düştüğü, çift başlı bir hükümet yapısının bulunduğu ve Sevr antlaşması örneğinde görüldüğü üzere uluslararası koşulların nispeten elverişli olduğu bir durum var. Ancak yine de büyük ölçekte bir Kürt mobilizasyonu yaşanmadı. Buradan varacağımız ilk çıkarım, uluslararası koşulların elverişli ve baskı eğiliminin düşük olmasına rağmen, bir etnik milliyetçi hareketin patlak veremeyebileceğidir. Öte yandan, politik sistem Kürtler için açıktı. Eğer politik sistem kapalı olsaydı, yani Kürtlerin Mustafa Kemal liderliğindeki direniş hareketi içindeki ve TBMM'deki temsil olanakları olmasaydı, birleşik bir Kürt muhalefeti oluşabilirdi. Ayrıca, Kürt milliyetçileri arasındaki zayıf ittifak, önemli bir engel olarak dikkat çekiyor. Romano (2006) Kürtler arasındaki bölünmelerin hem birleşik bir ayaklanmanın avantajını onlardan aldığını hem de uluslararası desteği çekmelerini engellediğini belirtiyor. Yazara göre, eğer Kürtler birleşik bir cephe oluşturabilseydi, Milletler Cemiyeti ve özellikle Fransa ve İngiltere, Kürt milliyetçi arzularına destek vermeye çok daha yatkın olurdu (2006, s. 64). Nitekim, KTC'nin Kürtlerin statü

²⁷ Bozarslan, 1985a, s. 205, (Jîn, Sayı 1, s. 5).

²⁸ Bu muhtıranın Türkçe tam metni için bkz. (Göldaş, 1991, s. 257).

kazanmaları adına başvurdukları çeşitli diplomatik çabalara rağmen uluslararası aktörler karşısında yeterli bir etki yaratamadıkları görüldü. Salehyan ve diğerlerinin (2011) belirttikleri gibi, yabancı hükümetler, benzer hedeflere sahip olan isyancı gruplara destek sağlamaya daha meyillidirler (Salehyan ve diğerleri, 2011, s. 715).

Fakat, hâlâ yanıtlamamız gereken bazı sorular var. Mevcut politik koşullar bahsi geçen dönemde geniş kapsamlı bir mobilizasyon için uygun bir zemin oluşturamadıysa da, Koçgiri'deki Alevi Kürtler sınırlı ölçekte bir isyan başlatabildiler. Bu durumu nasıl anlamlandırabiliriz?

3.1.3 Koçgiri İsyanı: Bir İstisna Mı?²⁹

3.1.3.1 Olaylar

Sünni-İslam ideolojisi üzerine kurulu Osmanlı imparatorluğu ile heterodoks inanç sistemini benimsemiş Aleviler (Kürt ve Türk Aleviler) arasında yüzyıllara dayanan bir çekişme yaşanmıştı. Bu açıdan, Alevi Kürtlerin I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı'nın mağlubiyetini memnuniyetle karşılamaları ve Mustafa Kemal'i desteklemeleri beklenebilirdi. Ancak, bazı Alevi Kürtler için durum tam tersi yönde gelişti. Sünni Kürtler Mustafa Kemal'e destek olurken, Koçgiri'deki Alevi Kürtler meydan okumayı tercih ettiler. Bu isyana birçok aşiretten oluşan Koçgiri aşiret konfederasyonu öncülük etti. Konfederasyonun merkezi, Sivas'ın Ümraniye (İmranlı) ilçesiydi ve isyanın etki alanı da bu bölgede yoğunlaştı. Koçgiri aşiretinin reisleri Alişan ile Haydar Bey isyana liderlik ettiler. Hareketin en eğitimli üyesi Alişer, danışmanlık

²⁹ Koçgiri İsyanı hakkında bilgi toplarken başvurduğum başlıca birincil kaynaklar arasında Nuri Dersimi'nin "Kürdistan Tarihinde Dersim" ve "Hatıratım" isimli kitapları bulunuyor. Bkz. (M. N. Dersimi, 1952; N. Dersimi, 1992). Dersimi, döneme tanıklık etmiş ateşli bir Kürt milliyetçisiydi ve bu kitaplarında abartılara da yer verdiğini söylemeye gerek yok. Eleştirel ve dikkatli bir okuma sağlandığı takdirde onun bu anıları önemli bilgiler sunmaktadır. Öte yandan, Koçgiri İsyanı meydana geldiği yıllarda dönemin Erzincan Valisi olan Ali Kemal'in, 1932 yılında yayımlanan "Erzincan" adlı kitabında, Koçgiri olaylarına yer verdiği bir bölüm, Koçgiri İsyanı hakkında başvurduğum diğer önemli birincil kaynaktır (Bkz. Kemal, 1932). Yanı sıra, Koçgiri olaylarını soruşturmak amacıyla TBMM tarafından görevlendirilen bir heyetin hazırladığı rapor (Koçgiri hadisesine dair Heyet-i Tahkikiye raporu) bu döneme dair bazı önemli bilgiler sunuyor (Bkz. TBMM Arşivi, 1921). Koçgiri İsyanı bastırıldıktan sonra Sivas valiliğine atanan Ebubekir Hazım Tepeyran'ın "Belgelerle Kurtuluş Savaşı anıları" isimli kitabı diğer önemli kaynaklar arasındadır (Bkz. Tepeyran, 1982).

rolünü üstlendi. 1921'deki bu isyan (Koçgiri İsyanı), Türk milliyetçilerinin Kürt sorunuyla ilk karşılaşması ve Kürt hareketiyle ilk teması oldu.

İlk çatışmalar 1921 yılında Sivas'ın Zara ilçesinde başladı. İsyancılar, Ocak ayında Zara'da bir jandarma birliğiyle çatıştılar ve silah ile mühimmat ele geçirdiler. Hükümet, Şubat 1921'de İmranlı ilçesine askeri sevkiyat yaptı. 6 Mart 1921'de İmranlı, isyancılar tarafından ele geçirildi. 12 Mart'ta, Sivas'ın Divriği ilçesindeki bir jandarma bölüğü esir alındı. Bu sırada isyancılar, Dersim, Erzincan ve Malatya'daki aşiretlerden destek talep ettiler, ancak bu talepler karşılıksız kaldı. Çatışmalar, Sivas'ın Kangal, Koçhisar, Divriği, Zara ve Erzincan'ın Refahiye, Kuruçay ve Kemah ilçelerinde yoğunlaştı. 8 Mart 1921'de, Dersim'in Ovacık aşiretinden yaklaşık 2500 kişi,³⁰ isyancılara yardım etmek üzere Erzincan'ın Kemah ilçesine gitmişlerdi. İsyancılar, Kemah, Refahiye, Divriği ve Koçhisar'ı ele geçirdikten sonra, 11 Mart 1921'de TBMM'ye bir telgraf çektiler. Telgrafta, çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu Koçgiri, Divriği, Refahiye, Kuruçay ve Kemah ilçelerinin ayrı bir il olarak belirlenmesi ve bu bölgeye bir Kürt valinin atanması talep ediliyordu (M. N. Dersimi, 1952, ss. 138, 139, 141, 142, 143; Ayrıca bkz. N. Dersimi, 1992; Kemali, 1932, ss. 163, 164). Bundan sonraki çarpışmalar çok şiddetliydi ve haziran ayına kadar sürdü. Sonuç olarak, Ankara hükümeti, Yunanlılarla savaş halinde olmasına rağmen, Koçgiri'deki isyanı bastırmayı başardı.

3.1.3.2 Politik Koşullar

Koçgiri İsyanı, çekişmeli siyaset örneği idi; ancak, eylemler belirli bir bölge ile sınırlı kaldı. İsyanın patlak vermesini mümkün kılan ve genişlemesini engelleyen politik koşulları ayrı ayrı incelememiz gerekiyor.

İsyanı tetikleyen yapısal koşullardan biri politik temsil konusu gibi görünüyor. Mustafa Kemal liderliğindeki harekette Kürtlerin temsiliyeti konusunda ikna olmamış Kürtler vardı. Sünni Kürtler ile Mustafa Kemal arasındaki diyaloglar ve hilafetin devam edebileceğine dair kaygılar, bazı Alevi Kürtleri tedirgin etmiş gibi görünüyordu. Nitekim,

³⁰ Bu sayı abartılmış olabilir. Kemali (1932), hükümet güçleriyle çatışan toplam isyancı sayısının 200 olduğunu belirtiyor (1932, s. 166).

Koçgiri'deki Kürtler, tüm Kürtler adına değil, sadece belirli bir bölgede özerklik talep ettiler. İsyancılar, Dersim ve Koçgiri bölgesinde elde edecekleri bir özerklikle yetinebilecek durumdaydılar. İsyancılar bu özerk yönetimin sınırlarının, diğer Kürt bölgelerini de içine alacak şekilde genişlemesini veya en iyi durumda bağımsız bir Kürdistan oluşmasını arzulamış olabilirler. Ancak, bu isyan, Şeyh Said isyanından farklı olarak, pazarlığa açıktı. Romano (2006), Koçgiri İsyanının patlak verdiği dönemde, Sünni Kürtlerin Mustafa Kemal hareketine yönelik bir çekişmeden kaçınmış olmalarını “kurumsallaşmış politik sistemin açık olduğu yanılsaması”na bağlıyor (2006, s. 31). Romano’nun bu yaklaşımını Koçgiri’deki Alevi Kürtler için tersten okuyup yeniden formüle edebiliriz: 1923'ten önce, bazı Alevi Kürtler, politik sistemin kapalı olduğu konusunda yanılığa düştüler. Bu perspektiften bakıldığında, Koçgiri isyanı, politik fırsat yapılarının karmaşık doğasını anlamamıza olanak tanıyor. Politik koşullar aynı etnik kökeni paylaşan iki ayrı grup için farklı sonuçlar doğurabilir. Politik iklim, olayların ya da grupların bağlamından soyutlanamaz.

Öte yandan, Alevi Kürtler Ermeni "tehdidi" konusunda Sünni Kürtlerle aynı endişeleri paylaşmıyordu. Ermenilerin Doğu Anadolu'ya geri dönmeleri durumunda, Alevilerin endişelenmelerine gerek yoktu çünkü savaş sırasında Aleviler, Ermeni topraklarına yerleşmemişti. Alevi Kürtlerin intikam korkusu da taşımalarına gerek yoktu çünkü tehcir döneminde birçok Ermeni'ye yardım etmişlerdi. Kévorkian (2011)'ın verdiği bilgiye göre, 1915 olayları esnasında Dersim bölgesi, yaklaşık 10.000 ila 15.000 Ermeni'ye sığınak sağlamıştı. Aslında, bu mülteciler yüksek bir maliyet ödemek durumunda kalmışlardı. İlk varanlar bölgeye geçmek için 100 Türk lirası ödemiş olsalar da, Kürt liderler fiyatı daha sonra 10 liraya indirmişlerdi. Ekonomik imkanları kısıtlı olan bazı kişiler de Dersim'de sığınak bulabilmişti. Ancak, birçok Ermeni, yerel liderlere hizmet ederek hayatta kalabilmişti. Sonuç olarak, Dersim'deki Kürt liderler, bölgelerine hükümetin girişine izin vermediler (2011, ss. 421, 422). Dolayısıyla, Alevi Kürtlerin, Mustafa Kemal'in Ermeni "tehdidi" yönündeki propagandasına itibar etmeleri güçtü. Ayrıca, Sünni Kürtlerin Mustafa Kemal'den güç alarak, bir zamanlar Hamidiye alaylarının yaptığı gibi, Alevi Kürtlere baskı uygulama ihtimalleri Aleviler açısından tedirginlik sebebiydi. Yanı sıra, bazı Alevi Kürtler, Ermenilere yapılanın kendilerine de yapılmasından endişeleniyorlardı. Koçgiri İsyanı sırasında Erzincan valisi olan Ali

Kemali'nin anılarına baktığımızda, Dersim ve Koçgiri liderleri arasında gerçekleşen bir diyalogda bu endişeyi gözlemlemek mümkün:

“Koçgiri isyancıları arasında Dersimlilerin de olduğu duyulmuştu. Dersim'in bu isyana ne kadar dahil olduğunu anlamak gerekiyordu. Bu nedenle, Sivas vilayetinden Dersim ağalarına bir telgraf çekilerek fikirleri soruldu. Dersim ağaları adına gelen cevapta, Seyit Mehmet, Ali Şeref, Mehmet Dursun, Ali Haydar imzalarıyla, "Hükümetin Ermeniler gibi Kürtleri de tehcir etmek niyetinde olduğu bilindiğinden Koçgirililerin savunmasının meşru olduğu" belirtiliyordu.” (Kemali, 1932, s. 157).

Koçgiri'deki isyancılar, hükümetin baskı uygulama yeteneği ve eğiliminin azalmış olduğu yanlışına kapılmışlardı. Bu konuda belirli bir ölçüde haklı olabilirdi. Koçgiri isyanı, Ankara'daki hükümetin ülkenin batısında Yunan kuvvetleriyle savaş halinde olduğu bir dönemde patlak verdi. Yanı sıra, İstanbul'da Sultan yanlısı bir hükümetin bulunması, yönetimde çift başlılığa sebep olmuştu. Ayrıca, Ankara'daki parlamento, tam anlamıyla Mustafa Kemal'in kontrolüne geçmemişti ve meclis içerisinde farklı gruplar bulunmaktaydı. Kitschelt (1986)'in belirttiği üzere, yasama organlarının kendi politikalarını bağımsız bir şekilde oluşturma yetenekleri arttıkça, politik sistemin açıklığı da artar (1986, s. 63). Gerçekten de, TBMM'deki İkinci Grup, temel hak ve özgürlükler konusunda daha duyarlıydı ve İstiklal Mahkemeleri'nin taraflı uygulamalarına karşı çıkmıştı (A. Demirel, 2003, s. 11). Koçgiri meselesi, parlamentoda tartışıldı. 3 Ekim 1921 tarihli meclis oturumunda, Mustafa Kemal'e muhalif ikinci grupta yer alan Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Ulaş, hükümetin Koçgiri'deki isyanı bastırmak için aldığı sert askeri önlemleri şu sözlerle eleştirdi: *“Bu zulüm her tarafta işitilmiştir. Avrupa da işitmiş (...) Burada bir millet olduğunu gösterelim. Burada diktatörlük yoktur.”* (TBMM ZC, Cilt 2, s. 251).

Ayrıca, Ankara hükümeti, Koçgiri'deki isyanın ilk aşamalarında isyancılara karşı sert bir müdahalede bulunmaktan kaçındı. Hükümet, bölgeye bir nasihat heyeti göndererek müzakere seçeneklerini değerlendirdi. Nurettin Paşa bile, Mart 1921'de sert bir müdahaleye girişmeden önce yayınladığı beyannamede, *“Kürdler ve Türkler aslâ inkısâm ve tecziye edilemezler. Sonuna kadar dîn ve vatanın yek vücud müdâfa î muhâfızdırlar.”* (Aktaran: D. K. Soileau, 2014, ss. 158, 159) ifadelerini kullanmıştı.

Ancak, Ankara hükümetinin Koçgiri'deki isyancılara yönelik tavrı bir süre sonra değişecekti. İsyancılara yönelik baskının dinamiği Ankara'nın atadığı Nurettin Paşa ile nasihat heyeti arasında görüş ayrılıkları şeklinde ilerledi. Koçgiri İsyanı'ndan 3 ay sonra Sivas Valiliğine atanan Ebubekir Hazım (Tepeyran) Bey anılarında, Nasihat Heyeti'nin sorunu çözdüğünü fakat Nurettin Paşa'nın “*Öyle ama, bu kadar asker toplandı, ben buraya kadar geldim; bir şey yapılmazsa olmaz...*” (Tepeyran, 1982, s. 73) dediğini kaydetti. Olaylara dair hükümetin görevlendirdiği araştırma heyetinin raporuna göre, Ankara'daki hükümetin amacı “*Koçgiri'yi bir daha isyan edemeyecek bir hale sokmak yahud bu aşireti şimdi olduğu sahadan kısım kısım uzaklaştırıp dağıtmak*”tı.³¹ İsyanı bastırma görevi, Nurettin Paşa yönetimindeki Merkez Ordusuna verilmişti. Ebubekir Hazım (Tepeyran) Bey, 132 köyün düşman toprakları gibi yakıldığını belirtmişti (Tepeyran, 1982, s. 75).

Öte yandan, Koçgiri isyanını tetikleyen uluslararası koşullar, isyancıları cesaretlendirmiş gibi görünüyor. Dersimi (1952)'nin verdiği bilgiye göre, Koçgiri aşiretleri, Sevr Antlaşmasının (10 Ağustos 1920) imzalanmasından 3 ay sonra Ankara'daki Mustafa Kemal Paşa hükümetine telgraflar yoluyla notalar gönderdiler. 15 Kasım 1920 tarihli notada, Osmanlı Hükümeti'nin Kürt özerkliği ile ilgili kararını Mustafa Kemal hükümetinin de kabul edip etmediğini sordular. Ayrıca, Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan hapisanelerinde tutuklu bulunan Kürtlerin serbest bırakılmasını, Kürt nüfusunun çoğunluğu oluşturduğu bölgelerden Türk memurlarının çekilmesini ve Koçgiri bölgesine konuşlandırılan askeri birliklerin geri çekilmesini talep ettiler. 25 Kasım 1920 tarihli ikinci notada ise TBMM'ye, Diyarbakır, Elazığ, Van ve Bitlis illerinde bağımsız bir Kürdistan kurulmasını, aksi durumda bu hakkı silah gücü ile elde edeceklerini bildirdiler (1952, ss. 128, 129). Daha önce de belirtildiği gibi, Sevr Antlaşması, Kürtlere politik bir statü sunuyordu. Nitekim, isyanın liderlerinden Alişer Efendi, Sevr Antlaşması'ndan sonra Koçgiri ve Dersim'de siyasi propaganda faaliyetlerine girişmişti (D. K. Soileau, 2014, s. 138). Ancak, Sevr metninin somut bir uluslararası desteğe dönüşmesi hiçbir zaman gerçekleşmedi. Bir Kürt isyanına destek vermesi en muhtemel ülke Britanya'ydı. Ancak, 1921'de İngiltere'nin politikası, Türkiye'deki olası bir Kürt isyanını desteklemeyecek şekilde netleşmişti. Olson (1989),

³¹ TBMM Arşivi, 1921, s. 29, Koçgiri hadisesine dair Heyet-i Tahkikiye raporu, 34 no'lu belge içinde.

İngiliz istihbarat belgelerine dayanarak, bu politikanın gerekçelerini özetle şöyle sıralıyor:

1-Böyle bir destek İngilizlere Arap isyanından bile daha fazla mali külfet yükleyebilirdi.

2-İsyanın başlayacağı Türkiye'deki Kürt bölgeleri aşırı engebeliydi.

3-Türkiye'ye saldırı İslamiyet'e saldırı olarak yorumlanacaktı.

4-İsyan istenildiğinde yarıda bırakılamazdı.

5-Böyle bir isyan Kürtlerin İngilizlerce yalnız bırakılmaları ve Türklerin zulmüne terk edilmeleri ihtimalini doğurabilirdi (Olson, 1989, s. 128).

Britanya'nın kolonilerden sorumlu devlet bakanı James Masterton-Smith, bu desteğin mümkün olmadığını şu sözlerle ifade etmişti: “...*Türklere karşı başkaldırmaları için Kürtlere herhangi bir destek verilmesine tamamen karşıyım. (...) İsyan başarısızlığa uğrayacak olursa, ki kimsenin bundan şüphesi olmasın, (...) İngilizler (...) bir Kürt mülteci sürüsüyle uğraşmak zorunda kalacaklardır.*” (Aktaran: Olson, 1989, s. 74). Sonuç olarak, İngilizler Lozan görüşmeleri başladıktan sonra, Aralık 1922'de, Sevr antlaşmasında öngörülen Kürt devleti planının artık gerçekçi olmadığına ikna olmuşlardı (Ali, 1997, s. 523).

Eğer birleşik bir Kürt muhalefeti oluşabilseydi, hükümetin mevcut kapasitesi isyanı bastıramayabilirdi. İttifak olanaklarına göz attığımızda, ilk aday olarak KTC öne çıkıyordu. Dersimi (1952)'nin aktardığına göre, KTC, 1918'de örgütlenme amacıyla bazı üyelerini Kürtlerin yaşadığı bölgelere gönderme kararı almıştı. Bu kapsamda, Dersimi, Sivas'taki Kürt aşiretlerin yaşadığı bölgeye, Alişer ise Dersim'e gönderilmişti (1952, ss. 121, 122; Ayrıca bkz. Altan, Akbaş ve Çağlayan, 2019, ss. 325, 326). Yanı sıra, Haydar Bey, Sivas'ın Ümraniye ilçesinde KTC'nin bir şubesini açmıştı ve örgütün yayın organı olan Jin gazetesi bu bölgede yayımlanıyordu. Ancak, KTC'nin bu isyanı nasıl organize ettiği konusunda hâlâ belirsizlikler mevcut. Örgütün isyan liderlerine veya Koçgiri'deki gelişmelere etkisi neredeyse yoktu. Dersimi'nin 1952'deki anılarında da belirttiği gibi, isyan başladığında KTC zaten çözülmekteydi ve bazı üyeleri isyana kayıtsız kalmış,

bazıları ise İstanbul dışına kaçmak zorunda kalmıştı (1952, s. 170). Başkan Seyyid Abdülkadir ve bazı üyelerin, Doğu ve Güneydoğu'ya giderek çalışma yapma teklifi, KTC Kurulu tarafından kabul edilmemişti (Silopi, 1969, s. 59). Öte yandan, isyanın liderleri olan Haydar, Alişan ve Alişer, her ne kadar KTC üyeleri olsalar da, KTC merkezinden herhangi bir talimat almadan hareket etmişlerdi. Özetlersek, Soileau (2014)'nın da belirttiği gibi, Koçgiri isyanının meydana gelmesinde KTC'nin rolü dolaylı bir şekildeydi ve isyanla ilişkisi bundan ibaretti (2014, s. 243). Yine de, bu isyan, bir Kürt örgütünün (KTC) bir Kürt topluluğunu politik olarak harekete geçirmeyi hedeflediği ilk örnekti.

Aşiret düzeyindeki ittifak yapılarında da sorunlar vardı. Bazı aşiretler, isyancılara karşı tavır almışlardı. Örneğin, Koçgiri aşiret reisi Haydar Bey, Dersim'e doğru 2 bin kişilik gücüyle ilerlerken, Kureyşan aşiret reisi Kör Paşa, birkaç bin kişilik birlikle onun yolunu kesmiş ve Dersim'e varmasını engellemiştir (Silopi, 1969, s. 77; Ayrıca bkz. M. N. Dersimi, 1952, ss. 153, 154). Yanı sıra, 30 Mart 1921 tarihinde Sivas Divriği'ndeki birçok bölge, Kürt güçlerinin kontrolüne geçmiş olmasına rağmen, bu bölgedeki Dirijan ve Atma aşiretlerinin isyancılara yardım sağlamadıkları görüldü. Bu arada, Koçgiri bölgesinde Türkçe konuşan bazı Alevi aşiretler, isyancılara destek vermişti (M. N. Dersimi, 1952, ss. 126, 149). Ne var ki ancak Sünni Kürtlerden gelebilecek bir destek isyanın seyrini değiştirebilirdi. Böyle bir destek hiç gelmedi.

İsyancı liderler arasında da bir uyumsuzluk mevcuttu. Daha önce, Bedirhanlar ve Şemdinanlar arasındaki ihtilafa değinmiştik. Bu ihtilafın taraflarından biri de Nuri Dersimi'ydi. Öyle ki, Dersimi, anılarında Seyit Abdülkadir'in Türklerle birlikte hareket etme yönündeki fikirlerini eleştirip onu ajanlıkla suçlayacaktı (M. N. Dersimi, 1952, s. 121). Koçgiri'de de benzer anlaşmazlıklar yaşanmıştı. Alişer Efendi ve Nuri Dersimi'nin milliyetçilik eğilimleri oldukça belirgindi. Anılarında, Dersimli bir Kürt olmanın kendisi için bir gurur kaynağı olduğunu belirten Nuri Dersimi, 1911-1913 yılları arasında İstanbul'da yüksek öğrenimini tamamlamıştı. (N. Dersimi, 1992, s. 13). Alişer Efendi ise Koçgiri-Dersim bölgesindeki Kürt hareketliliğinde hem düşünsel hem de pratik olarak önemli bir rol üstlenmişti (D. Soileau, 2010, s. 212). Öyle ki, Kemali (1932)'nin belirttiğine göre, Kürtlerin Türk hükümetine bağlılıklarını ifade eden bir telgraf İtilaf Devletleri'ne ulaştığında, Alişer, aşiret liderlerinin bu belgeyi Türk hükümetinin baskısı

altında hazırladıklarını ve asıl hedeflerinin bağımsız bir Kürdistan olduğunu belirten bir bildiriye KTC aracılığıyla İtilaf Devletleri temsilcisine göndermişti (1932, s. 153). Öte yandan, liderler kimi zaman kendi çıkarlarını hareketin çıkarlarına tercih edebilirler (Morris ve Staggenborg, 2004, s. 174 -vurgular bana aittir). Mevcut konumları nedeniyle Alişan ve Haydar Bey hükümetle uzlaşmaya daha açıktı. Haydar Bey, Ümraniye nahiyesi müdürü ve Alişan Bey ise Refahiye kaymakam vekiliydi. Dersimi (1952) Ankara'nın gönderdiği Nasihat Heyeti'ne ve Ankara yönetimine güvenmiyordu ve Alişan Bey'in Nasihat Heyetine müsamahalı tutumunu eleştirmekteydi (1952, s. 145). Hükümetin isyan liderlerine yönelik iki farklı tavrı, bahsedilen bu ayrılıkları doğrular nitelikteydi. Meclis, Mustafa Kemal'in çabaları sonucunda Alişer ve Nuri Dersimi dışındaki mahkumları affederek serbest bıraktı ve Haydar Bey'in Sivas'ta ikamet etmesi kararlaştırıldı. Direnişlerini sürdüren Alişan ve arkadaşlarına da bir süre sonra af kararı çıkarıldı. Bu süre zarfında, Alişan taraftarları ve hükümet arasında müzakereler devam etmekteydi. Sonunda, Alişan Erzincan'da ikamet etmeye ikna edildi (1952, ss. 162-165).

Şimdi bu tartışmaya bir ara verip, Şeyh Said isyanına ve Türkiye'de cumhuriyetin kuruluşuyla ortaya çıkan yeni politik koşullara odaklanalım.

3.1.4 Şeyh Said İsyanına Giden Yol

3.1.4.1 Olaylar³²

19. yüzyılda Kürt mirlerinin düşüşünü ve Kürt şeyhlerinin yeni politik figürler olarak yükselişini daha önce ele almıştık. Tarikatlar, sarayın yerini alırken; ruhani liderler de seküler derebeylerin rolünü üstlenmeye başladı. Bu rol değişiminin ilk önemli örneği, 1880'de gerçekleşen Şeyh Ubeydullah isyanıydı. Ancak, benzer bir başka isyan 1925'e dek yaşanmadı. 1925'te, çoğunlukla Zazaca konuşan Sünni Kürtler, Şeyh Said liderliğinde geniş kapsamlı bir mobilizasyona öncülük ettiler. Bu isyan Olson (1989)'un

³² Şeyh Said İsyanı üzerine en kapsamlı çalışma Robert Olson tarafından yapılmıştır (Bkz. Olson, 1989). Bu isyana dair en önemli birincil kaynaklar arasında, isyana tanıklık etmiş olan Fırat'ın "Doğu İlleri ve Varto Tarihi" isimli kitabı yer alır. (Bkz. Fırat, 1961). Ancak, Fırat'ın bu kitabının Türk milliyetçiliği bakış açısıyla kaleme alındığını dikkate alarak, okuyucuların bu kitabı eleştirel bir tutumla değerlendirmeleri tavsiye edilir.

tahminlerine göre 15 bin isyancı ile isyanı bastırmaya çalışan 50 bin Türk kuvvetin çarpıştıkları bir boyuttaydı (1989, ss. 102-106).

1925'teki isyan genellikle Şeyh Said ve karizmatik kişiliği üzerinden anlaşılmaya çalışılsa da, bu ayaklanmanın asıl planlayıcısı, Azadi (Ciwata Azadiya Kurd/Kürt Özgürlük Cemiyeti) örgütüydü. Bu örgüt, büyük olasılıkla 1922 (Bkz. M. N. Dersimi, 1952, s. 173) veya 1923'te (Bkz. McDowall, 2004a, s. 267) Erzurum'da (8. Ordu'nun merkezi) kuruldu. Azadi örgütünün öncü kadrosu bir dönem Hamidiye alaylarında subaylık yapmış deneyimli Kürtlerden oluşuyordu. Kurucu liderler Cıbranlı Halid ve Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey'di. Azadi'ye sonradan katılan önemli liderler arasında Şeyh Said, İhsan Nuri ve Ekrem Cemilpaşa bulunuyordu.³³

Azadi örgütünün isyan için ilk olarak seçtiği bölge, Türkiye'ye bağlı olup İngiliz yönetimindeki Irak'a yakın bir sınır bölgesi olan Beytüşşebap'tı. Nuri Dersimi'ye göre, 1924 sonbaharında Erzurum'dan Yusuf Ziya tarafından gönderilen şifreli bir telgraf, Beytüşşebap'taki Kürt subaylarca yanlış anlaşıldı ve isyan, planlanan tarihten daha erken bir zamanda başladı (M. N. Dersimi, 1952, s. 174; Ayrıca bkz. Silopi, 1969, s. 83). İsyen erken fark edildi ve şüphelilerin tutuklanmasına başlandı. 500 subay ve Kürt asker, Irak'a kaçmak zorunda kaldı (Aktaran: Olson, 1989, s. 50; Ayrıca bkz. Silopi, 1969, s. 83).

Cıbranlı Halid, 20 Aralık 1924'te; Yusuf Ziya ise 10 Ekim 1924'te tutuklandı. Her ikisi de, Şeyh Said isyanı patlak verdikten bir süre sonra Bitlis'teki cezaevinde öldürüldüler ve isyana liderlik edemediler. Öte yandan, Beytüşşebap'taki başarısız isyanın ardından, Şeyh Said, hükümetin şüpheliler listesine girmişti. Şeyh, ifade vermek üzere Erzurum Hınıs'a çağrıldı. Fırat (1961, s. 129)'ın aktardığına göre, Hınıs kaymakamı Şeyh'in etkisi altında kaldı ve Erzurum'a gönderdiği telgrafta “*Şeyhin doksan yaşında bir piri fani ve her türlü ihtirastan uzak mübarek bir adam olduğunu*” yazarak onu serbest bıraktı (Şeyh'in ifade verdiği tarih: 22/ 12/1924).

³³ İngiliz belgelerinde, Eylül 1924 itibarıyla Azadi örgütüne üye olanların isimleri, üyelik tarihleri, ikamet ettikleri şehirler ve kimlik bilgileri gibi detaylar için bkz. (Olson, 1989, ss. 169-171 Ek 3). Dersimi (1952), Azadi'ye üye olan bazı şeyhlerin isimlerini şu şekilde listeliyor: Şeyh Said, Melekanlı Şeyh Abdullah, bazı Çan Şeyhleri ve Palulu Şeyh Şerif. (1952, ss. 173-174).

Şeyh Said İsyanı, planlanan tarihten önce başladı.³⁴ İlk çatışmalar, kanun kaçaklarını yakalamak üzere gönderilen askeri birliğin, Şeyh'in taraftarları ile karşı karşıya gelmesi sonucunda patlak verdi. İsyân, Şeyh Said'in 8 Şubat 1925'te Piran'ı [Diyarbakır'ın Dicle ilçesi] ele geçirmesiyle fiilen başlamış oldu (Fırat, 1961, s. 132). İsyancılar, 14 Şubat'ta Darahini'yi [Bingöl'ün Genç ilçesi] ve 20 Şubat'ta Lice'yi kontrol altına aldılar. Şubat ayının sonlarına doğru, ilk büyük çatışmaların yaşandığı Hani bölgesinde Türk kuvvetleri, isyancıların karşısında birkaç defa mağlup oldu. Şubat ayının ikinci yarısında, isyancılar, destek vermeyen bazı Kürt aşiretlerine karşı tahminen 4000 kişilik bir kuvvetle saldırı düzenledi. Bu aşiretlerin reisleri ve 400 adamı hayatını kaybetti (Olson, 1989, ss. 108-116).

Şeyh Said ve birlikleri, tahmini 5-10 bin kişiyle 2 Mart'ta Diyarbakır'a doğru ilerlemeye başladılar. İlk kuşatma girişiminde, isyancılar Türk kuvvetlerince geri püskürtüldü, ancak şehir, 27 Mart'a kadar kuşatma altında kaldı. İsyancılar, başka cephelerde de savaşıyordu. 5 Mart'ta, herhangi bir çatışma olmaksızın Elâzığ'ı ele geçirdiler, ancak burada uzun süre kalamadılar. Mart ayının sonlarına ve nisan ayının başlarına gelindiğinde, isyancıların ilerlemekte zorlandığı gözlenmeye başlandı. Takviye edilen yeni Türk birlikleri ve hükümet tarafında savaşan Kürt aşiretler karşısında, isyancıların fazla bir şanslarının olmadığı anlaşıldı. Şeyh Said, 15 Nisan'da Türk birliklerinin düzenlediği bir tuzakla yakalandı ve isyanın büyük ölçüde bastırıldığı 29 Haziran tarihinde idam edildi (Olson, 1989, ss. 108-116, 127).

3.1.4.2 Politik Koşullar

1923'ten önceki kurumsal politik sistemin Kürtlere açık olduğunu daha önce tartışmıştık. Ancak, parlamentonun mevcut aritmetiği ve niteliği 1923'te büyük ölçüde değişecekti. 24 Temmuz 1923'te, Ankara hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında Lozan Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erişini, modern

³⁴Azadi üyesi Ekrem Cemilpaşa, örgütün isyan planını kendileriyle paylaşmadığını şu şekilde ifade etmişti: “Azadi hareketinin en önemli şubesi, muhtemelen Diyarbakır'daydı. Erzurum'da büyük bir devrim hazırlığı yapan liderlerimiz, maalesef bizi hiçbir şeyden haberdar etmediler. Bize herhangi bir hareket planı göstermediler ve bizden herhangi bir yardım ya da destek istemediler.”(Cemilpaşa, 1992, s. 54).

Türkiye'nin kuruluşunu ve savaşın bitişini belgeliyordu. 29 Ekim 1923'te, Türkiye'de Cumhuriyet ilan edildi. 28 Haziran 1923'te parlamento feshedilip seçimlere gidildi. Bu seçimle meclis çoğunluğunu Mustafa Kemal'in Birinci Grubu elde etti ve İkinci Gruptan hiç kimse meclise giremedi. Mevcut Kürt milletvekilleri, birkaç istisna dışında, meclis dışında kaldılar.³⁵ Meclise giremeyen bu Kürt vekillerden biri, Şeyh Said isyanını organize edecek olan Azadi'nin kurucularından Yusuf Ziya Bey'di.

Aslında, 1927'ye kadar Kürtlerin parlamentodaki temsili oransal olarak değişmedi. Şeyh Said İsyanına kadar, bölgeden gelen parlamenterler meclise girebildiler. 1920 ve 1923 yılları arasında, bölgeyi temsil etmek üzere seçilen adayların üçte ikisi, nüfusunun yüzde 20'sinden fazlası Kürtçe konuşan il ve ilçelerde doğmuştu. Bu oran, 1923 ile 1927 yılları arasında neredeyse değişmedi ve yaklaşık %76.7 olarak kaldı. Ancak 1927'den sonra, dramatik bir şekilde azaldı ve 1927 seçimlerinde birdenbire %34.7'ye geriledi. Daha sonra 1931'de %30.4'e ve 1935'te %16.7'ye düştü ve 1939 ile 1943 seçimlerinde yaklaşık %20 civarında sabitlendi (A. Demirel, 2011, s. 93).

3 Mart 1924'te ise halifelik kaldırıldı. Böylece, Kürt elitleri, Bozarslan (2005)'ın deyişiyle, yeni devletin egemen doktrininin din kardeşliği değil, Türk milliyetçiliği olacağını anlamaya başladılar. Hilafetin kaldırılması, Kürt eşrafi açısından Kürt kimliğinin daha önce İslâm'la özdeşleşmesini sağlayan ve Kürt-Türk ittifakının yegane teminatını oluşturan din kardeşliğinin sonuna işaret ediyordu (2005, ss. 106, 109).

Kürtler, Osmanlı siyasi sistemine halifelik kurumu vasıtasıyla dolaylı olarak entegre olmuşlardı. Tunçay (1981)'ın da belirttiği üzere, halifelik kurumu sadece Kürtlerin değil, aynı zamanda anadili Türkçe olmayan Arap, Çerkes, Abzah, Gürcü, Laz, Boşnak ve Arnavut gibi diğer Müslüman grupların Osmanlı devletini "meşru" olarak kabul etmelerini sağlamıştı (1981, s. 70). Halifelik, Kürtlerin kendilerini kurumsal politik sistemin bir bileşeni olarak hissetmelerini teşvik etmişti. Bu durum, McAdam (1996, s. 27)'ın "kurumsallaşmış politik sistemin göreceli açıklığı" prensibini yansıtıyordu. Öte yandan, Kürtlerin Osmanlı sistemine entegrasyonu, Şerif Mardin'in Osmanlı'da merkez-çevre ilişkisini tanımlamak için kullandığı "zımnî sözleşme"yle de desteklenmişti.

³⁵ 1923 seçimlerinde yeniden seçilen ve seçilemeyen milletvekillerinin bir listesi için bkz. (A. Demirel, 2003, ss. 584-591).

Mardin'e göre, Osmanlı'da merkezin taşra eşrafı ve aşiret reislerine yönelik özel bir tavrı vardı: *"Bu tavır, söz konusu önderlerin mahallî nüfuzlarını, hayatın bir gerçeği, bir veri olarak onaylamıştı."* (Şerif, 1991, s. 111). Zımnî sözleşmenin en belirgin örneği Kürtlerdi. Önceki bölümde tartışıldığı gibi, Kürt reisleri Osmanlı'da önemli bir otonomiye sahiptiler. Ancak, Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'ndaki yenilgisi, bu temsiliyetin ve sözleşmenin devamını riske atmıştı.

Halifeliğin kaldırılması, Kürt milliyetçileri için 1925'teki ayaklanmayı meşrulaştıracak bir durum yarattı. Azadi örgütü, Şeyh Said isyanı öncesinde, içerisinde çeşitli şikâyet ve talepler barındıran bir liste yayınlamıştı. Azadi'nin Kürt subayları, *"Türk Hükümeti'nce halifeliğin kaldırılması; (...) Türkler ve Kürtler arasındaki çok az bağdan birini ortadan kaldırmıştır."* (Aktaran: Olson, 1989, s. 44) şeklinde değerlendirdiler. Ayrıca, Azadi, Kürtlerin parlamentodan dışlanmaları ve düşük seviyeli bürokratik pozisyonlara atanmaları gibi daha elle tutulur şikâyetler de dile getirdiler:

"Türkiye Kürdistanındaki bütün üst düzey yöneticiler, yani vekiller ve mutasarrıflar, uygulamada tamamen Türkler'dendir ve kaymakamların yarısı Türk ve yarısı Kürttür. Küçük memurların çoğunluğunun Kürt olmasına rağmen, Türkler, kimi istihdam ettikleri konusunda aşırı dikkatlidir ve bütün şüpheli Kürt milliyetçilerini dışlamaktadırlar. (...) Hükümetin Kürdistan vilayetlerinde Türkiye Millet Meclisi mebus seçimine müdahale etmesi. Sonuçta bütün mebuslar halkın serbest oyuyla değil Türk Hükümeti'nin emirleri doğrultusunda "seçilmişlerdir". (...) Orduda Kürt askerlerinin ve zabıtlarının rütbelerinin düşük tutulması ve onları zor ve hoş olmayan görevlere seçme alışkanlığı." (Aktaran: Olson, 1989, ss. 44, 45).³⁶

"Baskının dinamiği" olarak adlandırdığımız politik fırsat yapısı değişkeni üzerinden tartışmamızı sürdürebiliriz. Osmanlı İmparatorluğunun 19. yüzyılın ilk yarısındaki Kürt isyanlarını bastırmadaki amacı, Kürt kimliğini yok etmek ya da zayıflatmak değildi. Osmanlı, çok etnikli bir imparatorluktu ve hükümetin Kürt derebeyliklerini ortadan kaldırması, daha önce de tartışıldığı üzere, etnik bir homojenleştirmeden ziyade imparatorluğun merkezileşme yönünde aldığı bir kararın

³⁶ Olson, bir İngiliz raporuna dayanarak, Azadi örgütünün Şeyh Said isyanı öncesindeki şikâyet ve taleplerini içeren bir liste yayınladı. Bkz. (Olson, 1989, ss. 43-45).

sonucuydu. “Kürdistan” kelimesi Osmanlı yöneticileri tarafından “cömertçe” kullanılıyordu. Öyle ki, son büyük Kürt miri Bedirhan’ın yerel yönetimine son verildiği 1847’de, “Kürdistan”³⁷ ismiyle bir eyalet kurulmuştu. Özetle, Osmanlı vatandaşlığı ve İslam’ın üst kimlik olarak işlev gördüğü 19. yüzyıl Osmanlısında, Kürt kimliğine yönelik bir baskı yoktu.

Ne var ki, Mustafa Kemal liderliğindeki hareketin başarısı, Kürtlerle kurulan geçici ittifakın sona ermesiyle sonuçlandı. Yeni Cumhuriyetin merkezîyetçi bir yönetim modeli benimseyeceği açığa çıkmıştı. Kürt reislerinin özerkliğine kademeli olarak son verilecekti. Zımnî sözleşmenin sona ermesi, zaman içinde uygulamaya konulan çeşitli yasalar, planlar ve askeri hareketlerin sonucunda gerçekleşecekti. İlk olarak, 1921 Anayasası’nın liberal özellikleri 1924 Anayasası ile son buldu ve Türk milliyetçiliği resmî ideoloji olarak benimsendi. Kürtçeye yönelik çeşitli kısıtlamalar getirildi.³⁸ ve hükümet Kürtçe yer isimlerini hızlı bir şekilde Türkçe isimlerle değiştirmeye başladı. Yanı sıra, 1913-1918 yılları boyunca İttihat ve Terakki yönetimi tarafından Kürtlere yönelik uygulanan iskân³⁹ politikaları (Bkz. Dündar, 2002, ss. 137-155), Türkleştirme politikaları kapsamında yeniden uygulamaya konuldu. Aynı dönem için bir karşılaştırma yaparsak, İngilizlerin yönetimindeki Irak’ta, 11 Temmuz 1923’te Irak Bakanlar Konseyi, Kürt bölgelerine yönelik şu kararları almıştı: (1) Hükümet, Kürt bölgelerine teknik görevliler dışında hiçbir Arap yetkili atamayacak; (2) Bu bölgelerde yaşayan insanlar resmi yazışmalarda Arap dilini kullanmaya zorlanmayacaklar; (3) Bu bölgelerde yaşayan

³⁷ Kürdistan eyaletinin kurulması, Kürtlere tanınan politik bir statüden ziyade, bu bölgenin merkezi yönetime bağlanmasını temsil ediyordu. 6 Mayıs 1846 tarihli bir Osmanlı belgesi (mektup), eyaletin kurulma amacını şu şekilde açıklamaktadır: “Sırf Padişahımız efendimizin eseri olarak eşkıya elinden kurtarılan ve belki de bu suretle yeniden fethedilen Kürdistan bölgesinin geleceğine dair Anadolu ordusu Müşürü Paşa hazretlerinin bazı mütalaa ve ifadeleri bulunmakta idi. (...) ...birtakım derebeyleriyle zalimlerin elinden kurtarılan Kürdistan havalisinin daimî nizamının tesisi [için] ...Padişahımız efendimizin buraların hakiki Fatihi olduklarını hatırlatmak üzere [Kürdistan eyaletinin kurulması] ...lüzumlu görülmüştür.” Bahsi geçen mektup için bkz. (Özoğlu, 2005, ss. 80-82).

³⁸ Cumhuriyetin erken yıllarından 2000'lere kadar Türkçe dışındaki dillere yönelik uygulamalar hakkında bir çalışma için bkz. (Kubilay, 2004).

³⁹ İttihat ve Terakki hükümetinde yer alan Talat Paşa, 2 Mayıs 1916'da Diyarbakır vilayetine gönderdiği şifreli telgrafta, Kürt mültecilerin etnik kimliklerini korumaları hususundaki endişeleri dile getirirken, yerleştirme planını şöyle açıklamıştı: “Kürd mültecilerini Urfa Zor gibi haval-i cenûbiyeye [güney illerine] göndermek kesinlikle câiz değildir. Bunlar oralarda ya Arablaşmak ve-yahud milliyetlerini muhafaza etmek suretiyle yine gayr-i müfid ve muzır bir anasır halinde kalacakları cihetle matlub hasıl olamayacağından mültecilerin ber-vech-i zîr [aşağıdaki gibi] sevk ve iskânları lazımdır. (...) Kürd mültecilere gittikleri yerlerde aşair [aşiret] hayatını yaşamamak ve milliyetlerini muhafaza edememe için aşiret reisleri behemahal efraddan ayırmak lazım geldiğinden bunlar arasında ne kadar zî nüfuz eşhası ve rüesa ve ise efraddan bilatefrik Konya Kastamonu vilayetleriyle Niğde ve Kayseri sancaklarına ayrı ayrı sevk edilmelidir.” Bu talimatnamenin orijinal metni için bkz. (Dündar, 2002, ss. 271-273, Ek-8, Kürt Talimatnamesi).

insanlar ve dini/sivil toplulukların hakları gerektiği şekilde korunacaktır. (Aktaran: McDowall, 2004a, s. 238).

Bozarslan (2005)'ın da ifade ettiği gibi, Kürt eşrafı, ulus-devlet projesinin, somut bir Kemalist önlem alınmadan önce bile, bir ülkeyi gerektiğinde zorla homojenleştirme anlamına geldiğinin bilincindeydiler (2005, s. 112). Şeyh Said isyanının organizasyonunu üstlenen Azadi örgütü, hükümetin Kürtçeyle ilgili yasaklarına ve iskan politikalarına şu şekilde tepki vermişti:

“Azınlıklara ilişkin yeni bir kanun hali hazırda Hristiyanlar için uygulanmıştır; Türk Hükümeti'nin niyeti, Doğu vilayetlerindeki bütün Kürt nüfusu Batı Anadolu'ya nakletmek, yerlerine göçmenleri ve Türk ırkından olanları yerleştirmek, böylece Akdeniz ve Anadolu, Kafkasya ve Hazar-ötesinden Türkistan'a uzanan geniş Turan bölgesindeki kesintiyi ortadan kaldırmaktır. (...) “Kürdistan” kelimesi bütün eğitim kitaplarından çıkartılmıştır ve bütün ülkedeki Kürtçe coğrafi isimler kademeli olarak Türkçe isimlerle değiştirilmektedir.” (Aktaran: Olson, 1989, ss. 43, 44).

Şeyh Said isyanı, Ankara'daki hükümetin önceki yıllara kıyasla bastırma kapasitesinin yüksek olduğu bir dönemde gerçekleşti. Aslında, Bruinessen (2013)'in de belirttiği gibi, 1925 yılında hükümetin kırsal kesimler üzerindeki etkinliği hâlâ kısıtlıydı. Küçük kasabalarda genellikle sadece küçük bir jandarma karakolu bulunuyordu. Şeyh Said, ayaklanmayı planladığı gibi yürütebilmek ve tutuklanmayı önlemek için Hınıs'ı terk edip Çapakçur-Palu-Lice-Hani bölgesine yolculuk yapmıştı. Bu bölgede, ailesinin nesiller boyunca kazandığı müritleri vardı ve buluşmayı planladığı kişilerle rahatça görüşebiliyordu (2013, s. 419). Yine de, 1921'deki koşullar artık yoktu. Hükümetin Yunanlılarla savaşı 1923 yılında resmi olarak sona ermişti. Mecliste, Mustafa Kemal liderliğindeki hükümete karşı çıkabilecek bir muhalefet kalmamıştı. İsyen sürerken Meclis'ten çıkartılan Tahrir-i Sükûn Kanunu, hükümete geniş yetkiler tanımıştı. Öte yandan, hükümet, hava gücünü isyanın bastırılmasında etkin bir şekilde kullanamasa da (Bkz. Olson, 2000, s. 76) geniş çaplı askeri kuvvetler isyan bölgelerine, Fransızların onayı ile Suriye üzerinden Bağdat Demiryolu kullanılarak sevk edildi. İsyen bastırıldıktan sonra hükümet, bastırma kapasitesine öylesine güveniyordu ki, Koçgiri isyanı sonrasında gösterdiği “ölçülü” tavra bu sefer yer vermedi ve 47 kişiyi idam etti.

Şeyh Said İsyanı'nın meydana geldiği dönemde uluslararası koşullar isyancılar için olumlu bir konjonktür taşııyordu. Örneğin, Sevr Antlaşması artık gündemde değildi. Ayrıca, yukarıdaki tartışmada değinildiği gibi, 1921 gibi erken bir tarihte İngilizlerin Türkiye'deki Kürtlere destek olmayacakları anlaşılmıştı. Ancak, Şeyh Said İsyanı, Türkiye ile İngilizlerin Irak'ta Musul meselesi üzerindeki tartışmalarının arasında patlak verdi. Bu durumu İngilizler kendi lehlerine bir fırsat olarak değerlendirebilirdi. Azadi'nin ilk kongresi 1924'te gerçekleşti. Bu kongreye katılanların çoğunu tanıyan Molla Hasan Hişyar'ın Bruinessen (2013)'a verdiği bilgiye göre kongrede iki önemli gündem maddesi vardı: 1) Genel bir ayaklanma tertiplenecek ve ardından bağımsız bir Kürt devleti ilan edilecekti. Ayaklanma tarihi olarak 1925 Mayıs ayı belirlenmişti. 2) Dış yardım alma kararı konuşuldu. En uygun adaylar Fransızlar, İngilizler ve Ruslar'dı (2013, ss. 412-413). Ancak İngiliz hükümeti destek konusunda herhangi bir adım atmadı. Olson (1991)'un da işaret ettiği gibi, Büyük Britanya, Irak'ta Kürt milliyetçiliğini aktif olarak desteklerken, bu faaliyetlerin yalnızca Irak sınırları içinde kalmasını hedeflemiştir. Bu yaklaşım, hem savaş öncesi hem de II. Dünya Savaşı'nın ardından benimsediği bir stratejiydi (1991, ss. 402, 403). Öte yandan, Azadi örgütü, diğer Kürt örgütlerinden farklı olarak yabancılara yönelik propaganda çalışmalarında bulunmadı. Diplomat Şerif Paşa ve Bedirhanlar'ın Avrupa'da Kürt sorununu ve kendi örgütlerini tanıtmaya çabalarının aksine, Azadi'nin bu tür faaliyetleri yürüten üyelere sahip olmadığına belirtmek gerekir (Bruinessen, 2013, dipnottan alıntı, s. 411).

Şeyh Said isyanına dair ittifak olanakları detaylı bir inceleme gerektiriyor. İsyanı katılan Kürt aşiretlerin neredeyse hepsi Lice-Hani-Çapkur bölgesinde yaşayan Zaza aşiretleriydi (Olson, 1989, s. 95). Diğer bir deyişle, İsyanın büyük çoğunluğu Zazaca konuşan Sünni Kürtlerdi. Oysaki isyanın daha geniş bir etki alanı yaratabilmesi için Kurmançça konuşan Sünni Kürtlerden, Alevi Kürtlerden ve şehirli Kürtlerden destek alınması gerekiyordu. Şeyh Said bu durumun bilincindeydi. Orhan (2012)'ın, isyanın gerçekleştiği Bingöl'deki alan çalışmasında gösterildiği gibi, etkili gruplar arasında iletişim kişisel temas, toplantılar ve davet mektuplarıyla sağlandı. Bu iletişim kapsamında Hınıs, Bingöl ve Karlıova'daki çeşitli köylerde toplantılar gerçekleştirildi. Bu toplantılarda, yerel elitler ile dini ve aşiret liderleri bir araya gelip isyana destek verme kararı aldılar. Kürt müftülerin hutbeleri mobilizasyon için kritik bir araçtı ve bazı

hutbelerde Türk hükümetine karşı cihadın bir zorunluluk olduğu ilan edildi (2012, s. 347). Öte yandan, Şeyh, etkisini Zazaca konuşan Sünni Kürtlerin ötesine taşımayı hedefliyordu. Fırat (1961)'ın verdiği bilgiye göre Şeyh, Kurmança konuşan Sünni Kürtleri idare etmek amacıyla, Erzurum ilinin sınırları içinde yer alan Hınıs'ta ikinci bir tekke kurmuştu (s. 125). Ancak, Kurmança konuşan aşiretler arasında sadece Cıbran ve Hasan an aşiretleri isyana ciddi bir destek sağladı (Bruinessen, 2013, s. 433).

Öte yandan, Alevi Kürtlerden alınacak destek kritik bir öneme sahipti. Bunun özellikle iki nedeni vardı. Birincisi, isyanın gerçekleştiği bölgede çok sayıda Alevi aşireti ve bölgesi vardı ve onlardan alınabilecek destek oransal olarak kayda değer olabilirdi. Yanı sıra, bu aşiretlerin Sünni Kürt aşiretleriyle anlaşmazlıklarından dolayı hükümet tarafına geçmeleri olasıydı ve en azından onları tarafsız kalmaya ikna etmek gerekiyordu. Şeyh Said, Alevi Hormek aşiret liderlerine isyana destek olmaları için bir mektup yazmıştı. Şeyh bu mektupta Mustafa Kemal'i din karşıtı biri olarak tanımlayıp eleştiriyor, bir cihat hareketi başlattığını ve mezhep ayrımı gözetmeksizin her Müslümanın bu harekete katılması gerektiğini belirtiyordu. Mektubun bir yerinde *"Bu dinsiz hükümet bizi de kendisi gibi dinsiz yapacaktır. Bunlarla cihat farzdır"* deniyordu.⁴⁰ Mektup Hormek aşiretlerine ulaştı. Ne var ki isyancıların değil hükümetin yanında yer alacaklarını söylediler (Fırat, 1961, s. 130). Nitekim, Hormek ve Lolan aşiretleri isyanın başlarında henüz isyan bölgesinde yeterli Türk kuvveti yokken isyancılara zorluk çıkartmışlardı:

"8. Kolordu ayaklanmaya karşı koymakta çok geç kalmıştı. (...) Ayaklanmaya karşı asıl direniş Kiğı-Varto bölgesindeki Hormek ve Lolan aşiretlerinden geldi. Bunlar bu kentlerdeki küçük askerî garnizonların yardımına koştular, aynı zamanda da diğer başka yerlerde de ayaklanmacılara karşı saldırıya geçtiler, özellikle Cıbranlılara karşı." (Bruinessen, 2013, s. 428).

Alevi Kürtlerin isyana destek vermemesi genellikle dini ve tarihsel sebeplere dayandırılır. Olson (1991)'a göre, Sünni ve Nakşibendi olan Şeyh Said'e destek azlığının sebeplerinden biri, Alevilerin bir kez daha Sünni bir Halifelik istememesiydi (s. 405). Romano (2006)'ya göre, Şeyh Said isyanının milliyetçi ve dini bir perspektifle

⁴⁰ Bu mektup Fırat (1961, s. 130)'ın kitabında yer alıyor. Mektup, şeyhin Diyarbakır İstiklal Mahkemesindeki ifadelerine dayanıyor.

çerçevenmesi, Alevi Kürtlerin bu isyana destek vermemesiyle sonuçlandı. Yazara göre, dini baskılara maruz kalan Alevi Kürtler, Sünni bir şeyhin liderliğindeki isyanın başarısını istemeyeceklerdi (2006, s. 107). Öte yandan, Gezik (2000), Alevi Kürtlerin isyana destek vermemelerinin ana nedeninin Sünni-Alevi ayrışması olmadığını belirtiyor. Yazara göre, Alevi ve Sünni Kürtler arasındaki dinsel kutuplaşmanın, yaygın inancın aksine tüm toplumu kapsayacak kadar mutlak ve geniş kapsamlı olmadığını belirtiyor. Mevcut kutuplaşmalar, dini grupların temsilcilerinin otorite merkezleriyle olan güç dinamiklerinden kaynaklanmaktaydı (2000, s. 75).

Öte yandan, Diyarbakır kent merkezindeki Kürtler, Şeyh Said isyanına destek vermediler. Aslında, şeyhlerin aşiretsiz Kürtleri etkileme potansiyeli yüksekti. Örneğin, 19. yüzyılın ortalarında Barzani şeyhleri, aşiretlere mensup olmayan ve komşu aşiretlerden gelen baskıyı önlemek isteyen birçok Kürt köylüsünden destek alabiliyorken (McDowall, 2004a, s. 41), 20. yüzyılda koşullar değişmişti. Diyarbakır'da, toprak ağalarının baskısı altındaki aşiretsiz Kürtler bu isyana katılmadı. Şeyh Said'in yandaşları, bu köylülerin savaşta etkili olamayacağı görüşündeydiler ve dahası Olson'un bazı bilgi kaynaklarına göre, bu köylüler isyana davet bile edilmediler. Diyarbakır'daki toprak sahipleri ise isyancılardan ziyade hükümeti desteklediler. (Olson, 1989, ss. 98, 99, 155).

Şu ana kadarki tartışmayı şu şekilde sonlandırabiliriz: Politik fırsat yapıları yaklaşımı Şeyh Said isyanının yükseliş ve düşüşünü büyük ölçüde açıklıyor. Yukarıdaki tartışmada gösterildiği gibi, kurumsal politik sistemdeki niteliksel dönüşümler ve hükümetin baskı eğiliminin yüksek olması, isyan için önemli fırsatlar yaratmıştı. Öte yandan Şeyh Said isyanının patlak verdiği dönemde uluslararası koşullar destekleyici değildi ve isyancı elitler arasında güçlü ittifaklar oluşturulmamıştı. Bu, isyanın daha geniş bir alana yayılmasını engelledi. Ancak, Şeyh Said'in Sünni Zaza Kürtlerini ittifak ağına dahil etme yeteneği, bu eksikliği belli bir ölçüde telafi etti. Bruinessen (2013)'ın işaret ettiği gibi, *“Kürdistan'da tarikatın örgütsel işlevi sandığım kadar önemli değildi; asıl önemli etken, şeyhin kutsal bir kişi olarak oynadığı roldü.”* (s. 313).

3.1.5 Ağrı İsyanı

3.1.5.1 Olaylar

Şeyh Said isyanının ardından, yeni Türk hükümetine karşı muhalefet kesintili de olsa devam etti. Örneğin, 1925 Temmuz ayında Batman Sason bölgesinde bazı aşiretler gerginlik çıkarmıştı. Fırat'ın verdiği bilgilere göre 1 Temmuz 1925'te bu aşiretler bir alay askeri pusuya düşürmüşlerdi (1961, s. 148). Benzer şekilde, sonraki yıllarda da küçük çaplı başkaldırıları devam etti, ancak Şeyh Said ve destekçileri kesin bir şekilde yenilmişlerdi. Yanı sıra, Azadi örgütü de etkisini yitirmişti. Öte yandan, Türkiye'nin İran ve Sovyetler Birliği sınırının kesiştiği noktada yer alan Ağrı bölgesi yeni bir Kürt isyanının merkezi olmaya hazırlanıyordu.

1923'te Cumhuriyetin ilan edilmesi ve 1925'te Şeyh Said İsyanının bastırılması Kürt milliyetçilerinin Türkiye'de örgütlenme şanslarını ciddi bir şekilde zorlaştırdı. Bu Kürtlerden bazıları örgütlenmek amacıyla daha elverişli bir bölge olan Fransız yönetimindeki Suriye'ye geçtiler ve 1927'de⁴¹ Lübnan'da Hoybun⁴² (Xoybûn/Özgürlük)⁴³ ismiyle yeni bir örgüt kurdular. Hoybun'un öncü kadrosu Celadet Bedirhan, Memduh Selim Bey, Ekrem ve Kadri Cemilpaşa, İhsan Nuri, Mehmet Şükrü Sekban, Osman Sabri ve Mevlanzade Rifat gibi aydınlardan ve yanı sıra Haco Ağa (Heverkan aşireti lideri), Ali Rıza (Şeyh Said'in oğlu), Ramanlı Emin (Raman aşireti lideri) ve Mustafa Şahin ile Bozan Şahin (Berazi aşiretlerinin iki lideri) gibi geleneksel liderlerden oluşmaktaydı.⁴⁴ Hoybun örgütü, Ağrı'da hükümet güçleri ile Kürt aşiretleri arasında bir süredir devam eden çekişmeye müdahil olmayı ve bunu daha kapsamlı bir isyana dönüştürmeyi planlıyordu. Örgüt, 1928'de yayınladığı "Nizamname-i Umumi ve

⁴¹ Hoybun'un tam olarak hangi tarihte kurulduğu konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Hoybun'un 1928'de yayınladığı "Nizamname-i Umumi ve Peyman-ı Milli" adlı tüzüğünde, örgütün kuruluş tarihi olarak 5 Ekim 1927 belirtilmiştir (Bkz. Türkiye Dışişleri Bakanlığı İstihbaratı, Ankara).

⁴² Hoybun örgütüne dair kaynaklar sınırlıdır: Örgütün "Nizamname-i Umumi ve Peyman-ı Milli" ismini taşıyan tüzüğü için bkz. (Türkiye Dışişleri Bakanlığı İstihbaratı, Ankara). Örgütün liderlerinden Süreyya Bedirhan'ın Bletch Chirguh takma adıyla 1930 yılında Mısır'da Fransızca olarak yayınladığı kitapçığın Türkçesi için bkz. (Chirguh, 2009). Örgüte üye bazı şahsiyetlerin sonradan yazdıkları anı ve kitapları için bkz. (Cemilpaşa, 1992; N. Dersimi, 1992; Nuri, 1992; Silopi, 1969). Öte yandan, Hoybun'a dair orijinal ve yeni analizler içeren ikincil kaynakların sayısı da oldukça sınırlıdır. Ancak Fuccaro (2005) ve Tejel'in (2022) çalışmaları, bu istisnalar arasında sayılabilir.

⁴³ Kürtçe'deki "xo" (kendi) ve "bûn" (olmak) kelimelerinin birleşiminden oluşan Xoybûn kelimesi "kendi olmak, kendisi olmak, özüne dönmek" gibi anlamlara geliyor. Bu kelime birçok akademik çalışmada daha geniş bir anlamıyla "bağımsızlık" şeklinde çevrilmektedir.

⁴⁴ Hoybun'un kurucularına ve örgüte sonradan katılanlara dair bir tartışma için bkz. (Alakom, 1998, ss. 30-55).

Peyman-ı Milli" adlı tüzüğünde kuruluş amacını şöyle açıklıyordu: “...*Türkiye boyunduruğu altında bulunan Kürdistan ve Kürtlerin tahlisi [kurtuluşu] ve hududu tabiiye ve milliyesi [doğal ve ulusal sınırlar] dahilinde bir Kürdistan devleti müstakillesinin [bağımsız bir Kürdistan’ın] teşkilidir.*”⁴⁵ Bu, ilk kez bir Kürt örgütünün bir ulus-devlet kurma hedefini açık bir şekilde tüzüğünde dile getirdiği anlamına geliyordu.

Ağrı'da çatışmalar, Hoybun örgütünün kurulmasından önce, 1926 gibi erken bir tarihte başlamıştı.⁴⁶ Celali Aşireti'nin liderlerinden İbrahim Heski Telli (Biroyê Heskê Têlî), Şeyh Said İsyanı sırasında Ankara'daki hükümeti desteklemişti. Ancak, 19 Haziran 1927'de çıkarılan 1097 sayılı kanun⁴⁷, başta Ağrı olmak üzere Doğu'daki bazı Kürtlerin Batı illerine naklini öngörüyordu ve bu listede İbrahim Heski'nin de ismi yer alıyordu. İbrahim Heski, bu sürgün sonrasında isyanın ilk lideri olarak ortaya çıktı. Öyle ki, Ağrı isyanının devam ettiği bir dönemde İran üzerinden Ağrı'ya geçerek bazı notlar alan İngiliz gazeteci Rosita Forbes (1931)'in izlenimlerine göre, 1925'te Fransızlara karşı ortaya çıkan Büyük Suriye İsyanı'nın efsanevi lideri Sultan el-Atraş, Dürziler için ne anlam ifade ediyorsa, Heski Telli de sıradan Kürtler için aynı anlamı taşıyordu (1931, s. 264). İsyân belirli bir aşamaya geldiğinde, Hoybun, Osmanlı'da deneyimli bir komutan olan ve 1924'teki başarısız Beytüşşebap isyanına karışmış olan İhsan Nuri'yi Ağrı bölgesine askeri komutan olarak atadı.⁴⁸ Bu hamle, isyanın daha da genişlemesini sağladı.

Ankara hükümeti Ağrı'daki olayların daha da büyümemesi için 1928'de bir af ilan etmişti. Ancak Ağrı'daki hareket, bu af ilanına rağmen devam etti. Tarrow (2011)'un geliştirdiği “protesto dalgaları” (protest cycles) terminolojisiyle söylersek, ilk protestoları gerçekleştiren öncü gruplar (early risers) arkadan gelen (easy riders) isyancıları cesaretlendirmişti. 1929 Şubat ayında, sayıları yaklaşık 5.000'e ulaşan isyancılar, bir Türk taburunu imha ettiler (McDowall, 2004a, s. 283). Ağrı'daki Kürt isyancılar başkenti,

⁴⁵ Tüzüğün “amaç” başlıklı 2'nci maddesi için bkz. (Türkiye Dışişleri Bakanlığı İstihbaratı, Ankara).

⁴⁶ İhsan Nuri, Ağrı bölgesinde Celali aşireti lideri İbrahim Heski ile Türk askerleri arasında 1926 yılında gerçekleşen ilk çatışmalara dair bazı anekdotlar aktarıyor. (Bkz. Nuri, 1992, ss. 22-27).

⁴⁷ Bkz. 1097 sayılı Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilâyetlerine Nakillerine Dair Kanun (TBMM ZC), Üçüncü Devre, Cilt 1, Oturum 13, 1927.

⁴⁸ İhsan Nuri, anılarında bunu şu sözlerle açıklıyor: “*Xoybun Komitesi İhsan Nuri'yi olağanüstü askeri komiser seçerek, savaşın yöntemini kendisine teslim etti.*” (Nuri, 1992, s. 30). Hoybun liderlerinden biri olan Süreyya Bedirhan, İhsan Nuri'nin Ağrı'ya 1928'de başkomutan olarak atandığını belirtiyor. (Chirguh, [1930] 2009, s. 75).

bayrağı ve marşı olan bir “kurtarılmış bölge”⁴⁹ ilan ettiler. Bu kurtarılmış bölge Türkiye’deki Kürt hareketlerinde türünün ilk ve tek örneğidir. Öte yandan, bu isyan Şeyh Said isyanından farklı olarak görece uzun sürdü ve insanlar bu kurtarılmış bölgede olağan hayata ve ekonomik üretime belli bir ölçüde devam ettiler. Ancak, Tejel (2022)’in de işaret gibi, isyancılar dağlık bölgede büyük zorluklarla seyahat etmek zorunda kaldılar ve genellikle kuryeler ve silah sevkiyatları "kurtarılmış bölgeye" ulaşmayı başaramadı (2022, s. 358).

Ağrı’daki en şiddetli çatışmalar 1930’da yaşandı. Ancak, çatışma bölgeleri sadece Ağrı ile sınırlı değildi. Örneğin, Ağrı’ya yaklaşık 100-150 km uzaklıkta bulunan Van’ın Erciş ilçesindeki bazı aşiretler de Ağrı’daki milliyetçilere destek verdiler. Hükümet Temmuz 1930’da buradaki aşiretleri çok sert bir şekilde cezalandırdı.⁵⁰ İngiliz gazeteci Rosita Forbes, şunları yazmıştı: *“Kemalist ilerleyişe karşı koyamayacak durumda olan yaklaşık sekiz yüz aile, sınırı aşarak İran’a kaçtı ve depremle zaten harap olan ovadaki karmaşayı arttırdı.”* (Forbes, 1931, s. 265). Ankara hükümeti, hava gücünün de desteğiyle,⁵¹ isyanın merkezi olan Ağrı bölgesindeki ayaklanmayı da 1930’da tamamen bastırdı. İsyancı liderlerin çoğu İran’a kaçtılar. Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonraki ikinci büyük Kürt isyanı da sona erdi.

3.1.5.2 Politik Koşullar

Ağrı isyanının yaşandığı dönemde, kurumsal politik sistem muhalif Kürtler için kapalı kalmaya devam etti. Türkiye, 1920’lerin ortalarından 1950’ye kadar fiilen tek bir parti tarafından yönetildi.⁵² Şeyh Said İsyanı gerekçe gösterilerek 4 Mart 1925’te çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu, hükümete olağanüstü yetkiler verdi ve muhalif faaliyetler ile

⁴⁹ Hoybun üyesi Zinar Silopi, Hoybun’un bu kurtarılmış bölgelerde gerçekleştirdiği atamalar hakkında şu bilgileri vermektedir: Ağrı vilayeti jandarma komutanlığına Temir Ağa, Korhan kazası kaymakamlığına Molla Hüseyin Efendi, Boti nahiyesi müdürlüğüne İbrahim Ağa, Örtülü nahiyesi müdürlüğüne Hasan Efendi, Kori nahiyesi müdürlüğüne Musa Berkili Ağa ve Koahan kazası kaymakamlığına ise Ömerin Ağa atandı. (Bkz. Silopi, 1969, s. 119,120).

⁵⁰ 16 Temmuz 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde, Erciş’in Zilan bölgesinde öldürülenlerin sayısı 15 bin kişi olarak verilmişti. (Bkz. Cumhuriyet Gazetesi. (1930, 15 Temmuz). “Zeylân harekâtında imha edilenler 15,000’den fazladır.”). Ancak, tam sayının ne kadar olduğu bilinmiyor.

⁵¹ Olson’un çalışmasında da belirtildiği gibi, Türkler Şeyh Said isyanı sırasında hava gücünden tam olarak yararlanamamışlardır (2000, s. 76). Ancak, Ağrı ayaklanmasının farklı aşamalarında Türk hava kuvvetleri oldukça etkili bir şekilde kullanılmıştır (Bkz. Olson, 2000).

⁵² Türkiye’de tek parti yönetiminin kurulmasına dair bir çalışma için bkz. (Tunçay, 1981).

düşünceler bastırıldı. Bir süre sonra CHP dışındaki tüm partilerin faaliyetleri durduruldu. 1930'da, Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıyla güdümlü bir demokrasi deneyi (Bkz. Tunçay, 1981, s. 245) yapıldıysa da parti aynı yıl içerisinde kapatıldı.

Şeyh Said İsyanının ardından, doğu ve güneydoğu bölgelerinin parlamentodaki temsiline özel bir hassasiyet gösterildi. Bu bakımdan, Şeyh Said İsyanı bir kırılma noktasıdır. İsyanın sonrasında, 1927 seçimleriyle birlikte, bölgeyi temsil edecek parlamenterler tek parti dönemi boyunca özenle seçildi. Batı illerinde dünyaya gelmiş ve muhtemelen temsil ettikleri bölgeye hiç uğramamış bürokratlar, aday olarak belirlendi ve demokratik niteliği olmayan iki aşamalı seçim sistemi aracılığıyla rahatlıkla seçildiler. Ayrıca, doğu ve güneydoğu bölgelerinden parlamentoya gönderilen milletvekillerinin sayısında ciddi bir düşüş yaşandı. Bölgeden seçilen parlamenterlerin oranı, 1920'de %25,4 ve 1923'te %18 iken, 1927 ile 1946 yılları arasında %13 ile %15 arasında bir değere indi. 1927 ile 1946 yılları arasında bölgede 295 parlamenter adaylığı için seçimler düzenlendi ve bu süreçte 146 farklı parlamenter seçilmiş oldu. Bu, ortalamada, her parlamenterin 1927'den itibaren beş seçim sürecinde iki kez seçildiği anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, İstanbul ve Balkanlar'da doğan ve doğu ve güneydoğuyu temsil etmek üzere seçilen parlamenterlerin yüzdesinde dikkat çekici bir artış gözlemlendi. Bahsi geçen parlamenterlerin oranı 1920'de sadece %7,3 iken, bu oran 1923'te %10,0'a, 1927'de %28,6'ya, 1931'de %41,3'e ve 1935'te %45,4'e kadar çıktı. 1939 ile 1943 yılları arasında ise bu oran, %35,9 ile %41,4 arasında bir değer aldı. İstanbul veya Balkan ülkelerinden gelen milletvekillerinin çoğunluğu, yüksek öğrenim görmüş askeri ve sivil bürokratlardan oluşmaktaydı (A. Demirel, 2011, ss. 92, 93).

Öte yandan, baskı dinamikleriyle ilgili yeni gelişmeler yaşandı. Şeyh Said isyanının ardından, bazı Kürt liderler sürgüne zorlanmıştı. 1927'de ise bazı Kürtlerin Türkiye'nin batısına sürgün edilmelerini amaçlayan bir yasa kabul edildi. Bu yasa uyarınca, Ağrı (Bayazıt) vilayetinden toplam 1400 kişi ve bu kişilerin ailelerinin batı illerine taşınması planlanıyordu (Bkz. TBMM ZC, Cilt 1). Bu durum, yasanın büyük ölçüde Ağrı'daki aşiret liderlerini hedef aldığını göstermekteydi. İlginç bir şekilde, Şeyh Said İsyanında devletin safında yer almış bazı aşiret reisleri de sürgüne zorlandılar. Örneğin, bu reislerden biri, Van bölgesindeki Haydaran aşiretinin lideri olan Kör Hüseyin

Paşa idi. Hüseyin Paşa, Şeyh Said isyanının ardından ülkenin batısına sürgün edilmişti. Ankara hükümetinin bu yıllarda takındığı tutum ve genel olarak hükümetin bastırma eğilimi, Kürtlerin yaşadığı diğer ülkelerle karşılaştırıldığında istisnai bir durum oluşturmaktaydı. Örneğin, aynı dönemlerde Irak Başbakanı Abdülmuhsin el Sadun, 22 Ocak 1926 tarihinde mecliste şu ifadeleri kullanmıştı: *“Bu ülke tüm Iraklı unsurlara haklarını vermediği müddetçe yaşayamaz (...) Kürtlerin haklarını vermeliyiz (...) Onların yetkilileri onların arasından seçilmeli: Dilleri kendi resmi dilleri olmalı ve çocukları okullarda kendi ana dillerini öğrenmeli.”*⁵³

Bahsi geçen sürgünler, farklı bölgelerden grupları bir araya getirerek politik mobilizasyona temel oluşturdu. Sürgün edilmiş ya da sürgün edileceğini fark eden Kürt reislerinden bazıları, hükümete meydan okumayı tercih ettiler. Bu reisler arasında İbrahim Heski Telli ve Kör Hüseyin Paşa da bulunuyordu. İbrahim Heski, Ağrı isyanının liderliğini üstlenirken, Hüseyin Paşa Ağrı'ya geçmeye çalışırken yaşamını yitirdi. Ancak, oğulları Ağrı'ya varmayı başarıp isyana destek sağladılar. Ağrı isyanının komutanlarından İhsan Nuri, sürgün edilmiş ya da kendisiyle ilgili sürgün kararı alınmış pek çok aşiret reisi ve üyesinin, Ağrı'daki isyana destek verdiklerini belirtiyor (Bkz. Nuri, 1992, ss. 30-32). Haydaran aşireti reisleri bunun en belirgin örneğiydi. Bu reislerden Heski, sürgün edileceğini tahmin etmiyordu. İhsan Nuri bu durumu şu şekilde anlatıyor: *“Bro'nun [İbrahim Heski] dostları, Türklerin kendisini de sürgün edeceklerini söylüyorlardı. O ise, söylenenlere kulak asmayarak: “Ben devlete çok büyük hizmetlerde bulundum. Bugün de dükkanıyla uğraşıyorum. Kimse ile bir alıp vereceğim yoktur ve devletin dostuyum. Neden beni sürgün etsinler?” diyordu.”* (1992, s. 22).

Ağrı isyanı ile hükümetin sürgün kararı arasındaki sıkı bağlantı, taraflar arasında gerçekleşen yazışmalarda açıkça görülmektedir. Beyazıt (Ağrı) Posta ve Telgraf müdürü Halil Bey'in, isyanın liderlerinden Dünder Zade Numan Hulisi'ye teslim olması yönünde 21 Şubat 1928 tarihinde hükümet adına yazdığı mektuba Numan'ın yanıtı şöyleydi:

“...hiçbir şey yapmadığım, masum olduğum halde, hükümet herhangi bir araştırma yapmaksızın ...bize katillere ve haydutlara davranıldığı gibi davrandı. Beni

⁵³ Temsilciler Meclisi Tutanakları, 21 Ocak 1926, (Aktaran: Sluglett, 2007).

sürgünlerle kuşattı ve Batı'ya sürgüne göndermek için yurdundan kopardı. Ben ayrıldıktan sonra, çocuklara hiç acımadan ailemi de Batı'nın başka bir kentine sürgüne yolladılar ve evimi, sürülerimi, toprağımı yağmaladılar. Ailem ve ben yaşamımızı sürdürebilmek için gerekli olan her şeyden yoksun kaldık. Sürgünde göğüs germek zorunda kaldığımız acıları, sıkıntıları, yoksunlukları; poliste, jandarmada ve ayrıca göçmen bürolarında maruz kaldığımız kötü muameleleri sözcüklerle ve cümlelerle tarif etmek mümkün değildir.”⁵⁴

Ayrıca, Beyazıt valisi Süreyya Bey, 28 Şubat 1928'de, hükümetin genel affını hatırlatarak, İbrahim Heski Telli'ye isyanı sona erdirmesi için bir mektup yazdı. Heski Telli'nin verdiği yanıtı bakıldığında, bir yandan hükümete güvenmediklerini belirtiyor diğer yandan sürgünler konusuna dikkat çekerek genel ve inandırıcı bir affa sıcak bakabilecekleri mesajını veriyordu: “Eğer siz, uygarlığa, günümüzün ilerlemelerine, soyumuzun törelerine ve dini yasalarımıza uygun bir genel af çıkarıyorsanız bunu memnuniyetle kabul ederiz. ...Yalnızca tüm sürgünlerin topraklarına dönmelerinin ardından belki bizim geri dönmemiz sorunu tartışılabilir.”⁵⁵

1928 yılında, içinde iki TBMM milletvekilinin de bulunduğu bir Türk heyeti ve İhsan Nuri'nin de yer aldığı bir Kürt isyancı heyet, Ağrı'da bir görüşme gerçekleştirdi. Ankara'daki hükümet, isyancılarla pazarlık yapabilecek güce sahipti. İhsan Nuri'nin aktardığına göre Türk heyetinin dört talebi vardı: (1) İsyanı son verilmesi; (2) Saldırıları son verilmesi; (3) Ele geçirilen hayvan sürülerinin teslim edilmesi; (4) İhsan Nuri'nin Ağrı'yı terk etmesi (Bkz. Nuri, 1992, s. 40). Bu görüşmeden herhangi bir anlaşma sağlanamadı. 1930'lara gelindiğinde isyan çok sert bir şekilde bastırılmıştı. İran üzerinden Ağrı'ya geçen İngiliz gazeteci Rosita Forbes'in izlenimleri şu şekildeydi: “Azerbaycan'dan, yetkisiz bir gezi yaparak Türk Kürdistan'ına girdim ve tesadüfen 21 Haziran 1930 savaşıdan hemen sonra cepheye ulaştım. Türk komutanı Soobhy Paşa'nın güçleri, yerel Kürtlerin Büyük ve Küçük Ağrı Dağları olarak adlandırdığı geçitte pusuya düşürülmüş ve Ankara'dan gelen takviyelerin gelmesi beklenirken, düzlüğe doğru geri çekilmek zorunda kalmışlar ve burada köyleri yağmalamaya ve yakmaya başlamışlardı.”

⁵⁴ İlgili mektup ve yanıtın tam metni için bkz. (Chirguh, 2009, ss. 97-100).

⁵⁵ İlgili mektup ve yanıtın tam metni için bkz. (Chirguh, 2009, ss. 93-96).

(Forbes, 1931, ss. 263-264). Başbakan İsmet İnönü, 31 Ağustos 1930'da Milliyet gazetesine verdiği açıklamada şöyle diyordu: *“Bu ülkede sadece Türk ulusu etnik ve ırksal haklar talep etme hakkına sahiptir. Başka hiç kimsenin böyle bir hakkı yoktur.”*⁵⁶ Gürboğa (2022)'nın da belirttiği üzere, Lozan müzakerelerinde İnönü, Türklerle Kürtler arasındaki tarihi, kültürel ve kavmi yakınlık ile kader birlikteliğini sıkça vurguladığında, bu tutumu, Milli Mücadele döneminin özgün koşulları içerisinde şekillenmiş Türk-Kürt dayanışmasının son halkasıydı (2022, s. 243).

Öte yandan, Ankara'daki hükümet, Ağrı İsyanı patlak verdiğinde Koçgiri ve Şeyh Said isyanlarının gerçekleştiği dönemlere kıyasla çok daha güçlü bir konumdaydı. Olson (1991)'a göre, Ağrı İsyanının Şeyh Said İsyanına göre daha sınırlı kalmasının önemli bir nedeni, Türkiye, İran ve Irak'ın 1930 yılında 1925'e göre daha güçlü devletler olmaları ve ilgili devletlerin sınır ötesi Kürt hareketlerini engellemek için birbirleriyle güvenlik düzenlemeleri yapmış olmalarıydı. Türkiye 1930'da, özellikle hava kuvvetleri gibi, 1925'te hemen hemen hiç olmayan daha etkin silahlı kuvvetlere sahipti (1991, s. 402).

Ağrı İsyanı'nın meydana geldiği dönemde, uluslararası koşullar ve dış destek konusuna baktığımızda şunları gözlemleyebiliriz: İngiliz ve Türk hükümetleri arasında Musul meselesi çözülmüştü ve İngiltere Kürtler için olası bir destek kaynağı olma potansiyelini yitirmişti. Öte yandan, Tejel (2022)'in de belirttiği gibi, Suriye'deki Fransız yetkilileri Hoybun'un tüm faaliyetlerini başlangıçtan itibaren engelleyebilecekken bunu yapmadılar (s. 375). Fakat doğrudan askeri yardım sağlanmadı. İhsan Nuri bu durumu *“Hiçbir yerden silah yardımı almadığımız için tüfek ve mermilerimizi, zorunlu olarak öldürülen veya esir edilen askerlerden alarak temin ediyorduk.”* (1992, s. 78) şeklinde belirtiyordu. Hoybun, İngiltere ve Fransa gibi büyük güçlerden doğrudan destek alamasa da, Bolşevikler'den (Uluslararası Azınlık Hareketi aracılığıyla) finansal destek elde etti (McDowall, 2004a, s. 281). Öte yandan, Hoybun, tüzüğünün 3. maddesinde uluslararası güçlerle iş birliği yapma niyetini açıkça belirtmişti (Bkz. Türkiye Dışişleri Bakanlığı İstihbaratı, Ankara). Ağrı isyanı sırasında, örgütün yayınladığı bir kitapçıkta, "Kürtler Uluslararası Bir Soruşturma Talep Ediyor" başlığı altında şöyle denilmekteydi: *“Hoybun,*

⁵⁶ Bkz. “İsmet Pş. Hz.nin mühim nutku”, Milliyet, 31 Ağustos 1930

[yani] Kurdistan Hükümeti, 1925'ten beri Kemalist Türkiye'nin Kurdistan'da gerçekleştirdiği vahşet uygulamaları araştırarak uluslararası bir komisyon oluşturma girişiminde bulunmak üzere ABD, Büyük Britanya, Fransa, İtalya ve diğer tüm uygar hükümetleri Kürt halkı ve uygarlık adına davet etti." (Bedirhan, 1928, s. 53). Aslında uluslararası medya Ağrı'daki isyana ilgi duymuştu ve bu konuda haberler geçiyorlardı (Ör: The New York Times, 17 Temmuz 1930).

İsyancılara destek İran sınırı üzerinden sağlandı. İran, Ağrı'da bulunan Kürt güçlerine sınırlarını serbestçe geçmelerine olanak tanıdı. Bu güçler, Türk mevzilerine saldırı düzenledikten sonra İran topraklarına sığınarak koruma istediler (Tejel, 2022, s. 379). Ağrı'nın sınır konumu, Kürt isyancılara önemli bir üstünlük sağlıyordu. İhsan Nuri 1927'deki çatışmalarla ilgili şunları yazmıştı: "*Ağrı peşmergeleri kadın ve çocuklarını Sakan aşiretinin İran kesiminde bulunan Tambat bölgesine, sınır ötesine gönderdiler ve kahraman savaşçılar arkalarını İran'a çevirip düşmana karşı mevzi aldılar.*" (1992, ss. 27, 28). Ayrıca, Celali aşireti, ihtiyaçlarını İran'daki akrabalarından karşılıyordu. Yanı sıra, gazeteci Forbes'in gözlemleri Rusya'dan gelen Kürtlerin de isyana katıldığını ortaya koymaktadır: "*O dönemde Ararat Dağı'nda silahlı olarak en fazla iki bin Kürt olduğundan şüpheliyim, ancak sayıları Rusya'daki müslümanlar ve kaçaklar tarafından sürekli olarak arttı.*" (Forbes, 1931, s. 264).

Türkiye hükümeti, diplomatik çabalarını yoğunlaştırarak sonuç almaya başladı. Ağrı İsyanı'nı ele almak üzere İstanbul'da Türkiye, İran ve Rusya arasında görüşmeler yapıldı (The New York Times, 23 Temmuz 1930b). Rıza Şah, Ağrı'daki Kürt güçlerine karşı Ankara ile ortak bir askeri operasyon düzenleme kararı aldı. İran ordusu doğu yamaçlarındaki yolları kapattı (Tejel, 2022, s. 380). Ağrı'nın arka tarafına düşen İran toprakları kuşatıldı ve isyancılara hiçbir çıkış yolu bırakılmadı (Nuri, 1992, s. 105). Öte yandan, 1930'un Temmuz ayında Hoybun'un Ağrı'da yaşadığı başarısızlık sonrasında Suriye'deki Fransız yönetimi, Kürt örgütüne daha sert bir yaklaşım sergiledi. Fransız otoriteleri, sınır bölgelerinde faaliyet gösteren bazı Hoybun mensuplarını ülke dışına gönderirken, diğerlerine ev hapsi cezası verdiler (Aktaran: Tejel, 2022, s. 377). Ağrı İsyanı'nın bastırılmasının ardından, Başbakan İsmet İnönü, 2 Eylül 1930 tarihinde TBMM'de gerçekleştirdiği konuşmasında, komşu ülkelerin, isyancılar kaçtıktan sonra

onlara herhangi bir hoşgörü ve destek göstermediğini belirtti (İdare: Dahiliye vekâletinin aylık mecmuası, 1930, s. 1733).

Ağrı isyanını ittifak yapıları ve olanakları bağlamında değerlendirdiğimizde, öne çıkan ilk unsur içsel anlaşmazlıklardır. Daha önce ele aldığımız KTC liderliği hususundaki Bedirhan ve Şemdinan ailesi rekabetine benzer bir durum, Hoybun liderliği için Bedirhanlar ile Cemilpaşazadeler arasında da yaşanmıştı. Nuri Dersimi bu rekabeti şu şekilde aktarıyordu:

“Ve maalesef Bedirhani ailesi efradiyle Diyarbekirli Cemil Paşa ailesi arasındaki husumet nazarı dikkati celb ediyordu. Ve bu iki ailenin yeterli dayanışma içinde olmaması dolayısıyla de beklenen semere hasıl olmuyordu. Mesele bir liderlik meselesinden ibaret idi. Yine de Bedirhani Celadet ve Kamuran Beylerin yüksek zekâ ve milli mefhkureleri ve milli faaliyetleri Cemil Paşa ailesi efradının derecesiz bir şekilde üstünde idi. Çekememezlik maalesef bu sebepten ileri gelmekte idi.” (N. Dersimi, 1992, s. 198).

Cemilpaşazadeler Bedirhanları otoriter olmakla suçluyordu (Silopi, 1969, s. 162). Sonuç olarak Hoybun liderliği mücadelesinde Bedirhanlar geri adım atmak zorunda kaldılar (Detaylar için bkz. Alakom, 1998, ss. 99-118). 1929'da Hoybun'un liderliği Bedirhan ailesinden Cemilpaşazadelere geçiş yaptı (Cemilpaşa, 1992, s. 66). Ancak, bu organizasyonel rekabetten daha kritik olan nokta, Hoybun'un Suriye'de konumlanmış olması nedeniyle Türkiye'deki isyancılara destek sağlamada yaşanan zorluklardı.

Hoybûn, Ağrı hareketine destek olma noktasında yetersiz kalmış, aynı zamanda aşiretleri isyan eden birliklere katılmaları için ikna edememiştir. Bu durumu tetikleyen nedenlerden biri, Suriye ve Irak tarafında katı bir sınır kontrolünün olmasıydı; bu, birçok aşiret üyesinin savaş bölgelerine ulaşmasını engellemiştir (N. Fuccaro, 2005, s. 242). Hoybun'un Suriye'deki aşiret reislerini Türkiye'deki bir isyan hareketine katılmaya teşvik etmesi zordu; Zinar Silopi'nin (Kadri Cemilpaşa) anılarında bu tür bir girişime dair zorluklar anlatılmıştı: 1930'da Ağrı'da çatışmaların tırmandığı bir dönemde İhsan Nuri, Hoybun'dan Ağrı'ya destek olmaları için Türkiye'ye güneyden saldırı düzenlemelerini istemişti. Örgüt bu talep üzerine, Irak sınırından Cerablus'a kadar olan geniş bir hattı

kapsayan bir saldırı planı hazırladı. Kadri Cemil Paşa'nın da dahil olduğu birliklerden biri, Ekrem Cemil Paşa önderliğinde Mardin vilayetine hareket etti. Ancak, planlanan tarihte Mardin'e yakın bir bölgede sadece iki haberci ile karşılaşmaları üzerine saldırıdan vazgeçip geri döndüler. Diğer bir grup, isyan hareketine katılmak istemeyen Mahmud Ali Şer'in akrabalarıydı. Haco Ağa ve ekibi de Heverka dağlarına geçtiler, ancak hasımlarının muhalefetiyle karşılaşp geri döndüler. Ayrıca, Milli aşireti reisi Mahmut Bey, İbrahim Paşa ve Bozan Bey gibi bazı liderler, belirlenen hareket planını takip etmediler (Silopi, 1969, ss. 123-126). Öte yandan, Türkiye'deki pek çok aşiret, isyancıların tarafını seçmedi. Örneğin, Ağrı çatışma noktalarından biri olan Zilan'daki Keskoî aşireti Ankara'daki hükümetin tarafında yer almıştı (Nuri, 1992, s. 87).

Ermenilerin Taşnak Partisi, Suriye'deki Kürt derneklerinin faaliyetlerini hem maddi hem de lojistik anlamda desteklemişti (N. Fuccaro, 2005, s. 241). Tejel (2022), Suriye'deki Kürt ve Ermeni aktivistler arasındaki bu iş birliğinin, sadece ortak bir düşmana karşı oluşan bir ittifak olmadığına dikkat çeker. Bu birlikteliğin kökenlerini, Osmanlı döneminden süregelen bağlantılara ve ağlara dayandırır. Özellikle Bedirhanlar ile Ermeni entelektüelleri arasındaki tarihsel ilişkilere vurgu yapar. Bedirhanlar baştan itibaren Hoybun'un kapısını Taşnak partisine açtılar (2022, ss. 361-363, 365). Öte yandan, Ağrı'da gerçekleşen çatışmalarda, Ermenilerin doğrudan savaşa katılmak yerine danışmanlık ve rehberlik rolleri üstlendiği görülmektedir. İhsan Nuri bu role dair şunları söylemişti: *"Bu savaşta. 14. Rus Ordusunda subaylık yapmış olan Ermenilerin yeni temsilcisi Vahan, Şexlu Köyünün tepelerinin birinin üstünde Kürt savaşçıların çatışmalarını seyrediyordu."* (Nuri, 1992, s. 90).

Şu ana kadarki tartışmadan bazı genel sonuçlara ulaşabiliriz: Kurumsal politik sistemin kapanması veya isyancıların bu durumu böyle algılamaları, Koçgiri ve Şeyh Said İsyanının başlamasındaki ana sebepken, Ağrı İsyanını tetikleyen temel etken baskı dinamiklerindeki değişimlerdi. Diğer bir deyişle, Ağrı'daki geleneksel liderlerin çekişmeli siyasete dahil olmalarına neden olan en belirgin motivasyon, hükümetin sürgün uygulamalarıydı. Öte yandan, kurumsal politik sistemin kapalılığı ve baskı dinamiklerinin varlığı, Ağrı, Şeyh Said ve Koçgiri isyanlarının başlaması için yeterli bir koşulkken, isyanın belirli bir evreye gelmesinin ardından dış destek ve ittifak yapıları daha

kritik hale gelmeye başladı. Ağrı isyanında görüldüğü gibi, geniş bir isyancı ittifakının kurulamaması ve sınırdaki isyancı hareketliliğine önceleri göz yuman İran'ın daha sonra buna müdahale etmesi, isyanın hızla sonlanmasına yol açtı.

3.1.6 Dersim Mobilizasyonu

3.1.6.1 Olaylar⁵⁷

Ağrı isyanının bastırılması sonrasında, bazı Kürt milliyetçileri siyasi ve askeri mobilizasyondan ziyade daha uzun vadeli hedeflere odaklanmaya karar verdiler ve kültürel çalışmalara yönelmeye başladılar. Nitekim, Hoybun kadrosunun bir kısmı, toplumsal hareket liderleri için önemli bir kaynak olan entelektüel sermayeye (Morris ve Staggenborg, 2004, s. 175) sahiptiler. Örneğin Celadet Bedirhan dil bilimciydi ve Cegerxwîn ile Osman Sebrî şair ve edebiyatçıydı. 1930'larda Bedirhan kardeşlerin öncülüğünde Şam ve Beyrut'ta çeşitli dergi ve gazeteler aracılığıyla bir kültürel hareket başladı. Bu yayınlardan en önemlisi Şam'da Celadet Bedirhan'ın öncülüğünde Kürtçe ve Fransızca olmak üzere iki dilde yayınlanan Hawar (1932-1943) dergisiydi.⁵⁸ "Bağımsızlık" anlamına gelen Hoybun'dan "imdat" anlamına gelen Hawar'a geçiş paradoksal bir anlam taşıyordu.

Dergide Kürtlerin aryan kökenlerine vurgu yapılarak ve Selahattin Eyyubi gibi tarihsel figürlerin Kürt kimliğine işaret edilerek Kürtlerin tarihteki fail konumlarına vurgu yapıldı. Yanı sıra, Ehmedê Xanî gibi birçok klasik Kürt edebiyatçının eserleri incelenerek, Kürt edebiyatının zenginliği vurgulandı. Derginin en önemli katkısı,

⁵⁷ Türkiye'nin devlet arşivlerinde Dersim isyanına ilişkin kayıtlara ulaşmak mümkün değildir. Öte yandan, 1937-38 Dersim olayları hakkında en önemli birincil kaynaklardan biri, Nuri Dersimi'nin anılarına dayanan "Kürdistan Tarihinde Dersim" isimli kitaptır (Bkz. M. N. Dersimi, 1952). Aslında Nuri Dersimi, Dersim'e yönelik operasyonların gerçekleştiği dönemde çatışmalardan etkilenen bölgeleri terk etmişti. Ama bu operasyonlar öncesindeki sürece dair onun tanıklıkları önemlidir. Operasyonların gerçekleştiği döneme dair verdiği bilgiler ise, milliyetçi amaçlarla yazılmış bölümler dışında, büyük ölçüde doğrudur. Yanı sıra, bölgeye devlet adına görev için gitmiş olan İhsan Sabri Çağlayangil'in anıları (Bkz. Çağlayangil, 1990), hareketin küçük bir kısmına dair bilgiler veriyor olsa da, başka önemli bir kaynaktır. Diğer önemli birincil kaynaklar; bazı resmî belgeler, gizli raporlar ve TBMM konuşmalarına dayanmaktadır. Ve son olarak, Dersim harekâtı öncesinde çıkartılan İskân kanunu (1934) ve Tunceli kanunu (1935), Ankara hükümetinin Dersim'e dair planları ve niyetleri hakkında önemli bilgiler içermektedir.

⁵⁸ Hawar dergisinin tüm sayıları için bkz. (Cewerî, 1998a, 1998b). Roja Nû (1943-1946) gazetesi ve Hawar'ın resimli bir eki olan Ronahî dergisi (1942-1945) Bedirhanların bu dönemdeki diğer yayınları arasındaydı. Fakat bu yayınlarda daha ziyade II. Dünya Savaşı boyunca Müttefik güçleri destekleyen haber ve yazılara yer verildi.

Kürtçenin ilk kez Latin alfabesiyle tanıştırılması ve dergide Kürtçe dilbilimi konularına yer verilmesiydi. Bu sayede standart bir Kürtçe yazı dili oluşturmak için temeller atılmış oldu.⁵⁹ Kürt milliyetçileri, dil, tarih ve edebiyat gibi kültürel öğeler aracılığıyla, örneğin benzer bir misyonu Türk milliyetçiliği için edinmiş olan “Genç Kalemler” (1910-12) dergisinin yaptığı gibi, bir ulus inşasını amaçlıyorlardı.

Öte yandan, tek parti dönemi boyunca, Ankara’daki hükümet ile Kürtler arasındaki son büyük çekişme Dersim’de yaşandı. Dersim’deki Kürt Alevi topluluğu, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ve özellikle Ağrı isyanından sonra, hükümetin şüpheliler listesindeydi. Gürboğa (2011)’nın belirttiği gibi, 1920’lerden 1930’lara kadar gerçekleşen bir dizi Kürt isyanları, devletin Dersim’i Kürt direnişinin örgütlenebileceği potansiyel bir bölge olarak algılamasına sebep olmuştur (2011, s. 21). 1930’ların ortalarına gelindiğinde, hükümetin kontrol sağlayamadığı neredeyse tek yer Dersim’di. Hükümet, aşiretlerin elindeki silahlardan ve Kürt milliyetçiliğinden endişe ediyor ve isyan etme potansiyeli taşıdığını düşündüğü bazı aşiret reislerinin, özellikle Seyit Rıza’nın, teslim olmasını istiyordu.

1930’lu yıllarda Ankara Emniyet Müdürlüğü’nde görev yapmış ve 1937 yılında Dersim’deki harekate yardım etmek için bölgeye gönderilmiş olan İhsan Sabri Çağlayangil, anılarında Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan’ın kendisine söylediklerini şu şekilde aktarmıştır: “*On beş gün önce tercüman aracılığı ile asilerle konuştum. Kendilerine aşiretlerinin başı olan kişileri teslim ederseniz harekatı durduracağız, barış yapacağız dedim.*” (Çağlayangil, 1990, s. 47). Aslında, Ankara hükümeti Dersimlilerin huzursuzluk çıkartacağı yönündeki suçlamalara Dersim harekâtından yaklaşık 10 yıl önce başlamıştı. Nuri Dersimi’nin aktardığına göre, Dersim aşiretleri bu suçlamaları reddetmek amacıyla 1929 yılında bir heyet oluşturdu. Bu heyet, merkezi Diyarbakır’da bulunan Birinci Umumi Müfettişliğin müfettişi İbrahim Talî Öngören ile görüştüler. Heyette, Seyit Rıza’nın büyük oğlu Şeyh Hasan da yer aldı. Dersim heyeti adına konuşan Şeyh Hasan, Dersim aşiretleri hakkındaki iddiaların gerçek

⁵⁹ Celadet Bedirhan imzalı “Elfabeya Kurdî” [Kürt Alfabesi] başlıklı yazı dizisine Hawar’ın pek çok sayısında yer verildi. Yanı sıra bu dergide Kürt tarihi ve edebiyatına dair pek çok yazı ve edebi metin kaleme alındı. Örneğin, Kürtlerin Aryan ırkından geldiğini konu alan bir şiir için bkz. (Cegerxwîn, 1941). Bedirhan kardeşlerin dergilerinde işlenen konuların detaylı bir analizi için bkz. (Aktürk, 2013).

olmadığını belirtti ve eğer hükümetin amacı Dersimlilere zarar vermek ise buna karşılık söyleyecek bir şeylerinin olmadığını ifade etti (M. N. Dersimi, 1952, ss. 211-212).

Aslında, bahsi geçen teslim çağrılarının ötesinde, hükümetin daha kapsamlı planları vardı. Ankara'daki milliyetçi hükümet, 1930'lu yıllar boyunca, ulus inşasını amaçlayan kültüre dayalı siyasi bir rejimin kurulmasına odaklandı. Bu bağlamda, 1930'larda çıkartılan iki kanun önemliydi. İlki, 1934'te çıkartılan ve Türk olmayan etnik ve dini toplulukları ve Kürt aşiret reislerini göçe zorlayan iskân kanunuydu. İkincisi ise 1935'te çıkartılan ve Dersim'e yönetici olarak atanacak tek bir kişiye valilik, başkomutanlık ve milletvekilliği görevleri veren ve Dersim bölgesinde meclis kararına gerek olmadan idamları onaylama ve istediği kişileri sürgün etme yetkisi veren Tunceli kanunuydu. Dersim harekâtına dair son kararı Mustafa Kemal verdi: *"Mesuliyetini üzerime alıyorum, vuracağız Dersim'i."*⁶⁰

Demanan ve Nazmiye aşiretleri, bölgelerine inşa edilmekte olan askeri karakol binalarına saldırarak, bu binaları henüz tamamlanmadan tahrip etmeye ve muhafızlarını silahsız bırakmaya başladılar (Dersimi, 1952, s. 270). 1937 Mart ayında ise Dersim-Erzincan yolunda bulunan bir köprü'nün Dersimli aşiretler tarafından yıkılmasıyla iki yıl sürecek askerî harekât başlamış oldu. Dersim mobilizasyonunun liderliğini, Alevi bir din adamı ve aşiret lideri olan 75 yaşındaki Seyit Rıza üstlendi. Seyit Rıza, birkaç ay sonra teslim oldu ve 15 Kasım 1937'de idam edildi. İhsan Sabri Çağlayangil, Seyit Rıza'nın idamında bulunmuştu ve anılarında şu şekilde yazmıştı:

"Biz Seyit Rıza'yı aldık. Otomobilde benimle Polis Müdürü İbrahim'in arasına oturdu. Jeep jandarma karakolunun yanındaki meydana durdu. Seyit Rıza sehpaları görünce durumu anladı.

-Asacaksınız, dedi ve bana döndü.

-Sen Ankara'dan beni asmak için mi geldin?

Bakıştık. İlk kez idam edilecek bir insanla yüz yüze geliyorum. Bana güldü.

⁶⁰ Mustafa Kemal'e ait bu alıntının kaynağı, 12 Eylül 1986'da Tercüman gazetesinin Celal Bayar'la yaptığı görüşmeye dayanmaktadır. Bkz. Altuğ, 12 Eylül 1986, "Celal Bayar anlatıyor, kritik olayların perde arkası", Tercüman.

...Seyit Rıza'yı meydana çıkardık. Hava soğuktu ve etrafta kimseler yoktu. Ama Seyit Rıza meydan insan doluymuş gibi sessizliğe ve boşluğa hitap etti.

-Evladı Kerbelayih. Bı hatayih. Ayıptır. Zulümdür. Cinayettir, dedi.

Benim tüylerim diken diken oldu. Bu yaşlı adam rap-rap yürüdü. Çingeneyi itti. İpi boynuna geçirdi. Sandalyeye ayağı ile tekme vurdu, infazını gerçekleştirdi.” (Çağlayangil, 1990, ss. 51, 52).

Böylece Birinci Dersim Harekâtı sona erdi. Ancak hükümet, önceki Kürt isyanlarından farklı olarak, isyan liderleri yakalandıktan sonra operasyonları durdurmak yerine, 1938 yılı boyunca daha geniş kapsamlı bir operasyona girişti. Resmi ve gayri resmi pek çok kaynağa göre, bu operasyonlar sırasında 10 binden fazla insan öldürüldü ve yakın sayıda insan, ülkenin batı bölgelerine sürgün edildi.⁶¹ Askeri kaynaklar, Türk kuvvetlerinin etkilenen bölgelerden sadece 17 gün içinde "ölü veya diri" olarak 7,954 kişiyi bölgeden çıkardığını bildirdi (Genelkurmay belgelerinde Kürt isyanları, 1992, s. 304). 2011 yılında, Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Dersim'de öldürülenlerin sayısını 13 bin 806 kişi olarak belirtti (Bkz. “BBC, Başbakan Erdoğan’dan Dersim özrü”, 2011).

3.1.6.2 Politik Koşullar

Kurumsal politik sistemin 1920’lerin ikinci yarısından itibaren kapandığını biliyoruz. Bu başlık altında ise Dersim harekâtına ve isyanına temel oluşturan 1920’lerden 1930’ların sonlarına kadar olan dönemdeki artan baskı dinamiklerine odaklanacağız. Dersim'de devletin baskı uygulama eğiliminin arttığına dair özellikle üç uygulama üzerinde duracağız: Umumi Müfettişlikler, 1934 İskân Kanunu ve 1935 Tunceli Kanunu.

⁶¹ Tanık anlatımlarına dayanarak, 63 adet toplu katliam alanı ve bu yerlerde öldürülen kişi sayıları hakkında bilgi için bkz. (Aygün, 2011, ss. 129-131). Aygün’ün çalışmasına göre, 1938’de Dersim halkından Türkiye’nin batı bölgelerine en az 7 bin, en çok 12 bin kişi sürüldü (Aygün, 2011, s. 26).

Umumî Mufettişlikler, bölgesel valilikler olarak askeri, sivil ve yargısal konularda tam yetkiye sahip idari birimlerdir. Koçak (2003), bu yapılanma üzerine yaptığı çalışmada, 1927'de kurulan ve tek parti döneminin neredeyse tamamını kapsayan Umûmî Mufettişliklerin, 1948'e kadar pratikte ve 1952'ye kadar hukuken varlığını sürdürdüğünü belirtiyor. Bu yapılanmanın toplam beş biriminden üçü (Birinci, Üçüncü ve Dördüncü) Kürt meselesi ile doğrudan bağlantılıdır (Koçak, 2003, ss. 14, 23). Umumi Mufettişlikler, bir yandan bölgesel yönetim görevlerini üstlenirken, diğer yandan istihbarat ve güvenlik konularını takip etmişlerdi. Diğer bir ifadeyle, hükümetin baskı oluşturma eğilim ve kapasitelerini de artırmışlardır. 1936 yılına kadar üç Umumi Mufettişlik kuruldu. Bingöl, Elâzığ ve Tunceli illerini kapsayacak şekilde, merkezi Elâzığ olan ve öncelikli odağı Dersim olan IV. mufettişlik ise 1936'da kuruldu. Bu birime Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan mufettiş olarak atandı.

1934'te kabul edilen İskân Kanunu,⁶² Türkiye'deki Türk olmayan etnik ve dini grupları, yaşadıkları alanlardan uzaklaştırma ve bu yerlere yurt dışından getirilecek Türkleri yerleştirme amacı güdüyordu. Kanun, Kürt aşiret reislerinin etkisini sınırlamak ve güçlerini kırmak gibi bir diğer önemli hedef de taşıyordu. Kanun, Türkiye'yi yerleşim yönünden üç bölgeye ayırmaktaydı. Kanunda geçen, *“Türk kültürlü nüfusun tekasüfû istenilen”*⁶³ ifadesi, Türk nüfusunun yoğunlaştırılmasının amaçlandığı bölgelere işaret etmekteydi. Burada öncelikli hedef Kürtlerdi. Yurtdışında yaşayan Türk göçmenlerin Türkiye'ye, özellikle Kürtlerin yaşadığı bölgelere yerleştirilmesi planlanıyordu. Kanunun 7. maddesinde geçen şu ifadeler bu planı gerçekleştirmek içindi: *“Türk ırkından olup Hükümetten iskân yardımı istememeyi yazı ile bildiren muhacirler ve mülteciler Türkiye içinde istedikleri yerde yerleşmeğe serbest bırakılırlar. Hükümetten iskân yardımı isteyenler Hükümetin göstereceği yerlere gitmeğe mecburdurlar.”*⁶⁴ Diğer bir ifadeyle, hükümetten ekonomik yardım almak isteyenler, *“Hükümetin göstereceği yerlere”*, Kürt yerleşim bölgelerine gönderilecekti. Ayrıca, kanunda *“Türk kültürüne temsili istenilen”* şeklinde bir ifade bulunuyordu. Bu ifade Türk olmayan toplulukların asimilasyonunu amaçlıyordu. Bu durumda başlıca hedef yine Kürtlerdi. Bu hedefi gerçekleştirmek için,

⁶² İlgili kanunun maddeleri için bkz. 2510 sayılı İskân Kanunu (TBMM Kabul Tarihi: 14 Haziran 1934). Resmi Gazete, Sayı 2733, 21 Haziran 1934.

⁶³ Resmi Gazete, 21 Haziran 1934, s. 781, (2510 sayılı İskân Kanunu).

⁶⁴ Agk., s. 782.

kanuna şöyle bir madde eklenmişti: “*Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olup ta türkçeden başka dil konuşanlar hakkında harsî, askerî, siyasî, içtimâî ve inzibatî sebeplerle, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, Dahiliye Vekili lüzumlu görülen tedbirleri almağa mecburdur. Toptan olmamak şartile başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan ıskat etmek te bu tedbirler içindedir.*”⁶⁵

Öte yandan, Kürtlerin batıya göç ettikleri yerlerde çoğunluk oluşturmalarını engellemek amacıyla kanuna şöyle bir madde eklenmişti: “*Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretile köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemeyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskânları mecburidir.*”⁶⁶ Son olarak, 1934 İskân Kanunu'nun özel olarak Kürt aşiret reislerini hedef alan bir maddesi bulunmaktaydı: “*Bu kanunun neşrinden önce her hangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafette Reis, Bey, Ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış, kayıtlı, kayıtsız, bütün gayrimenkuller Devlete geçer.*”⁶⁷ Açıkça görüldüğü üzere, iskân kanunuyla amaç, Kürtleri Türk unsurları içinde eritmek (Bkz. Beşikçi, 1977, s. 162) ve Osmanlı zımnî sözleşmesi çerçevesinde Kürt aşiret reislerine tanınan hakları kaldırmaktı. Jongerden'in (2007) ifadesiyle, bu kanun, Türklerin bir vatan yaratma hedeflerinin parçasıydı (2007, s. 174). Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, iskân kanununun görüşüldüğü TBMM oturumunda bu hedefi şu netlikle ifade etmişti: “*...niçin temiz türkçe konuşulmuyor. Bu kanun tek dille konuşan, bir düşünen avni hissi taşıyan bir memleket yapacaktır*” (TBMM ZC, Cilt 23, s. 141).

Aslında, hükümetin Dersim konusundaki kaygıları eskilere dayanıyordu. Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey, 2 Şubat 1926 tarihinde hükümete sunduğu raporunda, şöyle yazmıştı: “*Dersim gittikçe Kürtleşiyor, mefkûreleşiyor [bir fikre, ete kemiğe bürünüyor], tehlike büyüyor.*” (...) *Dersim, Hükümeti Cumhuriyet için bir çıbandır. Bu çıban üzerinde kat'i bir ameliye yapmak ve ihtimalâtı elimeyi önlemek, selâmeti memleket namına farzı ayındır.*”⁶⁸ 1935'te çıkarılan Tunceli Kanunu⁶⁹ ise Dersim harekâtına giden

⁶⁵ Agk., s. 783.

⁶⁶ Agk., s. 784.

⁶⁷ Agk., s. 782.

⁶⁸ Bu raporun maddeleri hakkında kısa bir değerlendirme için bkz. (Bulut, 2005, ss. 239-242).

⁶⁹ Bu kanunun ilgili maddeleri için bkz. 2884 sayılı Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkındaki Kanun (TBMM Kabul tarihi: 25 Aralık 1935), Resmi Gazete, Sayı 3195, 2 Ocak 1936.

yolun son halkasıydı. Bu kanunun birinci maddesi, Dersim'i yönetecek kişiye, askeri ve sivil unvanlar içeren çeşitli yetkiler veriyordu: *“Tunçeli Vilâyetine ordu ile irtibatı baki kalmak ve rütbesinin salâhiyetini haiz bulunmak üzere korkomutan rütbesinde bir zat Vali ve Kumandan seçilir.”*⁷⁰ Kanunun ikinci maddesi ise, aynı kişiye bir dizi parlamento yetkisi veriyordu: *“Vali ve kumandan vilâyet umur ve muamelâtında ve vilâyet memurları hakkında, Vekillerin kanunen haiz oldukları bütün salâhiyetleri haizdir.”*⁷¹ Kanunun 31. maddesi, yöneticiye, yer değiştirmelere dair geniş yetkiler tanıyordu: *“Vali ve kumandan emniyet ve asayiş noktasından lüzumlu görürse vilâyet halkından olan ferdleri ve aileleri vilâyet içinde bir yerden diğer yere nakletmeğe ve bu gibilerin vilâyet içinde oturmalarını menetmeğe salâhiyetlidir.”*⁷² Son olarak, kanunun 33. maddesi, yerel yöneticiye idam cezalarını onaylama yetkisi tanıyordu: *“İdam hükümlerinin vali ve kumandan tarafından tecile lüzum görülmediği takdirde infazı emrolunur.”*⁷³

Yukarıdaki tartışmadan da anlaşılacağı gibi, Dersim harekâtına yol açan süreç aşama aşama ve titizlikle oluşturulan temeller üzerinde şekillendi. Aslında 1913'ten itibaren, ilk olarak İttihatçılar ve ardından Kemalistler, Kürtlerin yaşadığı Doğu vilayetlerini etnik açıdan homojen bir yapıya dönüştürmeyi amaçladılar (Bkz. Üngör, 2016). Bu açıdan, Dersim harekâtı özellikle 1930'lu yıllarda başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla da bağlantılı olan daha geniş bir sürecin parçasıydı. Dersim ayaklanması ise Watts (2000) tarafından belirtildiği gibi, yerel kabile ve dini liderlerin bağımsızlığına ciddi bir tehdit oluşturan yoğun Türk "devletleştirme" sürecine yanıtı. Geçmişte, yöneticiler "huzursuz" grupları kontrol etmeyi sağlamak adına Kürtlere silah ve belirli bir özerklik sağlayarak, bu Kürt toplulukları kontrol altına alabilmişlerdi. Ancak 1930'ların sonlarına gelindiğinde, Türk yetkilileri, artık anlaşmalara dayalı yaklaşımlar yerine, “kitlesel yatıştırma ve zor kullanma araçlarının tekelleştirilmesi” ile sorunu çözmeye çalıştılar (2000, ss. 7, 8, 21). Mayıs 1937'de İsmet İnönü tarafından Dersim harekâtını yöneten General Abdullah Alpdoğan'a yazılan bir mektup, bu hareketin, Şeyh

⁷⁰ Resmi Gazete, 2 Ocak 1936, s. 5892, (2884 sayılı Tunçeli Kanunu).

⁷¹ Agk., s. 5892.

⁷² Agk., s. 5893.

⁷³ Agk., s. 5893.

Said ve Ağrı hareketlerinden farklı olarak, bir isyanı bastırmaktan ziyade, bölgeyi merkeze bağlama ve ıslah etme hedefini taşıdığını göstermekteydi.

"Kardeşim Alpdoğan

*Yurda döner dönmez işlerinizi yakından takibe başladım. Seyahat esnasında da her gün sizi takib ediyordum. Aldığınız neticelerden memnun oldum. (...) Başladığımız Dersim ıslahatı işini tam muvaffakiyetle bitirmeniz için icap ettikçe her türlü yardımları yapmaktan geri durmayacağız. İki üç sene uğraşmak icâp edeceğini tasavvur etmek muvafıktır."*⁷⁴

İsmet İnönü

Ankara 30.5.1937

Kurmay Binbaşı Şevket, Alpdoğan'ın komutasındaki bir subay olarak, Dersim'deki propaganda çalışmalarında hükümetin tüm önlemlerinin Dersim'i düzeltmeye yönelik olduğunu, özellikle Seyit Rıza ve ona destek veren aşiretlerin düzeltilmesi gerektiğini ve diğer aşiretlerin silahlarını teslim ettikten sonra serbest bırakılacaklarını belirtiyordu (M. N. Dersimi, 1952, s. 270). Ancak, Seyit Rıza'nın yakalanmasına rağmen harekât sona ermedi, aksine daha geniş çaplı bir operasyon başladı. Dersim harekâtına katılmış bir asker olan Abdullah Çiftçi, harekattan 69 yıl sonra, 2007'de şu ifadeleri kullandı:

"Kış mevsimiydi. Köylere operasyona çıkıyorduk. Operasyona gittiğimiz köyleri önce çembere alırdık. Bu sırada köyün çevresine yerleşen isyancılar üzerimize taş atıyorlardı. Atılan taşlar çığa sebep oluyordu. Çığ yüzünden çember dağılır, düzenimiz bozulur, zayıatlar oluşurdu. Bazen 100 askerin öldüğü olurdu çığ yüzünden. Operasyonlar sırasında çatışmalar da olurdu. Bazı günler 10 isyancıyı ölü olarak ele geçirirdik. (...) Gıda sorunumuz yoktu. Ahırlardan binlerce inek çıkardı. İnekler küçük memeliydi. Onların hayvanlarını kesip yiyorduk. Onların köpeklerini, eşeklerini serbest bırakıyor, geri kalan hayvanları kendimize alıyor, sonra da evlerini ateşe veriyorduk. 2 yıl böyle sürdü. (...) Allah kimseye göstermesin gördüklerimi. Müslüman Müslüman'ı

⁷⁴ İlgili mektup metnini aktaran: (Koçak, 2003, s. 244).

*vuruyordu. Çocuklar birbirlerine sarılırlardı. Candı, ne yaparsın. Sonra çığlıkları gökyüzüne yükselirdi. Kanları sel olup akardı. Hala o çığlıklar kulaklarımda, bir türlü gitmiyor.”*⁷⁵

Aslında Dersimli liderler müzakereye açıldılar. 1938-39 harekâtından önce Dersimliler, General Alpdoğan'a elçiler yollayarak Dersim'i kendilerinin yönetmelerini talep ettiler (McDowall, 2004a, s. 288). Ancak, müzakereler için zemin eşit değildi. Devlet, Koçgiri, Şeyh Said ve Ağrı isyanları dönemine kıyasla daha güçlüydü. 1930'lu yıllardan itibaren Türkiye yönetimi, daha otoriter bir yapıya doğru evriliyordu. Birçok dış sorunu çözüme kavuşturmuş, Hatay dışındaki tüm bölgelerin güvenliğini sağlamış ve muhalif sesleri susturmuş bir hükümet söz konusuydu. Bu koşullar altında, Kürt muhalefetini kontrol altına almak daha kolay hale gelmişti. Watts'ın (2000) belirttiği gibi, Dersim, Türk yetkililerine, devletin yeni elde edilen fiziksel gücünü test etmek için uygun bir zemin sunuyordu (2000, s. 11).

Dersim isyanında, Koçgiri ve Şeyh Said ayaklanmalarında olduğu gibi, Kürtlerin dış destek aldığına dair somut bir kanıt yoktur. Aslında, Dersim'deki aşiret reislerinin bu tür bir destek talebinde bulunduklarına dair net bilgiler de mevcut değildir. Ancak, 30 Temmuz 1937 tarihli Seyit Rıza'nın "Dersim Generali Seyid Rıza" sıfatıyla İngiltere Dış İşleri Bakanlığı'na yazdığı iddia edilen bir yardım talebi mektubuna sahibiz:

“Sayın Bakan, yıllardan beri, Türk hükümeti Kürt halkını asimile etmeye çalışmakta ve Kürt dilinin gazete ye yayınlarını yasaklayarak, anadillerini konuşanlara eziyet ederek, Kürdistan'ın bereketli topraklarından gidenlerden büyük bir bölümünün telef olduğu Anadolu'nun çorak topraklarına, zorunlu ve sistemli göçler düzenleyerek, bu halka zulmetmektedir. Son olarak Türk hükümeti, kendisiyle yapılan bir anlaşma sonucu, bu baskılardan arındırılmış, Dersim bölgesine de girmeye kalkışmıştır. Bu olay karşısında, Kürtler göçün uzak yollarında can vermek yerine, kendilerini korumak için, 1930'da Ararat Tepesi'nde, Zilan ve Beyazıt Ovası'nda olduğu gibi, silahlara sarıldılar. Üç aydan beri ülkemde, tüyler ürpertici bir savaş sürüyor. Savaş olanaklarının eşitsizliğine ve bombardıman uçaklarının, yangın bombalarının, boğucu gazların

⁷⁵ Bkz. “69 yıl sonra konuştu” (2007, 19 Ocak).Gündem.

kullanılmasına rağmen, ben ve yurttaşlarım, Türk ordusunu başarısızlığa uğrattık. Direnişimiz karşısında, Türk uçakları kasabaları bombalıyor, yakıyor. (.....) Zindanlar yumuşak başlı Kürt halkıyla dolup taşıyor, aydınlar kurşuna diziliyor, asılıyor ya da Türkiye'nin tecrit edilmiş bölgelerine sürgün ediliyor. (.....) üç milyon Kürt, benim sesimden Ekselanslarına sesleniyor ve bu hükümetinizin yüksek manevi etkisinden Kürt halkını yararlandırmanızı sizden istirham ediyor. Sayın Bakan, en derin saygılarımın kabulünü rica ederim.” (N. Dersimi, 1992, s. 259).

Bulut (2005), mektubun altında Seyit Rıza'nın imzasının bulunmasına rağmen, bu mektubun tamamının Nuri Dersimi tarafından yazıldığını ve bu mektubun ifadeleriyle siyasal tonunun da ona ait olduğunu belirtir. Seyit Rıza'nın sadece mektubun genel yapısına onay vermiş olabileceği, ancak ayrıntılarını ve içeriğini Nuri Dersimi'nin yazdığı söylenebilir. Ayrıca, Seyit Rıza'nın bu mektubu "Dersim Generali Seyit Rıza" unvanıyla imzalaması olası görünmemekte; bu unvan mektuba Nuri Dersimi tarafından eklenmiş gibi görünmektedir. Zira Kızılbaş gelenek ve adabına göre, kimse kendisine böyle bir unvan atfetmez (Bulut, 2005, ss. 26, 27). Sonuç ne olursa olsun, 1930'ların uluslararası siyasi iklimi, Dersim'deki Alevi Kürtlerin uluslararası destek bulma ihtimalini zorlaştırıyordu. Bu dönemde, Avrupa'da faşizm hızla güç kazanıyordu. Faşist hareketler, ulusal birlik, otoriter yönetim ve etnik temizlik ideolojilerini benimsiyorlardı. Faşist ideolojinin Avrupa'daki yükselişi, İngiltere ve Fransa gibi liberal demokrasileri, Türkiye gibi ülkelerle stratejik ittifaklar oluşturmaya yönlendiriyordu. Bu politik ortamda, Türkiye'deki Kürt hareketine destek vermek için büyük güçlerin somut bir motivasyonu bulunmuyordu.

Öte yandan, Dersim'deki ittifaklar, geçmişteki isyanlarda oluşarlardan daha kırılıgandı. Bruinessen (1994)'ın vurguladığı üzere, Dersim aşiretlerinin devletin sunduğu modernizasyona – yani yollar, köprüler ve polis karakollarına – olan tepkisi belirsizdi. Kimi şeyhler devletle iş birliği yapma yolunu ararken, bazıları devletin bu müdahalesini hoş karşılamadı (1994, s. 5). Örneğin, Kureyşan aşireti, Seyit Rıza'nın yanında savaşa katılırken, Bahtiyar aşiretinin reisi Şahin, savaşın yönetimini üstlendi. Ancak Şahin, diğer aşiret üyeleri tarafından öldürüldü. Ovacık, Koçan, Şemkan, Mazgirt, Pülümür ve Nazımiye'deki aşiretler tarafsız kalmayı tercih ederken, Hozat'takiler hükümete teslim

oldular (M. N. Dersimi, 1952, ss. 268, 284). Sonuç olarak, birçok aşiret lideri, Seyit Rıza'ya destek vermekten ziyade hükümetle iş birliği yapmayı seçti. Aslında hükümet, Seyit Rıza'ya karşı olan aşiretlerin varlığını erken fark etmişti. 1926 tarihinde Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey tarafından hükümete sunulan raporda şu ifadeler kullanılmıştı: *“Seyit Rıza'nın hükümete karşı takındığı vaziyetten kendisine husumetleri hasebiyle müteessir olan bazı aşairin hissiyatından da istifadeye çalışılacaktır.”* Çağlayangil'in 1937'ye dair aktardığı bir diyalog, aşiretlerin hükümetle olan ilişkilerinin nasıl işlediğine dair bilgiler sunmaktadır:

“Geleceğimiz yere geldik. Yüksek bir yerden aşağıya indik. İndiğimiz yere silahlı askerler dizildi. Abdurrahman Paşa muhtemel bir pusuya karşı önlemler almıştı. Benim yanımda fotoğraf makinesi var. Bir süre bekledik. Ortalarda kimse yoktu. Bağırarak çağırdık, bir tercüman çıktı ortaya.

Abdullah Paşa:

-Geldiniz mi? dedi.

-Geldik dediler.

Ortaya göğsü bağı açık, uzun boylu levent adamlar çıktı. Abdullah Paşa, gelenlere çuvallarla ekmeği dağıttı. Açtılar. Hemen ekmekleri kırıp yemeye başladılar. Kalanları da koyunlarına soktular.

Paşa onlara sordu:

-Listede yazılı olanları getirecek misiniz?

- Üç kişi hariç, on iki kişiyi getireceğiz, dediler.”(Çağlayangil, 1990, ss. 47, 48).

3.2 Suriye’de Fransız Manda Yönetimi Dönemi: Yitirilen ve Yakalanan Politik Fırsatlar

3.2.1 Suriye’de Kürt Nüfus Kümeleri

Bu başlık altında, Suriye'deki Kürt nüfusun yaşadığı bölgeler ve zaman içindeki demografik değişiklikler hakkında kısa bir tartışma sunacağım. Suriye'deki Kürtlerin tarihi, genel okuyucular ve araştırmacılar tarafından fazla bilinmediği için, bu tür bir tartışma tezin bütününe daha iyi kavramamıza yardımcı olabilir. Tez boyunca, Suriye'deki Kürt yerleşim yerlerinden veya çatışma bölgelerinden söz ederken, okuyucunun zihninde bu bölgelere dair net bir resmin oluşmasını amaçlıyorum.

Ortadoğu'daki etnik grupların nüfus oranları hakkında güvenilir bilgilere ulaşmak genellikle zordur. Çoğu ülke, azınlık verilerini resmi kayıtlara dahil etmeyi tercih etmemektedir. Suriye'de 1946'dan beri etnik/dil kategorileri resmi nüfus sayımlarına dahil edilmediğinden, Kürt nüfusu hakkında mevcut bilgiler tahminlere dayanmaktadır. Ancak, genel bir konsensüse göre, Kürtler Suriye nüfusunun yaklaşık %8-10'unu oluşturmaktadır.⁷⁶ 2018 yılında yapılan tahminlere göre Suriye'nin nüfusu 23 milyon civarındadır.⁷⁷ Arapların bu nüfusun %80-85'ini teşkil ettikleri düşünüldüğünde, Kürtlerin nüfusu görece düşüktür.⁷⁸ Fakat Suriye'deki Türkmen, Süryani, Çerkez ve Ermeni gibi Arap olmayan diğer etnik grupların toplam nüfus içerisindeki düşük payları (sırasıyla ve yaklaşık olarak %4, %3, %1, %0,5), Kürtleri Suriye'nin en büyük etnik azınlık grubu yapmaktadır.

⁷⁶ Van Dam (2011, s. 1) Kürt nüfusunun yüzde 8.5 olduğunu belirtirken, McDowall (2004b, s. 466) bu oranın yüzde 8 ile 10 arasında olduğunu tahmin etmektedir. Öte yandan, Fransız sömürge yönetimi boyunca etnik/dilsel kategorilerin de dâhil edildiği nüfus sayımları sadece bölgesel ölçeklerde gerçekleştiği için, bu döneme ilişkin toplam Kürt nüfusuna dair net bir bilgiye sahip değiliz. Üstelik, 2011 yılından bu yana Suriye'de yaşanan iç savaş ve bu durumun neden olduğu kitlesel göçler, güncel nüfus tahminlerini daha karmaşık hale getirmektedir.

⁷⁷ Suriye'nin 2018 yılına dair bu nüfus tahmini Birleşmiş Milletler'e aittir (bkz. United Nations, DESA, Population Division, 2011). Bu tahmin 2011'de yapıldı ve Suriye'de iç savaşın patlak verdiği 2011'den bu yana ülke dışına doğru büyük kitlesel göçler yaşandı. Yani sıra ülkenin tümünü kapsayan nüfus sayımları iç savaş nedeniyle gerçekleştirilemedi. Dolayısıyla Suriye'nin güncel nüfus oranlarına dair sağlıklı verilere ulaşmak mümkün değildir.

⁷⁸ Suriye'deki Alevi ve Dürzilerin neredeyse hepsi ve Hristiyanlar (Ortodoks ve Katolik Grekler) ile Sünni Müslümanların ağırlıklı bir kesimi etnik olarak Arap'tır ve konuştukları dil Arapçadır.

Suriye'deki Kürtler, Türkiye, Irak ve İran'da yaşayan Kürtlerle kıyaslandığında sayıca en az nüfusa sahip gruptur.⁷⁹ Ancak Suriye'deki Kürtler, Ortadoğu'daki diğer Kürt nüfus kümelerinden iki açıdan farklılaşır. Birincisi, bahsi geçen üç ülkede, çoğunluğu Sünni olmakla beraber, önemli sayıda Şii veya Alevi Kürt yaşar.⁸⁰ Suriye'de ise, Sünni, Alevi, Dürzi, Hristiyan ve İsmâili gibi çok farklı din ve mezheplerden oluşan Arap nüfus kümelerinin aksine, etnik olarak Kürt olan küçük bir Ezidi topluluğu hariç, Suriye'deki Kürtlerin hepsi Sünni'dir.⁸¹ Suriye'deki Kürtlerin diğer önemli farkı dilleriyle ilgilidir. Kurmanca, Soranice, Zazaca ve Goranice gibi Kürtçenin farklı lehçelerinden en az iki tanesinin konuşulduğu Türkiye, Irak ve İran'daki Kürtlerin aksine, Suriye'deki Kürtler, Ezidi topluluğu da dâhil, Kürtçenin sadece Kurmanca (Kurmanci) lehçesini konuşmaktadırlar.⁸² Bu bağlamda, Suriye'deki Kürtler, Ortadoğu'daki dört ülkede (Türkiye, Irak, İran, Suriye) yaşayan Kürtler arasında hem mezhepsel hem de dilsel açıdan en homojen topluluğu oluşturur. Ayrıca, Suriye'deki Arap, Süryani ve Ermeni topluluklarının dini ve mezhebi çeşitliliği dikkate alındığında, Kürtler diğer etnik gruplara nazaran Suriye'de daha homojen bir kimliğe sahiptir.

Kürtler Suriye'de ülkenin kuzey hattı boyunca birbirlerinden kabaca 150 kilometre mesafelerle ayrılan üç ana yerleşim bölgesinde (Cezire, Efrin ve Kobani) ve ülkenin iki büyük kenti Şam ve Halep'teki bazı semtlerde olmak üzere toplamda beş bölgede yaşarlar. Cezire'nin yüksek oranda Kürt nüfusu barındırmasının ve görece geniş yüzölçümüne sahip olmasının yanı sıra, Hristiyan, Arap ve Kürtlerin iç içe yaşadığı kozmopolit bir bölge olması, önemli sayıda Suriyeli Kürdün vatandaşlıktan çıkartılması ve Kürt köylerine Arap nüfusun yerleştirilmesi (Arap kemeri projesi) gibi devletin çeşitli baskı politikalarının merkezi olması ve son olarak sınırın diğer tarafındaki hem Irak hem

⁷⁹ Kabaca, Türkiye'de 16-18 milyon (Türkiye nüfusunun ortalama yüzde 18-20'si), İran'da 7-8 milyon (yüzde 10) ve Irak'ta 6-7 milyon (yüzde 18-20) Kürt yaşamaktadır. (CIA'in 2016 yılı için Türkiye'deki Kürt nüfusu tahmini %19 ve 1987 yılı için Irak'taki Kürt nüfusu tahmini %15-20'dir (The World Factbook, 2018).

⁸⁰ Kürtlerin yaklaşık %75'i Sünni Müslümandır. Bahsi geçen üç ülkede Sünni Kürtler çoğunluğu teşkil ederken, Türkiye'de önemli miktarda Alevi Kürt, İran ve Irak'ta ise hatırı sayılır oranda Şii Kürt bulunmaktadır. Kürtlerin dini inançlarına dair bir çalışma için bkz. (Bruinessen, 1991).

⁸¹ Suriye'deki Ezidi nüfusun 15 ile 20 bin arasında olduğu tahmin ediliyor. Suriye'deki Ezidilere odaklanan bir çalışma için bkz. (Maisel, 2017).

⁸² Kürtlerin ezici çoğunluğu Kurmanca konuşmakla beraber, Türkiye'de Kurmanca'nın yanı sıra Zazaca, Irak'ta Kurmanca ve Soranice ve İran'da Kurmanca, Soranice ve Goranice lehçeleri konuşulur. Kürtçe lehçelerin konuşulduğu bölgelere dair bir çalışma için bkz. (Kreyenbroek, 1992). Öte yandan, Kürtçenin çok lehçeli yapısına karşın Kürtler tek lehçelidirler. Diğer bir deyişle, konuştuğu lehçe dışındaki bir lehçeyi konuşabilen Kürtlerin sayısı çok azdır.

de Türkiye'deki Kürt yerleşim yerleriyle komşu olması,⁸³ bu bölgeyi Suriye'deki diğer Kürt bölgelerine göre daha çok öne çıkarıyor.

Yaklaşık olarak bugünkü Suriye'nin Haseke il sınırlarına denk gelen Cezire, bazı Kürt ve Arap göçebe aşiretlerin varlığı ve ancak 19'uncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren oluşmaya başlayan az sayıda köy hariç, I. Dünya Savaşı'na kadar büyük ölçüde bir çöldü (Hourani, 1947, s. 80; McDowall, 2004b, s. 466). Savaş sonrasında Fransa'nın kontrolüne girerek doğal ticari merkezi olan Türkiye'nin Diyarbakır bölgesiyle bağlantısı kopan bu bölgede (Khoury, 1989, s. 525) asıl yerleşim 1920'li yıllardan itibaren oluşmaya başladı. Cezire, I. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin doğu bölgelerindeki katliamdan kaçan Hristiyan Ermenilerin,⁸⁴ bahsi geçen katliamın "ikincil hedefi" olmuş Anadolu'daki (özellikle Tur Abdin'deki [Mardin/Midyat çevresi]) Süryanilerin, Türkiye'nin Güneydoğu bölgesinde 1925'teki başarısız Şeyh Said İsyanına katılmış pek çok sayıda Müslüman Kürt aşiretin⁸⁵ ve 1933'te Irak'taki katliamdan (Simele katliamı) kaçan Süryanilerin⁸⁶ göç edip yerleştikleri bir tür "sığınma kampı"ydı. Cezire'ye doğru bu göçler Fransız sömürge yönetimi boyunca da devam etti. 1937'de Milletler Cemiyeti'ne sunulmuş bir Fransız raporuna göre (Raporu aktaran: McDowall, 2004b, s. 470) bahsi geçen dönemde Cezire'de 82 bin Sünni Kürt, 42 bin Sünni Arap ve 32 bin Hristiyan (Süryani ve Ermeni) yaşamaktaydı.

Cezire bölgesi bugün dört ana etnik grup olan Kürtler, Araplar, Süryaniler⁸⁷ ve az sayıda Ermenilere ev sahipliği yapmaktadır. Ancak 1946'da Suriye'nin bağımsızlığını

⁸³ Sınırların iki tarafındaki kent merkezleri arasındaki mesafeler bazı yerlerde birkaç yüz metreye kadar düşebiliyor. Örneğin, sınırın Türkiye tarafında nüfusun neredeyse hepsinin Kürt olduğu Nusaybin kentinden Suriye tarafına doğru bakıldığında, yoğun Kürt nüfusu barındıran Kamışlı ilçesindeki insanlar çıplak gözle dahi görülebilir.

⁸⁴ Türkiye'den Suriye'ye doğru Ermenilerin göçü, Fransızların Ermenilerin yaşadığı Kilikya (Çukurova) bölgesini Türkiye'ye bırakmayı kabul etmesiyle, 1920'ler boyunca da devam etti (Velud, 2000, s. 71). Öte yandan, Kürt ve Süryanilerden farklı olarak, Suriye'ye göç eden Ermenilerin ezici çoğunluğu başta Halep olmak üzere Suriye'nin büyük kentlerine ya da kıyı bölgelere yerleştiler. Cezire bölgesinde ise Kamışlı ve Haseke kent merkezine yerleştiler. 1915-1939 arası dönemde Suriye ve Lübnan'a mülteci olarak göç eden Ermenilerin yerleştikleri bölgelere dair detaylı bir çalışma için bkz. (Greenshields, 1978).

⁸⁵ Suriye'ye göç eden Kürtlerin neredeyse hepsi Cezire bölgesine yerleşti. Bu bölgeye doğru Kürt göçlerini tek bir olayla ya da tarihle sınırlandırmak doğru değildir. Bu göçler 1920'ler ve 30'lar boyunca da devam etti.

⁸⁶ Suriye tarafına geçen binlerce Süryani'den bazıları bir süre sonra Irak'a geri dönerken diğerleri kalıcı olarak Cezire'ye yerleştiler (Hourani, 1946, s. 126).

⁸⁷ Pek çok çalışmada Suriye'nin Cezire bölgesinde yaşayan Hristiyan nüfus kümeleri etnik farklılıklarına ve mezhepsel çeşitliliklerine değinilmeden sadece "Hristiyan" terimiyle ifade edilirler. Özellikle Süryaniler (Syriacs) söz konusu olduğunda bu ihmal çok daha yaygındır. Cezire bölgesindeki Süryaniler mezhep olarak Süryani Ortodokslar (Yakubiler), Süryani Katolikler, Nasturiler ve Keldanilerden oluşur. Mevcut literatürde (Bkz. Joseph, 2000, ss. 1-32; Travis, 2018, ss. 1-9) Asuri (Assyrian) kelimesi Aramice konuşan hem bu Hristiyan halkları hem de bu dili konuşan dünyanın diğer yerlerindeki (Hristiyan veya olmayan) tüm grupları tanımlamak için kullanılan şemsiye bir terimdir.

kazanmasından bu yana bölgenin demografik yapısında önemli değişiklikler gerçekleşti. Bu değişimlerin en belirginini, devletin Kürt nüfusunu bölgeden uzaklaştırma çabaları sonucunda yaşandı. Suriye yönetimi, 1962'de Haseke'de sadece bir gün süren tartışmalı bir nüfus sayımı gerçekleştirdi ve bu sayım sırasında, belgelerini sunamayan veya çeşitli sebeplerle evlerinde bulunamayan Kürtler (Suriye'deki Kürtlerin %20'si, ortalama 100-150 bin kişi), vatandaşlıktan çıkarıldı.⁸⁸ 2000'li yıllara gelindiğinde bu sayısının 250-300 bin kişiye ulaştığı tahmin ediliyor. Bu Kürtlerin vatandaşlığa tekrar kabulü 2011'de, ülkede iç savaşın patlak verdiği dönemde, sadece kısmen gerçekleşti.⁸⁹ Öte yandan, Türkiye ve Suriye Kürtlerinin coğrafi bağlarını koparmak amacıyla "Arap kemeri" (Kembera Erebi) adlı projeyle Türkiye sınırına yakın bölgelere Arap nüfusu yerleştirme planı hayata geçirildi. Bu amaçla, 1973'te Rakka'da tamamlanan Tabka Barajı nedeniyle evleri sular altında kalan Araplar, sınır hattında kurulan 41 köye taşındı. 1976'da Lübnan iç savaşına müdahale sonrası hükümet projeyi durdurdu ancak sınır köylerine taşınan 20-30 bin⁹⁰ Arapın yerleşimi kalıcı hale geldi.

Cezire bölgesindeki nüfus değişimlerine dair diğer önemli gelişme kent merkezlerinde yaşandı. Fransız manda döneminde, Cezire'nin kent merkezlerinde Hristiyanlar büyük bir nüfus oranına sahipti. Ancak, 1970'lerden itibaren Suriye'deki Hristiyanların Batı'ya göçü (Johnson ve Zurlo, 2014) ve 1990'lardan itibaren kırsaldan kent merkezlerine olan göçler, Kürtlerin birçok şehirde nüfus çoğunluğunu elde etmeleriyle sonuçlandı. Örneğin, bu bölgenin en büyük iki ilçesinden biri olan Kamışlı şehir merkezinde 1939'da Hristiyanların nüfusu, Kürtlerin yaklaşık üç katıydı; ayrıca Araplar da Kürtlerden daha kalabalık bir nüfusa sahipti. Ancak bugün, Kürtler ilçe

Fakat Türkiye'dekiler de dâhil olmak üzere Suriye'de yaşayan bu Hristiyan gruplar daha çok Süryani olarak bilindikleri ve adlandırıldıkları için bu çalışmanın amacına uygun olarak bahsi geçen dört mezhep grubu için etnik kimliklerine vurgu yapmak istediğim durumlarda "Süryani" kelimesini kullanıyorum.

⁸⁸ 1962'deki nüfus sayımının politik amaçları ve keyfi uygulamaları üzerine çok sayıda inceleme bulunmaktadır (Ör: Allsopp, 2014, ss. 148-175; Human Rights Watch (HRW), 1996; Lynch ve Ali, 2006). Vatandaşlıktan çıkarılan Kürtlerin sayısı konusunda net bir sayı vermek zordur. Suriyeli yetkililerin, İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün mektubuna cevaben (bkz. Human Rights Watch (HRW), 1996 ek A.) verdiği rakamlara göre; 1995'te Ecnebi statüsündeki kimliksiz Kürtlerin sayısı 67,465 kişiyken Maktumin statüsündekilerin sayısı yaklaşık olarak 75000 kişi olup vatandaşlığı ellerinden alınanların toplam sayısı 142.465 kişiydi. Ancak resmi yetkililerin sayıyı düşük göstermiş olma ihtimalini göz ardı etmemek gerekiyor.

⁸⁹ 2011'de kabul edilen 49 sayılı kanun, "ecnebi" statüsündeki Kürtlere vatandaşlık hakkı verdi. Ancak bu kanun, Suriye'deki kimliksiz Kürtlerin yaklaşık yarısını oluşturan "maktumin" statüsündeki kişileri kapsamıyordu. Öte yandan, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin raporuna (UNHCR, 2013, s. 1) göre, 2013 yılına kadar vatandaşlık başvurusunda bulunan ve bu başvuruları onaylanan Kürtlerin sayısı 104 bin kişi olarak kaydedilmiştir.

⁹⁰ Çeşitli kaynakların verdiği rakamlar şu şekildedir: Meliczek (1986, s. 210) 20 bin kişi, Vanlı (1992, s. 127) 15-17 bin kişi ve Paul (1991, s. 95) 30 bin kişi.

merkezi nüfusunun yaklaşık %70'ini oluşturmaktadır.⁹¹ İç savaş öncesi Haseke vilayetinin bir buçuk milyonluk nüfusunu baz alırsak, etnik dağılıma dair tahminim şu şekildedir: Kürtler nüfusun ortalama %50-65'ini, Araplar %40-50'sini, Süryaniler %7-10'unu ve Ermeniler⁹² ise yaklaşık %1'ini oluşturmaktadır.⁹³

Suriye'deki Kürt nüfusun yoğun olduğu ikinci bölge Efrin ya da bilinen diğer adıyla Kürt Dağı (Çiyayê Kurmanc/Cebel el-Ekrad)'dır. Yerleşimin büyük ölçüde 1920'lerden sonra başladığı Cezire'den farklı olarak, Kürtler yüzyıllardır bu bölgede yaşıyorlar. Efrin, Suriye'deki Kürtlerin yaşadığı tek dağlık bölgedir. Efrin'in dağlık yapısının aksine, aşiret yapısı 20. yüzyılın başından bu yana zayıftır. Öyle ki, 1930'lu yıllarda Efrin'de bir Nakşibendi cemaati, bu zayıf aşiret yapısını kullanarak feodal toprak sahiplerine karşı bir isyan hareketi başlatmıştı.⁹⁴ Öte yandan, Cezire'deki çeşitli etnik yapıya karşın, Efrin şehir merkezi ve çevresindeki köylerde nüfus büyük oranda Kürtlerden oluşmaktadır. Efrin, hem Cezire ve Kobani'ye hem de Türkiye ve Irak'taki diğer Kürt topluluklarına mesafeli konumuyla "izole bir ada" niteliğindedir.

Kürtlerin Suriye'de yaşadığı diğer bir bölge, ülkedeki iç savaşın simge kentlerinden biri olan Kobani (Ayn el-Arap)'dır. Efrin gibi homojen bir Kürt nüfusunun yaşadığı Kobani, hem yüzölçümü hem de nüfus bakımından Cezire ve Efrin'e kıyasla daha küçüktür. Allsopp (2014)'a göre, Kobani'de aşiret yapılanması, Efrin'e nazaran ve aynı zamanda aşiretlerin sosyal-örgütsel temelde önemli bir yapıya sahip olduğu Cezire'ye kıyasla daha güçlüdür. Ancak, Halep ve Kamışlı'yı birbirine bağlayan modern yolların yapılmasıyla ve PKK örgütünün bölgedeki faaliyetlerinin etkisiyle bu aşiret yapılanması zamanla zayıflamıştır (2014, s. 141).

⁹¹ 1939'daki nüfus verilerine göre Kamışlı şehir merkezinde 17640 Hristiyan, 7990 Arap ve 5892 Kürt yaşıyordu (Aktaran: S. Altuğ, 2011, s. 11).

⁹² Suriye'deki Ermenilerin yarısından fazlası Halep'te yaşar. Ermeni nüfusunun en çok bulunduğu diğer iki kent ise Şam ve (Haseke sınırları içinde yer alan) Kamışlı'dır. Ermeniler, Haseke il sınırlarının pek çok bölgesinde yaşayan Süryanilerin aksine, Kamışlı dışında neredeyse sadece Haseke kent merkezinde yaşarlar.

⁹³ Cezire'nin nüfus dağılımına dair elimizdeki güvenilir en son veri, dini mezheplerin ayrıntılı dağılımını gösteren 1953'teki nüfus sayımıdır. Buna göre o dönem için toplam 232.104 nüfusa sahip Cezire'de 171.058 Sünni [Kürt ve Arap] Müslüman, 42.626 Süryani, 12.535 Ermeni, 2350 Yahudi ve 1749 Ezidi yaşamaktaydı (Bu veriler için bkz. De Vaumas, 1956, s. 73). Başka bir ifadeyle, söz konusu tarihte Cezire'nin %74'ü Sünni Kürt ve Arap, %18'i Süryani ve %5'i de Ermeni nüfusuna ev sahipliği yapıyordu.

⁹⁴ Mürid Hareketi (Murud movement) 1933-1939 tarihleri arasında Kürt Dağı (Efrin) bölgesinde ilkin Kürt toprak sahiplerine daha sonra ise Fransız sömürge yönetimine yönelik bir başkaldırı hareketiydi. Bu hareketi konu alan ilk ve neredeyse tek kaynak Lescot'un Fransızcayla kaleme aldığı bir çalışmasıdır (Bkz. Lescot, 1988).

Şam'daki Kürtlerin tarihi, Selahattin Eyyubi'nin Şam'ı fethettiği 13. yüzyıldaki ilk Kürt yerleşimcilere kadar uzanır (Khoury, 1984, s. 514). Şam'ın iki önemli Kürt yerleşim yeri, Hey el-Ekrad [şimdiki ismi Rükneddin] ve el-Salihiye mahalleleri, dönemin iki büyük Kürt ailesi Yusufiler ve Şemdinerler tarafından yönetiliyordu⁹⁵ (McDowall, 2004b, s. 467). 1920'lerde Şam'daki Kürtlerin muhtemelen %40'ı Kürtçe yerine Arapça konuşup tamamen Araplaşmıştı; fakat ayırt edici bir kimlik ögesi olarak aşiret yapısı uzun bir süre daha varlığını devam ettirdi (2004b, s. 467). Diğer taraftan, bahsi geçen semtler/mahalleler 20. yüzyılın başlarında kırsal bölgelerden Kürt aşiret ve köylü toplulukları için ilgi merkezi olmaya devam ediyordu (Nelida Fuccaro, 2003, s. 212). Öyle ki 1930'lara gelindiğinde Şam nüfusunun yaklaşık yüzde 5'i⁹⁶ Kürtlerden oluşmaktaydı. Öte yandan, Şam 1980 ve 90'lardan itibaren ekonomik ve politik nedenlerle Cezire, Efrin ve Kobani'den bir Kürt göçüne sahne oldu. Bu yeni gelenlerin önemli bir kısmı, İstanbul'daki Kürt göçmenlerin yaşadığı Tarlabası mahallesini andıran Zorava (resmi ismi Wadi al-Mashari) mahallesine yerleştiler.⁹⁷

Halep, Suriye ekonomisindeki merkezi konumu nedeniyle Afrin, Cezire ve Kobani bölgelerinden büyük bir Kürt göçmen dalgasını ağırladı.⁹⁸ İlk büyük göç hareketi 1960'ların ortalarında, özellikle Efrin'den geldi. Bu göçmenler, kentin kuzeydoğusundaki yamaçlara gecekondular mahalleleri inşa etti. 1980'lerin başlarında, Halep nüfusunun yaklaşık %10'u bu mahallelerde yaşıyordu (Naito, 1988, ss. 84-86). Kürt orta sınıfının tercih ettiği Eşrefiye ve daha dar gelirli göçmenlerin ikamet ettiği Şeyh Maksud ile Şar mahalleleri çoğunlukla Kürt nüfusu barındırıyor.⁹⁹ Halep'teki Kürtler, ayrıcalıklı mahallelerde yaşayanlar da dahil olmak üzere, kültürel Araplaşmanın etkilerine rağmen

⁹⁵ 1900'lerde Şam'da (meşruiyeti şeyhlik gibi dini bir otoriteye dayanmayan) nüfuz sahibi 11 aileden 4 tanesi Kürt'tü. Hey el-Ekrad'da ikamet eden bu ailelerinin isimleri sırasıyla Yusufi, Şemdini, Agribuz ve Buzu'ydu. Öte yandan, el-Salihiye semtini kimin yöneteceği konusunda Yusufi ve Şemdini aileleri arasındaki rekabet, iki ailenin 19. yüzyılın ortalarında güçlerini evlilik yoluyla birleştirmeleriyle son buldu. Yusufiler sahip oldukları ekonomik zenginlik ve yönetici pozisyonlarındaki güçlü konumları dolayısıyla iki büyük Arap ailesi Azm ve Abid ile birlikte Şam'ın en güçlü 3 ailesinden biri konumundaydılar (Khoury, 2003, ss. 35, 37, 39).

⁹⁶ Bu bilgi Fransız Yüksek Komiserliği'nin 1930'ların ortalarında gerçekleştirdiği bir kadastro ölçümüne dayanmaktadır. Buna göre Şam şehir merkezinin toplam nüfusu ortalama 198 bin kişiyken Kürtlerin yaşadığı Hey el-Ekrad ve el-Salihiye semtlerinin toplam nüfusu 9 bin kişi olarak tespit edilmişti. Ancak, Khoury (1984, s. 508)'in de belirttiği üzere, Şam'daki semtlerin ortalama nüfuslarını yansıtan bu oranlar bu semtlerin kesin sınırları ile zorunlu olarak uyumlu olmak zorunda değildir. İlgili kadastro ölçümü sonuçları için bkz. (Khoury, 1984, s. 508 tablo 1).

⁹⁷ Şam'ın bu mahallesinde yaşayan Kürt nüfusun yaklaşık yarısı Cezire bölgesinden buraya göç etmiş kimliksiz Kürtlerden oluştuğu tahmin ediliyor (Allsopp, 2014, s. 149).

⁹⁸ McDowall (2004b, s. 467) 1990'larda Halep'teki Kürt nüfusu 300 bin kişi olarak tahmin ederken, 2010 yılı için Pinto (2010, s. 150)'nin tahmini 300-600 bin kişi arasındaydı.

⁹⁹ Halep'teki Kürtler çoğunlukla inşaat ve taş işçiliği gibi serbest mesleklerde çalışanlar ve neredeyse garsonların hepsi Kürt'tür (Rabo, 2005, s. 25).

etnik bağılıklarını sürdürmeye devam ediyorlar. Kürtçe, bu bölgedeki Kürtler için sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak kalmıştır (Pinto, 2010, s. 150). Bu Kürt mahallelerinin kentin dış sınırlarında, kamufle bir konumda bulunmaları ve Suriye'nin Kürt nüfusu yoğun kuzey bölgelerine, özellikle Efrin'e olan coğrafi yakınlığı (Efrin-Halep arasının yaklaşık 50 km olduğu düşünüldüğünde), bu kültürel sürekliliği destekliyor.

Mevcut nüfus verileri ve zamanla meydana gelen değişiklikler temel alındığında Suriye'deki Kürt nüfusunun bölgesel dağılımına dair bir tahminde bulunabiliriz. Suriye'deki Kürt nüfusunu yaklaşık olarak iki buçuk milyon olarak kabul edersek; bu nüfusun yüzde 35'i Haseke'de (yaklaşık 900 bin kişi), yüzde 15'i Efrin'de (yaklaşık 400 bin), yüzde 10'u Kobani'de (yaklaşık 200 bin), yüzde 15'i Halep'te (yaklaşık 400 bin), yüzde 15'i Şam'da (yaklaşık 400 bin) ve kalan yüzde 10'u diğer bölgelerde (yaklaşık 200 bin) yaşamaktadır.

Şimdi Suriye'deki Kürtlerin II. Dünya Savaşı öncesindeki mobilizasyon deneyimlerine odaklanabiliriz.

3.2.2 Eylem Repertuarları: Olaylar

Suriye'deki çekişmeli Kürt siyaseti, Türkiye'dekinden farklı bir evrim geçirdi. Suriye'de Kürt talepleri Fransız sömürge yönetiminin ilk yıllarında oluşmaya başladı. 1924 yılında Afrin bölgesinden milletvekili Nuri Kandi ve Cerablus/Kobani bölgelerindeki iki aşiret lideri, Suriye'deki Fransız Yüksek Komiserliği'ne, özerklik taleplerini dile getiren üç dilekçe sundular. Bu dilekçelerle öncelikli amaç, Kürtler için kültürel ve siyasi haklar elde etmekten ziyade, Fransız yönetimi aracılığıyla yerel güç kazanmaktı. Öte yandan, 1920'lerde Suriye'ye göç eden Türkiye kökenli Kürt entelektüel Celadet Bedirhan, 1928'de, Suriye'deki Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgelerde Kürtçe eğitim ve Kürt memur atanması gibi kültürel ve daha geniş kapsamlı talepleri içeren bir dilekçeyi Fransız yetkililere sundu (Tejel, 2015, ss. 61-62).¹⁰⁰ Tüm bu girişimler, 1920'lerde, Suriye'deki Dürziler tarafından Fransızlara karşı başlatılan Arap ayaklanması

¹⁰⁰ İlgili dört dilekçenin arşiv bilgileri için bkz. (Tejel, 2015, s. 83, dipnot no: 41 ve 42).

(Provence, 2005) veya Irak'taki Şeyh Mahmud Berzenci, Türkiye'deki Şeyh Said ve İran'daki İsmail Ağa Şikakî gibi Kürt liderlerin merkezi otoritelere yönelik daha büyük çaplı meydan okumalarıyla karşılaştırıldığında görece mütevazı bir nitelik taşıyordu. Suriye'deki Kürtler, 1920'lerde Fransız manda yönetimiyle genel olarak uyumlu bir ilişki sürdürdü.

Bu uyumun bozulması ancak 1930'lardaki bir dizi gelişmeyle mümkün olabildi. Fransızlar ve Suriyeli Arap milliyetçileri arasında yürütülen Suriye'nin bağımsızlığına dair müzakereler, 1936'da bir anlaşma ile neticelendi. Bu anlaşma, resmi olmasa da, fiili olarak özerk bir statüde olan Cezire'nin (Hourani, 1947, s. 87) Şam merkezli yeni Arap yönetiminin kontrolüne geçmesini öngörüyordu. Bu anlaşma son şeklini almadan birkaç ay önce, Şubat 1936'da, Kamışlı'nın Hristiyan belediye başkanı ve iki Kürt aşiret lideri - Haco Ağa ve Mahmud Bey- idari ve ekonomik özerklik, Fransız sömürge yönetiminin devamı ve bölgede yerel görevlilerin atanması gibi taleplerle bir otonomi hareketini başlattılar (Khoury, 1989, s. 528). 1937'de ilk şiddet olayları patlak verdi; Haseke'nin Hristiyan belediye başkanının görevden alınmasının ardından, otonomi yanlılarıyla Şam merkezli Arap hükümetinin gönderdiği muhafızlar arasında silahlı çatışmalar yaşandı. Olaylar, Cezire bölgesindeki Amude, Kamışlı ve Derbesiye şehirlerini de kapsayacak şekilde genişledi (Longrigg, 1958, s. 249). Otonomi hareketi, 1939 yılına kadar, Şam'ın atadığı valinin isyancılar tarafından kaçırılması (Hourani, 1946, s. 216), büyük gösteriler, yerel aktivitelerin düzenlenmesi, şehir merkezlerindeki işyerlerinin kepenk indirmesi ve sayısız bildiri ile dilekçe sunulması (Tejel, 2015, s. 64) gibi çeşitli eylem repertuarları ile devam etti.

Cezire'deki Kürt-Hristiyan ittifakı sonucu oluşmuş bu otonomi hareketine destek, Kobani ya da Afrin bölgesinden ziyade Şam'daki Kürtlerden geldi. Şam'da bir kesim Kürt, Suriye ve Fransız bayraklarına ek olarak Kürt sembollerini de dalgalandırarak, otonomcu harekete desteklerini gösterdiler. Ek olarak, 1939 yılının Haziran ayında Şam'da, Cezire'deki önde gelen şahsiyetlerden oluşan bir Kürt delegasyonu, Fransız otoritelerinden özerk bir Kürt bölgesinin kurulması, hükümette Kürt temsili ve Kürt dilinin resmi olarak tanınması gibi taleplerde bulundular (B. T. White, 2010, s. 905).

Fransız yönetimindeki Suriye'de, Suriye'deki Kürtlerden ziyade Türkiye'deki Kürt topluluğunu harekete geçirmeye odaklanan iki hareketten söz edilebilir. Birincisi, Hoybun örgütünün yürüttüğü siyasi faaliyetlerdi. Bu örgüt, Fransız yönetiminin olası tepkilerini önlemek adına, Suriye'deki Kürtleri harekete geçirmekten kaçındı. Diğerisi ise, 1930'lar ve 40'lar boyunca Bedirhan kardeşler (Celadet, Kâmuran ve Süreyya)¹⁰¹ tarafından Suriye'de öncülük edilen kültürel bir hareketti. “Kürt milliyetçiliğinin Gandhi'si” olarak tanımlanabilecek Celadet Bedirhan, Arap dilini merkeze alarak bir Arap milliyetçiliği ideolojisi geliştiren ideolog Sati el-Husri'ye benzer şekilde, Kürt dili üzerinden bir kültürel uyanış hareketine öncülük etmişti. Bu kültürel hareket, başta Hawar dergisi olmak üzere, Şam ve Beyrut'taki bir dizi yayın aracılığıyla hayata geçirilmişti. Ancak Bedirhan kardeşler, Hoybun örgütü gibi, faaliyetlerini Fransızların onayı ve desteği altında sürdürdükleri için, Suriye'deki Kürtleri mobilize etmekten kaçındılar.

Özetlersek, Fransız sömürge yönetimi sırasında, Suriyeli Kürtleri merkezine alan milliyetçi Kürt aktivizmi, büyük ölçüde, yukarıda belirtilen (a) Fransız makamlarına sunulan bazı dilekçeler, (b) Cezire'deki özerklik hareketi ve (c) Şam'daki Kürtlerin bu özerklik hareketine sağladıkları destekle sınırlı kalmıştı.

3.2.3 Kurumsal Politik Sistem ve Hâkim Stratejiler

Fransızların Suriye'deki yönetim şekli büyük ölçüde Fas'taki tecrübelerine dayanıyordu. Bu tecrübe, milliyetçi elitlere karşı feodal/geleneksel liderlerin desteklenmesini, milliyetçilik potansiyeli taşıyan kent merkezlerine karşı geleneksel toplum yapısının korunmasını ve kırsal bölgelerde doğrudan olmayan bir yönetimi içeriyordu (bkz. Burke III, 1973). Fransızların Arap milliyetçiliğine karşı bu tutumunun çeşitli nedenleri bulunmaktaydı. Fransızlar, Arap milliyetçiliğini, batılı modernleşmeye ve ilerlemeye engel olan bir tür Müslüman fanatizmi olarak görüyorlardı. Ayrıca, Arap milliyetçiliğinin, Fransızları Arap coğrafyasında zayıflatmak ve bu bölgeden çıkartmak için İngilizler tarafından teşvik edildiği inancı hâkimdi. Kontrol altına alınamayacak bir Arap milliyetçiliğinin, Fransızların Kuzey Afrika'daki sömürgelerine de sıçrayabileceği

¹⁰¹ Bedirhan ailesine dair kapsamlı bir çalışma için bkz. (Henning, 2018).

endişesi de bulunmaktaydı (Khoury, 1989, s. 53). Dolayısıyla, Osmanlı idaresi zamanında Suriye'deki Alevi ve Dürzilere tanınmış özerklik, sömürge yönetimi ilan edildikten sonra da sürdü. Ayrıca, isimleri, statüleri ve sınırları manda yönetiminin çeşitli dönemlerinde değişmekle birlikte, Fransızlar Suriye'yi idari olarak Cebel Dürzi, Alevi, Halep ve Şam gibi isimlerle farklı devletçiklere böldüler.¹⁰²

Arap milliyetçiliğini izole etmek ve Suriye'deki iktidarlarını pekiştirmek için azınlıkları stratejik bir araç olarak gören Fransızların, Alevi ve Dürzilere tanıdığı otonominin bir benzerini Kürtlere de vermesi beklenebilirdi. Fakat bu, özellikle üç nedenden dolayı mümkün olmadı. Birincisi, bahsi geçen otonomi sadece azınlık gruplarına tanınmıştı ve Fransızların azınlık tanımı etnik ya da dilsel değil, yalnızca dinsel grupları kapsıyordu.¹⁰³ Kürtler Fransızların azınlık olarak tanımladıkları Alevilik veya Dürzilik gibi inançların değil, Suriye'deki Sünni çoğunluğun bir bileşeni oldukları için bu tanım kapsamına alınmadılar. İkincisi, Kürtler yaşadıkları bölgede nüfus olarak çoğunluğu oluşturan Alevi ve Dürziler gibi kompakt (yoğun) azınlıklardan (Hourani, 1947; Rabinovich, 1979) ziyade, coğrafi açıdan olası bir özerkliği zorlaştıracak birbirinden kopuk bölgelerde yaşıyorlardı. Aslında, farklı etnik ve dinsel grupların (Sünni/Alevi Arap, Türk, Hristiyan ve daha az sayıda da olsa Çerkez, Kürt ve Yahudi) yaşadığı Hatay'a özerk bir statü verilmişken, benzer kozmopolit yapıya sahip Cezire bölgesine ya da Kürtlerin nüfusça çoğunluk teşkil ettikleri Afrin'e herhangi bir politik statünün verilmemiş olması, bahsi geçen iki gerekçenin yeterli olmadığını gösteriyor. Bu durumda üçüncü ve en önemli neden politiktir. Fransızlar, Suriye'deki Arap milliyetçileriyle ve Türkiye'deki Kemalistlerle karşı karşıya gelmek istemediklerinden, Kürtler için herhangi bir formal statüden kaçındılar. O zaman da bugünkü gibi, Suriyeli Kürtlerin politik bir statü kazanma ihtimali Türkiye için bir kaygı kaynağıydı. Bu kaygı, Suriye'deki Kürt milliyetçiliğinin Türkiye'deki Kürtler arasında da yayılma olasılığına dayanıyordu. Bu endişeyi körükleyen özellikle Hoybun örgütünün ve Bedirhan kardeşlerin Türkiye'deki Kürtlerle ilgili faaliyetleri ve gündemi idi.

¹⁰² Yanı sıra, Hatay'a da "Alexandra Sancağı" ismiyle özerk bir statü verilmişti. Suriye'nin bir parçası olarak Fransız mandası olan Lübnan da "Büyük Lübnan Devleti" ismini almıştı. Suriye'nin 1927'deki idari birimlerine ve bu birimlerin hangi kent ve kasabaları kapsadıklarına dair bilgi için bkz. (Longrigg, 1958, s. 370, ek A.).

¹⁰³ Suriye'deki Fransız Yüksek Komiserliği'nin azınlık tanımına dair açıklaması şu şekildeydi: " 'Topluluk' [azınlık] ismi genellikle aynı din ve aynı dini ayine mensup bireylerin gruplandırılmasını belirtir" (B. T. White, 2011, s. 53).

Sömürge yönetiminin kurumsal politik sistemi Kürtlere açık olmasa da Fransızların bazı politikaları Kürtlerin bu sisteme gayri resmi bir şekilde yani hâkim stratejiler (Kriesi ve Koopmans, 2002) aracılığıyla dahil olmalarını mümkün kılıyordu. Terrier Planı, bu gayri resmi dahil oluşun en belirgin örneklerinden biriydi. Planın mimarı, Suriye'deki Kürt toplumu ile sıkı ilişkiler kuran Fransız istihbarat görevlisi Yüzbaşı Pierre Terrier'di. Bu plan, Kürtlerin yerleşim alanlarının özerk bir statüye geçişine izin vermediği varsayımından yola çıkarak, Cezire bölgesine bazı ayrıcalıklar tanımayı ve Kürtlere belli alanlarda özel haklar vermeyi amaçlıyordu. 1928-1936 yılları arasında hayata geçirilen bu planın hedefleri arasında, Cezire'de Kürt yöneticilerin atanması, Şam ve Beyrut'taki bazı kurumlarda Kürtçe derslerin ve kursların düzenlenmesi, Hawar dergisine yayın izni verilmesi, Kürtlerin Fransız ordusunda görev yapmalarına izin verilmesi ve Suriye'de yaşayan Kürt mültecilere kimlik kartı verilmesi gibi adımlar bulunuyordu (Tejel, 2015, ss. 62-64).¹⁰⁴

Bu politikayla paralel olarak, Cezire, Efrin ve Cerablus bölgelerinden Kürt eşraf ve aşiret liderleri, Şam'daki parlamentoya girebilmişlerdi. Fransız mandasının süregeldiği 1923, 1928, 1931-32, 1936 ve 1943 yıllarındaki seçimlerde, Kürt adaylar parlamentoya girmeyi başardılar. Örneğin, Cezire bölgesinde 1936 yılında düzenlenen seçimlerde, özerklik hareketini destekleyen Kürt-Hristiyan bloğunun adayları galip gelmişti. Ayrıca, Milli ve Berazi aşiretlerinin liderleri birçok seçimde milletvekili olarak seçildiler. Ancak Khoury (1989)'in de belirttiği gibi, Suriye'nin kırsal bölgelerinde milletvekili adaylarının seçimi, büyük oranda Fransız yönetimi tarafından belirleniyordu (s.130). Bu durum, Kürt adaylarının belirlenmesi sürecinde de geçerliydi.

Öte yandan, Fransız yönetiminin Suriye'deki Kürtleri manda sistemine dahil etme stratejisinin bir diğer örneği, Heverkan aşiret konfederasyonunun lideri Haco Ağa'ydı. Fransızların verdiği destek sayesinde Haco Ağa, kısa zaman içerisinde önemli bir ekonomik ve politik güç kazandı. Bu güç, onu Fransız yönetimi karşısında Suriye'deki Kürtlerin en önemli politik temsilcisi haline getirdi.¹⁰⁵ Ne var ki, Fransız sömürge yönetiminin politikaları, genel olarak Suriye'deki Kürt aşiretlerinin güçlenmelerini ve bir

¹⁰⁴ Terrier Planı'na dair daha detaylı bilgi için bkz. (Tejel, 2007).

¹⁰⁵ Haco Ağa'ya dair detaylı bir analiz için bkz. (Bruinessen, 2013, ss. 161-169).

Kürt mobilizasyonuna öncülük etmelerini destekleyecek bir yönde değildi. Manda dönemi Suriye'sinde, Cezire, Cerablus, Afrin ve hatta Şam'daki Kürt semtlerinde, etnik aidiyetten ziyade aile ve aşiret gibi primordial bağlar önem taşıyordu. Suriye'nin kuzey bölgelerinde, özellikle Heverkan, Milan (Milli) ve Berazi Kürt aşiret konfederasyonları öne çıkıyordu. Ancak, Suriye'deki aşiret organizasyonu, politik aktivizmi ileri bir noktaya taşıyamadılar. Bu durumun önemli bir nedeni, Fuccaro (2004)'nın Irak ve Suriye mandalarındaki Kürt aşiretlerinin karşılaştırılması üzerine yapılan analizde görülebilir. Irak hükümetinin uyguladığı kapsamlı toprak politikaları ve silahların serbest dolaşımına olanak tanıyan yaklaşımı, Kürt aşiret liderlerine, feodal toprak sahipleri olarak kendi pozisyonlarını korumaları ve büyük askeri birlikler oluşturmaları için gereken alanı sağlıyordu. Suriye'de ise, benzer bir toprak dağıtımı sadece Fransız yönetimiyle iş birliği yapan Cezire bölgesindeki bazı aşiret liderleriyle sınırlıydı. Dolayısıyla, İngiliz mandası altındaki Irak'taki Kürt aşiretleri, ülkenin kuzeyini denetleyebilecek büyük bir askeri güce sahipken, Suriye'deki Kürt aşiretlerinin benzer bir güç oluşturmaları mümkün olamadı (2004, ss. 588, 592).

3.2.4 Suriye'de Fransız Mandası ve Baskı Dinamikleri

Suriye'deki Fransız yönetiminin Kürtlere yönelik "baskı eğilimi" görece düşüktü. Aslında Fransa, bir mandater güç olarak Doğu Akdeniz'de önemli bir askeri kapasiteye sahipti. Örneğin, 1920'lerde Suriye'deki Kral Faysal hükümetini sonlandırdıklarında büyük bir direnişle karşılaşmadılar. Yanı sıra, Dürzi isyanıyla başlayıp daha sonra birçok Suriye şehrine yayılan ve sömürge karşıtı bir Arap milliyetçiliği direnişine dönüşen Büyük Suriye Devrimi (1925-27) sırasında da isyancılara karşı "acımasız" bir tutum sergilediler.¹⁰⁶ Fransızların bu askeri gücü, Kürtleri de tedirgin edebilirdi. Ancak, Fransızların Kürtlere karşı yaklaşımı yumuşaktı. Öncelikle, Kürtçe kamusal alanda resmi bir statü elde edememiş olsa da, Kürtler manda yönetimi

¹⁰⁶ Fransızların söz konusu isyanı bastırmak için uyguladığı askeri yöntemler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Provence, 2005, ss. 128-132).

boyunca etnik kimliklerine yönelik herhangi bir baskıya maruz kalmadılar. Dahası, Kürt aşiretleriyle Fransızlar bazı alanlarda iş birliğine gidebiliyorlardı.

Örneğin, 1921'de, Suriye'de Kemalistler ile Fransızlar arasındaki çatışmalar sırasında, Milliler (Kürt Milli aşireti) Fransızların tarafını tutarak Deyrizor'u ele geçirmeye çalışan düzensiz Türk birliklerini püskürttüler (Jwaideh, 2006, s. 144). Ayrıca, Büyük Suriye İsyanı'nın (1925-27) bastırılmasında, diğer azınlıklarla birlikte, Kürt birlikleri de kullanıldı. Bu iş birliği, iki tarafın birbirlerine güvenmelerini sağlıyordu. Sonuç olarak, manda yönetimi boyunca, Fransızlar ile Kürt aşiretleri arasında önemli bir çekişme yaşanmadı. 1930'ların ikinci yarısındaki otonomi hareketindeki çatışmalar, Fransızlar ile Kürtler arasında değil, Kürt-Hristiyan bloku ile milliyetçi Arap hükümeti arasında yaşanmıştı.

Fransızlar, Türkiye'den gelen Kürt aşiretlerinin bölgeye yerleşmelerine izin verdiler ve yerleşik hayata adaptasyonlarını destekleyen önlemler aldılar. Aynı zamanda, Hoybun örgütünün faaliyetlerine ve Bedirhan kardeşlerin kültürel yayınlarına müdahale edebilecek durumda olmalarına rağmen, genellikle bu tür eylemlerde bulunmadılar. Bu yaklaşım, o dönemde Türkiye'de yaşananlarla kıyaslandığında belirgin bir istisna teşkil ediyordu. Yukarıda da değindiğimiz gibi, Türkiye'de, Kürt kimliği üzerinde sistematik bir baskı söz konusuydu, bazı Kürt aşiretleri sürgüne zorlanmıştı ve milliyetçi Kürt aydınlarının çoğu ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştı.

Öte yandan, Suriye'deki Kürtler uzun bir süre herhangi bir resmî ideoloji -Arap milliyetçiliği- tehdidini deneyimlemediler. Bu durumun mümkün olmasını sağlayan, Suriye'de Arap milliyetçiliği davasının sancılı bir evrim sürecinden geçiyor olmasıydı. Daha önce de belirtildiği gibi, Fransızlar Arap milliyetçiliğine karşı bir tavır sergiliyorlardı. Yanı sıra, Alevi ve Dürzi gibi Arap azınlıklar, Sünni Arapların liderliğindeki milliyetçi harekete karşı şüpheli bir yaklaşım içerisindeydiler. Dahası, Arap milliyetçiliğini desteklemeleri beklenen orta sınıf ve eşraf grupları arasında da çeşitli bölünmeler mevcuttu.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Bahsi geçen dönemde Suriye'deki orta sınıf ile eşraflar arasındaki çekişmelere dair bir çalışma için bkz. (Watenpaugh, 2003).

Sünni Arapların liderliğindeki milliyetçi hareket, birlik ve uyum içinde gelişmiyor, farklı hiziplerin çekişmelerine sahne oluyordu. Bu çekişmelerin ilk izleri, 1918-1920 yılları arasında Suriye'yi yöneten Kral I. Faysal dönemine dayanıyordu. Bu dönemde, Filistinliler, Iraklılar ve Suriyeliler olmak üzere üç ana grup öne çıkıyordu. 1920 yılında Fransızların I. Faysal'ın Suriye'deki yönetimine son vermesi ve onu Irak'ın kralı olarak ataması, Iraklılar grubunu gündemden düşürdü ve milliyetçi hareket, Suriye'nin Fransız kontrolüne geçmesi nedeniyle sürgünde evrilmeye başladı. 1921'de, prensip olarak kendini Suriye ve Filistin davalarına adanmış ve Fransız işgali altındaki Lübnan ve Suriye'nin özgürlüğüne odaklanan Suriye-Filistin Kongresi kuruldu. Bu kongre, birçok farklı bölge ve düşünceye mensup örgütleri ve kişileri bir araya getirdi. Ancak, 1922'de Filistinli temsilciler, Filistin meselesine yeterli önemin verilmediği gerekçesiyle kongreyi protesto etti ve ayrıldı. Ayrıca, bağımsızlık mücadelesinde izlenecek stratejiler ve kurulacak yeni devletin benimseyeceği ideoloji konusunda Lütfullah-Shahbandar cephesi ile Arslan-İstiklalciler cephesi arasında 1920'lerde yoğun çekişmeler yaşandı (Khoury, 1981, s. 441-444, 462). Sonuç olarak, Arap milliyetçiliğinin bu sancılı gelişim süreci, baskı dinamikleri açısından 1930'ların ortalarına kadar Kürtler için ciddi bir endişe kaynağını önlemiş oldu. Ancak, bazı gelişmeler bu durumu değiştirmeye başlayacaktı.

1920'lerin sonlarına doğru manda yönetiminin azınlıklara ve Sünni Arap milliyetçilerine yönelik yaklaşımında belirgin değişimler yaşandı. Antonius (1939), bu değişimi üç ana döneme ayırmaktadır: 1920-1926 yılları arasında, isyancı Araplara karşı askeri güç kullanılan dönem; 1926-1936 yılları arası müzakere sürecinin yaşandığı dönem; ve 1936 yılı sonrasında, Suriye'nin bağımsızlığına yönelik temel bir anlaşmaya varılan dönem (s.376). Arap milliyetçiler lehine gerçekleşen ilk somut değişiklik, 1928 yılında isyancılara yönelik olarak genel bir affın ilan edilmesiyle meydana geldi. Bu affla, birçok milliyetçi lider sürgünden dönerek Şam'da, Ulusal Blok (al-Kutla al-Wataniyya) çatısı altında faaliyetlerini sürdürdüler. 1936 parlamento seçimlerini izleyen kısa bir süre sonra, Suriye'de ilk milliyetçi Arap hükümeti göreve başlamıştı. Fransızların bu yeni tutumu, sadece azınlık gruplarla ittifak yaparak ve Sünni Arap çoğunluğunu dışlayarak

ülkenin yönetilemeyeceğine yönelik oluşan yeni bir kanaate dayanıyordu.¹⁰⁸ Bu gelişmeler, Kürtler başta olmak üzere birçok azınlık grubunun, Fransızlar tarafından daha az destek göreceği anlamına geliyordu. Nihayetinde, 1930'ların başlarından itibaren Fransızlar, azınlık gruplarıyla daha mesafeli, Sünni Arap gruplarıyla ise daha yakın iş birliği öngören bir stratejiyi benimsemiş oldu.

1936'da Fransızlar ile Arap milliyetçileri arasında varılan antlaşma, yeni yaklaşımın önemli bir bileşeniydi. Bu antlaşma, Alevi ve Dürzi özerk bölgelerinin yanı sıra, doğrudan Fransız idaresi altındaki Kürt bölgelerinin (yani, Cezire) bir Arap hükümetinin denetimine geçmesini öngörüyordu. Bu dönüşüm, Suriye'deki Kürtler ve Cezire'deki Hristiyanlar açısından bir dizi sonucu beraberinde getiriyordu:

- 1) Suriye'deki Kürt aşiretlerinin, Cezire'dekiler de dahil, Fransız manda yönetimindeki statülerinin tehdit altına girecek olmaları.
- 2) Cezire'nin şehir merkezlerindeki Hristiyan topluluklarının ekonomik güçlerinin tehdit altına girecek olmaları ve bu bölgelerdeki dini ayrıcalıklarını kaybetme ihtimalleri
- 3) Suriye'deki Kürtlerin etnik farklılıkları ve Cezire'deki Hristiyanların (özellikle Süryaniler) hem etnik hem de dini farklılıkları nedeniyle yükselmekte olan Sünni-Arap milliyetçiliğinin hedefi haline gelme olasılığı.

White (2011) tarafından da vurgulandığı üzere, milliyetçi bir hükümetin Suriye'de iktidara gelmesinden önce bile devlet mekanizmaları yavaş yavaş belirginleşmeye başlamıştı. Bu gelişmenin en bariz göstergesi, sınırların oluşumu ve güçlenmesiydi. 1926 yılına gelindiğinde, önemli bir Kürt nüfusuna ev sahipliği yapan Suriye'nin kuzeydoğusunda, Fransızların askeri varlığı hâlâ sembolik bir seviyedeydi ve Türkiye-Suriye sınırını denetleyecek güçleri yoktu. Ancak, zamanla bu bölgede bir dizi askeri tesis kuruldu ve sınır geçişleri daha sıkı bir denetim altına alındı. Bu, daha önce Kürtler için fazla bir anlamı olmayan formal sınırların, artık gündelik yaşamlarını önemli ölçüde etkilemeye başladığı anlamına geliyordu (2011, ss. 104, 108, 112). Bu evrimsel

¹⁰⁸ Manda yönetiminin son dönemlerinde Fransızların, Ermenilere yönelik desteğinin benzer nedenlerle azaldığına dair ayrıntılı bir inceleme için bkz. (Lust-Okar, 1996). Fransızlar ile Suriyeli Arap milliyetçileri arasındaki ilişkilerin gelişimini ele alan derinlemesine iki çalışma için bkz. (Khoury, 1989; Provence, 2005).

dönüşüm, Şam'ın doğrudan yönetimiyle bir araya geldiğinde, endişeleri arttırıyordu. Politik fırsat yapıları çerçevesinde ifade edersek, devletin baskı uygulama eğilimi ve yeteneği, Kürtler için artık somut bir endişe kaynağı haline gelmişti.

3.2.5 Uluslararası Koşullar

Suriye'nin kuzeyindeki Kürtler, I. Dünya Savaşı'nın galip devletlerinin stratejik planlarına dahil olmadılar. Bu durumun birkaç nedeni vardı. Öncelikle, 1920 yılında Sevr Antlaşması'nın imzalandığı zaman, Cezire bölgesine büyük ölçekli Kürt göçleri henüz gerçekleşmemişti, bu nedenle ülkedeki Kürt nüfusu göz ardı edilebilir bir düzeydeydi. İkincil olarak, Cezire, Efrin ve Kobani bölgeleri Suriye sınırları içinde kaldı ve bu topraklar, savaşın galibi olan Fransızlara bırakıldı. Bu bağlamda, Fransızlar, Milletler Cemiyeti'nin onayıyla Suriye'de 1946 yılına kadar "meşru" bir mandater güç olarak hüküm sürdüler. Güç dinamikleri, Vichy hükümetinin -Alman yanlısı Fransız hükümeti- Suriye ve Lübnan'da yönetimi ele aldığı II. Dünya Savaşı yıllarında belirgin bir şekilde değişti. Ancak bu dönem, Kürt milliyetçilerine değil, Arap milliyetçilerine bağımsız bir devlet kurma olanağını sağlayacak politik fırsat yapılarını yarattı.

Gerçekte, Almanlar Suriye'nin kuzeydoğu sınırına Arap Şammar aşiretinden savaşıları konuşlandırmayı planladıklarında, Kürtleri de bu desteğe dahil etmeyi düşündüler. Almanlar, Suriye'deki bazı Kürt aşiretlerini işbirlikçi olarak kullanarak ilişkilerini güçlendirmeyi amaçlamışlardı (Nordbruch, 2009, ss. 101, 178-dipnot no: 76). Ancak 1941'de İngiliz ve Özgür Fransa güçlerinin Suriye'yi işgal ederek eski düzeni yeniden tesis etmeleri, bu planları sekteye uğrattı. Bu gelişme, Suriyeli Kürtlerin aleyhine ve Suriyeli Arap milliyetçilerin lehine işleyen bir dinamik yarattı ve manda yönetiminin sona ermesi yolundaki İngiliz baskısını, Fransızlarla olan rekabetin bir parçası olarak, artırdı.¹⁰⁹

Öte yandan, Hoybun örgütü, II. Dünya Savaşı sırasında Almanların kazanması halinde, Türkiye'de bir Kürt devleti kurabilmelerine yardımcı olacakları umuduyla

¹⁰⁹ Suriye'de II. Dünya Savaşı boyunca İngiliz-Fransız rekabetine dair bir çalışma için bkz. (Thomas, 2000).

Almanlarla irtibat kurmuştu. Ancak Hitler'in yaşadığı ilk büyük yenilgiler ve İngiliz propagandasının etkisi, Hoybun'u Almanlarla olan bağlantılarını kesmeye ve Özgür Fransa ile İngiltere'ye yakınlaşmaya yönlendirdi (Tejel, 2015, s. 49).¹¹⁰ 1943 yılına gelindiğinde, Suriye'deki aşiretler, Almanların sunduğu mali ve silah desteğine rağmen, bölgedeki sabotaj planlarına daha az hevesli bir şekilde destek veriyorlardı (Nordbruch, 2009, s. 178). Ayrıca, Bedirhanlar, Roja Nû gazetesi (1943-1946) ve Ronahî dergisi (1942-1945) aracılığıyla, II. Dünya Savaşı yıllarında Müttefik güçleri destekleyen içerikler yayımladılar.

II. Dünya Savaşı sırasında, uluslararası güç dengelerinin Suriye'deki Kürt hareketini dolaylı yoldan kısıtlayıcı bir role büründüğü açıktı. İngilizler hem İran'da hem de Suriye'de Nazi yanlısı yönetimlere karşıydılar; ayrıca, İran'da Ruslarla ve Suriye'de ise Fransızlarla rekabet içindeydiler. Bu bağlamda, İngilizler İran'da Nazi ve Sovyet karşıtı bir yönetimi, Suriye'de ise Arap milliyetçilerini destekleme yoluna gittiler.¹¹¹ Bu politika, İran'da Sovyet işgalini destekleyen İranlı Kürtler ve Suriye'de Fransız mandası yönetiminin sürmesini isteyen Suriyeli Kürtler için önemli bir engel teşkil etti. Ayrıca, Nordbruch (2009)'un belirttiği gibi, Alman müdahalesi Suriye'deki mevcut politik yapıları dönüştürmeyi veya Nazi ideolojisinin yayılmasını hedeflemedi. Almanların yerel gruplardan destek arama çabaları, daha ziyade genel Alman çıkarlarını ve stratejisini ilerletmeye yönelikti (s. 55). Bu nedenle, Kürt milliyetçilerini Arap milliyetçilerine karşı desteklemeleri için herhangi bir gerçek çıkarları veya ideolojik motivasyonları bulunmamaktaydı.

3.2.6 Meydan Okuyucu İttifak

Manda dönemi Suriye'sinde Kürt aktivizminin karşılaştığı başlıca engellerden biri, stratejik ittifakların eksikliği veya karmaşıklığıydı. Olası bir mobilizasyonda, potansiyel ittifak yapıları şöyle sıralanabilir: (1) Kürt aşiretleri kendi içinde veya aşiretler

¹¹⁰ Hoybun örgütü, aynı anda hem Sovyet politikalarını savunabilen hem de Batı ile dostane ilişkiler kurabilen bir esnekliğe sahipti. Bir taraftan İran'daki Sovyet yanlısı Mahabat Kürt Cumhuriyeti programını kabul ederken diğer taraftan Sovyet karşıtı Ermeni Taşnak partisiyle ittifak halindeydi (Laqueur, 1956, s. 223).

¹¹¹ Bahsi geçen dönemde Suriyeli milliyetçi liderlerin İngilizlerle temaslarına dair bir çalışma için bkz. (Zamir, 2014).

ile örgütler arasında; (2) Kürtler ile Hristiyan topluluklar (yani, Süryaniler ve Ermeniler) arasında; (3) Kürtler ile Araplar arasında.

Manda döneminin bir özelliği, Kürtlerin birbiriyle uyumlu hareket etmekte zorlanmalarıdır. Bu, kuzey Suriye'deki güçlü aşiret konfederasyonlarından biri olan Milliler'deki durumdan açıkça görülebilir. Milliler, hem Hoybun örgütünün çalışmalarından hem de Bedirhanların önderlik ettiği kültürel girişimlerden uzak durarak, Suriye'deki geleneksel konumlarını korumaya ve güçlendirmeye yoğunlaşmışlardı. 1940'lar ve 50'lerde, Milliler, Beraziler ve diğer yerleşik aşiretler gibi, Şam hükümeti ve Suriye ordusuna önemli üyeler sağlamışlardı. Öte yandan, başlangıçta, Milliler Cezire'deki özerklik hareketini desteklediler, ancak hareketin liderlerinin Şam yönetimine karşı olumsuz tutumlarına tanık olduklarında desteklerini geri çektiler (Winter, 2006, ss. 471-473). Milliler, Heverkan aşiretinin lideri Haco Ağa'nın Kürt davasına liderlik etmesinden ve Fransızlar karşısında "eşitler arası birinci" pozisyonundan, diğer birçok Kürt aşireti gibi, rahatsızlık duymuşlardı.¹¹²

1930'ların ikinci yarısında gerçekleşen otonomi hareketi, Suriye'deki Kürt aşiretleri arasındaki ittifakın ne kadar zor olduğunu açıkça gösteriyordu. Fuccaro (2005)'nin da belirttiği gibi, bu hareket esasen iki ana koalisyon arasında yaşanan çatışmalara dayanıyordu. Bir yanda, Heverkan'ın lideri Haco Ağa, Milan'ın lideri Mahmud Bey ve Kamışlı'nın Hristiyan lideri Mişel Dom'un başını çektiği Kürt-Hristiyan ittifakı; öte yanda ise Şam'daki milliyetçi hükümetle işbirliği yapan Arap Şammar aşiretinin lideri Deham el Hadi ve zamanla Hadi'ye katılan birçok Kürt aşireti (N. Fuccaro, 2005, ss. 254-255). Dolayısıyla, otonomi hareketi, "Kürt-Hristiyan ittifakı" ile "Şam hükümeti/Arap-Kürt ittifakı" arasındaki mücadelelere tanıklık etmekteydi. Başka bir deyişle, bu rekabette her iki taraf da Kürt aşiretlerini barındırıyordu. Bruinessen (2013, s. 21)'in Kürt aşiretlerine yönelik genel gözlemi, bu durumu destekler niteliktedir: *"Belirli bir aşiret reisinin milliyetçi harekete katılması genellikle rakibinin muhalif olması için yeterli bir nedendir."*

¹¹² Aralarında çatışma bulunan Duriki aşiretinin liderleri, Haco'nun kendi topraklarına hükmetmesinden ve Fransızlar üzerindeki nüfuzundan endişe duydukları için, mevcut anlaşmazlıkları askıya alıp bir araya gelmişlerdi (Bruinessen, 2013, ss. 168-169).

Kürt-Hristiyan ittifakı da kırıldı. Suriye'deki Ermeni ve Kürt topluluklarının iş birliği esas olarak, Türkiye'ye yönelik gündemleri paylaşan Hoybun örgütü ve Ermeni Taşnak partisi arasındaki ittifakla sınırlıydı. Bu ittifak, Hoybun'un Türkiye'nin Ağrı bölgesine yönelik bir askeri operasyon düzenlediğinde, Taşnak partisinden maddi ve siyasi destek aldığı bir döneme işaret eder. Öte yandan, manda döneminde Ermeniler, ekonomik ve kültürel açıdan birçok olanağa sahiptiler.¹¹³ Suriye'deki Ermeni toplumu, büyük ölçüde Halep gibi büyük şehirlerde yaşıyordu, Kamışlı gibi Cezire bölgelerindeki varlıkları ise daha sınırlıydı.¹¹⁴ Bu durum, Ermeni toplumunun, mevcut ayrıcalıklarının riske atacak bir şekilde Suriye'deki Kürt hareketine destek olma olasılığını düşük tutuyordu, zira bu, onları Arap milliyetçileri ve Fransızlarla karşı karşıya getirebilirdi.

Kürtlerle iş birliği yapabilecek potansiyel Hristiyan gruplar arasında, Cezire bölgesindeki Süryaniler öne çıkmaktaydı. Bu grup, büyük şehirlerde yaşayan ve büyük ölçüde Araplaşmış olan Grek Hristiyanlarına kıyasla Arap toplumuyla daha az kültürel entegrasyona sahipti ve çoğunlukla Cezire bölgesinde ikamet ediyordu.¹¹⁵ Ancak, otonomi hareketine verilen destek, Cezire'deki en büyük Süryani topluluğu olan Ortodoks Süryanilerden değil, Katolik Süryanilerden gelmişti.¹¹⁶ 1937 yılında, otonomi hareketinin sürdüğü bir dönemde, bazı Kürt grupları, Cezire'nin Amude bölgesinde Süryanilere karşı bir katliam gerçekleştirdiler. Aslında, bu katliam, Şam yanlısı Kürtler ve Araplar tarafından gerçekleştirilmişti ve otonomi yanlısı Süryanileri ve Kürtleri, Cezire'de özerk bir statü arayışında bir süreliğine daha da motive etmişti. Ancak, bu birliktelik uzun süreli olmadı. 19. yüzyılda ve I. Dünya Savaşı sırasındaki Asuri/Süryani katliamlarında bazı Kürt aşiretlerinin önemli bir rolü bulunuyordu. Bu, tek başına belirleyici bir faktör olmasa da, Süryanilerin Kürtlere karşı gösterdikleri genel güvensizliği ve otonomi hareketine kısmi destek vermelerini anlamak adına önemli bir bağlam sunar.¹¹⁷

¹¹³ Bahsedilen dönemde Ermenilerin Suriye ve Lübnan'daki dini kuruluşları, eğitim olanakları ve ekonomik durumları hakkında bilgi için bkz. (Migliorino, 2008, ss. 45-88).

¹¹⁴ İki savaş arası dönemde yerleşenler bir yana, Ermeniler yüzyıllardır Halep'te yaşıyorlar. Osmanlı döneminde Suriye'deki Ermenilere dair bir çalışma için bkz. (Sanjian, 1965).

¹¹⁵ Hourani (1946, s. 126), Fransız mandası döneminde Süryanilerin büyük çoğunluğunun ana dillerini konuşabildiklerini belirtiyor.

¹¹⁶ Otonomi hareketinin en aktif liderlerinden Hanna Hebbe ve Kardinal Tappouni, Süryani Katolik cemaatinden din adamlarıydı.

¹¹⁷ Asuri/Süryani katliamlarına dair kapsamlı bir çalışma için bkz. (Travis, 2018b).

Öte yandan, Kürtler ve Araplar arasında, ülkenin kuzey hattında kapsamlı bir iş birliğini gerçekleştirebilecek ortak sebepler neredeyse yok gibiydi. Arap Şammar ve Kürt Milli aşiretleri arasında mevcut olan düşmanlıkla birlikte, Cezire'ye daha sonradan yerleşen Kürt aşiretleri ile yerleşik Arap aşiretleri arasında su kaynakları için rekabet yaşanmaktaydı (McDowall, 2004b, ss. 15, 469). Ayrıca, Cezire bölgesinde ve Efrin ile Kobani'nin yakınlarında yaşayan Arap nüfusun çoğunluğu Sünni idi ve Şam'daki Sünni-Arap yönetimini destekliyorlardı. Sonuç olarak, Hristiyan elitlerin hizmetinde çalışan ve bu nedenle işverenleriyle bağımlılık ilişkileri içinde olan az sayıda kişi dışında (Bkz. Khoury, 1989, s. 528), Araplar otonomi hareketine destek vermediler.

3.2.7 Ara Değerlendirme

Elde edilen veriler ışığında, Fransız mandası dönemi Suriye'sindeki Kürt mobilizasyonu ve politik fırsat yapılarına dair bazı çıkarım ve değerlendirmelerde bulunabiliriz. Fransızlar, Suriye'deki Kürt aşiret liderleriyle olumlu ilişkiler kurarak, Kürt kültürel faaliyetlerine destek vererek ve parlamento ile yerel yönetimlerde Kürtlerin katılımına belli bir ölçüde izin vererek, kurumsal politik sistemin Kürtlere görece açık olmasını sağladı. Ayrıca, Suriye'deki Kürtler, Türkiye'deki Kürtlerin tersine, 1930'ların ikinci yarısına dek herhangi bir resmî ideoloji ya da merkezîyetçi bir iktidarın baskısını deneyimlemediler. Bu bağlam, yani politik sisteme dolaylı erişim ve otoritelerden gelen baskı eğilimlerinden muaf olmak, Kürtlerin 1930'ların ortalarına kadar olan dönemde, taleplerini neden dilekçe gibi barışçıl ve "mütevazı" eylem yelpazesıyla ifade ettiklerini önemli ölçüde açıklamaktadır.

Ancak, belirtilen yapısal koşullardaki potansiyel değişiklikler, Suriye'deki Kürt aktivizminin ilerleyen yörüngesini de şekillendirecekti. Otonomi hareketi, bu tür bir değişikliğin gerçekleştiğinin net bir göstergesiydi. 1930'larla birlikte merkezîyetçi bir iktidarın yavaş yavaş belirginleşmesi ve 1936'da Fransızlar ile Arap milliyetçileri arasında gerçekleşen antlaşmayla bu durumun yeni bir seviyeye ulaşması, diğer bir deyişle Kürtler için mevcut politik fırsatların son bulması ve merkezîyetçi bir rejim tarafından yönetilme kaygısı, Kürtleri Cezire'de Hristiyanlarla iş birliği yapmaya ve

şiddet eylemlerine itti. Gerçekten de, otonomi savunucuları, Şam'dan gönderilen yöneticilerin görevlerinden ayrılmalarını ve Fransız sömürge yönetiminin sürdürülmesini talep ediyorlardı.

Öte yandan, otonomi hareketinin oluşmasını sağlayan koşullar, sadece Kürtler ve Hristiyanlar için potansiyel bir tehdit oluşturabilecek bir yönetim karşısında önlem alma isteği ile sınırlı değildir. İlerleyen sayfalarda da belirtileceği üzere, bağımsız Suriye'deki birçok otoriter yönetime rağmen, Kürtler genellikle sessiz kalmayı seçtiler. Dolayısıyla, otonomi hareketini mümkün kılan diğer kolaylaştırıcı yapısal faktörler de mevcuttu. Otonomi hareketinin ortaya çıktığı dönemde, Suriye resmi olarak Şam'daki Arap hükümeti tarafından yönetiliyor olsa da, Fransız sömürge yönetiminin etkisi hala sürmekteydi. Bu, otonomcu harekete üç ek yapısal fırsat sunuyordu: (1) Yönetici elitler arasındaki bölünme (Goldstone, 1991; Skocpol, 1979), yani Fransızlar ile Arap milliyetçileri arasındaki uyumsuzluk, Kürt ve Hristiyan topluluklarını cesaretlendirdi; (2) Suriye'deki tek askeri güç hala Fransa'ydı ve Şam'daki Arap hükümetinin bir isyanı bastırma kapasitesi kısıtlıydı; (3) Kurumsallaşmış politik sistem, otonomcu harekete, 1936'da Cezire'de seçim başarısında da görüleceği üzere, isyancılara nispeten açık bir zemin sunuyordu. Sonuç olarak, bir yanda politik şartlar kapalı (yani Şam'daki Arap hükümetinin varlığı) iken, diğer yanda Fransızların varlığı nedeniyle bazı uygun koşullar mevcuttu. Bu son bulgu, Eisinger (1973)'in protesto olaylarının meydana gelmesi için politik koşulların aynı anda hem açık hem de kapalı olması gerektiği yönündeki eğrisel (curvilinear) yaklaşımıyla da uyum içindedir.

Politik sistemin göreceli açıklığı, milliyetçi yönetimin sınırlı bastırma yeteneği ve Fransızlar ile milliyetçi Araplar arasındaki süregelen anlaşmazlıklar, isyancı perspektifinden bakıldığında, mobilizasyonu kolaylaştıran (facilitation) (Tilly, 1978) etkiler sunuyor ve isyanın başarı şansını (success chances) (Koopmans, 1995) artırıyordu, risk ve maliyetleri azaltıyordu. Fakat, otonomi hareketi, Kürt aşiretleri arasındaki iç çekişmeler ve Kürtlerin Araplar ve Hristiyanlarla yaşadığı çeşitli sorunlar nedeniyle geniş çaplı bir katılım sağlayamadı. Öte yandan, daha önce de belirtildiği gibi, manda dönemi süresince bir Kürt hareketini destekleyecek uluslararası şartlar da uygun değildi. Sonuç olarak, bu hareket sadece Cezire bölgesinde ve kısıtlı bir alanda gerçekleşti. Ayrıca, II.

Dünya Savaşı'nın başlaması ve bu bağlamda Fransızların 2 Temmuz 1939'da Cezire'ye özel bir statü tanıyarak bölgeyi yeniden doğrudan yönetmeye karar vermeleri, aynı yıl içerisinde Şam'daki milliyetçi parlamentonun feshedilmesi ve 1941'de apolitik bir hükümetin göreve başlaması gibi politik fırsat yapılarındaki değişiklikler, otonomi hareketinin ana gerekçelerini büyük ölçüde ortadan kaldırmış oldu.¹¹⁸

3.3 Sonuçlar ve Bölüm Özeti

Bu bölümde, Türkiye ve Suriye'de 1918-1945 yılları arasında gerçekleşen Kürt mobilizasyonu incelendi. Türkiye'de Koçgiri, Şeyh Said, Ağrı ve Dersim isyanları mercek altına alındı ve bu isyanların gerçekleştiği dönemlerdeki politik fırsat yapılarına odaklanıldı. 1923 yılına kadar geleneksel Kürt liderlerin parlamentoda yer aldığı, 1927'ye kadar ise bu temsili belirlı bir düzeyde sürdüğü, ancak sonrasında meclisin Kürtler için neredeyse tamamen kapandığı görülmektedir. Ayrıca, hükümetin, 1923'ten itibaren ve özellikle Şeyh Said isyanının ardından Kürt muhaliflere yönelik baskılarını arttırdığı tespit edildi. Türkiye bağlamındaki bulgular, politik sistemin kapalılığı ve artan baskının, Kürtleri isyan hareketlerine yönlendirdiği yönündedir. Ayrıca, isyancıların zayıf ittifak ağları ve elverişsiz uluslararası koşullar, bu isyanların daha geniş çaplı ve uzun süreli olmasını önlemiştir.

Suriye'de ise, Fransız sömürge yönetimi altındaki politik koşullar, Kürtleri Fransız yönetimi ile daha uyumlu bir ilişki içine çekmiştir. Fransızlar, geleneksel ve entelektüel Kürt liderleri politik sisteme dolaylı bir biçimde dahil edebilmiştir. Bu etken, Kürtlerin uzun bir dönem boyunca çatışma yerine diyalog odaklı eylemleri tercih etmelerine yol açmıştır. Ancak 1930'ların ikinci yarısından itibaren, Kürtlerin yaşadığı kuzey bölgelerinin milliyetçi Arap yönetiminin kontrolü altına girmesi, Kürtleri otonomi arayışına ve şiddet içeren eylemlere yönlendirmiştir.

Bu bölümde elde edilen bulgular, politik fırsat yapıları ile Kürt mobilizasyonu arasında kuvvetli bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bir sonraki bölümde, 1950-2018

¹¹⁸ II. Dünya Savaşı boyunca Suriye'nin idari yapısında ve parlamentosunda meydana gelen değişikliklere dair kronolojik bilgiler için bkz. (Winder, 1962, ss. 412-415).

dönemini inceleyerek, Kürt çatışması ile politik çevresel koşullar arasındaki bu bağın bu dönemde de geçerli olup olmadığını anlamaya çalışacağız.

4. TÜRKİYE VE SURİYE’DE POLİTİK FIRSAT YAPILARININ DÖNÜŞÜMÜ (1950-2018)

Bu bölüm, 1950-2018 yılları arasındaki Kürt çatışmasını mercek altına alacak. Önceki bölümde yapıldığı üzere, analizimiz dört kritik politik fırsat yapısı değişkeni üzerinden şekillenecek: Kurumsal politik sistemin yapısı ve baskın stratejiler, baskı ve ulusal ayrışma yapıları, muhaliflerin ittifak olanakları ve uluslararası/bölgesel fırsatlar. Amacımız, politik fırsatlar ile Kürt çatışması arasındaki ilişkiyi anlamak olacak.

Türkiye bağlamında, 1950 ve 1960’lı yıllardan günümüze kadar süregelen ve çok boyutlu bir nitelik kazanan Kürt mobilizasyonunu ele alacağız. Bu zaman dilimi, Kürt muhaliflerinin parlamento ve parlamento dışındaki faaliyetleri, kitlesel mobilizasyonları ve şiddet eylemlerini kapsayan karmaşık bir dönemi temsil etmektedir. Suriye bağlamında ise Kürtlerin yasadışı örgütlenmelerini, protesto hareketlerini ve savaş gibi mobilizasyon deneyimlerini inceleyeceğiz. Nihayetinde, odağımız politik fırsatların bu tür kolektif eylemleri nasıl şekillendirdiğini ve etkilediğini ortaya çıkarmak olacaktır.

4.1 Türkiye’de 1950-1978 Dönemi: Sınırlı Politik Olanaklar ve Yeni Eylem Repertuarları

4.1.1 Olaylar

Türkiye’deki Kürt topluluğu Dersim’deki mobilizasyonun bastırılmasından 1960’lara kadar, belirgin bir çekişmeli siyasi faaliyete girmediler ve 1984’e kadar ise yoğun şiddet içeren bir eylemde bulunmadılar. Son Posta gazetesinin 11 Nisan 1946 tarihinde *"Bizde bir Kürt azınlığı yoktur"* ¹¹⁹ başlıklı yazısı, adeta Kürtlerin sessizliğine işaret ediyordu. Kürtlerin bu sessizliği, 1960’ta sona erdi. Türkiye 1946’da çok partili sisteme geçiş yaptı ve 1950 seçimlerinde Demokrat Parti iktidara geldi. Sürgündeki

¹¹⁹ Ekrem Uşaklıgil tarafından kaleme alınan bu yazıda şu ifadeler yer almıştı: *"Türkiye’de beş on yıl evveline gelinceye kadar ancak ihmal edilmiş ‘Türk’den bahsedilebilirdi. Bugün o da kalmamıştır, kalmıyacaktır."* (Bkz. Uşaklıgil, Son Posta, 1946).

birçok Kürt, geri dönüp topraklarını yeniden elde ettiler ve bazıları Demokrat Parti'den aday olup parlamentoya girdiler. Örneğin, Şeyh Said'in torunu Abdülmelik Fırat, 1957 seçimlerinde Erzurum milletvekili olarak Demokrat Parti'den seçildi. Geleneksel Kürt liderlerin, yani şeyh ve aşiret reislerin, hükümete meydan okuma potansiyeli ortadan kalkmış gibi görünüyordu. Türkiye'deki Kürt hareketlerine öncülük eden son aşiret liderinin Seyit Rıza olduğunu hatırlayalım. Kürt hareketlerinde liderlik bağlamında bir dönem kapanıyor gibiydi.

Yukarıdaki tartışmada hatırlanacağı üzere, Kürt hareketinin liderliği 19. yüzyılda seküler mirlerden Şeyhlere geçmişti. 1960'lardan itibaren ise Türkiye'deki liderlik, geleneksel liderlerden, yani Şeyhler ve aşiret reislerinden, seküler şehirli elitlere kaymaya başladı. Bu el değiştirmenin önemli bir nedeni Türkiye'de 1950'lerden itibaren, Kürtlerin yaşadığı yerler de dahil olmak üzere,¹²⁰ kırsal bölgelerden kent merkezlerine doğru yaşanan göçle ilgiliydi. Bu göç dalgası sonucunda, şehirlerde Kürt öğrenci toplulukları oluşmaya başlamıştı. 1950 ve 60'lı yıllarda Kürt hareketlerinin öncülüğünü şehirlerdeki aydınlar ve öğrenciler üstlenmeye hazırlanıyordu. Öte yandan, bu yeni Kürt milliyetçiliği büyük ölçüde sosyalizmle eş zamanlı olarak ilerliyordu. 1960 ve 70'li yılların Kürt aktivistlerinden Kemal Burkay, 1950'lerin sonlarına ilişkin deneyimlerini şu şekilde ifade ediyordu:

“Bilincim iki yönde şekilleniyordu. Bir yandan, mensup olduğum halkın, Kürtlerin durumunu, baskı ve eşitsizliği daha açık seçik görüyor, diğer yandan da toplumdaki sömürü mekanizmasını, ekonomik ve sosyal eşitsizliği kavırıyordum; sosyalist bilincim oluşuyordu.” (Burkay, 2002, s. 100).

1940'ların başlarında, Musa Anter'in de dahil olduğu bir grup Kürt öğrenci, İstanbul'da Dicle Talebe Yurdu'nu kurdu. Bu ekip, 1948'de, Kürt meselesi üzerine düşüncelerini paylaştıkları Dicle Kaynağı adlı gazeteyi hayata geçirdiler. Ve yine Musa

¹²⁰ 1960 ve 70'lerin Kürt aktivistlerinden biri olan Kemal Burkay, nüfusunun neredeyse hepsi Kürt olan Dersim'deki göçe dair şunları söylüyordu: “1950'li yıllarda bizim köyde ve çevre köylerde kente yönelik yaygın bir göç yaşandı. Göç edenler, genellikle köyün topraksız, ya da az topraklı yoksul aileleri idiler. Göç başlangıçta Elazığ'a idi. Bu insanlar, köydeki ev ve hayvanlarını, varsa küçük topraklarını satarak kentin çevresinde kurulan yeni mahallelerde arsa aldılar ve köydekine benzer biçimde, duvarları taş ve kerpiçten, düz damları ise kavak ağacı ve topraktan evlerini yaptılar. Başlangıçta hamal, temizlikçi, ya da düpedüz dilenci idiler. Zamanla kentteki fabrikalarda ücretli işçilik buldular, bazı el sanatları ve ticaret öğrendiler. Göç daha sonra Adana ve Ankara gibi uzak kentlere yöneldi. Bunlar daha çok devlet kuramlarında hademelik ya da memuriyet bulan insanlardı.” (Burkay, 2002, s. 44).

Anter'in de katkıda bulunduğu bir grup Kürt, 1958'de Diyarbakır'da İleri Yurt¹²¹ gazetesini yayımlamaya başladı. Bu gazete, devlet ile Kürt milliyetçileri arasında bir çekişme alanı haline geldi. Musa Anter bu çekişmeye dair şöyle yazmıştı:

“1959’a bu hızla girmiştik. Artık gazetemiz normal bir yayın organı değil, herkesin ihtilal organı olarak gördüğü bir başka şeydi. Her gün davalar... Davalara girmek için ta Kars'tan uçakla avukatlar geliyor, mahkeme salonu ve adliye bir miting alanına dönüşüyordu.” (Anter, 1991, s. 144).

Özellikle iki olay, çekişmenin şiddetini arttırmıştı. İlk olay, 1959 Nisan ayında Barzani güçlerinin, Bağdat'taki yeni rejime yönelik, Türkmenlerin de yaşadığı Kerkük'teki ayaklanmayı bastırmasıyla ilgiliydi. CHP'nin Niğde milletvekili Asım Eren, mecliste yaptığı bir konuşmada, Türkiye'deki Kürtlere misilleme yapılması çağrısı yaptı. Bunun üzerine bir grup Kürt öğrenci, telgraflar¹²² çekerek bu çağrıyı protesti ettiler. İkinci olay, Musa Anter'in 1959'da İleri Yurt gazetesinde Kürtçe "qimil" (kıymıl) adlı bir hiciv şiiri yayınlamasıydı. Şiir şöyle bitiyordu: *"Üzülme bacım, seni kıymıl (süne) ve sömürenlerin ızzarından [zararından] kurtaracak kardeşlerin yetişiyor artık."* (Anter, 1991, s. 143). Anter'in deyişiyle, Türkiye basını ayağa kalktı. (1991, s. 143).

Kürtlerin bu tür meydan okumaları hükümeti rahatsız etmişti. 1959 yılında, aralarında Musa Anter, Naci Kutlay, Said Elçi ve Şerafettin Elçi'nin de bulunduğu Kürt entelektüelleri ve öğrencilerden oluşan 50 kişi hükümet tarafından tutuklandı. Tutuklananlardan birinin ölmesiyle, bu olay "49'lar Davası/Olayı" olarak anılmaya başlandı.¹²³ Hükümet ile Kürt milliyetçileri arasındaki bu çekişmeler, Dersim'deki isyanın ardından Türkiye'deki Kürtlerin ilk mobilizasyon denemeleriydi. Diğer bir deyişle, Kürt milliyetçilerinin Kürt ulusu üzerinden tahayyül ettikleri hayali cemaat (Anderson, 1983) yeniden görünür olmaya başlamıştı.

¹²¹ Musa Anter, İleri Yurt gazetesinin kuruluş sürecine dair şöyle yazmıştı: *“Dicle Yurdu’nda Diyarbakırlı Hüseyin Dikici, Talat Saygın ve Bitlisli Veli Dolu (Kasımoğlu) ile görüşüp gazeteyi çıkarmaya karar verdik.”* (Anter, 1991, s. 120).

¹²² Bkz. “Kürt talebeler Asım Eren’i protesto etti.” (1959, 12 Nisan). Milliyet.

¹²³ Musa Anter, anılarında bu konuya dair şöyle yazmıştı: *“Senelerden sonra mahkemeye çıktığımızda kırk dokuz kişiydik; bu olaya da "Kırkdokuzlar" denildi. Sebep şu: Ankara Hukuk Fakültesi üçüncü sınıf talebesi ve hemşehrim Emin Batu, hücrede vefat etti. Bu yüzden kırk dokuz kişi kaldık.”* (Anter, 1991, s. 150).

Ordu, 27 Mayıs 1960'ta gerçekleştirdiği askeri darbeye Demokrat Parti hükümetini devirdi. 1961'de ise nispeten liberal bir anayasa ilan edildi. Bu dönemde kurulan partilerden biri, sosyalist ideolojiyi benimseyen Türkiye İşçi Partisi (TİP) oldu. Tarık Ziya Ekinci, Musa Anter, Mehdi Zana ve Kemal Burkay gibi Kürt aydınları, TİP içinde "doğulular grubu" adıyla örgütlenmişlerdi. TİP'in 10 Şubat 1964 tarihli parti programında, kısa bir cümleyle de olsa, Kürtlerin etnik kimlikleri nedeniyle ayrımcılığa maruz kaldıkları belirtiliyordu.¹²⁴ TİP içindeki Kürtler, Kürt sorununu doğudaki "ekonomik sorunlar" başlığı altında mecliste,¹²⁵ radyo gibi medya kanallarında ve doğudaki TİP şubeleri gibi diğer kamusal alanlarda tartışmaya başladılar.

1960'ların başında ortaya çıkan bu yeni Kürt hareketi, Watts (2007)'ın doğru bir şekilde ifade ettiği gibi, silahlı ayaklanmalardan şiddet içermeyen eylemlere, bölgesel özerklik talebinden sınıfsal taleplere dönüştü ve kabilevi, dini ve dilsel farklılıkları aşmada zorlanan yalıtılmış mücadelelerden, değişik Kürt gruplarını ve Türk solunu çekişmeye katan yeni bir niteliğe kavuştu (2007, s. 3). Cumhuriyetin ilk yıllarında Kürt isyancı gruplar- Koçgiri, Şeyh Said, Ağrı, Dersim- otonomi taleplerini öne çıkarırken kültürel talepler ya ikinci planda kalıyor ya da gündemlerinde yer almıyordu. Ancak, 1960'tan itibaren Kürt milliyetçileri kültürel hakların savunulmasına özel bir önem vermeye başladılar. Öte yandan, 1965 yılında, Irak'taki Barzani hareketini referans alan muhafazakâr bir Kürt partisi olan Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP) kuruldu. Epözdemir'in 1968'deki yargılanması sırasında görüldüğü üzere, TKDP üyeleri, TİP'teki Kürtlerden farklı olarak, "doğu" kelimesi yerine "Kürdistan" kelimesini kullanmayı tercih ettiler.¹²⁶ TKDP'liler, parti programlarında, Misak-ı Milli sınırları içinde kalarak,

¹²⁴ 10 Şubat 1964'te kabul edilen TİP'in parti programında, "Doğu Kalkınması" başlığı altında Kürtlerle ilgili şu ifadeler yer verilmişti: "*Bugün Doğu ve Güneydoğu illerimiz büyük vatandaş ve memur kitlesi gözünde bir mahrumiyet bölgesidir. Kamu hizmetleri bu bölgede yok denecek kadar azdır. ... Üstelik bu vatandaşlarımızdan Kürtçe ve Arapça konuşanlar veya Alevi mezhebinden olanlar bu durumları sebebiyle ayırma uğramaktadırlar.*" (Bkz. "Türkiye İşçi Partisi programı (10 Şubat 1964)", 1964, s. 110).

¹²⁵ 1965'te TİP'ten meclise giren Tarık Ziya Ekinci'nin konuşmalarına bakıldığında, Kürt meselesini "doğu sorunu" olarak tanımladığı ve bu meseleyi bölgedeki feodal sistem eleştirileri ve ekonomik eşitsizlikler üzerinden ele aldığı görülmektedir. Ekinci'nin, 12 Ocak 1966 günü TBMM'de yaptığı konuşma için bkz. (Ekinci, 2010, ss. 38, 43).

¹²⁶ TKDP üyesi Epözdemir, mahkeme heyetine şu savunmayı yapmıştı: "*Doğu ve Güneydoğu Anadolu*" diyeceğime, bu ülkenin tarihi ve coğrafi adı olan, tek bir kelime ile ifade edilen "*Kürdistan*" gerçeğini kullanacağım. Türk vatandaşı diyeceğime, Türkiye vatandaşı veya Kürt halkı, Kürt ulusu tabirini kullanmayı daha uygun buluyorum." (Epözdemir, 2005, s. 25).

Kürtlerin ve Türklerin eşitliğini ve Kürtçenin resmi dil statüsü kazanmasını talep ediyorlardı (Bkz. Epözdemir, 2005, ss. 17, 43, 46).

TİP'teki sosyalist Kürtler ve TKDP üyeleri tarafından 1967'de "doğu mitingleri" adı altında seri halde kitlesel mitingler düzenlendi.¹²⁷ Bu mitingler nüfusun çoğunluğunun Kürt olduğu Silvan (Ağustos 1967), Diyarbakır (3 Eylül), Siverek (24 Eylül), Batman (8 Ekim), Tunceli (15 Ekim) ve Ağrı'da (22 Ekim) gerçekleşti. Bir miting de Ankara'da (5 Kasım) oldu (A. Z. Gündoğan, 2005, s. 1). Mitinglerde ele alınan ana konu, Türkiye'deki Doğu-Batı dengesizliği ve bu dengesizliğin Doğu ve Güneydoğu bölgelerine olan olumsuz etkileriydi (Beşikçi, 1992, s. 20). Kürt milliyetçileri, ellerine pankartlar alarak yeni bir eylem repertuarıyla tanışmış oldular. Protestolarda taşınan pankartlardaki bazı yazılar şöyleydi:

- *Doğulu kanuni hakların için çalış, didin. Hak istemekle birlik bozulmaz.*
- *Amacımız kardeşlik, eşitlik ve mutluluğu gerçekleştirmektir.*
- *Faşizm ve emperyalizme karşı savaşıyan bütün halklar ve yiğit savaşçılarla beraberiz.*
- *Batı'ya medeniyet. Doğu ya cehalet, neden? (Beşikçi, 1992, s. 24)*

1969 yılından itibaren kurulan Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO), Kürt milliyetçiliği alanında yeni bir hareketliliği tetikledi. Daha önceki konularda tartışıldığı gibi, Azadi, Hoybun ve TKDP yasal çerçeve içinde kurulmamışlardı. KTC ise yasal bir örgüt olmasına rağmen, doğu ve güneydoğudaki Kürtler ile coğrafi mesafelerden dolayı temas kurma güçlüğü yaşamıştı. Hoybun, Suriye'de kurulmuştu. Azadi ise Erzurum'da kurulmuş olmasına karşın, sıradan Kürtler ile iletişim kurma olanaklarına sahip değildi. TİP ise Kürt meselesini gündemine almasına rağmen sonuç olarak bir Kürt partisi değildi ve ana odak noktası Türkiye'deki ekonomik ve sosyal eşitsizlik konularıydı. DDKO ise bütün bu kısıtlamaların dışındaydı. İstanbul ve Ankara'nın yanı sıra Kürt nüfusun yaşadığı doğu ve güneydoğudaki şehirlerde DDKO şubeleri açıldı ve sıradan Kürtler

¹²⁷ Bu mitinglerin organizasyonunda TİP'li ve TKDP'li Kürt milliyetçilerinin katkıları olsa da, mitingleri düzenleyenlerden biri olan Burkan'ın da belirttiği üzere, bu mitingler herhangi bir örgütün merkezi ve planlı girişimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmamışlardı (Burkan, 2002, s. 202).

üyeliğe kabul edildi. Resmî kurumların engellemelerinden kaçınmak için ayrı ayrı dernekler şeklinde kurulan DDKO dernekleri, merkezsiz bir örgütlenme modelini tercih ettiler.

DDKO dernekleri Kürt milliyetçilerinin Türkiye'deki çok partili dönem boyunca ilk özerkleşme girişimleriydi. Sosyalizmi referans alan ama Türk solundan ayrı olarak örgütlenen bu dernekler, Bozarslan (2008)'ın deyişiyle, o zamana dek sol çevrelerce kullanılan "Türkiye halkı" şiarından "Türkiye halkları" şiarına, sosyalist devrim sorunsalından "ulusal kurtuluş savaşları" sorunsalına geçiş anlamına gelmekteydi (2008, s. 856). Bu dernekler Kürt sorununun tartışıldığı bir platform inşa etti. Derneklerin eylem repertuarlarını örgütün kurucularından Bozçalı şu şekilde özetlemişti: "...DDKO olarak DEV-GENÇ ve diğer örgütlerle birlikte bildiri dağıtmak, birlikte hazırlanan bildirileri hazırlamak ve dağıtmak, miting, yürüyüş ve forumlara katılmak gibi eylemlerimiz oldu." (Bozçalı, 2006). Ancak bu derneklerin sonraki Kürt hareketlerine miras olarak bıraktığı en önemli eylem repertuarı, örgütün şubeleri 1971 askeri darbesiyle kapatıldıktan ve üyeleri tutuklandıktan sonra gerçekleşti. Kürt milliyetçilerinin mahkemelerdeki savunmaları, askeri savcılar ile Kürt milliyetçileri arasında sembolik bir çekişmeye dönüştü. Yargılananlar arasında Türk kökenli akademisyen İsmail Beşikçi de vardı. Beşikçi'nin belirttiğine göre, 1971'de başlayan duruşmalarda askeri savcılar, iddianamelerde Kürtlerin aslında Türk olduklarını ve Kürtçenin Türkçenin bir şivesi olduğunu ve yargılananların "ben Kürdüm" diyerek suç işlediklerini ifade ettiler. DDKO üyeleri ise buna yanıt olarak Kürtlerin dil, tarih ve gelenekleriyle Türklerden ayrı bir ulus olduklarını kanıtlamaya yönelik siyasi savunmalar yaptılar (Beşikçi, 1991, ss. 111, 112).

1970'lerde, bir dizi yasa dışı milliyetçi Kürt örgütü ortaya çıktı (Örneğin, T-KDP, TKSP, Rızgarî, Kawa, Têkoşîn, Özgürlük Yolu). Ancak, bu örgütlerin hiçbiri, 1960'lı yıllardaki Kürt örgütlerinin mobilizasyon düzeyine ulaşmayı başaramadı. Bu durumun önemli bir istisnası, Mehdi Zana tarafından temsil edilen özerk bir hareketti. Zana, 1977 yerel seçimlerinde Diyarbakır belediye başkanlığını kazandı. Üstelik, Zana ilginç bir şekilde, kendisi de TİP üyesi olmasına karşın, bahsi geçen seçimlerde TİP ve

DDKO'nun adaylarına karşı yarışmak zorunda kalmıştı.¹²⁸ 1979'da Ağrı'da başka bir Kürt milliyetçisi, Urfan Alparslan, belediye seçimlerini kazandı. Ancak, 1960 ve 70'lerdeki yerel siyasetin kendi sınırları vardı. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da gerçekleştirilen hemen hemen tüm yerel seçimler, milliyetçi olmayan geleneksel Kürt adaylar tarafından kazanılıyordu. Öte yandan, Miftakhov (2017)'un çalışmasının da gösterdiği gibi, 1946 ile 1980 yılları arasında, bölgedeki Kürtlerin parlamentodaki politik temsil yetisi büyük oranda yerel elitler tarafından sağlanmıştır. Bu yerel elitler, bölgede ekonomik ve sosyal anlamda etkin olan ve içerisinde büyük toprak sahipleri, aşiret liderleri ve tarikat liderlerini barındıran, aynı zamanda eğitilmiş ve entelektüel bir kesimi de kapsayan çok katmanlı bir yapıydı (2017, s. 283). Ancak bu gruplar, devlet ile herhangi bir politik çekişmeye girmekten genellikle kaçınmışlardır.

4.1.2 Politik Sistemin Yeni Olanakları ve Sınırları (1950-1978)

Batı bloğuna yakınlaşan Türkiye, 1946 yılında çok partili sisteme geçiş yaptı. Ancak, tek parti iktidarı 1950 yılına kadar yönetimi elinde tutmaya devam etti. 1950 seçimleri Demokrat Parti'nin zaferiyle sonuçlandı ve Türkiye'deki tek parti dönemi sona erdi. Bu başlık altında, kurumsal politik sistemde 1950'lerden 1970'lerin ortalarına dek meydana gelen değişimlerin Kürt mobilizasyonunu nasıl şekillendirdiğini inceleyeceğiz.

Demirel'in (2021) belirttiği gibi, Demokrat Parti, eski rejimle çatışan gruplara hitap ettiğinden, dışlanmışlık duygusunu paylaşan farklı sosyal sınıfları aşan bir kültürel/siyasi muhalefet bu partide öncelik kazanmıştı. DP, özellikle bürokratik reformlardan çekinen toprak sahipleri ve özel sektörün genişlemesini arzulayan iş dünyası için cazip bir seçenek olmuştu. Bununla birlikte, DP topraksız köylüler, daha fazla özgürlük peşinde olan entelektüeller, daha fazla din ve vicdan özgürlüğü beklentisinde olan dindarlar ve iktidar hiyerarşisinde bir yer edinemeyen çeşitli kesimler için de bir ilgi odağı haline gelmişti. CHP'ye özel bir yakınlık kuramayan Kürt ailelerin bir bölümü de DP'ye yönelmişlerdi. Mustafa Ekinci, Remzi Bucak, Yusuf Azizoglu, Halis Öztürk ve

¹²⁸ Zana, bu durumu anılarında şu şekilde ifade etmişti: "TIP'le DDKD ise seçimin sonuna doğru aday çıkarıp sürpriz yaptılar. DDKD'nin adayı Yahya Mehmetoglu'ydu. Bu da beni son derece üzmişti. Ama yapacağımız bir şey yoktu. İkimiz de aynı kitleye hitap ediyorduk. Bu, güçlerimizin bölünmesi demekti." (Zana, 1991, s. 208).

Abdülmelik Fırat DP'den milletvekili olmuş en bilinen Krtlerdendi (T. Demirel, 2021, ss. 107, 108). Abdülmelik Fırat, şeyh Said'in torunudur. Sipkanlı Halis Bey (yeni adıyla Halis ztrk), Ağrı isyanının liderleri arasındaydı. İhsan Nuri'nin verdiği bilgiye göre, Ağrı İsyanı sırasında Türk heyeti ile isyancılar arasında gerçekleştirilen pazarlık görüşmesine Halis Bey de katılmıştı (Nuri, 1992, s. 41). Yusuf Azizoğlu, 1968 yılında Yeni Türkiye Partisi (YTP) genel başkanı olacaktı.

1950 seçimleriyle, parlamenterlerin doğum yerleri bakımından dağılımı, 1920 ve 1923 seviyelerine geri dönmüştür. Seçilen 67 parlamenterin %70.1'i, Kürtçe konuşan nüfusun %20'den fazla olduğu illerde doğmuştur. İstanbul ve Balkanlar'da doğmuş temsilciler, 1927'den itibaren ve tek parti dönemi sürecinde toplamın neredeyse yarısını oluşturmuşken, bu oran 1950'de ani bir şekilde %7,5'e düşmüştür. Yapılan bu hesaplamalar, temsil noktasında yerellik oranının hızla arttığını göstermektedir. Yerellik oranı, 1927 ve 1946 yılları arasında yaklaşık %10, %20 ve %30 iken, 1950 seçimlerinde bu oran dramatik bir biçimde %71,6'ya yükselmiştir. Bu oran, 1920 ve 1923'teki oranlardan bile yüksektir (A. Demirel, 2011, s. 98). Ancak, 1950'lerde politik sistemin yeniden açılması, geleneksel liderleri çekişmeli siyasetin içine çekmedi. Bu liderler, 1960'larda da çekişmeli siyasete dahil olmaktan çekindiler. Örneğin, bir meclis tartışmasında, dönemin sağlık bakanı Azizoğlu, CHP'li İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata tarafından Kürtçülük yapmakla suçlanmıştı. Burkey'in (2002) dinleyici olarak bulunduğu bu tartışmada, Azizoğlu kendisinin Türk olduğunu ve devlete bağlı olduğunu söylemekle yetinmişti (Burkey, 2002, s. 148).

1960'lar, politik sistemin Kürtlere daha geniş olanaklar sunacağı bir dönem oldu. 1960'taki askeri darbeyle DP kapatıldı. 1961 Anayasası, politik sisteme daha kapsamlı bir katılımın önünü açtı. Yeni anayasa, siyasi partileri “...ister iktidar ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları...” (56. madde)¹²⁹ olarak tanımlıyordu. 1961 Anayasası'nın hazırlanmasında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nden esinlenildi ve nispi temsil sistemi ile bir sivil haklar beyannamesi kabul edildi. İlk defa bu anayasa ile işçi sendikalarının örgütlenmesine ve önceki dönemlere

¹²⁹ 1961 Anayasası'nın diğer maddeleri için bkz. TBMM. 1961 Anayasası (Kabul Tarihi: 9 Temmuz 1961). <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>

göre daha geniş bir siyasi ifade özgürlüğüne olanak sağlandı. Üniversiteler ile kitle iletişim araçlarına büyük ölçüde özerklik tanındı. Bağımsız bir anayasa mahkemesi kurulması ve daha bağımsız bir yargı sistemi, Kürt ve sol eğilimli aktivistlerin haklarını korumasına yardımcı oldu ve bu durum, bu grupların faaliyetlerini bir sonraki on yıl boyunca sürdürmelerine imkân sağladı (N. F. Watts, 2007, s. 9).

1960'larda politik sahanın genişlemesi, şehirli Kürt elitlere çok sayıda seçenek sundu. Gündoğan (2012), bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Nitekim çoğunluğu yukarıda anlatılan toplumsal kesimlere mensup insanlar, bir süre sonra DP ile CHP arasındaki tahterevalliyle ilgilenmez oldular ve her yöne doğru arayışlara başladılar: Örneğin ünlü Kürt muhalifi Terzi Niyazi Usta, Hürriyet Partisi’ni yokladı. Tarık Ziya Ekinci ve Kemal Burcak, TİP’te karar kıldılar. Musa Anter iyi bir Kürt milliyetçisiydi ama Demokrat Parti ile TİP’i yoklamakta sakınca görmedi. Sait Kırmızıtoprak önce Yön dergisinde boy gösterdi sonra kendi illegal Kürt partisini kurdu. Said Elçi ve arkadaşları Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi’ni kurarken; Yusuf Azizoğlu, Yeni Türkiye Partisi’ni tercih etti. Faik Bucak bir yandan illegal Kürdistan Demokrat Partisi’ne başkanlık yaparken diğer taraftan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nde milletvekilliği şansını denedi. Örfi Akkoyunlu, Esat Adil’in Sosyalist Partisi’nin kapısını çaldı. Canip Yıldırım partiler arası kısa süreli gezintiler yaptı. Mümtaz Kotan ve arkadaşları Devrimci Doğu Kültür Ocaklarını (DDKO) kurdular. Ömer Ayna, Türkiye Halkın Kurtuluş Ordusu’nun (THKO) önderleri arasına katılırken; Hüseyin Cevahir, Türkiye Halkın Kurtuluş Partisi Cephe’yi (THKP-C); Davut Kurun, Türkiye İşçi Köylü Komünist Ordusu’nu (TİKKO) tercih ettiler.” (C. Gündoğan, 2012, ss. 105, 106).

1960'ların politik atmosferi, Kürt milliyetçilerine özellikle dört farklı politik çekişmenin yolunu açtı: (1) TİP çatısı altında legal siyaset; (2) Doğu Mitingleri; (3) Yayıncılık faaliyetleri; (4) DDKO derneklerinin öncülüğünde şekillenen sivil toplum hareketi.

İlk çekişme alanı olan TİP’le başlayalım. 1961’de 12 sendikacı tarafından kurulan TİP, 1946’da çok partili sisteme geçildikten sonraki ilk sol eğilimli partiydi.

1962'de Mehmet Ali Aybar, partinin genel başkanlık görevini üstlendi. Aybar genel başkan olduktan sonra parti programı ve tüzüğü büyük ölçüde onun kaleminden çıktı. Parti 1965'te meclise 15 milletvekili soktu. TİP'in bu başarısı, büyük ölçüde Aybar'ın belirlediği "*Türkiye'ye Özgü Sosyalizm*" yaklaşımıyla bağlantılıydı. Bu yaklaşım, iki ana eksen üzerine kuruluydu. Birincisi, dünyadaki hak ve özgürlükler, demokrasi mücadeleleri ve sınıf savaşlarının değerlendirilmesi; ikincisi ise Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Türkiye toplumundaki yapısal sorunların ele alınmasıdır. Böylece, TİP'in geniş halk kitlelerine hitap etmesinin ve Türkiye'nin sosyal ve politik koşullarına özgü bir sol hareket yaratmasının temeli oluşturuldu.¹³⁰ TİP, Kürt meselesini gündeme getiren ve bu konuda tartışmayı başlatan ilk yasal parti oldu. Bu, milliyetçi Kürt hareketinin ana eğiliminin sol yönde olacağını belirginleşmeye başladığını gösteriyordu.

TİP, politik sistemin olanaklarının Kürtlerin yaşadığı şehirlere taşınmasına katkı sağlayacaktı. Diyarbakır'daki sol eğilimli Kürt aydınları, TİP'i yakından takip ediyorlardı. 1963'ün Mart ayında, bir grup Kürt aydını, birkaç işçi ve esnafı da yanlarına alarak Diyarbakır'da TİP'in il örgütünü kurdular. Diyarbakır örgütü, TİP'in İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Gaziantep'ten sonraki ilk il örgütlenmesiydi (Ekinci, 2010, s. 16). Seçim barajının bulunmadığı 1965 genel seçimlerinde TİP, %3 civarında oy alarak 15 milletvekili elde etti. Diyarbakır'dan Tarık Ziya Ekinci ve Kars'tan Adil Kurtel, TİP milletvekili olarak meclise girdiler. Ekinci'nin meclisteki konuşmaları incelendiğinde (Bkz. Ekinci, 2010, ss. 38, 43), Kürt meselesini "Doğu Sorunu" olarak tanımladığı ve feodal sistem eleştirileri ve ekonomik eşitsizlikler çerçevesinde değerlendirdiği görülüyor. Ekinci'nin meclisteki soru ve önergelerine¹³¹ bakıldığında ise, sosyal ve ekonomik konuları önceliklendirdiği görülüyor. Bu durum, politik sistemin, Kürt sorununu mecliste serbestçe konuşma imkânı tanımadığını gösteriyor.

1960'lardaki politik sistem, TİP'in desteği sayesinde Kürtlere belirli bir ölçüde imkanlar sunmuş olsa da, legal siyasetin çeşitli riskleri devam ediyordu. TİP'in Silvan

¹³⁰ Mehmet Ali Aybar'ın TİP'e katkılarına dair Kıvanç Koçak'ın kısa bir önsöz yazısı için bkz. (Aybar, 2021, ss. 9-13).

¹³¹ Ekinci'nin meclisteki soru önergeleri ve bunlara verilen yanıtlar için bkz. TBMM. Cumhuriyet dönemi meclisleri genel kurul tutanaklarına erişim sistemi. www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html

(Diyarbakır) şubesinin kuruluşunda yer alan Mehdi Zana, bu durumu şu şekilde ifade ediyordu:

“Çalışmalarımızda, devlet, ağalar ve çeşitli çevrelerden gelebilecek muhtemel baskıları dikkate alarak, ona göre kendimizi ayarlıyorduk. Yörede saygınlığı bulunan birini partinin başına getirmek daha uygun olacaktı. ...bölgede geniş bir aile çevresi ve saygınlığı bulunan ... Kasap Mustafa'yı (Mustafa İpek) başkan yaptık.” (Zana, 1991, s. 35).

Legal siyasetin sınırları bazen TİP'in kendi iç dinamiklerinden de kaynaklanıyordu. Partinin bazı isimleri, Kürt meselesine fazla ağırlık verilmesini eleştiriyordu. Doğu Sorununun da ele alındığı 1968'deki Olağanüstü Büyük Kongrede Behice Boran şu ifadeleri kullanmıştı:

“Dediğim gibi, Doğu meselesini gerçek perspektifine oturtarak, gerçek ağırlığında mütalâa etmek lâzım; Türkiye'nin tümünün sosyalizm meselesi olarak mütalâa etmek lâzım. Bu perspektiften çıkarıp da daha fazla ağırlık verirse o zaman ters sonuçlar alırız.” (Ekinci, 2010, s. 75).

Öte yandan, TİP, Kürt milliyetçileri için bir bilgi ve fikir merkezi işlevi görmüştü. Musa Anter, 1960'ların ilk yarısını anımsatarak buna dair şöyle yazmıştı: *“Parti bir enstitü gibiydi. Üyelerimizi eğitiyorduk. Haftanın sayılı günlerinde çeşitli konularda seminerler düzenliyorduk. Ben “Kürt sorunu”nu üstlenmiştim.”* (1991, s. 216). Ayrıca, TİP yöneticileri, Kürt sorununu kamusal bir tartışmanın parçası haline getirmek için önemli bir rol üstlendiler. TİP genel başkanı Aybar, 12 Mayıs 1963'te Gaziantep'te, partinin Kürt sorununa dair düşüncelerini radyo kanalıyla kamuoyuyla paylaştı. Aybar, şöyle diyordu:

“Bir büyük meselemiz daha var: Doğu ve Güneydoğu illerimizde daha çok Kürtçe ve Arapça konuşan ve Alevi mezhebinden milyonlarca vatandaşımız yaşıyor. Bu yurttaşlarımız bugüne kadar, genel olarak devlete vergisini ödemiş, yurt savunmasında kanını akıtmış ve emeğini esirgememiştir. Ama buna karşılık hak ettikleri yurttaşlık nimetlerinden gerektiği kadar yararlandırılmamışlardır. Bir kere bu yurttaşlarımıza eşit yurttaş muamelesi yapılmalıdır. Anayasada herkese tanınan hak ve hürriyetler tastamam

bu yurttaşlarımıza da tanınmalıdır. Daha doğrusu tanınmış olan bu hak ve hürriyetlerden yararlanmaları sağlanmalıdır. İkincisi Doğu ve Güneydoğu illeri bir mahrumiyet bölgesi olmaktan kurtarılmalıdır. Şimdiye kadar ihmal edildiklerini de göz önünde bulundurarak okulun, fabrikanın, hastanenin, kütüphanenin, tiyatronun, yolun en çoğu bu illerde açılmalıdır.” (Aktaran: Ekinci, 2010, ss. 17, 18).

TİP'in Kürt milliyetçiliği üzerinde yarattığı etki, parlamento ve parti faaliyetlerini aşan bir boyuttaydı. TİP yöneticileri 1967'deki Doğu Mitinglerine önemli katkılar sunmuşlardı. Bu mitinglerin organizatörlerinden Burkey'in (2002) da belirttiği gibi, mitinglerin düzenlenmesi esnasında TİP merkeziyle direkt bir iletişim kurulmasa bile, bölgedeki TİP kadroları, kendi inisiyatifleri ile bu eylemlere aktif katılım göstermiş veya liderlik yapmışlardı. TİP merkezi, planlama sürecindeki bu gayretlere destek verdi. Behice Boran, Silvan mitingine, genel başkan Aybar ise Ağrı mitingine katılarak birer konuşma yaptılar (2002, s. 205).

Protestolar, dönemin bir diğer önemli çekişme repertuarıydı. 1967'deki Doğu Mitingleri büyük ölçüde 1961 Anayasası'nın sunduğu imkanların bir sonucuydu. Anayasanın 28. maddesi “...önceden izin almaksızın silâhsız ve saldırısız toplanma veya gösteri yürüyüşü yapma hakkı...” (Bkz. TBMM, 1961) sağlıyordu. Dönemin hükümeti de bu imkanların farkındaydı. Bu mitinglerle ilgili olarak, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, “Anayasa'ya göre, herkes miting yapabilir, suç işlenirse, bunun da müeyyideleri vardır.” (Cumhuriyet, 1967, s. 1) ifadesini kullanmıştı. Ancak, bahsi geçen imkanlar sınırsız değildi. İlk olarak, bu mitinglerde "Kürt" kelimesinin kullanılmasından kaçınılıyordu. Mitinglerin organizasyon ekibinde yer alan Ekinci'ye göre, “Mitingde o günün koşulları içinde Kürt deyiimi kullanılmamakla birlikte Doğu'daki halkın çektiği acı ve sefalet anlatıldı.” (Ekinci, 2010, s. 70). Öte yandan, hükümet bu mitinglerden rahatsızlık duydu ve bazı gözaltılar gerçekleştirdi. Örneğin, dikkat çeken isimlerden biri olan TİP'in Silvan İlçe Başkanı Mehdi Bilici (Zana), miting için çağrı metnini hazırlayıp dağıttığı için yargılandı ve hüküm giydi. Muş İl Başkanı Tahsin Avcı, bildiri dağıtırken gözaltına alındı ve tutuklandı (2010, s. 70).

1960'lı yıllardaki politik sistem, yayıncılık faaliyetleri gibi başka bir eylem repertuarını da mümkün kılmıştı. Aslında Kürt milliyetçileri, politik koşulların yayıncılık

için elverişsiz olduğu 1960'lardan kısa bir süre önce bu alana giriş yapmıştı. Hatta, 1948'de İstanbul'da Musa Anter ve arkadaşları, bazı riskleri göze alarak, Dicle Kaynağı gazetesini çıkartmışlardı. Anter, anılarında buna dair şöyle yazmıştı: *“Dicle Kaynağı gazetesini şurda burda ve matbaa sahiplerinin çekingenliğiyle zor çıkarıyorduk.”* (1991, s. 129). Öte yandan, Musa Anter yönetiminde 1958'de Diyarbakır'da yayımlanan İleri Yurt gazetesine çok sayıda dava açıldı. Anter şöyle yazmıştı: *“1959'a bu hızla girmiştik. Artık gazetemiz normal bir yayın organı değil, herkesin ihtilal organı olarak gördüğü bir başka şeydi. Her gün davalar... Davalara girmek için ta Kars'tan uçakla avukatlar geliyor, mahkeme salonu ve adliye bir miting alanına dönüşüyordu.”* (1991, s. 144).

1961 Anayasası, yayıncılık alanında şu fırsatları sağlıyordu: *“Gazete ve dergi çıkarılması, önceden izin alma ve malî teminat yatırma şartına bağlanamaz.”* (...) *Kanun, haber, düşünce ve kanaatların serbestçe yayımlanmasını engelleyici veya zorlaştırmacı siyasî, iktisadî, malî veya teknik kayıtlar koyamaz. (...) Kitap ve broşür yayımı izne bağlı tutulamaz; sansür edilemez.”*(Bkz. TBMM, 1961). Kürt milliyetçilerinin ilk önemli yayını 1962'de çıkmaya başlayan Dicle-Fırat gazetesidir. Bozarslan (2007), Dicle-Fırat gazetesini ve "49'lar" olayını, sol bir Kürt hareketin ilk emareleri olarak tanımlıyor (2007, s. 117). Sol eğilimli Türkçe-Kürtçe bir yayın olan bu gazete, Edip Karahan tarafından çıkartılmıştı. Gazetede, Kürt milliyetçiliğinin farklı düşünce çizgilerinden olan Edip Karahan, Musa Anter, Said Elçi, Dr. Sait Kırmızıtoprak ve Şevket Epözdemir gibi yazarların çeşitli yazıları yer aldı. Edip Karahan, gazetenin ilk sayısında, “Edip Osmanoğlu” ismiyle yazdığı bir yazıda, gazetenin çıkış amaçlarından birini şu sözlerle ifade etmişti: *“Gazetemiz, Doğu'nun gerçek kalkınmasının başlıca engellerinden biri olduğuna inandığımız antidemokratik kanunların kaldırılması mücadelesini de destekliyecektir.”*(Bkz. Osmanoğlu, 1962).

Kürt milliyetçileri 1960 ve 70'lerde birçok yayını hayata geçirdiler. 1963'te yayın hayatına başlayan “Deng” (Ses) dergisinin hem ismi Kürtçeydi hem de Kürtçe düzyazı ve şiirlere yer verdi. “Yeni Akış” dergisi (1966), “Kürt Halkı” ifadesini kullanarak meseleyi daha açık bir şekilde ele aldı. “Rızgari” (Kurtuluş) dergisi (1976-79), Kürt meselesinin tartışılmasına önemli bir katkı sağladı ve kısmen Kürtçe içerik sundu. “Özgürlük Yolu” Dergisi ve “Roja Welat” (Yurt Güneşi) Gazetesi, Kürt yayıncılığını

canlandıran önemli platformlar haline geldi (Burkay, 1997, ss. 184, 258, 260, 262). Bu yıllardaki yayıncılık faaliyetlerine dair başka bir örnek, Mehmet Emin Bozarslan'ın, ünlü Kürt destanı Mem û Zîn'i 1968'de Latin harfleriyle Türkçeye çevirmesiydi (Bkz. Xanî, 1968). Öte yandan, Kürt milliyetçileri muhalif yayınları da kullanarak Kürt meselesini gündeme getirdiler. 1962'de Barış Dünyası Dergisi'nde bu tür bir tartışma başlamıştı. Ayrıca, Doğan Avcıoğlu'nun yönetimindeki Yön Dergisi'nde de benzer tartışmalar gerçekleşti.

Kürt muhaliflerin bu yıllardaki yayınları, sayıca fazla olmasalar da, Kürtlerin mevcut durumuna dair zengin tartışmalar oluşturdular ve bu konuda yeni fikirler sunmaya yardımcı oldular. Kürt ve Türk entelektüellerini, sanatçıları ve okur yazar işçileri bir araya getirerek, Türk yetkililere Kürtlerle ilgili farklı perspektifler sunarak, dinamik bir toplumsal alan oluşturmayı başardılar. Aynı zamanda, bu dergiler mevcut ve gelecek nesiller için Kürt direnişi ve Kürt aktivizminin sesini yükseltmeye yardımcı oldular (N. F. Watts, 2007, s. 18).

1960'lı yıllar, sivil toplum faaliyetlerine de yeni imkanlar sunan bir dönem oldu. Kürt milliyetçileri, 1969-71 yılları arasında İstanbul ve Ankara gibi batı bölgelerinde ve Diyarbakır ve Batman gibi Güneydoğu bölgelerinde DDKO adı altında yasal dernekler kurdular. TİP üyeleri Naci Kutlay, Tarık Ziya Ekinci, Mehdi Zana, Nazım Sönmez ve Yusuf Ekinci'nin (Bkz. Ekinci, 2010, s. 78) öncülüğünde 6 Ekim 1970'te Diyarbakır DDKO kuruldu. Yeni anayasa, derneklerin toplantı yapma, miting düzenleme ve broşür dağıtma gibi faaliyetler yürütmelerini mümkün kılan geniş bir özgürlük sağlamıştı. Kürt milliyetçileri, bu özgürlüğün belirli sınırları olduğunun bilincindeydi ve bu derneklerin toplu olarak kapatılma riskine bir önlem olarak, bağımsız şubeler şeklinde örgütlenmişlerdi.

Bu dernekler, politik sistemin sağladığı olanaklardan faydalanıp çeşitli legal eylemler gerçekleştirdiler. Ercan (2010)'ın oluşturduğu 13 maddelik liste, bu eylem repertuarlarını şu şekilde sıralıyordu: Ankara ve İstanbul ile beraber Kürt kasaba ve şehirlerde broşür dağıtımı yapıldı. Kürtlerin ulusal bayramı olan Newroz kutlandı. Türk Ordusu'nun Komando Operasyonlarına karşı mitingler ve toplantılar düzenlendi. DDKO'nun ideolojik ve politik çerçevelmelerini yansıtan düzenli bültenler, Kürt

bölgesindeki lise öğrencilerine de ulaştırıldı. DDKO şubelerinde Marksist ideoloji ve Kürt dili üzerine tematik seminerler gerçekleştirildi. Kürt kültürünün şiir, şarkı ve halk oyunları ile sergilendiği Doğu Geceleri düzenlendi, bu etkinlik 14 kez gerçekleştirildi. Komando Operasyonları üzerine araştırma yapıldı ve bu konuda yazılan raporlar; bültenlerde ve yayın organlarında paylaşıldı. Açlık grevleri düzenlendi. Politik olaylarla ilgili broşürler yayınlandı ve dağıtıldı. Kürt bölgesindeki şehir ve kasabalara afişler yapıştırıldı ve dağıtıldı. Destekçilerden ve bağlantılı politik gruplar/kişilerden para toplandı. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na (Cemal Gürsel), Komando Operasyonlarına karşı protesto amacıyla telgraf çekildi. Filistinli Al-Fatah'ı maddi olarak desteklemek amacıyla kartpostallar yayınlandı ve satıldı (Ercan, 2010, s. 102).¹³²

Politik sistemin sunduğu fırsatların sona ereceği bir nokta vardı. 12 Mart 1971'de askeri bir darbe gerçekleşti. Bu, aslında askerin sisteme dışarıdan müdahale ettikleri bir muhtıraydı. 1961 Anayasası, 1971 ve 1973 yıllarında büyük ölçüde revize edilerek, siyasi partiler, miting ve yayın özgürlüğü gibi konulara sınırlamalar getirildi.¹³³ Askeri muhtıradan sonra sol örgütlere karşı sert tedbirler alındı. TİP kapatıldı ve yöneticileri hapis cezası aldılar. 1971 müdahalesi, milliyetçi Kürtlerin parlamento içerisinde politika yapma imkanlarını ortadan kaldırdı. Hem Kürt milliyetçileri hem de Türkiye'deki sol muhalefet, parlamentonun dışına itildi.

1970'ler, Türkiye'deki sol örgütlerin bölünmeye uğradığı ve ülkede iç çatışmaların yüksek seyrettiği bir dönem oldu.¹³⁴ Bu dönemde aynı zamanda İslamcı partilerin siyasi sahneye çıkışına da şahit olundu. Necmettin Erbakan'ın liderliğindeki Milli Nizam Partisi 1971 muhtırası sonrasında kapatılınca, Milli Selamet Partisi (1972) kuruldu ve parti meclise girdi. Bu durum, 1970'li yılların politik yapısının ana akımın dışında kalan muhalif partilere kapalı olmasına rağmen, bunun yine de mümkün olabileceğini gösteriyor. Kürt milliyetçileri için politik sisteme dâhil olma, yalnızca sınırlı bazı durumlarda ve istisnai şekillerde gerçekleşti. 49'lar davasında yargılananlar arasında yer alan Şerafettin Elçi, bu istisnaya bir örnektir. Elçi, 1977 seçimlerinde Mardin'den

¹³² Ercan, DDKO derneklerinin eylemlerine dair bu listeyi, "DDKO Dava Dosyası" kitabının 1972'deki ilk versiyonundan faydalananarak hazırladı.

¹³³ 1961 Anayasasında zaman içinde yapılan değişiklikler için bkz. TBMM. 1961 Anayasası metin ve değişiklik bilgileri. <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/altmis-bir-anayasasi-metin-degisiklik>

¹³⁴ Türkiye'de 1970'li yılların siyasi atmosferine dair bir çalışma için bkz. (Kaynar, 2021).

Adalet Partisi milletvekili olarak seçildi ve bayındırlık bakanı oldu. Elçi, bakanlık yaptığı dönemde *"Türkiye'de Kürtler var, ben de Kürdüm"* dedi.¹³⁵ Diğer bir örnek ise Mehdi Zana'dır. Zana, 1977 seçimlerinde bağımsız olarak Diyarbakır'dan belediye başkanı seçildi. Zana, anılarında, adaylığa karar verdiği dönemde, Özgürlük Yolu ve Kemal Burkay'ın kendisine destek konusunda isteksiz olduklarını belirtmişti (Bkz. Zana, 1991, ss. 192, 193). Zana ve Elçi 1980 darbesi sonrasında yargılandılar ve hapis cezasına çarptırıldılar.

4.1.3 1940'lardan 1970'lerin Sonlarına Dek Baskı Dinamiklerindeki Dönüşümler

1940'lı yıllarda Türkiye'deki baskı dinamiklerinde bazı değişikliklerin yaşanmasını bekleyebilirdik. Örneğin, İran, Irak ve Suriye hükümetlerinin II. Dünya Savaşı'na katılmaları, 1946 yılında İran'da Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin ilan edilmesine ve 1943'te ise Irak'ta ilk Barzani hareketinin doğuşuna zemin hazırladı. Ancak Türkiye bu savaşa girmedi ve devletin bastırma kapasitesini önemli ölçüde etkileyebilecek değişimler yaşanmadı. Dolayısıyla, II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye'de kolektif eylemin maliyeti yüksek kalmaya devam etti. Örneğin, 1943'te Van'ın sınır bölgelerinde kaçakçılık yapan 33 Kürt köylüsü bir Türk generalin emriyle öldürüldüğünde, Kürt muhalefetinden buna yönelik herhangi bir tepki oluşmadı.

Daha önce de tartıştığımız üzere, ulus-devlet projesi kapsamında Türkleştirme politikası ve Kürt kimliğini inkâr süreci 1940'lara gelinceye kadar önemli bir ilerleme kaydetmişti. Dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, Ağrı İsyanının bastırılmasının ardından 1930 yılında İzmir Ödemiş'te gerçekleştirdiği bir konuşmada şu ifadeleri kullanmıştı: *"Türk, bu ülkenin yegâne efendisi, yegâne sahibidir. Saf Türk soyundan olmayanların bu memlekette tek hakları vardır; hizmetçi olma hakkı, köle olma hakkı."* (Son Posta, 20 Eylül 1930). 1938'den itibaren Kürtler "dağ Türkleri" olarak adlandırılmaya başlanmıştı. Ancak, yeni cumhuriyetin resmî ideolojisi, 1920-40'lar arasında değil, asıl olarak 1960'lardan itibaren Kürt kitleleri tarafından hissedilmeye

¹³⁵ Şerafettin Elçi'yle yapılan röportajlardan oluşan bir çalışma için bkz. (H. Kaya, 2012).

başlanacaktı. Aslan'ın (2011) çalışmasının da gösterdiği gibi, erken Cumhuriyet Türkiye'sinde (1923-50) askeri, bürokratik ve ideolojik enstrümanlarına rağmen, devletin Kürt nüfusunun yoğun yaşadığı bölgelerdeki etkisi ve kontrolü zayıftı. Bütün çabalarına rağmen devletin bu dönemdeki modernleştirme ve asimilasyon projeleri başarısız oldu (Bkz. Aslan, 2011). 1940'lı yıllarda, en yoğun baskıyı daha ziyade Kürt reisleri hissetmişti. Daha önce isyan etmiş veya isyan etme potansiyeli taşıyan pek çok geleneksel Kürt lideri ya ülkenin batısına sürgün edildi ya da yurt dışına kaçmak zorunda bırakıldı. Geride kalanlar için ise, hükümete karşı direnişin maliyeti yüksekti.

1960'lara dek uzanan süreçte, devletin baskı ve bastırma eğilimlerini sınırlı da olsa, kademeli bir şekilde hafifletecek birtakım gelişmeler yaşandı. 1946'da çok partili sisteme geçiş ve 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelişi, baskı dinamiklerinde belirli değişikliklere yol açtı. CHP hükümeti, 1947'de 1934 İskân Kanunu'nda birtakım düzenlemeler gerçekleştirdi¹³⁶ ve bu sayede batı bölgelerine sürgün edilen Kürt liderlerine geri dönme imkânı sağladı. 1943'te 33 Kürt köylüyü kurşuna diken Orgeneral Mustafa Muğlalı, 1949'da yargılanmaya başladı. Demokrat Parti hükümeti, 1951'de İskân Kanunu'nda yapmış olduğu bazı değişikliklerle Kürt liderlerine topraklarını geri verdi. 1952'de ise Umumi Müfettişlikler kaldırıldı.

Aslında, CHP ve Demokrat Parti arasında Kürt meselesi konusunda bir anlaşmazlık söz konusu değildi. Her iki parti de Kürt sorununu geri kalmışlık ve güvenlik sorunu olarak tanımlıyorlardı (T. Demirel, 2021, s. 192). Örneğin, 1959'da gerçekleşen Kerkük'teki olaylar sonrasında, CHP milletvekili Asım Eren Türkiye'deki Kürtlere yönelik katliam çağrısında bulunmuştu. Aynı yıl içerisinde, DP hükümeti, "49'lar Davası" olarak anılacak olan 50 Kürt vatandaşı tutukladı. Bununla birlikte, DP döneminde Kürt yayınlarına yönelik baskı devam etti. Ancak, bir önceki on yıla nazaran, devletin baskı uygulama yeteneğini bir nebze hafifleten bazı dinamikler mevcuttu. Örneğin, Musa Anter'in İleri Yurt gazetesine yönelik açılan davalarda, Kürtçe yazıları ve sistemi eleştiren birçok suçlamadan beraat etmiş olması, 1950'lerin sonlarında dahi yargının belirgin

¹³⁶ İlgili kanun değişiklikleri için bkz. 5098 sayılı İskân Kanununun bazı maddelerinin kaldırılmasına, değiştirilmesine ve bu kanuna yeniden bazı madde ve fıkralar ilâvesine dair Kanun (TBMM Kabul Tarihi: 18 Haziran 1947), Resmi Gazete, Sayı 6640, 24 Haziran 1947.

sınırlarının olduğunu ortaya koymaktadır. Musa Anter, bu durumu şu cümlelerle ifade etmişti:

“Yalnız Kürtçe yazdığımdan dolayı değil, geçmiş siyasi olayları dile getirerek vatandaşlar arasına nifak ve fesat soktuğum da ilave edildi. Bundan da beraat ettim. Çünkü davama namuslu Kürt avukatlar giriyordu, öyle ki, bazı celselerde otuz beş avukat birden davaya giriyordu. Diyarbakir’in küçük mahkeme salonlarında dinleyicilere yer kalmıyordu.” (Anter, 1991, s. 141).

1950’lerin sonlarında bile, Türkiye’nin yargı sisteminin baskı potansiyelinin sınırlarını, Musa Anter ve mahkeme heyeti arasındaki şu diyalogda da görmek mümkündür:

“Asliye Ceza hakimi Ahmet Bey, bir celsede bana dedi ki, “Musa bey, ne diye Kürtçe yazıyorsunuz?” Ben de kendisine, “Hakim bey, İstanbul’da Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler gazete çıkarıyorlar. Ayrıca İngilizce ve Fransızca gazeteler de çıkıyor. Ben Kürtçe yazıyorum diye ne olacak?” dedim. Hakim, “Efendim onlar azınlıktır”, dedi. Ben, “Hakim bey, yani bir memlekette azınlık çoğunluktan daha mı avantajlıdır? Eğer bir azınlık kadar hakkım yoksa ben böyle çoğunluğu ne yapayım? Lütfen karar verin ve beni de azınlık kabul edin.” (Anter, 1991, s. 142).

Bu diyalog, o dönem Türkiye’de yaşayan Kürtlerin karşı karşıya kaldığı baskıların boyutlarını yansıtmıyor olabilir, ancak ilerleyen bölümlerde de göreceğimiz gibi, bağımsız Suriye’deki hükümetler, Kürtlere benzer bir sınırlı ifade özgürlüğü sunma konusunda çok daha kısıtlayıcıydılar.

1960 darbesinin ardından baskı dinamiklerinde iki boyutlu bir dönüşüm yaşandı. Bir yandan demokratik hak ve özgürlüklerin tanındığı bir ortam oluşurken, diğer yandan devletin güvenlik politikalarının ve kontrol mekanizmalarının da sertleştiği görüldü. Darbenin hemen ardından iktidarı ele alan Millî Birlik Komitesi’nin başkanı Cemal Gürsel, *“Bu memlekette ve bütün Şark’ta Kürt diye bir millet yoktur”* (Milliyet, 25.10.1960) şeklinde bir ifade kullandı. Darbe yönetimi ilk iş olarak 55 Kürt aşiret reisi ve şeyhi Sivas’ta bir kampa gönderdi. Ayrıca, 1960’larda oluşan özgürlük havası, 49’ların yargılanmasına engel olamadı. 1967 yılında İçişleri Bakanlığı, Kürtçe yayınların ve

plakların ülkeye girişini yasaklayan bir kararname yayımladı.¹³⁷ Aynı yıl, milliyetçi bir dergi olan Ötüken'de Kürtleri hedef alan iki makale yayımlandı. Bu makalelerden ikincisi, Kürtler hakkında şu ifadeleri kullanıyordu:

“Onun için Türk milletinin başını belaya sokmadan, kendileri de yok olmadan çekip gitsinler. Nereye mi? gözleri nereyi görür, gönülleri nereyi çekerse oraya gitsinler. İran’a, Pakistan’a, Hindistan’a, Barzani’ye gitsinler. Birleşmiş Milletlere başvurun Afrika’da yurtluk istesinler.” (Atsız, 1967).

1960'larda, kamusal alanda görünür olan Kürt milliyetçileri, “Kürt” veya “Kürt sorunu” gibi ifadeleri kullanmakta hala tereddüt ediyorlardı. Muhafız Kürtler, genellikle “doğu” veya “doğu sorunu” gibi tabirleri kullanmayı tercih ediyorlardı. Örneğin, Bozarslan'ın 1966 yılında yayımlanan ve Kürtlerin ekonomik ve sosyal meselelerini ele alan kitabının adı “Doğunun Sorunları”dır (Bkz. Mehmed Emîn Bozarslan, 1966). Sait Kırmızıtoprak'ın 1962 yılında Yön dergisinde kaleme aldığı makale “Doğuyu Sosyalizm Kurtarır” başlığını taşımaktaydı (Bkz. Kırmızıtoprak, 1962). O dönemde TİP bünyesinde faaliyet gösteren Kürt aktivistler, Kürtlere “doğulu kardeş” ifadesiyle hitap ediyorlardı (Örneğin, Ekinci'nin radyo konuşması için bkz. Ekinci, 2010, s. 20). Otoritelerin baskısına maruz kalmamak için gösterilen “özen”, Bozarslan'ın şu sözlerinde açıkça görülebilir:

“Bugün gerçek şudur ki, Doğuda türkçe bilmiyen ve kürtçe denilen bir dil konuşan geniş bir vatandaş kitlesi vardır. Bunların aslı ister Oğuz olsun, ister başka birşey; konuştukları dil ister bağımsız bir dil olsun, ister türkçe-farsça karışımı olsun ve bunların varolmaları, bu dille konuşmaları ister hoşla gitsin, ister gitmesin; bu vardır, realitedir. (...) Türkçe bilmemek durumu, yalnız mahkemede değil, her alanda Doğulu vatandaşın hayatında aksaklıklar meydana getiriyor. Örneğin hasta olan bir köylü doktora gider, ama doktorla konuşamaz. Ne doktor onun söylediklerinden, ne de o doktorun sözlerinden birşey anlıyamaz.” (Mehmed Emîn Bozarslan, 1966, ss. 61, 64).

¹³⁷ İlgili kararname için bkz. Kürtçe olarak yurt dışında yayımlanan bilumum matbua, plâk, ses bandı ve benzerlerinin yurda sokulmasının ve dağıtılmasının yasak edilmesi hakkında karar (T.C. İçişleri Bakanlığı Kararname Kabul Tarihi: 25 ocak 1967), Resmi Gazete, Sayı 12527, 14 Şubat 1967.

Öte yandan, 1961 Anayasası birçok baskı mekanizmasını geçici bir süreliğine askıya almıştı. Kürt milliyetçileri bu durumun farkındaydılar. TKDP davasında yargılanan Şakir Epözdemir, 1968'deki savunmasında 1961 anayasasının kendilerine sağladığı hakları şu şekilde ifade etmişti:

“Ulusların bağımsız yaşamaları, kendi kaderlerini tayin etmeleri en tabii ve tarihi haklarıdır. Ancak yukarıda belirttiğim gibi, bu günkü tarihi aşamada ve hele 1961 Anayasamızın yürürlükte olduğu bir sırada, böyle bir zorunluluk duymamıza gerek yoktur. (...) Bu günkü Anayasamızın fikir ve düşünce özgürlüğü açısından, Türkiye'nin yararına uygun bulunduğu takdirde federal bir sistem istemek kanımca suç teşkil etmez. Ancak partimizin programında böyle bir kayıt olmadığını belirtmiştim.”(Epözdemir, 2005, ss. 20, 24).

1960'ların nispeten liberal politik ortamı, 1970'lerde son bulacaktı. 1971 darbesi bastırma eğilimini bir üst seviyeye taşıdı. Kürt örgütlerinin hemen hemen tümünün yasal faaliyetleri son buldu. Faaliyetlerine son verilen örgütler arasında DDKO dernekleri de bulunmaktaydı. Aslında, darbeden önce DDKO derneklerinin kapatılmasına zaten başlanmıştı; fakat darbenin ardından tümü tamamen kapatıldı ve üyeleri sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanmaya başladılar. Bu dönemde yaşanan baskı, yeni bir eylem biçimini teşvik edecekti. Kürtlerin Osmanlı döneminde kendi etnik kimliklerini kanıtlama zorunluluğu yoktu. Bu, Osmanlı Devleti'nin Kürtlerin varlığını koşulsuz bir şekilde kabul etmesinden kaynaklanıyordu. Aslında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte bile, Kürtler bu tür bir ispat ihtiyacı duymadılar ya da buna girişmediler. 1970'lerdeki DDKO davaları¹³⁸ ise Kürt milliyetçilerinde bir "savunma geleneği" inşa etti. Savcılar, Kürtlerin Türk olduklarını ve Kürtçe diye bir dilin bulunmadığını iddia ettiler. DDKO üyeleri ise “Kürtlerin bir millet olduğu” şeklinde savunmalar yaptılar. Bu sembolik direniş modeli, gelecek kuşak Kürt milliyetçilerine bir miras ve ilham kaynağı olarak kalacaktı.

¹³⁸ DDKO davalarına dair bir çalışma için bkz. (Devrimci Doğu Kültür Ocakları dava dosyası 1, 1975)

4.1.4 İsyancıların İş Birliği Olanakları ve Bölgesel Fırsatlar

1960 ve 70'lerin çok merkezli Kürt mobilizasyonu evreni, iç içe geçmiş bir dizi ittifaklar ve husumetlerin yaşandığı bir dönemi temsil eder. Kürtlerin, Türk solu ile ve kendi içlerinde oluşturduğu ittifaklar, bu yıllardaki Kürt çekişmesinin yönünü belli açılardan şekillendirmiştir. Bu yıllar, Türkiye’de Kürt mobilizasyonunun ve Türk sol hareketinin önemli bir kırılma noktasını oluşturuyor. Bu dönem, Kürt milliyetçiliği ve Türk sol hareketi arasında kuvvetli bir etkileşimi tetiklerken, aynı zamanda birtakım anlaşmazlık ve ayrılık noktalarını da beraberinde getirmiştir. Kürt aktivistler bir yandan geleneksel Kürt liderliğiyle olan bağlarını bir kenara bırakarak, sosyalizm ve sekülerizmi benimsemişler; diğer yandan ise, Türk solu ile iş birliği yaparken bazı ideolojik ve stratejik farklılıkların üstesinden gelmek zorunda kalmışlardır.

Yeni dönem, Kürt milliyetçiliği ve Türk sol hareketi arasında önemli bir etkileşimi beraberinde getirdi. Bozarslan (2007)’nın deyişiyle, 1958 Irak ve 1960 Türkiye darbeleri, bu dönemde Kürt hareketi ile Kürt solunu birbiriyle neredeyse özdeş kavramlar haline getirmiştir. Türkiye'deki Kürt sol hareketi iki ana kökten beslenmiştir. Türkiye sol hareketleri (TİP, Fikir Kulüpleri Federasyonu, Dev-Genç) ve T-KDP (H. Bozarslan, 2007, ss. 1169, 1175, 1176). Bu dönemde Kürt aktivistlerin benimsediği seküler ve sosyalist ideolojik çerçeve, dil, din ve kabile gibi geçmiş yıllarda Kürt milliyetçiliğinin yayılmasını engelleyen bölünmeleri aşmaya yardımcı oldu. Bu yaklaşım, hareketi geleneksel Kürt liderliğiyle karşı karşıya getirdi ve bazı köklü kimlik unsurlarını (örneğin Sufi tarikatlar, kabile bağlantıları) göz ardı etti. Ancak bu durum, Güneydoğudaki sıradan Kürtlerin daha geniş bir kitle olarak harekete katılımını kolaylaştırıcı bir etki yarattı (N. F. Watts, 2007, ss. 4, 5). Diğer bir deyişle, isyancı ittifakı, mobilizasyonu genişletti.

Kürt milliyetçileri için en dikkat çeken iş birliği TİP ile olmuştu. Bu iş birliğinin boyutlarını, kısmen önceki bölümlerde ele almıştık. Kürtlerin TİP'e olan yakınlıklarının önemli bir sebebi, önceden de vurguladığımız üzere, TİP'in Kürt meselesine gösterdiği yaklaşımdı. Kürt milliyetçileri bu durumun farkındaydı. TİP'e olan yöneliminin pragmatik nedenlere dayalı olduğunu belirten dönemin Kürt aktivistlerinden Musa Anter (1991), diğer Türk politik grupların Kürt meselesine karşı düşmanca bir tutum içinde olduğunu, sosyalistlerin ise iktidara gelmeleri durumunda Kürtlere haklarını

tanıyacaklarına dair bir beklenti içinde olduklarını belirtmişti (1991, s. 214). Kürtlerin TİP ile iş birliğinin en net göstergesi ise Doğu Mitingleriydi. Bu mitingler iki grup tarafından organize edildi. Birinci gruptakiler, TİP yerel yöneticileri ile demokrat Kürt aydınlarının bir araya gelerek gerçekleştirdiği mitinglerdi. İkinci gruptakiler ise, genel başkan Aybar'ın öncülüğünde TİP genel merkezi tarafından plânlanan ve Doğu gezisi süresince düzenlenen mitinglerdi (Ekinci, 2010, s. 68).

Öte yandan, bu dönemde, Kürt milliyetçi hareketleri ve Türk solu arasındaki ayrılık noktaları, bir dizi siyasi ve ideolojik faktöre bağlı olarak şekillenmişti. Daha önce de değindiğimiz gibi, Türk solu Kürt sorununu bir etnik meseleden ziyade, sınıfsal bir problem olarak görmekteydi. Buna karşılık, Kürt sol hareketi, Bozarslan (2007)'ın belirttiği üzere, diğer Ortadoğu sol hareketlerinden radikal bir şekilde ayrışmasını sağlayan "anti-sömürgecilik" gibi temalar geliştirdi ve Ekim Devrimi'ni, her şeyden önce, ulusal kurtuluşların başlangıcı olarak değerlendirdi (2007, s. 1171). Bu dönemin Kürt aktivistlerinden biri olan Hikmet Bozçalı, bu iki farklı yaklaşımı şöyle dile getiriyordu: *"Derneklerde ve Yurtlarda yavaş yavaş Doğu sorunu tartışılıyordu. FKF, DEV-GENÇ ve TİP "Kürt Sorunu"na "Doğu Sorunu" diyorlardı. (...) Ancak biz Kürt kökenliler, böyle bir sorunun olduğunu kendimiz yaşadığımız için biliyorduk."* (Bozçalı, 2006).

TKDP'nin kurucu isimlerinden biri olan Epözdemir, Kürt hareketlerindeki sosyalist eğilimler konusundaki rahatsızlığını şu sözlerle ifade etmişti: *"Diyarbakır TİP'in merkezi halini aldı. (...) şimdi de Sosvalizm başımıza musallat olmuştu."* (Epözdemir, 2005, s. 9). Aynı dönemin bir diğer aktivisti Musa Anter ise, 1960'lardaki TİP'e atıfta bulunarak, Türk solcularını, Kürt meselesine yeterli önemi vermedikleri gerekçesiyle eleştiriyordu. Anter, bu durumu şu şekilde açıklıyordu: *"...şayet bir gün muvaffak olunursa, zaten sosyalist bir Türkiye'nin kurulmuş olacağı ve haliyle de Kürtlere haklarının verileceği biçiminde bir düşünceye dayanıyordu. Ben ise, bu arkadaşlara, Kürt sorununun Türkiye'nin temel sorunu olduğunu, daha baştan bu sorun ele alınmazsa, başka hiçbir sorunun çözülemeyeceğini ve aynı zamanda dinamik Kürt milli potansiyelinin kazanılamayacağını savunuyordum."* (1991, s. 214).

Dönemin politik çekişmeleri ve görüş ayrılıkları, farklı mobilizasyonlar sırasında da açıkça ortaya çıkıyordu. Kürt aktivist Hikmet Bozçalı, Doğu Mitinglerinde

TİP'in ağırlığının önlenmesi adına sarf edilen çabaları, *“Doğu Mitingleri, TİP'in mitingleri olmasın diye çok çaba sarf ettik.”* şeklinde özetlemişti (Bozçalı, 2006). Tarık Ziya Ekinci, 13 Ağustos 1967 tarihinde Silvan'da gerçekleşen bir mitingde T-KDP taraftarlarının Kürt olmayan konuşmacılara müdahalede bulunduğunu belirtmişti: *“Yapılan miting, TİP'lilerle birlikte T-KDP yandaşları ile demokrat Kürt politikacıların katıldıkları yığinsal bir protesto hareketiydi. Miting başlamadan önce T-KDP'liler Kürt olmayanların konuşmasına itiraz etmişler.”* (Ekinci, 2010, s. 69).

Sonuç ne olursa olsun, Kürt muhalifler ile Türk solu arasındaki birliktelik, Kürt hareketini ideoloji, strateji ve eylem repertuarları açısından yeni bir boyuta taşıdı. Öte yandan, Kürt milliyetçileri kendi içlerinde hem ittifakları hem de iç çekişmeleri aynı anda yaşadılar. İlk iş birliği ve ittifak girişimleri örgütsel yapılardan ziyade mikro düzeyde oluşmaya başlamıştı. 1940'ların başlarında Musa Anter'in de içinde yer aldığı bir grup Kürt öğrenci İstanbul'da Dicle Talebe Yurdu'nu kurmuşlardı. Bu Kürt öğrenciler çeşitli kültürel etkinlikler düzenliyorlardı. Musa Anter bu dönemi şöyle hatırlıyor: *“Dicle Gecesi adıyla, her yıl milli kıyafetler ve oyunlarla, tabii Türkçe olarak, şarkılarla tüm İstanbul'da, beğenilen, ciddi geceler yaptık. İstanbul'daki tüm Kürdistanlılara bilet gönderilir, onlar da bu gecelere seve seve gelirlerdi.”* (1991, s. 60). 1950'lerdeki ulaşım ve şehirleşme imkânlarıyla Kürt gençleri birbirlerini daha yakından tanıma fırsatı buldular. Kemal Burkay, diğer Kürtlerle ilk temas deneyimlerini şöyle anlatıyor:

“Ben çocukluğumda Kürtlerin yalnızca Dırban'da ve çevre köylerde yaşadıklarını sanırdım. İlkokulu bitirip Akçadağ'a gidince, baktım ki Malatya'da da Kürtler yaşıyormuş. Son sınıfta Diyarbakır Dicle'ye sürgün edildim. Orada da çevre köylerde Kürtlerin yaşadığına tanık oldum. Öğretmen okulunu bitirince Van'a tayinim çıktı. Orada Türkmen oymaklarıyla karşılaşacağımı sanırken karşıma yine bizim Kürtler çıkmaz mı?. Allah allah, burası sözde Türkiye idi, ama her yerde Kürtler vardı!.. 1958 yılında Ankara'nın bir köyüne tayinim çıktı. O çevrede de yine çok Kürt köyü vardı. Anladım ki, bize öğretilen tarih ve coğrafya bir yalandır.” (Burkay, 2002, s. 66).

Karşılaşma, tanışma ve iş birliği mekânları, bezen mütevazı mekanlarda olabiliyordu. Johnston (2005)'un vurguladığı gibi, otoritelerin gözetiminden uzakta, muhalif konuşmalar nerdeyse her yerde meydana gelebilir: mutfakta, kahve dükkanında,

gece bar turlarında, bir kitap kulübünde ya da bir sinema derneğinde gayriresmi tartışmalarda ve daha resmi grup ve organizasyon toplantıları sonrası saatler süren arkadaş sohbetlerinde (2005, s. 113). Diyarbakır'ın Silvan ilçesindeki bir dükkân, terzi Niyazi Usta'nın işletmesi, bu tip bir yerdi. 1957-1977 yılları arasında Niyazi Usta'nın yanında çalışan Mehdi Zana, bu mekânın işlevini şöyle tasvir ediyor:

“Bizim dükkân o zamanlar tam bir kültür merkeziydi.. Neler konuşulmazdı, neler... Kürt isyanları anlatılır; tartışmalar yapılır, övgülere, yergilere girilir; olasılıklar üzerinde durulurdu. Neden ve sonuçlar irdelenmeye çalışılır, ağalardan ve ağa zulmünden, köylülerin sefaletinden, ağalara olan bağımlılıklarından, kendi aralarındaki kaygan ilişkilerinden, çatışkılardan, daha pek çok şeyden söz edilirdi. Gençler, köylüler, aydınlar, üniversite öğrencileri toplumun her kesiminden insanlar dükkânın müdavimlerini oluşturuyordu. (...) O isyan ve katliam konuşmalarının beni nasıl derinden etkilediklerini anlatamam. (...) Niyazi Usta'nın dükkânı benim üniversitem olmuştu adeta.” (Zana, 1991, ss. 22, 23).

İş birliği bazen Türkiye'nin tanınmış simalarıyla da gerçekleşebiliyordu. Bunlardan biri de Yılmaz Güney'di. Bozçalı (2006) bu bağlamda şöyle bir anekdot paylaşıyor:

“DDKO'nun yönetim kurulu başkanırken derneğimizin üyelerinden Celal Karahan vasıtasıyla Yılmaz Güney ile tanıştık. Yılmaz Güney'in İstanbul DDKO'ya büyük katkıları oldu. Özellikle çevresindeki iş adamlarından ve kabadayı kesiminden DDKO'ya parasal yardımlar yapılmasını sağladı. Yılmaz Güney vasıtasıyla kabadayılardan Dünder Kılıç, Kürt İdris ve Barut Mehmet ile tanıştık. Yılmaz Güney'in çevirmiş olduğu Umut filmi yasaklanmıştı. İstanbul Kumkapı'da bulunan Kadırga Yurdu'nda Umut filmi gösterildi, gösterimin geliri İstanbul DDKO'ya bırakıldı. Filmin sonunda Yılmaz Güney ve iki tane İtalyan artist seyircilerin önüne çıktılar. Filmi izleyenler Yılmaz Güney'e filmin eleştirisini içeren sorular sordular. Bir saat kadar sorulara Yılmaz Güney cevap verdi. Bu sırada Yılmaz Güney'e Siverekli bir arkadaş “senin aslın ne” diye sordu. Yılmaz Güney ise “Babam Siverekli Zaza, annem ise Muşlu Kurmanctır” diye cevapladı. Bu cevabı duyan Siverekli arkadaşlar Güney'e tezahürat ve sevinç gösterilerinde bulundular.” (Bozçalı, 2006).

Daha önce, Doğu Mitinglerinin TİP'li ve TKDP'li Kürtler tarafından ortaklaşa düzenlendiğini belirtmiştik. Bu iş birliği, sadece örgütler arasında değil, farklı şehirlerden gelen katılımlarla da gerçekleşmişti. 1967'deki Dersim mitinginin organizasyonunu üstlenen Kemal Burkay, bu durumu şöyle anlatıyor:

“Derken miting günü gelip dayandı. Biz slogan ve pankartlarımızı hazırlamıştık. Benim yazıhane küçük bir atölye gibiydi. Sabah erkenden kalktık. Kent sakindi, meydan ve sokaklar bomboştu. Saat 9'da ilk Sivereklilerin otobüsü geldi. Gözünü budaktan sakınmaz Mustafa Düşünekli aralarında idi. Bu otobüs bir anda ortalığı canlandırdı. Arkasından Silvan. Diyarbakır ve Elazığ'dan otobüslerle arkadaşlar geldiler. Tuncelililer sağdan soldan sükün ettiler; kahve önleri canlandı. Miting saati geldiğinde yazıhane önünde afiş ve pankartlarımızı yükseltip bir konvoy halinde meydana yürüdük. Halk da bir anda meydana akın etti ve küçük Tunceli'ye göre beklenmedik bir kitle oluştu.” (Burkay, 2002, s. 204).

1960 ve 1970'lerin Kürt hareketi, çok katmanlı bir birlik portresi çiziyor. Sünni ve Alevi topluluklarını, Kürtçe ve Zazaca dillerini konuşanları ve yalnızca Türkçe konuşabilen Kürt kökenli insanları bir arada görebiliriz (Bruinessen, 2000, s. 78). Böyle bir çeşitliliği cumhuriyetin erken dönemlerindeki Kürt hareketlerinde görmek mümkün değildi. Bu evrim, şehirleşmenin de etkisiyle, Kürtlerin belirgin mikro kimlik alanlarından sıyrılarak, daha geniş bir kimlik ve dayanışma çerçevesine geçiş yaptıklarını gösteriyor.

Öte yandan, bu yıllar husumetlerle dolu bir dönemi temsil eder. TİP içerisindeki milliyetçi şehirli Kürtler, Kürt feodal sistemine meydan okuyorlardı. Bu, örneğin milliyetçi Hawar'cılarının benimsemediği bir yaklaşımdı. 1963 yılındaki yerel seçimler için, Diyarbakır'dan TİP'in belediye başkan adayı olan Tarık Ziya Ekinci, Kürt meselesine dair yaptığı radyo konuşmasında TİP adına şu açıklamalarda bulunmuştu:

“Doğulu kardeş, Doğu ancak derebeylik düzenini simgeleyen ağalık müessesesinin baskısından kurtularak, Doğulu kardeşlerimizin ekonomik ve siyasal bakımdan tam bir hürriyete kavuşmaları ile kalkınma yoluna girebilir. (...) Büyük Atatürk 'köylü efendimizdir' demişti. Topraksız köylüyü toprak sahibi yapmak istemişti. Fakat

ağalar bırakmadılar.” (Ekinci, 2010, s. 20). Ekinci, seçimi kazanamadı. Bruinessen (2013)’in deyişiyle, sosyalistler, Kürt köylülerini sınıf temelinde harekete geçirmeyi çabaladılar, ancak Kürtler, ağaların liderliğini takip etmeye devam ettiler (2013, s. 19).

Kürt milliyetçileri arasındaki fikir ayrılıklarına dair bir örnek, 1960’ların başlarında Musa Anter ve Kırmızıtoprak arasında yaşanan ideolojik tartışmada görülebilir. Bu yıllarda Musa Anter, Barış Dünyası dergisinde; Kırmızıtoprak ise Yön Dergisinde yazmaktaydı. Musa Anter durumu şöyle aktarıyor: “*YÖN’ün Ağustos sayısında Sait Kırmızıtoprak, beni ve tüm Barış Dünyası yazarlarını 'burjuvazi köpekliği' ile suçlayarak hakarete bulundu.*” (1991, s. 182). 1970’lerde ise birçok Kürt örgütü faaliyet gösteriyordu ve dominant bir örgüt bulunmuyordu, bu, husumetleri arttıran bir faktördü.¹³⁹ Bu dönemde yaşanan bölünmeler konusunda çarpıcı bir örnek, Sait Kırmızıtoprak (Dr. Şiwan) ile Said Elçi arasındaki rekabette görülebilir. Kırmızıtoprak sosyalist fikirleriyle tanınıyordu. T-KDP’nin (1970) lideri Kırmızıtoprak ve TKDP’nin (1965) lideri Said Elçi arasındaki rekabet, bir süre sonra şiddet içeren bir boyuta evrildi.

Dr. Sait Kırmızıtoprak, Türkiye’de yeni bir teşkilatın temellerini atmak istiyordu. Ancak, kendisine göre yolundaki en büyük engel TKDP idi. Daha önce, bu partinin kapatılması yönünde çağrıda bulunmuş ve yenilenmiş bir partinin kurulmasını önermişti, ancak bu öneri reddedilmişti. Her geçen gün, Sait Kırmızıtoprak ile Said Elçi arasındaki fikir ayrılıkları giderek derinleşiyordu. Kırmızıtoprak, Elçi’yi gericilik, tecrübesizlik ve kişisel çıkar peşinde koşmakla suçlarken, Elçi de karşılık olarak Kırmızıtoprak’ı CIA ajanı olmakla ve CIA-MİT iş birliği çerçevesinde Barzani’ye karşı Irak’a gönderilmekle itham ediyordu (Anter, 1991, s. 212). Her iki lider de iç rekabet sonucu, hayatlarını kaybetti.

Son olarak, bu başlık altında uluslararası/bölgesel fırsatlara kısaca değinmek gerekiyor. Irak’taki Barzani hareketi, Türkiye’deki Kürt milliyetçi hareketleri üzerinde önemli bir etki yaratmıştı. 1943’te, Mustafa Barzani, Irak hükümetine başkaldırdı, fakat bu isyan milli bir nitelik kazanamayıp, aşiretsel bir düzeyde kaldı. 1945’te yaşadığı yenilginin ardından İran’a geçiş yaptı ve 1946’da İran’daki Kürt Mahabad Cumhuriyeti’nin kurulmasına katkıda bulundu. Barzani, İran’dayken, Irak KDP’sinin

¹³⁹ Bu yıllardaki Kürt örgütleri “enflasyonuyla” ilgili Aydın ve Emrence’nin hazırladıkları bir şekil için bkz. (A. Aydın ve Emrence, 2015, s. 20).

kuruluşunu yönlendirdi ve 1946'da sürgündeyken partinin başkanı olarak seçildi. Barzani'nin Irak'a dönüş yapabilmesi için, 1958'de Abdülkerim Kasım'ın Irak'taki darbesi beklenmeliydi. Özgür subaylar 1958'de monarşiyi devirdi ve yeni başbakan Kasım, SSCB'de yaşayan Barzani'yi Irak'a davet etti. Barzani sürgünden dönerek Kasım'la iş birliği yaptı ve Musul'daki Arap isyanını bastırmada önemli bir rol oynadı. Kasım, hem komünistlerin hem de Kürtlerin desteğiyle iktidarda kalabiliyordu. Ancak, bir süre sonra KDP'nin artan gücünü kabullenemeyen Kasım, Kürtlerin özerklik taleplerini reddetti. KDP'ye yönelik baskılar artmaya başladı ve Kürt yayınları engellendi. 1961'de, Mustafa Barzani ile Abdülkerim Kasım yönetimindeki hükümet arasında savaş patlak verdi. Bu dönemde, peşmerge (fedai, ölümün önünde gidenler) adını alan düzenli bir savaş gücü ortaya çıktı. 1960'lar boyunca Irak hükümeti ile Barzani liderliğindeki güçler mücadele etti. Bu süreç, tam da Türkiye'de Kürtlerin yeni fırsatlara eriştiği 1960'lara denk gelmişti.

Barzani'nin yükselişi, Türkiye'deki Kürt toplumu üzerinde önemli etkiler yarattı ve devlet ile Kürt toplumu arasındaki ilişkilerin dönüşümüne zemin hazırlayan yeni paradigmalara ve motivasyon kaynaklarına öncülük etti. Bu hareket, sadece medya aracılığıyla değil, aynı zamanda Türkiye-Irak sınırının geçirgen yapısı sayesinde gerçekleşen birebir, gayri resmi iletişim yolları ile de sesini duyurdu. 1950'lerin sonlarına ve 1960'ların başlarına damgasını vuran bu süreç, Türkiye'deki Irak Kürt öğrencilerinin etkileşimleri ve Irak Kürt radyosunun aracılığı ile daha da geniş bir kitleye ulaştı (Aktaran: N. F. Watts, 2007, s. 10). Kemal Burkay, Irak'taki Barzani hareketinin bilinç anlamında kendisini etkilediğini şu sözlerle açıklıyordu: *"Bu konuda ilgimi çeken ilk önemli gelişme 14 Temmuz 1958'de patlak veren Irak devrimi ve onu izleyen olaylardı. Irak'ta ordu Haşimi krallığını ve Nuri Sait hükümetini devirmiş, cumhuriyet ilan etmişti. Cumhurbaşkanlığına Abdülkerim Kasım geldi. Bu değişimin ardından Irak Kürdistanı Demokrat Partisi'nin sürgündeki lideri Molla Mustafa Barzani, yakın çevresiyle birlikte Sovyetlerden Irak'a döndü ve coşkulu törenlerle, bir kahraman gibi karşılandı."* (Burkay, 2002, s. 109). Barzani hareketini Diyarbakır Silvan'dan "Kürdistan'ın Sesi" radyosu aracılığıyla takip eden Mehdi Zana, bu sürecin kendisini nasıl etkilediğini şöyle anlatıyordu: *"Kürdistan'ın Sesi Radyosu'nu periyodik olarak dinliyor, gelişimleri daha bir dikkatle izliyordum. Bu da bana tarifi imkansız bir mutluluk veriyordu. (...) Askerdeyken Berzani'nin savaşı başladı. Oradaki hareketin bir Kürt hareketi olması*

ilgimi daha bir çekmiş, bende Kürtlüğe doğru bir yöneliş olmuştu.” (Zana, 1991, ss. 28, 31).

1950'lerden 1970'lerin sonlarına dek uzanan zaman dilimini, politik fırsat yapıları açısından ele aldığımız bu bölümü şöyle özetleyebiliriz: Bu dönem, yeni anayasanın getirdiği kısmi özgürlükler sayesinde, Kürtlerin parlamento, sivil toplum ve protesto gibi yasal eylem repertuarlarıyla tanışmasına şahit oldu. 1960'larda devletin baskı politikalarında önceki yıllara göre bir azalma gözlemlense de, bu politikalar tamamen sona ermedi. Yine de, bir eylem biçimi olarak şiddet, bu dönemde kendisine yer bulamadı. 1970'lerde ise yasal alanın kapanması, Kürt mobilizasyonunu büyük ölçüde sınırladı. Öte yandan, bu dönemde, Kürt mobilizasyonunu şekillendiren ana faktörlerden biri, Kürt muhaliflerin ilk defa Türkiye soluyla kurduğu ittifaklar oldu. Bu ittifaklar, Kürt hareketini güçlendirdi ve gelecek nesillere yenilenmiş bir ittifak sistemi bıraktı. Ek olarak, Irak'taki Kürt hareketi, Türkiye'deki Kürt milliyetçilerini belirli açılardan etkiledi, fakat bu etkileşim Türkiye'deki ana Kürt hareketinin ilerleyen ideolojik yönelimini belirlemede önemli bir rol oynamadı. 1960 ve 70'lerde Kürt milliyetçileri tarafından oluşturulan mobilizasyon stratejileri ve ideolojik temeller, büyük oranda sosyalist paradigmalardan etkilenmişti.

4.2 1978-2018 Dönemi: Türkiye'de Politik Fırsatların Genişlemesi ve Çok Boyutlu Yeni Kürt Mobilizasyonu

4.2.1 Olaylar

1970'lerde, herhangi bir Kürt örgütünün Türk devletine daha yüksek volümlerle meydan okuyabileceğine dair belirtiler yok gibiydi. Ancak, bir istisna gerçekleşti. Urfa'nın Halfeti ilçesinde, Sünni Müslüman bir çiftçi ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelen Abdullah Öcalan, Türkiye'deki Kürt hareketinin neredeyse tek aktörü olarak ortaya çıkacaktı. Öcalan, 1969'da Ankara'da Tapu Kadastro Lisesi'ni bitirdi ve bir yıl boyunca Diyarbakır'da tapu memuru olarak çalıştı. 1971 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kaydoldu ve aynı yıl içinde Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi'ne geçiş yaptı. Aslında, Öcalan 1972'de bildiri dağıtmak suçundan Ankara Mamak Askeri

Cezaevi'nde 7 ay hapis yatması hariç, TİP, TKDP, DDKO veya başka bir Kürt örgütü içinde aktivist¹⁴⁰ ya da militan bir kariyere sahip değildi.

Öcalan ve öğrenci arkadaşları, doğu ve güneydoğuda silahlı bir isyan planını hayata geçirmek amacıyla Ankara'da bir dizi toplantı düzenlediler.¹⁴¹ 27 Kasım 1978'de Diyarbakır'ın Fis köyünde yapılan bir toplantıda, PKK (Partiya Karkerên Kurdistan)¹⁴² adını taşıyan bir örgüt kurdular. Bu kuruluş toplantısında hazır bulunan eski PKK yöneticisi Selahattin Çelik'in verdiği bilgiye göre; Abdullah Öcalan genel sekreter ve Cemil Bayık sekreter yardımcısı olarak atandı. Mehmet Hayri Durmuş, Şahin Dönmez ve Baki Karer örgütlenme komitesi üyeliğine, Mehmet Karasungur askeri sorumluluğa ve Mazlum Doğan basın-yayın sorumluluğuna seçildi (Çelik, 2000, s. 40,41).

Öcalan ve arkadaşları bağımsız bir Kürdistan hedefini ajandalarına koydular ve bundan daha azına razı olmayacaklarını ilan ettiler. 1978'de *"Kürdistan devriminin yolu"*¹⁴³ ismiyle yayınlanan PKK hareketinin kuruluş manifestosunda şöyle yazıyordu: *"Kürdistan Devriminin özelliklerinden ve hedeflerinden kaynaklanan Kürdistan Devriminin görevleri, Bağımsız ve Demokratik bir Kürdistan yaratmayı öngörür."* *"...bölgesel özerklik', 'federal birlik', 'dil ve kültür özerkliği' biçimindeki çözüm yolları gerici'dir ve günümüzde ulusların kendi kaderlerini tayin hakkının biricik doğru yorum tarzı olan "bağımsız devlet" tezine aykırıdır. Bağımsız devlet, günün şartlarında tek doğru, doğru olduğu için de devrimci bir tez olup, diğer tezler ve çözüm yolları devlet sınırlarına dokunmadığı için reformist, reformist olduğu için de gerici tezlerdir."* (Öcalan, 1993, ss. 121, 128).

¹⁴⁰ 1988 yılında Suriye'nin Bekaa Vadisi'nde Türk gazeteci Mehmet Ali Birand ile gerçekleştirdiği bir röportajda Öcalan şunları söylemişti: *"Arada bir Doğu mitinglerine katıldım. Ama bir militan gibi gitmezdim. Bu mitinglerin benim üzerimde, cılız dahi olsa bir etkisi oldu."* (Birand, 1992, s. 80).

¹⁴¹ Ankara'da 1975 yılında Dikmen'de gerçekleşen toplantıya dair Öcalan sonraki yıllarda şu değerlendirmeyi yapmıştı: *"10- 15 kişi toplandık. Bu toplantının önemi, hareketi bundan böyle Ankara'dan çıkıp yerinde (Güney Doğu'da) yürütme kararı alındı."* (Birand, 1992, s. 85). PKK'nin kuruluş sürecine dair kronolojik bir inceleme için bkz. (İmset, 1993, ss. 13-17).

¹⁴² PKK lideri Abdullah Öcalan'ın kaleme aldığı metinler, onunla gerçekleştirilmiş olan röportajlar ve PKK'nin resmî belgeleri, PKK hakkındaki önemli birincil bilgi kaynakları arasındadır. Yararlandığım bazı kaynaklar şunlardır: (Birand, 1992; "KCK Sözleşmesi", 2005; Öcalan, 1993, 1994, 2004, 2006; Öcalan ve Küçük, 1993).

¹⁴³ PKK hareketinin bu kuruluş manifestosu üç bölümden oluşmaktaydı: 1-Sınıflı toplum ve sömürgecilik tarihi, 2-Kürdistan toplumu, 3-Kürdistan devrimi (Bkz. Öcalan, A. (1993). *Kürdistan devriminin yolu (manifesto)* (6. bs.). Köln: Weşanên Serxwebûn.) PKK'nin 2000 öncesindeki manifesto, program ve tüzüklerine dair ayrıntılı bir çalışma için bkz. (N. A. Özcan, 1999).

PKK, 1970'lerin sonlarına doğru, rakip Kürt örgütlerle ve bazı Kürt aşiret reisleriyle çekişmeli bir dönem geçirdi (Bu konu tezin ilerleyen bölümlerinde tartışılacak). Öte yandan, Öcalan, Türkiye'deki askeri darbenin gerçekleşmesinden bir yıl önce, 1979'da, ani bir kararla Türkiye'yi terk etti. İlk olarak Suriye'ye geçen Öcalan, hemen ardından Suriye kontrolündeki Lübnan'da bulunan Bekaa Vadisi'ne gitti. Burada, Filistinli örgütleri, kamplarda PKK üyelerine eğitim vermeye ikna etti. Beyrut'ta gerçekleşen bir toplantıda, Suriye destekli Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi (FDKC) siyasi liderlerinden Ebu Leyla (Kays Abdülkerim), yıllar sonra Öcalan'la ilgili şunları söylemişti: *“Başka Türkiye Kürtleriyle de tanışmıştık ve çok da güvenilir görünmüyorlardı. Bu adamsa [Öcalan] ciddi görünüyordu, istediği, [askerî ya da mali] yardım değildi... yalnızca geleceğe yönelik olarak eğitilmek üzere... gönüllüler göndermek istiyordu.”*¹⁴⁴

1980 darbesiyle yönetimi ele geçiren generaller, Türkiye'deki örgütlere karşı sert bir mücadele yürüterek, birçok örgütün ya tamamen ortadan kalkmasına ya da yurt dışına kaçmak zorunda kalmalarına sebep oldular. Bu durum paradoksal bir sonuç yarattı. Darbenin gerçekleşmesi ve sonrasındaki süreç, PKK hareketinin rakiplerini etkisiz hale getirerek, partiyi Türkiye'nin doğusunda faaliyet gösteren tek örgüt konumuna getirdi. PKK liderleri, 1984 yılına kadar Türkiye hükümeti ile doğrudan çatışmalardan kaçındılar ve Lübnan'daki kamplarda militanlarının eğitimine devam ettiler. 15 Ağustos 1984 tarihinde ise Şemdinli (Hakkâri) ve Erüh'ta (Siirt) ilk silahlı eylemlerini gerçekleştirerek silahlı mücadeleyi resmen başlatmış oldular.¹⁴⁵

1990'lı yıllardan bu yana PKK liderliği veya etkisi altında gerçekleşen çekişmeli Kürt siyaseti; askeri çatışmalar, kitlesel mobilizasyonlar ve legal siyaset olmak üzere özellikle üç farklı eylem repertuarı biçiminde gerçekleşti. Askerî açıdan bakıldığında, örgütün gücünün zirvesi 1990'ların başları ve özellikle 1993¹⁴⁶ yılıydı. Yukarıdaki

¹⁴⁴ FDKC lideriyle yapılan bu görüşme Marcus tarafından gerçekleştirildi (Bkz. Marcus, 2009, s. 82).

¹⁴⁵ Bu tarihlerde Türk basını henüz PKK ismini duymamıştı. Milliyet gazetesi, 18 Ağustos 1984 tarihinde haberi *"Ayrılıkçılar, iki jandarma karakolu ile bir subay gazinosuna saldırdı"* şeklinde verdi (Bkz. 1984, 18 Ağustos). Milliyet.

¹⁴⁶ PKK tarafından tek yanlı olarak ilan edilen kısa süreli ateşkesin sona ermesinin ardından, 24 Mayıs 1993 ve Ekim 1993 tarihleri arasında yaşanan şiddetli olaylar, 1.600 kişinin yaşamını yitirmesine yol açtı. 1993 yılının sonbaharında ise, PKK hareketinin Türkiye'nin Doğu ve özellikle Güneydoğu bölgelerindeki etkisi o kadar artmıştı ki, örgüt bölgede kendi gizli yönetimini oluşturmaya başlamıştı (Kirişçi ve Winrow, 1997, s. 127).

tartışmayı hatırlarsak, Şeyh Said isyanını düzenleyen Azadi örgütünün, 1924'teki ilk isyan planında Irak sınırına yakın bir konumda yer alan Beytüşşebap yer alıyordu. Benzer bir şekilde, PKK tarafından gerçekleştirilen askeri eylemlerin en yoğun olduğu bölgeler, Irak sınırına yakın ve Botan olarak bilinen, Şırnak ve Hakkâri bölgeleriydi. PKK, 1990'lar boyunca gerilla savaşı yöntemini kullanarak askeri hedeflere saldırılar düzenledi, polis noktalarına saldırdı, köy korucularıyla çatışmalara girdi ve köy baskınları gerçekleştirdi. Türkiye'nin ulaşım altyapısına (özellikle karayolları ve demiryolları) ve iletişim hatlarına zarar verdi. Türkiye'nin ekonomik altyapısını sabote etmek amacıyla büyükşehirlerde ve turistik bölgelerde bombalı eylemler düzenledi. Aslında 1995'e gelindiğinde PKK askerî açıdan yenilmiş durumdaydı. Bu eylemler Öcalan'ın 1999 yılında yakalanmasına kadar daha az yoğun bir şekilde devam etti.

Öcalan'ın yakalanması örgütün askeri ve politik eylem repertuarlarını önemli ölçüde etkileyecekti. Öcalan cezaevindeyken Kürt sorununun çözümüne dair yeni formüller önermeye başlamıştı. Aslında Öcalan 1990'ların başından itibaren bağımsız bir Kürt devleti fikrinden ödün verebileceklerini ve özerk bir statüye razı olabileceklerini pek çok kez ifade etmişti.¹⁴⁷ Örneğin, Öcalan, 1989 ve 1992 yıllarında Bekaa Vadisi'nde kendisiyle iki kez görüşen Yalçın Küçük'e *“Benim... ulusal bağımsızlık... istemim yok. (...) “Devlet bağımsızlığı verilse de bu bizim amacımızı içermekten uzaktır.”* demişti (Öcalan ve Küçük, 1993, s. 187,189). Yanı sıra, Öcalan, 1993'te Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Süleyman Demirel'e gönderdiği bir mektupta bağımsızlıktan taviz verebileceğini ve Türkiye'nin üniter yapısını bozmayacak bir çözüme hazır olduğunu yazmıştı (Hürriyet Gazetesi, 14 Mart 1993). Fakat bu fikirler hiçbir zaman formüle edilmedi ve örgütün eylem repertuarlarında yapısal değişimlere neden olmadı. “Yeni Öcalan” ise daha sistematik öneriler getiriyordu. Öcalan, İmralı Adası'ndaki cezaevinde yazdığı ve 2004'te yayınlanan *“Bir Halkı Savunmak”* isimli kitabında *“demokratik konfederalizm”* fikrinin taslak halini oluşturdu. Öcalan şöyle yazmıştı:

“Halk olarak Kürtlerin klasik bir devlet kuramamalarını bir kayıp olarak görmek yerine bir şans olarak değerlendirmek, toplumsal özgürlükçüler açısından daha gerçekçidir. Devlet odaklı olup da [Yani devlet sahibi olup da] halklarını memnun

edebilen ne kadar toplumsal özgürlük değeri ve özgürlükçüler vardır? (...) Eskinin dar 'yurtseverlik ve enternasyonalizm' anlayışını aşan bir hümanizm ve doğa evren bakışını tüm yaklaşımlarımın temeline aldım. (...) Demokratik ve ekolojik toplum olarak kavramsallaştırmaya çalıştığım sistem anlayışımı, temel olarak devlet iktidarı dışında oluşturmayı teorik yaklaşımımın özü olarak koyuyorum.” (Öcalan, 2004, ss. 54, 55, 123).

Öcalan, 2006 yılında bu teorisini daha iyi bir şekilde formüle etti. Amerikalı sosyal teorisyen Murray Bookchin’in fikirlerinden esinlenen Öcalan, demokratik konfederalizmi bir yönetim ve toplumsal organizasyon modeli olarak öneriyordu. Bu modelde, devlet merkezli yönetim yerine yerel yönetimlerin özerkliği ve katılımcı demokrasi esas alınmıştı. Öcalan 2006’da şöyle yazmıştı: “*Kürdistan Demokratik Konfederalizmi’nde asıl karar yetkisi köy, mahalle, şehir meclis ve delegelerindir. Dolayısıyla halkın ve tabanın kararı geçerlidir.*” (Öcalan, 2006, s. 8)

Öcalan 1999 yılında militanlarını Türkiye’den çıkartarak silahlı mücadeleye son vereceğini ilan etti. Böylece, 1999-2004 arası dönem büyük ölçüde çatışmasız bir şekilde geçti. Ancak, PKK 2004 yılında silahlı mücadeleye yeniden başlama kararı aldı ve böylece çatışmalar 2005-2008 yılları boyunca yeniden canlandı. 2011 itibarıyla, 30 yıllık çatışmalar boyunca PKK üyesi, sivil halk ve kamu görevlileri (asker, polis ve köy korucusu) olmak üzere en az 40 bin insan hayatını kaybetmişti ve 3 milyon sivil yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmıştı.¹⁴⁸

2009 yılında hükümetin girişimiyle "demokratik açılım" politikasıyla Kürt sorununa çözüm arayışları başladı. 2013’te Türkiye’nin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından başlatılan “çözüm süreci”yle PKK ile doğrudan görüşmelere başlandı.¹⁴⁹ Bu süreç, Öcalan’ın avukatları ve Halkların Demokratik Partisi (HDP) milletvekilleriyle yapılan görüşmelerden oluşmaktaydı ve 2013 yılında Diyarbakır’daki Newruz

¹⁴⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 1995 yılında hazırlamış olduğu rapora göre, 1975 ile 1994 yılları arasında faili meçhul cinayetler sonucu hayatını kaybedenlerin sayısı 908’dir. Komisyonun yaptığı incelemelere göre, bu 908 cinayetin 316’sı 1992’de ve 314’ü ise 1993’te gerçekleşmişti. Öte yandan, bu cinayetlerin 259’u Diyarbakır’da, 125’i Batman’da ve 115’i Mardin’de işlenmiştir (Bkz. TBMM, 1995, ss. 28, 161, 162). 2013’te yayınlanan başka bir TBMM raporuna göre, PKK ile devlet arasındaki çekişmenin sonucu olarak, hayatını kaybedenlerin sayıları şu şekildedir: Kamu görevlisi (asker, polis ve kurucu) 7.918; sivil 1.633; faili meçhul 3.474; PKK üyesi 22.101 (Bkz. TBMM, 2013, ss. 60, 61, 63, 72).

¹⁴⁹ Hükümet 2014 yılında “Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun”u çıkartarak, bu sürece resmi bir kimlik kazandırdı.

kutlamalarında Öcalan'ın mektubunun¹⁵⁰ okunmasıyla hız kazandı. Türkiye’de Kürt sorunu ilk kez yoğun bir şekilde tartışılıyordu.

2015’e gelindiğinde barış süreci başarısızlıkla sonuçlanmıştı.¹⁵¹ Aynı yıl, PKK, şehirlerin kontrolünü ele geçirmeyi amaçlayan ve hendek olayları olarak bilinen eylem planını hayata geçirdi. Bu olaylar, 2015 yılında Sur, Cizre, Silopi, Nusaybin ve Yüksekova gibi bazı şehirlerde, PKK ile bağlantılı YDG-H (Yurtsever Devrimci Gençlik Hareketi) militanlarının, şehirlerde kontrol sağlamak amacıyla hendekler kazarak ve barikatlar kurarak yaşanan şiddetli şehir çatışmalarını ifade etmektedir. Bu olaylar, Türkiye'deki barış ve çözüm sürecinin fiilen sona erdiği bir dönemde meydana geldi. Hükümet 2016’ya kadar bu olayları büyük ölçüde bastırdı. 2017 yılından itibaren, devlet ile PKK arasındaki askeri çatışmaların yoğunluğu, belirli dönemlerde değişkenlik gösterse de, önemli ölçüde azalmıştır. 2016’dan sonra çatışmaların yapısı değişti ve daha dolaylı bir hale geldi. Bu süreçte hükümetin dikkati, Suriye'deki Kürt bölgelerine yöneldi.

PKK tarafından gerçekleştirilen askeri eylemlere dair tartışmaya bir ara verip, çekişmeli siyasetin diğer bir eylem repertuarı olan kitlesel mobilizasyonlara bakabiliriz. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki Kürt isyancıları (Koçgiri, Şeyh Said ve Ağrı isyanı) Kürt kitlelerini harekete geçiremediler. 1960’lardaki aktivist Kürtler ise bunu sınırlı bir ölçüde başarabildiler. PKK, Kürt kitlelerini harekete geçirebilen ilk Kürt örgütüydü. Özcan’ın ifade ettiği üzere, *“Örgüte göre mücadele silahlı halk ayaklanması biçiminde olmayacağına göre, yapılacak iş uzun süreli halk savaşında bölgesel ve yerel düzeyde halk ayaklanmalarını organize etmektir.”* (N. A. Özcan, 1999, s. 84). 1990’lı yıllarda ortaya çıkan ve 'serhildan' (isyan) olarak isimlendirilen sokak hareketleri, Filistinli taş atan eylemcilerden esinlenerek şekillenmişti. Bu eylemler 1992 ile 1994 yılları arasında

¹⁵⁰ Öcalan'ın mektubunun bir bölümünde şu ifadeler yer alıyordu: *“Binlerce yıllık bu büyük medeniyeti farklı ırklarla, dinlerle, mezheplerle kardeşçe ve dostça birlikte yaşayan, birlikte inşa eden Kürtler için Dicle ile Fırat, Sakarya ve Meriç'in kardeşidir. Ağrı ve Cudi Dağı, Kaçkar ve Erciyes'in dostudur. Halay ve delilo, horon ve zeybek'le hısum-akrabadır. (...) Artık silahlar sussun, fikirler ve siyasetler konuşsun noktasına geldik”* Mektubun tam metni için bkz. "Öcalan'ın 2013'teki mektubu" (2014, 18 Mart). Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com.tr/haber/ocalanin-2013teki-mektubu>

¹⁵¹ Aslında, sürecin beklenen seyrinde ilerlemediği 2013 yılında görülebiliyordu: Başbakan Recep Tayyip Erdoğan şunları söylüyordu: *“Siyasi kanadın beyanı farklı, dağdakilerin açıklamaları farklı. İyi polis - kötü polis gibi bir rol paylaşmışlar.”* Bkz. (“Erdoğan: Yol haritasına göre ilerleyeceğiz”, 6 Eylül 2013, BBC Türkçe). Öte yandan, KCK Eş Başkanı Cemil Bayık, 2013 Ağustos ayında şu ifadeleri kullanmıştı: *“Şimdi onlar (AKP hükümeti) çözüm değil savaş hazırlığı yapıyor, hem de büyük bir savaş hazırlığı, bunu biliyoruz.”* Bkz. (“Cemil Bayık: Süreç çöktüse gidiyor”, 27 Ağustos 2013, BBC Türkçe).

zirve noktayı gördü. 1992 yılında Cizre'deki Newroz kutlamalarında, resmi kaynaklara göre 57, görgü tanıklarının ifadelerine göre ise yaklaşık 100 sivil hayatını kaybetti.¹⁵²

Bu bakımdan, 1990'lardaki kitlesel Kürt mobilizasyonu, 1960'lardaki Doğu Mitingleri'nden önemli ölçüde ayrılıyordu. 1960'larda gerçekleşen eylemler "protesto" niteliğindeyken, 1990'lardakiler "isyan" olarak nitelendirilebilirdi. 1960'ların protestoları barışçıl bir karaktere sahipken, 1990'lardaki hareketler yoğun şiddet unsurlarını içeriyordu. Son olarak, 1960'lardaki protestolara katılım daha sınırlı düzeydeyken, 1990'lardaki protestolar yoğun bir katılımı barındırıyordu. Bununla birlikte, 1990'ların kitlesel gösterileri zaman içinde kademeli olarak azaldı. Ancak, farklı boyutlarda bugüne kadar devam etti. Türkiye'deki Roboski protestoları (2011-2012) ve Kobani eylemleri (2014) gibi örneklerde olduğu gibi, bu kitlesel mobilizasyonlar zaman zaman barışçıl, zaman zaman da şiddet içeren bir şekilde sürmüştür.

Kitlesel mobilizasyonların önemli bir formu Newroz'du. Aydın (2005)'ın da gösterdiği gibi, Kürtler Newroz'u sadece Kürt kimliğinin inşası için değil, hegemonik kültüre karşı bir karşı-hegemonya aracı olarak kullandılar (Bkz. D. Aydın, 2005). Sokak protestolarından farklı olarak, Newrozlar, katılımcı sayısının bazen bir milyona kadar çıktığı, yoğun katılımlı festivallerdi. Baharın habercisi olarak kabul edilen Newroz festivali, çekişmeli ya da barışçıl bir şekilde geçiyordu. Her iki durumda da, bir meydan okuma söz konusuydu.¹⁵³ 1991 Newroz kutlamalarında yaklaşık 30 kişi hayatını kaybetti, 1992'deki kutlamalarda ise 100 kişiye yakın insan öldü. 1993'te, PKK ateşkes çağrısı yaptı ve o yıl Newroz kutlamaları daha sakin bir atmosferde gerçekleşti. 1994 yılında da Öcalan'ın talimatıyla Newroz kutlamaları görece sakin geçti. 1999 yılına kadar olan Newroz kutlamaları sırasında, güvenlik güçleri ve Kürt milliyetçileri arasında gerginlikler yaşandıysa da 1990'ların başlarındaki gibi büyük çaplı değildi.

¹⁵² Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın 1993'teki raporuna göre, 1992'deki Newroz kutlamalarında, kadın ve çocukların da içinde olduğu toplam 94 kişi hayatını kaybetti. Bunlardan 3'ü güvenlik görevlisiydi. Cizre'deki olaylar, bazı grupların çatışmalarda hayatını kaybeden PKK militanlarının mezarlarını ziyaret etmek istemesi ve bu ziyaretin engellenmek istenmesi üzerine başlamıştı (TİHV, 1993, s. 21,22).

¹⁵³ Kürt partileri tarafından organize edilen rutin bir Newroz kutlaması, coşkulu bir ateş yakma ritüeliyle başlar. Geleneksel Kürt müziği eşliğinde halaylar çekilir. Konuşmacılar, devlete yönelik eleştirilerde bulunur ve Kürtlerin taleplerini dile getirirler. Bu konuşmalar dinleyiciler tarafından coşkulu alkışlarla desteklenir ve onaylanır. Sık sık tek bir ağızdan sloganlar atılır.

Öcalan'ın yakalanmasının ardından, 1999'daki ilk Newroz kutlamaları gerilimli bir şekilde geçti ve 9 bine yakın kişi göz altına alındı.¹⁵⁴ 2000 yılında, Newroz kutlamaları kısmen serbest bırakıldı. 2001'de Diyarbakır'da yapılan Newroz kutlamalarına 500 binden fazla kişi katıldı. 2002 ve 2003 Newroz'larında, Türkiye'nin sevilen ses sanatçıları Sezen Aksu (2002'de) ve Teoman (2003'te) Diyarbakır'da sahne aldılar. 2000'li yıllar boyunca, yasaklamalar dolaylı yollarla devam etse de, 1990'lı yıllarla karşılaştırıldığında şiddet olayları daha azdı. Barış sürecinin damga vurduğu 2013 Newrozunda Diyarbakır'da Öcalan'ın mektubu okundu. Barış sürecinin artık bittiği 2016 Newroz'unda ise kutlamalar sönük geçti.¹⁵⁵

Legal Kürt siyasi partileri, PKK eksenindeki Kürt hareketinin başka bir eylem repertuarının öncülüğünü üstleneceklerdi. 1989'da Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) tarafından ihraç¹⁵⁶ edilen bazı Kürt milletvekilleri, 1990'da Halkın Emek Partisi (HEP) adını verdikleri ilk legal Kürt partisini kurdular. 1991 seçimlerinde, HEP-SHP ittifakı sayesinde SHP listelerinden seçilen 22 Kürt vekil meclise girdi. Watts'ın da belirttiği gibi, Kürtler Türk siyasi sisteminde bir Kürt siyasi "ev"ini inşa etmişlerdi (N. F. Watts, 1999, s. 632). Legal Kürt partileri Anayasa Mahkemesi tarafından defalarca kapatıldılar ve her defasında yeni bir isimle yeniden kuruldular (Okuma sürecini zorlaştırmamak adına, bu partileri genellikle isimleriyle değil, "Kürt partileri", "Kürt partisi", "Kurdî partiler" gibi genel terimlerle anacağım). 1990'lardaki Kürt partileri 1960'lardaki TİP'in içinde yer alan Kürt politikacıların aksine, yüksek risk içeren eylem modellerine başvurdular. 1990'lar boyunca, bu partilerin 100'den fazla üyesi öldürüldü.¹⁵⁷ Buna rağmen, geniş katılımlı mitingler düzenlediler. Mecliste, Türkçe yemin metnine Kürtçe cümleler ekleyerek okuma teşebbüsünde bulundular. Kürt meselesi ile ilgili yasa teklifleri sundular. Parti şubelerini, Kürt hareketinin merkezlerine dönüştürdüler. %10'luk seçim barajını

¹⁵⁴ Türkiye İnsan Hakları Vakfı tarafından yapılan açıklamaya göre, Türkiye genelinde 1999'daki Newroz olaylarında 8,174 kişi gözaltına alındı (Bkz. TİHV, 2002, s. 226).

¹⁵⁵ Newroz kutlamaları Barış Süreci boyunca yoğun bir katılımı gerçekleştirmişti. Ancak, barış sürecinin sona ermesinden sonraki Newroz kutlamalarında bu katılım eskisi gibi değildi. 2016 yılında Diyarbakır'da düzenlenen Newroz kutlamalarına katılan bir kişi BBC muhabirine bunu şu şekilde ifade etmişti: *"İnsanlar patlamalardan korkuyor. Dürüst olayım ben de çok korktum ama yine de gelmek istedim..."* Bkz. ("Diyarbakır'da Nevruz'a katılım geçmişe kıyasla az", 21 Mart 2016, BBC Türkçe).

¹⁵⁶ Bu ihracın gerekçesi, SHP içindeki 7 Kürt vekilin, Paris'te Freedom Foundation ile Kürt Enstitüsü'nün ortak düzenlediği bir konferansa katılmış olmalarıydı.

¹⁵⁷ Üst düzey parti yöneticileri de hedef alınıyordu. Örneğin, 1991 yılında, kendilerini polis olarak tanıtan kişiler tarafından evinden çıkarılan HEP Diyarbakır İl Başkanı Vedat Aydın, işkence görmüş bir şekilde Elâzığ'da ölü olarak bulunmuştu.

aşamadılar, fakat Diyarbakır gibi bazı şehirlerde yaklaşık %50 oy oranını yakaladılar.¹⁵⁸ Kürt haklarını çeşitli uluslararası platformlarda savundular. Özetle, Watts'ın ifadeleriyle söylersek, konvansiyonel siyaset çerçevesini “yüksek ses sistemlerine” dönüştürerek, Türk devlet kuramlarının güvenlik, kimlik ve temsiliyet anlatılarına meydan okudular (N. F. Watts, 2014, s. 39).

2000'li yıllarda Kürt partileri parlamentoya girmenin yeni yollarını keşfettiler. 2007'de seçime bağımsız adaylar olarak girip 22 milletvekili çıkarabildiler. 2011 seçimlerinde bu sayı 31'e çıktı. Yine de, bu iki seçimde de doğu ve güneydoğudaki en büyük rakipleri olan AK Parti'nin gerisinde yer aldılar. Öte yandan, Kürt partileri, 2011'de sivil cuma namazlarına öncülük edip sivil itaatsizlik eylemlerinde bulundular. Yanı sıra, barış sürecinde Türk hükümeti ile PKK arasında bir iletişim köprüsü işlevi gördüler. Aslında, Türkiye'deki legal Kürt parti başkanları, Öcalan liderliği karşısında gölgede kalıyorlardı. Kürt partileri lider odaklı olmaktan ziyade, kurumsal bir yapıya sahiptiler. Bu gelenek kısmen 2010'da değişti. Söylem yeteneği ve iletişim becerileri güçlü olan Selahattin Demirtaş, partinin genel başkanı olarak seçildi. Kurdî partilerden HDP, Demirtaş başkanlığında Haziran 2015 seçimlerine parti olarak katıldı ve ilk kez ulusal seçim barajını geçerek %13,1 oy oranı ile 80 milletvekili çıkarabildi. AK Parti, ilk kez tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğu kaybetti. Kürt partileri, giderek ana akım Türk siyasetinde belirleyici bir rol oynayabilecek bir konum kazanıyordu.

Kürt partilerinin çekişmeli siyasetteki rolleri, sadece parlamentoya sınırlı değildi. Kürt yanlısı partiler, 1999'dan itibaren belediye olanaklarını kullanarak festival, tiyatro, kültür-sanat etkinlikleri ve konferanslar yoluyla Kürtçeyi ve Kürt kültürünü kamusal alanda görünür kılmaya çalıştılar. Bu belediyeler 2000'lerden sonra sembolik bazı eylem biçimlerini denediler. Belediye binalarının tabelalarını Kürtçe yazdılar. Köy ve sokak isimlerine Kürtçe isimler verdiler. "Çok dilli belediyecilik" anlayışını 2007 yılında Diyarbakır Sur Belediyesi'nin öncülüğünde benimseyen Kürt belediyeleri, hizmetlerini Türkçe'nin yanı sıra Kürtçe dilinde de sunmaya başladılar. Ne var ki, barış sürecinin sona ermesinin ardından yeni bir döneme girildi. Kürt belediye başkanları, 2016

¹⁵⁸ 1995 genel seçimlerine HADEP ismiyle katılan Kürt milliyetçileri, Diyarbakır'da %46,45 oy aydı. Bkz. TBMM. 1995 yılı genel seçimlerinde Diyarbakır seçim bölgesinde partilerin aldıkları oy ve oranları. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1995&p_il_kodu=21

yılında kayyum atamaları ile görevlerinden alınmaya başlandılar. 2020 yılına gelindiğinde, altı belediye başkanı hariç, tüm başkanlar görevlerinden uzaklaştırılmıştı.

4.2.2 1978-2018 Arası: Türkiye'de Kurumsal Politik Sistemin Dalgalı Olanakları

1970'li yıllarda ilginç bir şekilde çok sayıda yasa dışı Kürt örgütünün kurulduğu ya da mevcut örgütlerin faaliyetlerini sürdürdüğü bir dönem oldu.¹⁵⁹ Bu örgütler arasında öne çıkanlar; Kemal Burkay'ın kurduğu Kürdistan Sosyalist Partisi (PSK), DDKO'ların kapatılmasının ardından kurulan Devrimci Doğu Kültür Dernekleri (DDKD), Kawa ve Rizgarî'ydi. 1980 darbesi, Türkiye'deki Kürt hareketinin yönünü belirgin bir şekilde değiştirdi. Darbenin ardından pek çok Kürt örgütü faaliyetlerini yer altına taşımak, ülkeden kaçmak veya tamamen durdurmak zorunda kaldılar. 1982'de kabul edilen yeni anayasa, ifade, basın, yayın, toplanma ve dernek kurma gibi alanlarda büyük kısıtlamalar getirdi. Anayasaya, *"Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek..."* (14.madde) ifadelerini içeren bir madde eklendi. Bu hüküm, yargı organlarının, Kürt milliyetçilerinin çeşitli faaliyetlerini -toplantılar, mitingler, parti faaliyetleri, yayınlar vb.- suç olarak değerlendirmelerinin önünü açtı. Kürtçenin kullanımı anayasal düzeyde ilk kez yasaklandı ve bu dilde propaganda yapmak, suç kapsamına alındı. Yanı sıra, %10'luk seçim barajı uygulamaya kondu. Bu yüksek baraj, daha küçük ve yerel partilerin meclise girmesini zorlaştırdı. Bu yeni politik kısıtlamalar, Kürt milliyetçilerinin yayın faaliyetlerini durdurdu, toplumsal hareketlerini sınırladı ve meclis kanalıyla çekişmeye dahil olma şanslarını tamamen ortadan kaldırdı. PKK, politik sistemin olanaklarının önemli ölçüde kısıtlandığı 1980'lerde büyüdü.

1980'lerin sonlarına doğru yeni fırsatlar belirmeye başladı. Bazı siyasi yasaklar 1987'de kaldırıldı. Erdal İnönü'nün genel başkan olduğu SHP, aynı yıl gerçekleşen genel seçimlerde 99 milletvekili ile parlamentoya girdi. Parlamenteoya giren bu kişiler arasında

¹⁵⁹ 1970'lerde Kürt örgütlerinin sayısal artışına dair Aydın ve Emrence'nin (2015) hazırladıkları bir şekil için bkz. (A. Aydın ve Emrence, 2015, s. 20).

Kürt milliyetçileri de vardı.¹⁶⁰ 1982 darbesinin ardından, SHP, Kürt milliyetçileri için bir nefes alma noktası oldu. Yine de, 1960'larda TİP desteğiyle politik sistemin sınırlarını zorlayan önceki Kürt milliyetçilerinin aksine, yeni dönem Kürt milliyetçileri, risk almayıp, bir Kürt partisi kuracaklardı. SHP, parlamentodaki en liberal düşünceye sahip parti olmasına rağmen, onun da sınırları vardı. Nitekim, SHP'li 7 Kürt milletvekili, Paris'te Freedom Foundation ve Kürt Enstitüsü tarafından düzenlenen bir konferansa izin almadan katılıkları için ihraç edildiler. Böylece, ilk legal Kürt siyasi partisi olan Halkın Emek Partisi (HEP) 1990'da kurulmuş oldu.

1991 genel seçimlerinde gerçekleşen HEP-SHP iş birliği, HEP'ten 22 Kürt milletvekilinin meclise girmesini sağladı. %10'luk seçim barajı engeli böylece aşılmış oldu. 1990'lardaki Kürt siyasetçileri 1960'lardakilerden farklı olarak "militan" bir tavır sergilediler. Kürt milliyetçilerinin parlamento deneyimi çekişmeli geçti. HEP-SHP listesinden seçilen Leyla Zana, 1991'deki parlamento yemin töreninde, Kürt milliyetçiliğinin simge renkleri olan sarı, kırmızı ve yeşil bir saç bandı takarak kürsüye çıktı. Yemin metnini okuduktan sonra, *"Bu yemini Türklerin ve Kürtlerin kardeşliği için ediyorum"*¹⁶¹ şeklinde Kürtçe bir ekleme yaptı. Mecliste tansiyon yükseldi.

Kürt milliyetçilerinin sistemin olanaklarına erişimleri devleti rahatsız etmişti. Ancak, Kürt parlamenterler 1991'den 1994'te dek milletvekili dokunulmazlığından faydalanabildiler. HEP, 1993'te Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı. Milletvekilleri yeni kurulan DEP'e geçtiler. 1994'te ise hem DEP kapatıldı hem de meclisteki vekillerin dokunulmazlıkları kaldırıldı. Pek çok DEP'li milletvekili yargılandı ve hüküm giydi. Politik sistem bir kez daha kapanmış gibiydi.

Kürt milliyetçileri 2007'e dek parlamentoya bir daha giremediler. Ancak, 1990'ların Kürt siyasetçileri 1960'lardakilerden farklı olarak sistemin olanaklarını kesintisiz bir şekilde test etmeye devam ettiler. 1994'te HADEP kuruldu. Kürt partileri aynı yıl gerçekleşen yerel seçimlere katılmayıp protesto ettiler. 1995'te ise, HADEP adıyla ilk kez parti olarak genel seçimlere katıldılar. Ortalama %4 oy alarak seçim barajını

¹⁶⁰ SHP'den parlamentoya giren bu kişiler arasında, uzun yıllar boyunca Kürt partilerinde siyaset yapmaya devam edecek olan Ahmet Türk de yer alıyordu.

¹⁶¹ Söz konusu yemin töreninin video görüntüleri için bkz. Meclis'te Kürtçe Yemin Krizi. (1991). 32.Gün Arşivi. <https://www.youtube.com/watch?v=uGY99RAQ1ns>

geçmeyi başaramadılar. Buna rağmen, Bozarslan'ın (1996) deyişiyle, 1960'lardan bu yana Kürt milliyetçiliğinin ana kaleleri olan Mardin, Şırnak ve Diyarbakır illerini kapsayan Kürt "mikro uzayı"nda yeni bir canlanma belirtisi gösterdiler. Parti, Diyarbakır'da %46,7, Mardin'de %22, Şırnak ve Siirt'te %26, Van'da %27,7, Batman'da %37,4 ve Hakkâri'de %54,3 oy aldı (1996, s. 18).

Aslında, Türkiye'nin anayasası, Suriye'dekinden farklı olarak, siyasi partilerin kurulmasının önünde bir engel değildi. Politik sisteme erişimdeki en büyük engel genellikle yargı olmuştur. Anayasa Mahkemesi, Kürt partilerini birçok kez kapatma kararı aldı. Bu kapatmalara dair şöyle bir liste verebiliriz:

Parti	Kurulma Tarihi	Kapatılma Tarihi
HEP	1990	1993
ÖZDEP	1992	1993
DEP	1993	1994
HADEP	1994	2003
DEHAP	1997	2005
DTP	2005	2009
BDP	2008	2014
HDP	2012	Dava açıldı, kapatılabilir
Yeşil Sol Parti	2012	-
DBP	2014	-

Tablo 1: 1990'lardan itibaren Türkiye'deki Kürt partilerinin bir listesi

Bu listeye göz attığımızda, Türkiye'deki Kürt siyasi hareketinin son otuz yıllık evrimine dair çıkarılabilecek birkaç önemli nokta vardır. Tablo, Kürt siyasi hareketinin sürekli bir dönüşüm ve yeniden doğuş sürecinde olduğunu göstermektedir. Kapatılan her parti, yeni bir parti şeklinde kendini yeniden icat etti ve süreci devam ettirdi. Bu durum, Türkiye'nin hukuki yapısının bu tür bir yeniden yapılanma stratejisine imkân sağladığını göstermektedir. Öte yandan, Kürt partilerine yönelik kapatmaların 1990'larda yoğunlaştığını görüyoruz. Bu trend, 2000'li yıllarda bir miktar azalsa da devam etti. Ancak, 2014'ten bu yana herhangi bir parti kapatılmadı. Bununla birlikte, HDP

hakkındaki devam eden yargı süreci, Kürt siyasi hareketinin belirsizliğine ve dolayısıyla politik sistemin açık/kapalı olma durumunun istikrarsızlığına işaret ediyor.

2000'li yıllardan itibaren, Kürtlerin politik sisteme erişiminde fırsatlar ve kısıtlamaların iç içe geçtiği çoklu bir yapı oluştu. 2000'li yıllar boyunca bir dizi reform gerçekleştirildi. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) üyelik süreci, ülkenin demokratikleşme adımlarında önemli bir etken oldu. 2005 yılında tam üyelik müzakerelerinin başlaması bu süreci hızlandırdı. Kopenhag kriterleri olarak adlandırılan süreç, bir dizi politik ve hukuki koşulun yerine getirilmesini gerektiriyordu. Bu kriterler demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıkların korunması gibi temel noktaları içeriyordu.¹⁶² 2009'da Türkiye'deki ilk resmi Kürtçe televizyon kanalı olan TRT 6 yayına başladı. Hükümet aynı yıl Kürtçenin okullarda seçmeli ders olarak okutulmasına izin veren bir reformu kabul etti. Benzer şekilde, üniversitelerde Kürdoloji bölümlerinin kurulmasına başlandı. Fakat Kürt partilerinin temsilini kolaylaştıracak adımlar aynı hızla ilerlemedi. Aslında, hükümet 2010 yılında parti kapatmayı zorlaştıran bir anayasa değişikliği yaptı. Fakat bu, yine de Kürt partilerinin kapatılmasının önüne geçemedi. Ve ayrıca, seçim barajı ancak 2022'de %7'ye düşürüldü.

2000'li yıllarda politik sisteme ulaşımın doğası, radikalleşmeyi de tetikliyordu. PKK, AK Partinin benimsediği orantılı Kürt politikası karşısında önemli bir rekabetle mücadele etmek zorunda kaldı. AK Parti, PKK ile yakın ilişkileri bulunan Kürt DTP'ye karşı 2004'teki yerel ve 2007'deki genel seçimlerde başarı sağladı. AK Partinin Kürt seçmenden destek kazanabilmesi, PKK hareketinin Türkiye'deki Kürt vatandaşların gerçek temsilcisi olduğu iddiasını zayıflattı. Böylece, PKK politik atmosferi radikalleştirmeye ve AK Parti'nin reform girişimlerini baltalamaya yönelik kuvvetli bir motivasyona sahip oldu (Tezcür, 2010, s. 776). Öte yandan, Kürt milliyetçileri, 2000'lerin ikinci yarısında parlamentoya girmenin bir yolunu keşfettiler. Seçim sistemi, adayların bağımsız olarak meclise girmelerine olanak tanıyordu. Kürt milliyetçileri bu olanağı 2007 seçimlerinde kullandılar. Ayrıca, 2000'lerden itibaren Kürt milliyetçileri, ülke genelinde seçim barajının olmadığı yerel seçimlerde başarılar elde ettiler. Öyle ki, Tezcür'ün (2010) belirttiği gibi, 2009 yerel seçimlerinde AK Parti'nin Doğu ve Güneydoğu'daki önemli

¹⁶² AB'ye aday ülkelerin karşılamaları gereken Kopenhag Kriterlerine dair bir çalışma için bkz. (Hillion, 2014).

sayıda belediyeyi Kürt partisi DTP'ye kaptırması, Kürt milliyetçi hareketine güven kazandırdı ve taktiksel bir ılımlılığa yol açtı. Bu başarı, 2009'da PKK tarafından alınan ateşkes kararında önemli bir etken oldu (2010, ss. 784, 785). Bununla birlikte, 2013-2015 yılları arasında devam eden barış sürecinde, Kürt partileri üzerindeki yargısal baskı hafifledi. HDP 2015 genel seçimlerinde %13 oy almayı başardı.

Ancak, tek başına politik sistemin formal imkanlarının yetersiz olduğu ve hükümetin Kürt partilerine yönelik tutumunun da belirleyici olduğu sonradan anlaşılacaktı. Barış sürecinin 2015'te başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, politik sisteme erişimde yeni bir aşamaya geçildi. Sistemin formal olanakları azalmadıysa da etkisi sınırlandı. Diğer bir deyişle, Kriesi ile Koopmans (1995/2002)'ın kavramsallaştırdıkları “baskın stratejiler” daha önemli hâle gelmeye başladı. 2015-2022 yılları arasında çok sayıda milletvekilinin dokunulmazlıkları kaldırıldı, hemen hemen tüm belediye başkanlarına kayyum atandı ve HDP genel başkanı Selahattin Demirtaş dahil olmak üzere parti yöneticilerine yönelik bir tutuklama dalgası başladı. Ancak, Kürt milliyetçileri her yeni seçimde politik sisteme yeniden dahil oldular. Ancak kısa bir süre sonra tekrar uzaklaştırıldılar. Bu durum, kendisini tekrar eden bir döngüye dönüştü.

Bu başlıktaki verilerin ana hatlarına göz attığımızda şunları görebiliriz: 1980'lerdeki kısıtlayıcı politik atmosfer, PKK hareketinin doğuşuyla çakışıyordu. Bu zaman zarfında tamamen kapalı olan politik sistem, 1990'larla birlikte aşamalı olarak daha açık bir yapıya kavuşmaya başladı. 2000 ve 2010'lu yıllarda, Kürt muhalif gruplar parlamento ve yerel yönetimlerde daha belirgin bir rol üstlenmeye başladılar. Türkiye'deki Kürt topluluğu, sistemin sunduğu olanaklarla Ortadoğu'daki pek az ülkede mümkün olan bir şekilde mevcut düzene meydan okudu. Ancak, Kürtlerin sistem içindeki politik olanaklara erişimi her daim kısıtlayıcı ve engelleyici olmuştur. Tüm bu değişkenlerin mobilizasyon açısından ne anlama geldiğini, tezin sonuç bölümünde bir kez daha değerlendireceğiz.

4.2.3 1980'lerden Günümüze Baskı Dinamiklerindeki Değişimler ve Devamlılıklar

1980 yılında ordu bir kez daha askeri darbe gerçekleştirdi. Bu darbenin 1980'lerin Kürt milliyetçileri üzerinde oluşturduğu baskı seviyesi, 1930'lar ve 40'larla kıyaslanabilir düzeydeydi. Askerlerin hazırladığı 1982 Anayasası, hak ve özgürlükler konusunda, önceki tüm anayasaları geride bırakan bir kısıtlama getirdi. Anayasaya eklenen “*Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz*” hükmü, Kürtçe üzerindeki baskılara temel oluşturdu. 1983 yılında çıkarılan 2932 sayılı kanun ile Kürtçe resmi olarak yasaklandı. Bu kanunda Kürt ve Kürtçe tabirlerini kullanmadan, Kürtçeyi yasaklamak için şöyle bir madde hazırlandı: “*Türk Devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin birinci resmî dilleri dışındaki herhangi bir dille düşüncelerin açıklanması, yayılması ve yayınlanması yasaktır.*”¹⁶³ Baskının yüksek olduğu bu yıllarda PKK ilk eylemlerini gerçekleştirdi ve örgüt büyümeye devam etti. PKK, Ekim 1986’da 3. kongresini gerçekleştirdi ve eyalet sistemine geçip gerilla birliklerini büyüttü. Kongrede yargı, ceza, vergi ve mecburi askerlik ile ilgili kararlar da alındı. Bu dönemde PKK, Mahsum Korkmaz Akademisi adında ilk askeri-siyasi akademisini kurdu (Bkz. Çelik, 2000, s. 135).

Ancak, baskı ve bastırma eğiliminin pik seviyeye ulaşması 1980’lerde değil 1990’larda gerçekleşti. Bu yıllar hem PKK hem de devletin şiddet repertuarlarını, en yıkıcı boyutlara taşıdığı dönem oldu. Bu dönemin baskı dinamiklerini anlamak için tartışmayı askeri, polisiye, yargısal ve medya gibi farklı kategoriler altında sürdürmemiz gerekiyor.

Devlet, isyancı şiddeti kontrol altına alabilmek için Güneydoğu Anadolu’da özel bir idari bölge (Olağanüstü Hal Bölgesi, OHAL, 1987-2002) oluşturma kararı aldı. Türk iç savaşında, örgütsel politikalar, çatışanların toprak kontrol yetenekleri açısından kritik öneme sahipti. Devlet, bu etnik mücadeleyi mekânsal perspektiften değerlendirdi ve buna göre eyleme geçti. Tarihsel anıları kullanarak, Kürt isyanını sınırlamak adına oluşturulan özel idari bölge dışında, isyancıları tecrit etmek için il sınırlarını yeniden düzenledi.

¹⁶³ İlgili kanun için bkz. Türkçeden başka dillerle yapılacak yayınlar hakkında kanun (TBMM Kabul tarihi: 19 Ekim 1983), Resmi Gazete, Sayı 18199, 22 Ekim 1983.

Yönetimsel uygulamalarla, birçok bölgeyi yıllarca olağanüstü hal rejiminin kapsamı içerisine aldı ve güvenlik hedeflerini gerçekleştirmek için yeni yönetimsel birimler kurdu. Bu yönetimsel düzenlemeler, yaygın bir devlet pratiği haline geldi (A. Aydın ve Emrence, 2015, ss. 5, 10).

Bu yıllarda, yöneticilerin ilk defa inisiyatif aldıkları "baskın stratejiler" (Kriesi ve Koopmans, 2002) görülmeye başlandı. Dönemin cumhurbaşkanı Özal, Kürtçe yasakları tamamen ortadan kaldıracak somut adımlar atmamış olsa da, Kürtçeyi fiili olarak yasaklayan 2932 sayılı yasayı kaldırdı. 1991 ve 1992’de Irak’taki Kürt liderler Mesut Barzani ve Celal Talabani ile görüşmeler gerçekleştirdi. Yanı sıra, Türkiye’de Kürtçe TV ve Radyo gibi konuların tartışılmasını önerdi. Ancak bu çabalar somut adımlara dönüşmedi. Ayrıca, Özal’dan Demirel’e 17 Nisan 1993 tarihinde gönderilen bir not/mektup, Güneydoğu’da geniş bir plan hazırlığına işaret ediyordu:

“En sorunlu kuşaktan başlayarak, dağlık bölgedeki köyler ve mezralar kademeli olarak boşaltılmalıdır. Sayıları 150,000 ile 200,000’i geçmeyen PKK destekçisi grubun dikkatli bir planlama ile ülkenin batısında yeniden iskan edilmesiyle PKK’nın lojistik desteği kesilmiş ve bu insanların hayat standartı yükseltilmiş olacaktır. Bu gruba iş bulmada öncelik tanınmalıdır.” (KHRP, 2002, ss. 7, 8).

Sonuç olarak, PKK devlet tarafından muhatap alınmadı. Öcalan, 1994’te *“Bir muhatap arıyorum”* isimli kitabında muhatap alınmamış olmalarını şu şekilde ifade etmişti: *“Aslında bizim muhatap olup olmayacağımız değil, Türkiye’de muhatap bulamama gibi bir sorun vardır.”* (Öcalan, 1994, s. 8). 1996’ya gelindiğinde, Bozarslan’ın (1996) da belirttiği gibi, siyasetçiler, politik bir çözümü benimseme konusunda cesaret gösteremediler (1996, s. 17).

Devlet, köy boşaltmaları, PKK hareketini bastırmak için bir yöntem ve çözüm olarak düşünüyordu (Bkz. Jongerden, 2007). PKK ise stratejik bir hamle olarak birçok izole köye militanlar için yaşam kaynakları sağlamayı dayattı. Bu tür köyler, PKK ve siviller arasındaki ayrımı belirlemede zorlanan güvenlik güçlerinin düzenli tacizlerine maruz kaldılar. Bu durum, köylülerin sıklıkla karşılaştığı karmaşık bir durum yarattı ve bir köy muhtarının deyimiyle, onları *“gündüz askerin kölesi, gece PKK’nın kölesi”*

yapmıştı. Birçok köylü bu durumdan kaçmak için kent merkezlerine göç etmeyi seçtiler (Kirişçi ve Winrow, 1997, s. 131).

Devletin, PKK hareketine olan desteği azaltmayı hedefleyen şiddet kullanımı, ters bir etki yarattı. Tezcür (2016)'ün çalışmasında da gösterdiği gibi, 1990'dan itibaren örgüte katılan birçok kişi, daha önceden katılmış aile bireylerine sahipti. PKK üyesi ailelere yönelik güvenlik güçlerinin uyguladığı baskılar, aynı aileden birden fazla kişinin bu örgüte katılmasına sebep oldu. Birçok köylü, keyfi infazlar, köy boşaltmaları, ev aramaları ve aile bireylerine yönelik tacizler gibi karşı-güç mücadelesine tepki olarak isyancıların saflarına katıldı (Tezcür, 2016, ss. 256, 258, 259). Tezcür'ün görüşmeler yaptığı aile bireylerinden biri, bu katılımı şöyle ifade etmişti: *"Sivil kıyafetli adamlar evimizden oğlumu alıp onu vurdular. O zamana dek ailemizden kimse dağlara gitmemişti. Kızım, iki ay sonra isyancılara katıldı."* Bir diğer aile üyesi ise durumu, şu şekilde aktarmıştı *"Çocuklarının gözü önünde babalarını dövdüler. Sadece ortaokul öğrencisi olan kızım, böyle uygulamalara karşı tepki gösterdi ve gerillalara katıldı"* (2016, ss. 258, 259).¹⁶⁴

Askeri önlemlerin yanı sıra, polisiye ve paramiliter baskı yöntemlerinin uygulandığı bir dönem yaşandı. Resmi bir belge ya da yasa ile varlığı kabul edilmiş olmasa da, JİTEM (Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele) ismi altında faaliyet gösteren bir yapılanma ve bununla birlikte korucular ile Hizbullah gibi paramiliter gruplar, 1990'lı yıllar boyunca PKK ile mücadele kapsamında, bir dizi tartışmalı olay ve insan hakkı ihlalleri gerçekleştirdiler. Bu olaylar arasında faili meçhul cinayetler, işkence, zorla kaybedilme ve çatışma dışı öldürmeler bulunmaktadır. Bu yıllardaki bazı cinayetler arasında, HEP'in Diyarbakır il başkanı Vedat Aydın, DEP Milletvekili Mehmet Sincar ve Kürt milliyetçiliğinin 1940'lardan itibaren öncü isimlerinden Musa Anter de yer almaktaydı. TBMM tarafından 1995 yılında hazırlanan bir rapora göre, 1975 ile 1994 yılları arasında gerçekleşen ve çoğunlukla 1990'ların başında yaşanan faili meçhul cinayetler sonucunda hayatını kaybeden kişi sayısı 908'dir (Bkz. TBMM, 1995, ss. 28, 161, 162). Öte yandan, köy kuruculuğu, Hamidiye alaylarına benzer şekilde, sadece kırsal

¹⁶⁴ 1990'lı yıllarda yaşanan devlet şiddetinin, devletten duyulan korkunun ve geçmişte yaşanan acı deneyimlerin toplumsal beden üzerindeki etkilerini inceleyen antropolojik bir çalışma için bkz. (R. Aras, 2014).

güvenliği iyileştirmekle kalmayıp, aynı zamanda köylülerin bağlılığını ölçmek için bir araç olarak kullanıldı. Bu sisteme katılmayı reddeden köylüler PKK örgütüne destek vermekle suçlandılar (Kirişci ve Winrow, 1997, s. 129).

Bu yıllardaki baskının diğer bir boyutu yargıydı. 1970'lerden 1990'lara dek, yargının Kürtlere yönelik yaklaşımı üç temel boyuta dayanıyordu. Kürtlerin varlığını inkâr ederek Türk kimliğine vurgu yapılması; Kürtleri kabul ederken Kürtçülüğün reddedilmesi ve son olarak, Kürtlerin geleneksel hukuk, kültür ve sosyal yapılarını eksik veya yetersiz olarak görülmesi. 1990'lardan itibaren ise bu anlayış bir nebze hafifledi ve Kürtlerle Türkler arasındaki ortaklıkların altı daha fazla çizilmeye başlandı (Bayır, 2013, ss. 120, 125). 1990'lardaki bu kısmi değişime rağmen, yargının bastırma kapasitesi daha da arttı. 1991'de Terörle Mücadele Kanunu çıkartıldı ve bu kapsamda pek çok eylem ve davranış suç kapsamına alındı. Terör tanımı, geniş ve belirsiz ifadeler kullanılarak yapıldı. Bu geniş tanımın, hükümete, anayasadaki Cumhuriyetin niteliklerine veya ekonomik düzene meydan okuyan veya eleştiren her türlü eylemi “terör eylemi” olarak etiketleme yetkisi verdi.¹⁶⁵ Yargının en önemli hedeflerinden biri Kürt partileriydi. Watts (1999) tarafından belirtildiği gibi, polis ve savcılar pro-Kürt el ilanlarını Kürt ayrılıkçı propagandası olarak değerlendiren bir düşünce yapısına sahiptiler. Kürt bir partiye üye olmayı PKK üyeliğiyle özdeşleştirdiler ve Kürt politikacılara destek gösterilerini devlet otoritesine karşı bir başkaldırı olarak yorumladılar (1999, s. 640).

Medya, 1990'lardaki baskının diğer bir boyutunu temsil ediyordu. Devletçi Türk medyası, idam edilmiş örgüt üyelerinin fotoğraflarını ve onların darağacında asılı oldukları görüntüleri ulusal gazetelerin ön sayfalarında yayınlamaya, korkuyu daha geniş bir kitleye yayma görevini üstlendiler. Bu durum, sadece politik eylemlere katılanları değil, aynı zamanda genel izleyicileri ve gazete okuyucularını da devletin kapasitesi ve muhalif bir tutum almanın olası sonuçları konusunda bilgilendirecekti (R. Aras, 2014, s. 81). Öte yandan, medya Kürt sorunu tartışmalarına doğrudan taraf oldu. Sezgin ve Wall

¹⁶⁵ Kanunun 1. maddesi şöyleydi: “Terör; baskı, cebir ve şiddet, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasî, hukukî, sosyal, laik, ekonomik düzenini değiştirmek, Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek, devlet otoritesini zafra uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü eylemlerdir.” Bkz. Terörle mücadele kanunu (TBMM Kabul Tarihi: 12 Nisan 1991), Resmi Gazete, Sayı 20843, 12 Nisan 1991.

(2005), dönemin en büyük gazetesi Hürriyet'in 1997 ile 2002 yılları arasındaki makalelerini inceleyerek, gazetenin Kürtlerin kültürel taleplerine dair tavrını şu şekilde özetlediler:

“AB, Kürtçe yayın yapılmasına ve okullarda Kürtçe eğitim verilmesine izin verilmesini veya en azından özel eğitim kurumlarında yapılmasını istiyor. Ancak, [Hürriyet'in] kapsamındaki haberlerde bu konular ülkeyi bölmeye yönelik ve ofansif bir tavır olarak sunuluyor. Kürtler Türk hükümetine karşı olan, bitmek bilmeyen talepleri olan veya PKK ile ilişkisi olan suçlular olarak gösteriliyor. Bu hakların herhangi bir ifadesi, suç veya AB'nin Türkiye'ye karşı düşmanca hislerinin bir göstergesi olarak çerçeveleniyor. Hükümet yetkilileri Kürtler için kültürel haklar hakkında yorum yaparken, Kürtler bu tartışmaların kaynağı değiller. Kürtçe yayın yapılması ve Kürtçe eğitim yalnızca AB'nin istediği bir şey olarak sunuluyor. Bu hakların faydalanıcıları olan Kürtler, görünmez hale getirilerek varlıkları ve sesleri zayıflatılıyor.” (Sezgin ve Wall, 2005, s. 790).

Devletin 1990'lardaki bastırma kapasitesi yüksekti. Bu yıllarda ülkenin askeri gücü zirve seviyeye ulaştı. Türkiye, 1991'de 804 bin ve 1994'te ise 811 bine ulaşan askeri personel sayısı (Bkz. MacroTrends, 2023) NATO'nun ikinci büyük ordusuna sahipti. Hava kuvvetleri, jandarma, polis ve paramiliter köy korucuları dahil olmak üzere Güneydoğu'da PKK militanlarına karşı savaşan kuvvetlerin sayısı yaklaşık 300,000 seviyesindeydi (HRW, 1995b). Öyle ki, ülkenin toplam askeri gücünün neredeyse yarısı, yeni Kürt hareketinin bastırılması için seferber edildi. Şeyh Said veya Ağrı isyanlarında olduğu gibi bu isyanın da bir şekilde bastırılacağı öngörülebilirdi. Ancak, ilk defa bir Kürt hareketi tam anlamıyla kontrol altına alınamadı.

Aslında, her yıl yaklaşık 10 milyar dolarlık büyük bir kaynak tahsisatı, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yoğun Kürt nüfuslu merkezler üzerindeki hakimiyetini sağladı, birçok kasabanın yok edilmesine neden oldu ve PKK hareketine ağır zararlar verdirdi. Askeri kaynaklara göre, 1994 ve 1995 yılları arasında yaklaşık 8.000 PKK militanı hayatını kaybetti. Ancak bu geniş çaplı tahribat kampanyası, PKK hareketinin Orta Doğu'daki lojistik yapısına ya da Türkiye'nin sınır bölgelerindeki faaliyetlerine büyük bir darbe indirmekte başarısız kaldı. 1995'teki Türkiye'nin Irak Kürdistanına gerçekleştirdiği

askeri operasyon, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana en büyük ve maliyetli dış müdahalesi olmasına rağmen örgütün askeri kabiliyetini tam anlamıyla yok edemedi (H. Bozarslan, 1996, s. 16). Bozarslan 1996'da şöyle yazmıştı: *"Her durumda, net bir askeri zafer bile bir siyasi zaferi temsil etmeyecek ve kesinlikle Türkiye'deki Kürt radikalizminin sonu anlamına gelmeyecektir."*(1996, s. 16).

2000'ler, Kürt kimliği üzerindeki baskının azaldığı ve Kürt hareketlerine yönelik baskı eğilimlerinin hem azaldığı hem de arttığı bir dönem oldu. Abdullah Öcalan'ın 1999'da yakalanması ve AK Parti'nin 2002 seçimleriyle iktidara gelmesi, baskı dinamiklerini etkiledi. Türkiye'nin 3 Ekim 2001'deki Avrupa Birliği üyelik süreci çerçevesinde kabul ettiği bir anayasa değişikliği, Kürtçe üzerindeki baskıları hafifletti. AK Parti hükümetinin ilk yıllarında, Kürtçenin yayın, televizyon ve radyo gibi alanlarda kullanılmasının önündeki engeller büyük ölçüde kaldırıldı. Tutuklama ve göz altılara yasal sınırlamalar getirildi. Devlet Güvenlik Mahkemeleri, OHAL uygulaması ve idam cezası kaldırıldı. Devlet televizyonunda ilk Kürtçe yayın 2004 yılında yapıldı. Başbakan Erdoğan, 2005 yılında Kürt gerçeğini kabul ettiğini açıkladı.

Öte yandan, çatışmaların yoğunluğunda ciddi bir düşüş yaşansa da devam etti. İHD'nin insan hakları ihlalleri bilançosuna göre, 2005'te 316 güvenlik görevlisi ve 182 silahlı militan öldü (İHD, 2005). Türkiye'nin siyasi liderleri, Kürt kimliğine anayasal düzeyde tanınma vermeyi ya da PKK liderlerini topluma yeniden kazandırmayı (genel af yoluyla) önermediler. Buna ek olarak, devlet, asimilasyon politikalarını ve uygulamalarını tamamen terk etmedi ve bu politikaların etkilediği vatandaşların sorunlarına çözüm bulmak için çok az adım attı. Ana siyasi güçler, örneğin silahlı kuvvetler ve muhalefet partileri, AK Partinin Kürt kimliğine daha fazla kabul sağlama yeteneğini ve arzusunu sınırladılar (Tezcür, 2010, s. 779).

Kürt sorununa çözüm arayışlarının yoğunlaştığı 2000'li yıllara rağmen, 1990'ların hafızası bu dönemde de kendini hissettirdi. 1990'lı yıllarda gerçekleşen köy boşaltmaları sonucunda ya da ekonomik nedenlerle, Türkiye'nin Türk nüfus yoğunluklu bölgelerine göç eden Kürtler, zaman zaman çeşitli saldırılara maruz kaldılar. Aslında Kürtler ile Türkler arasında hiçbir zaman sistematik bir çatışma yaşanmadı. Fakat demografik hareketlilik ve siyasal iklim bazı ötekileştirme eğilimlerini ortaya çıkardı.

Saraçoğlu (2011), 2006 ve 2007 yılları arasında İzmir'de gerçekleştirdiği alan çalışmasında, Kürt karşıtlığı hakkında şu sonuçlara ulaştı.

“Bu rahatsızlığı dile getirenler için temel sorun, gelenlerin ekseriyetle Kürt olması ve geldikten sonra da Kürt kalmasıydı. “Kürtlük” bu anlayışa göre salt etnik bir farklılığı ifade ettiği için değil “cahillik”, “haksız kazançla geçinme”, “bölücülük”, “şehir hayatını mahvetme” ve “gelip İzmir’i işgal etme” gibi klişeleri temsil ettiği için bir sorundu. Yani Kürtleri hedef alan dışlayıcı söylem, sadece “farklı” veya “öteki” olana gösterilen bir reaksiyondan ibaret değildi. Kürtler salt Türk olmadıkları için değil “eğitimsizlik ve kültürlülük”, “düzgün işlerde çalışma” ve “şehir hayatına uyum sağlama” gibi fetişlerin zıddını temsil eden bir toplumsal varoluşa sahip olduklarına inanıldığı için de değersizleştiriliyorlardı.” (Saraçoğlu, 2011, ss. 23, 24).

2010’ların bastırma eğilimini ele alırken, bu dönemi iki farklı safhada değerlendirmek gerekir. On yılın ilk yarısında, hükümetin baskı eğilimi nispeten düşüktü. Bu dönemde, hükümet ve PKK arasında doğrudan görüşmeler gerçekleşti. Aslında, PKK ile MİT arasındaki ilk diyaloglar, bilinen adıyla Oslo görüşmeleri, 2008 yılında başladı. 2009 yılında DTP başkanı Ahmet Türk ile Recep Tayyip Erdoğan arasında Kürt meselesini çözme çabası kapsamında bir görüşme gerçekleşti. Aynı yıl, Abdullah Öcalan’ın çağrısıyla, 34 PKK üyesi Habur Sınır Kapısı’ndan Türkiye’ye geçerek teslim oldular. Ancak, çözüm süreci tam anlamıyla 2013 yılında başladı. 2013 ile 2015 yılları arasında, Kürt sorunu ilk defa geniş çapta tartışılmaya başlandı. Daha somut adımlar 2015 yılında atıldı. Bu yıl, HDP’li milletvekilleri Pervin Buldan, Sırrı Süreyya Önder ve İdris Baluken; Yalçın Akdoğan ve Efkân Ala gibi hükümet temsilcileri ile Dolmabahçe Sarayı’nda bir araya geldiler. Bu toplantı, Dolmabahçe Mutabakatı olarak adlandırıldı ve taraflar arasında 10 maddelik bir metinde anlaşmaya varıldı.¹⁶⁶

2010’ların ikinci yarısında Türkiye’de yeni bir baskı döneminin kapıları açıldı. 2015’te hükümet ile PKK arasındaki görüşmeler sona erdi ve barış süreci de son buldu. Türkiye’deki barış sürecini ve dolayısıyla devletin bastırma eğilimini etkileyen faktörler

¹⁶⁶ Başbakan Erdoğan, bu görüşmeler için kullanılan “mutabakat” ifadesini kabul etmedi. Bu görüşmeler sırasında konuşulan konular için bkz. “Erdoğan: ‘Dolmabahçe mutabakatı’ ifadesini cımbızlarım”, BBC Türkçe, 17 Temmuz 2015

arasında, özellikle Suriye'deki Kürt hareketi önemli bir rol oynadı. 2013 ve 2014 yıllarında Türkiye'de barış süreci devam ederken, PYD'nin o dönemki lideri Salih Müslim, Türkiye'yi ziyaret etmiş ve hükümet PYD'nin faaliyetlerine dair yüksek perdeden eleştiri getirmemişti. Ayrıca, IŞİD'in Kobani'ye¹⁶⁷ saldırısı sonucunda Türkiye, PYD'li yaralıların Türkiye'de tedavi görmesine olanak sağladı ve Irak Kürdistan'ından gelen peşmergelerin ağır silahlarla Kobani'ye geçişine Türkiye topraklarının kullanılmasına izin verdi.

Ancak, 2012'de Kürtlerin de facto otonom bölgeler oluşturmamasından itibaren Türkiye'nin öncelikli hedefi bu yapıyı engellemekti (S. Altuğ, 2013, s. 127). 2015'te Türkiye'deki hükümet ile PKK arasındaki barış görüşmelerinin sona ermesinin ardından, hükümetin hedefinde hem Türkiye'deki hem de Suriye'deki Kürt hareketleri bulunmaktaydı. Bu dönemden itibaren, Kürt parti yöneticileri ve üyeleri başta olmak üzere Kürt hareketine mensup kişilere yönelik tutuklamalar arttı. Çoğu belediye başkanı görevlerinden alındı ve toplumsal hareketler sert bir şekilde bastırıldı.

2015'ten itibaren hükümetin, Kürt hareketine yönelik bastırma eğilimini kolaylaştıran faktörler arasında yüksek devlet kapasitesi yer alıyordu. Askerî açıdan bakıldığında, Türkiye Ortadoğu'daki herhangi bir Kürt hareketinin ilerleyişini yavaşlatabilecek güçtedir. Global Firepower'ın 2021 tarihli dünyanın en güçlü orduları raporuna göre, Türkiye 11. sırada yer alıyor (Bkz. Global Fire Power, 2021). Askeri kontrol kabiliyeti açısından bakıldığında, 1990'ların aksine, mevcut Türkiye hükümetinin ordu üzerindeki kontrolü tamdır. Bürokratik kapasite açısından bakıldığında ise, AK Parti hükümeti tek başına iktidar olmanın sağladığı hareket serbestisine sahiptir. Ayrıca, Arslanalp ve Erkmen (2020)'in çalışmalarının gösterdiği gibi, 2016'daki başarısız darbe girişimi sonrası uygulanan olağanüstü hâl önlemleri, protesto koşullarını yeni bir aşamaya taşımıştır. Devlet, protestoları engelleme faaliyetlerini olağanüstü hâl sınırları içinde tutmadı. Tam tersine, yetkililer, olağanüstü hâl durumuyla alakası olmayan gruplar ve konular üzerinde olağanüstü hâl yetkilerini kullanarak hemen hemen her türlü protesto faaliyetini kısıtlama yoluna gitti. Ayrıca, hükümet olağanüstü hâl yönetimini iki yıl boyunca sürdürdü ve bu süreyi genel anayasa düzenini etkileme ve özellikle protesto

¹⁶⁷ Türkiye'nin, Kobani krizi konusundaki tavrına dair bir çalışma için bkz. (Ozcan, 2014).

haklarını düzenleme fırsatı olarak gördü. Bu süreçte idari yetkilerin kapsamı arttı ve olağanüstü hâl sonrası dönemde bile protesto engelleme uygulamalarına devam edildi. Birçok kurum, hükümeti eleştiren aktivistler, gazeteciler ve akademisyenler, hükümet tarafından terör suçlamalarına maruz kaldı. Hükümet, bu tür eylemleri devlet içindeki “Gülen örgütü” ve PKK ile mücadele gerekçesiyle savundu. Ancak bu uygulamalar, gerçekte hükümetin Kürt meselesine yaklaşımını ve genel olarak mevcut hükümeti eleştiren grupları hedef almaktaydı (Arslanalp ve Erkmen, 2020, ss. 5, 6, 9, 10).

Bu başlık şöyle özetlenebilir: 1980’lerden 1990’ların sonlarına kadar olan süreçte, Türkiye’deki Kürt muhaliflere ve genel Kürt nüfusuna yönelik baskılar, önceki dönemlere kıyasla kayda değer bir artış gösterdi. Bu döneme, yükselen devlet şiddeti damga vurdu. 2000’lerden itibaren, bazı kritik dönemler hariç, baskılar genel olarak azaldı ve diyalog ile reform girişimlerine tanıklık edilen bir dönem başladı. Fakat, devlet baskısı tamamen sona ermedi; bunun yerine dönemsel altüst oluşlar ve dalgalı bir iyileşme süreci yaşandı. Devletin şiddet eğilimleri ile Kürt mobilizasyonu arasında önemli paralellikler mevcut; fakat bu, ilerleyen sayfalarda diğer politik fırsat yapılarındaki değişkenlerin de analize dahil edilmesiyle daha kapsamlı bir şekilde doğrulanabilir.

4.2.4 Yeni Mobilizasyonun İttifak Ağları ve Rekabet Alanları

Bu başlık altında, PKK merkezli Kürt hareketinin ittifak olanakları ve rekabet alanlarına dair bir değerlendirme yapacağız. Tartışmamız, yapısal faktörlerin yanı sıra, örgütlerin bu ittifakları oluşturma çabalarını da kapsayacak. Ayrıca, ittifak sistemlerini, sadece örgütler arası birliktelik olarak değil, batı dışı toplumların potansiyel ittifak ağlarına uygun şekilde, köylüler ve inanç grupları gibi farklı sosyal gruplarla kurulan geniş kapsamlı iş birlikleri olarak ele alacağız.

PKK, sosyalist bir zeminde ortaya çıktı ve ilk birlikteliklerini bu bağlamda şekillendirdi. Öcalan, 1974 yılında Türk ve Kürt kökenli bir grup solcu öğrenciyle birlikte Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Derneği’ni (ADYÖD) kurdu. Bu dernek, Kürt milliyetçiliği hareketinin erken örgütlenme deneyimlerinden biriydi. Bu süreçle ilgili

Öcalan, daha sonra şunları söyleyecekti: *“Orada çok sayıda kişiyi tanıdık. Çok kişi bizi tanıdı. Görüşlerimizi dinletmenin bir kürsüsü haline getirdik.”* (Aktaran: İmset, 1993, s. 31). PKK, kurulduğu ilk zamanlarda sosyalizmi benimsemişti. 1978’de yayınlanan Kürdistan Devriminin Yolu manifestosunun birinci bölümünde kapitalist toplum eleştirisi yapılıyor ve *“... tek tutarlı devrimci akım... bilimsel sosyalizm...”* (Öcalan, 1993, s. 59) olarak kabul ediliyordu. Bu bölüm şöyle bitiyordu: *“Emperyalizme karşı mücadelede günümüze kadar dünya halklarına çok şeyler kazandıran marksizm-leninizm, bundan sonra da çok şey kazandırmaya devam edecektir.”* (1993, s. 62).

PKK merkezli Kürt hareketleri ile Türk sol fraksiyonları arasındaki asıl birliktelikler büyük ölçüde legal platformlarda gerçekleşmiştir. Daha önce PKK etrafında şekillenen Kürt partilerinin SHP ile olan iş birliğini incelemiştik. Bunun yanı sıra, ana akımın dışında kalmış Türk sol partileri ile Kürt partileri arasındaki iş birlikleri, 1990’lı yıllardan itibaren devam etmektedir. Kürt siyasi partileri, sosyalist ve sol ideolojilerle eklemlenmiş durumdadırlar. Bu da Türk sol partilerle doğal bir ittifak oluşturmalarını sağlar. Bu ittifakların ve iş birliklerinin ana çekirdeği, genellikle taban gücü çok büyük olmayan partiler olmasına rağmen, Kürt partilerine ideolojik süreklilik sağlamış ve siyasi arenada daha geniş bir vizyon geliştirmelerine olanak tanımıştır.

Gerçekte, PKK, ilk yıllarında ittifak sistemleri kurmak yerine, rakiplerini veya potansiyel rakiplerini ortadan kaldırmaya odaklandı. Bu durum büyük ölçüde Öcalan’ın Kürt hareketinde tek lider olma arzusuyla ilgiliydi. Gazeteci Mehmet Ali Birand, Öcalan ile gerçekleştirdiği detaylı görüşmeler sonucunda, onun bu özelliği hakkında şöyle notlar düşmüştü: *“...içindeki başarılı olma hırsı, tüm zorlukları, hatta komplekslerini yıkıp bir hareketin başına geçme isteğine şaşırmıştım ... Böylesine güçlü bir hırs beklemiyordum.”* (Birand, 1992, s. 46). Öcalan kendisine "önderlik" diyerek konumunu nesneleştirdi (A. Aydın ve Emrence, 2015, s. 24) ve zaman içinde korku ile karışık bir saygı yarattı (İmset, 1993, s. 19).

PKK, kendi liderliğini ve hegemonik konumunu meşrulaştırmak için, kendisine rakip olarak gördüğü diğer Kürt grupları ve hareketleri, komprador sınıfı ve Amerikan emperyalizminin temsilcileri olarak kodladı. Bu bağlamda, sürgündeki bazı Kürt şahsiyetlerini ve Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi gibi diğer Kürt hareketlerini, küresel

emperyalizmin bir parçası olmakla itham etti (Balcı, 2016, s. 96). 1979'un ilk yarısında örgüt, Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları (KUK) ve PKK hareketine karşı birleşen diğer çeşitli Kürt gruplarının oluşturduğu Ulusal Demokratik Güçbirliği (UDG) ile savaş halindeydi (İmset, 1993, s. 60). Öcalan, en sert eleştirilerini kendisini rakip olarak gördüğü gruplara yöneltti. Kawa, Özgürlük Yolu, DDKD ve reform geçirmiş TKDP'yi "işbirlikçi" ve "revizyonist" oldukları gerekçesiyle reddediyordu (Marcus, 2009, s. 55). Mehmet Ali Birand'ın 1988'de Bekaa Vadisinde yaptığı görüşmede, DDKO için şunları söylemişti: *"O zamanlar DDKO'cular hala 'Doğu sorunu' diyorlardı. Folklor oynarlardı. İlkel şeyler yaparlardı. O zaman hepsi bana kuşkuyla baktılar. Fabrika, yol ve sudan söz ediyorlar, özgürlükten söz etmiyorlardı."* (1992, ss. 82, 83). Pratikte, 1990'ların ortalarına kadar PKK, Türkiye'deki Türk solcu grupları veya Kürt milliyetçilerini büyük ölçüde mağlup etmiş ya da sindirmiş gibi görünüyordu (P. J. White, 2012, s. 224).

Ancak, rekabetten ittifak sistemlerine dönmek gerekecekti. Nairn (1981)'in ifadeleriyle söylersek, *"Yeni orta sınıf milliyetçilik entelijansiyası kitleleri tarihe davet etmek zorunda kaldı."* (Nairn, 1981, s. 340). PKK, köylüleri harekete dahil etmek için önemli bir çaba sarf etti. White (2012)'nin de belirttiği gibi, PKK, Castrocular gibi köylü yığınlarla ittifak için dövuştü (2012, s. 205). Bu yeni Kürt hareketi, devlet baskısından kurtulmayı amaçladığı kadar aşiret reisi ve aşiret hiyerarşisinden kurtulmak yönünde bir çabanın sonucu olarak da ortaya çıkmıştır (McDowall, 2004a, s. 43). 1920'ler ve 30'lar boyunca isyancı pozisyonlarda bulunan birçok Kürt lider veya entelektüel, tanınmış ailelere mensuptu. 1960'lara gelindiğinde bile, politik aktivizmde aile ve aşiret bağları hala önemliydi. Örneğin, 1965 yılında kurulan TKDP'nin lideri Said Elçi de tanınmış bir aileye mensuptu. Buna karşın, Öcalan, güçlü bir aşirete ya da elit bir aileye mensup değildi; sıradan bir ailede Urfa'da doğmuştu. Böylece, ittifak hedeflerini gerçekleştirirken, geçmişin getirdiği ağırlıkları taşımak zorunda kalmayacak, ona engel olacak fazladan bir yükü olmayacaktı.

Şeyh Said İsyanı sırasında, sıradan Kürtlerin ekonomik sömürden kurtuluşuna dair bir vaat gündeme getirilmemişti. Benzer şekilde, Hoybun hareketinde de bu yönde somut bir girişim göze çarpmıyor. Tek istisna, Hoybun üyesi Cegerxwîn'di. Cegerxwîn, Şeyh Said isyanını şöyle değerlendirmişti: *"Öte yandan isyan, dini ağırlıklıydı ve isyana*

önderlik edenler de gericiydi.” (Cegerxwîn, 2003, s. 159). Ayrıca, Suriye’deki geleneksel liderleri de şu şekilde eleştirmişti: “*Düşünün ki, Haco’nun ailesi ile Cemil Paşa’nın ailesinden bir kesim, Kürtlerin büyükleri olarak anılıyorlardı. Oysa bunlar, egemenler tarafından silahsızlandırılan Kürtlerin bu konumunu fırsat bilerek köylerini basıyor, onları soymaktan çekinmiyorlardı.*” (2003, s. 159). Ancak, Cegerxwîn’in bu eleştirileri örgütün genel stratejilerine dahil edilmemiştir. Diğer yandan, PKK, aşiret ve ağalık sistemini manifestosunda açıkça ele almış ve şöyle demiştir: “*Sömürgeciliğin oluşturduğu ekonomik şekillenme içinde aşiretçi feodal çıkarlar kollanarak ve zorla yaşatılarak toplumsal parçalanma derinleştirilmeye çalışılmakta...*” (Öcalan, 1993, s. 64).

PKK 1970’lerin sonlarında, Öcalan’ın doğum yeri olan Urfa’nın bazı bölgelerine sızdı ve yerel destek kazanmaya çalıştı. Hilvan’da örgütün nüfuzu kademeli olarak artarken, Siverek’te feodal direniş kendini göstermeye başlıyordu. Bu şartlar altında, belki de en az risk taşıyan ancak en çok yankı uyandıracak hamle, Adalet Partisi Urfa milletvekili Mehmet Celal Bucak’ın öldürülmesi olabilirdi. Bucak, örgüte göre “işbirlikçi bir aşiretin” lideriydi, ayrıca bir milletvekiliydi. Bu nedenle, ona yönelik bir saldırı, iki önemli amaca hizmet edecekti: Hem PKK hareketinin kuruluşunu geniş bir kitleye duyurmak hem de partinin feodal işbirlikçi düzene karşı olduğunu bölgede vurgulamak. Saldırının basında yer almasıyla, PKK hareketinin varlığı halka ilan edilmiş ve partinin mevcut düzene karşı olduğu vurgulanmış olacaktı (İmset, 1993, s. 58). PKK, planladığı bu saldırıyı gerçekleştirdi ve bu durum, iki grup arasındaki çatışmanın 1980 darbesine kadar sürmesine neden oldu. Öte yandan, Öcalan, “işbirlikçi” ve yurtsever ağa ayrımı yapıyordu ve aşiret yapısına açık bir kapı bırakıyordu: “*Düşman, ulusal bilinçlenmenin önünü kesmek için aşiretçilik sistemini ayakları üstüne dikmeye çalışıyor. Aşiret kişiliği, esas olarak düşman tarafından kullanılan bir kişiliktir. Ancak aşireti göz önünde bulundurmalıyız, çünkü doğal bir oluşumdur. Onu ulusal bir bağlama oturtmaya çalışıyoruz. Önemli olan bu birliği sağlamamızdır.*” (Aktaran: P. J. White, 2012, s. 227).

PKK, derin eşitsizliklerle nitelenen alanlarda, daha önce mevcut olmayan bir sosyal yükselme kanalı sundu. Gerçekte, birçok yoksul ve eğitimsiz çiftçi, etkili ve güçlü PKK komutanlarına dönüşme fırsatı buldu (Tezcür, 2016, s. 258). Sonuç olarak, örgütün

eski yöneticisi Selahattin Çelik'in de doğruladığı gibi, hareketin ilk kadroları çoğunlukla köylü sınıfından geliyordu (2000, s. 53). Öte yandan, kırsal kesimden örgüte katılım zaman içinde sürekli bir azalma gösterdi ve 1999 yılından itibaren ise eğitilmiş üyelerin örgüte katılımında artış yaşandı (Tezcür, 2016, s. 257). Aslında, 1989-1999 yılları arasında, PKK önemli bir evrim sürecinden geçti. Organizasyon, zaman içinde büyüdü ve çok boyutlu bir yapıya büründü. 1990'ların başlarında, PKK sadece bir gerilla grubu olmaktan öteye geçerek, Türkiye'deki Kürt nüfusunun yaklaşık üçte birinin dolaylı desteklediği bir hareket haline dönüştü. Bu büyüme ve evrim süreci, hareketin dinamiklerini ve katılımcılarını da çeşitlendirdi. Kürt coğrafyasının yoksul kesimleri, hareketin ana ögesini oluşturmaya devam etti, ancak artık Kürt toplumunun diğer kesimleri de dahil oldu. 1990'lar boyunca, birçok üniversite öğrencisi orta sınıflardan gelerek örgüte katıldı, bu da organizasyonun 1980'lerdeki yapısından daha heterojen bir yapıya kavuşmasını sağladı. Aynı dönemde, Avrupa'daki Kürt diasporasından birçok genç kadın ve erkek de harekete katıldı, bu da örgütün heterojen yapısını daha da güçlendirdi. Fakat bu dönemdeki dönüşümler sadece askeri kadrolarla sınırlı kalmadı; Kürt hareketinin siyasi kadroları da yeniden şekillendi. Birçok profesyonel ve orta sınıfa mensup Kürt, partinin medya organları ve örgütün desteklediği sivil toplum kuruluşlarında görev almaya başladı (Yegen, 2016, s. 12).

PKK öncesindeki Kürt hareketlerinde kadınların temsili oldukça sınırlıydı. TKDP yöneticilerinden Epözdemir (2005) bu durumu şöyle açıklıyordu. *“İtiraf edeyim ki örgütümüzde o zaman tek bir kadın yoktu. Kadınlara karşı olduğumuzdan değildi bu durum. Ama geleneksel bir yapıda olduğumuz için ve hele böylesine ağır bir mücadelede kadınlarımızı korumak istediğimiz için fedakarlık yapıyorduk”* (2005, s. 154). PKK hareketinin yükselişi, bu konudaki değişimi temsil ediyor. Aydın ve Emrence (2015)'nin de belirttikleri gibi, kırsal alanlardaki genç kadınlar, örgüte katılmayı, Kürt toplumundaki mevcut cinsiyet hiyerarşisinden sıyrılmanın bir yolu olarak gördüler (2015, s. 26). Bu katılım, sadece dağ kadrosuyla sınırlı kalmadı, kadınların Kürt siyasi partilerindeki temsil oranı da arttı. Çağlayan (2007)'nin çalışmasının da gösterdiği gibi, kadınların bu tür organizasyonlarda yer almasının zorlaştığı ve risk içerdiği yoğun şiddet ortamı bittikten sonra, özellikle 2000'lerden itibaren Kürt siyasi partilerinde kadın aktivistler önemli bir ağırlık kazandılar (2007, s. 154).

PKK, Sünni ve Alevi Kürt topluluklarını ilk defa ortak bir hedef etrafında bir araya getirdi. Önceden değindiğimiz üzere, cumhuriyetin ilk yıllarında Sünni liderlerin öncülüğündeki Kürt hareketlerine Alevi Kürtler destek vermemişlerdi. 1960'larda bile, Sünni ve Alevi Kürtlerin birlikte hareket etmeleri, daha çok eğitimli bireyler ve lider kadrolar düzeyinde olmuştu. 1990'lara gelindiğinde, Kürt Alevi topluluğu 1938 Dersim Harekâtını, devletin 1982 darbesi sonrası Türk-İslam sentezi temelli yeni kimlik inşasını, 1993 Sivas katliamını ve 1995 Gazi olaylarını deneyimlemişlerdi. Goner (2017)'in deyişiyle, devlet, Dersimlileri 1930'larda isyancı, 1970'lerde komünist ve 1990'larda ise terörist olarak tanımlamıştı. Türk devleti ile PKK arasındaki çatışmanın ortasında doğan Dersimli torunlar, 1990'ların zirvesinde siyasi bir özne olarak şekillendiler ve dışlanmışlık kimliği bağlamında Kürtlük kimliğiyle özdeşleştiler (2017, ss. 3, 4, 142).

PKK, Kürt hareketi içinde potansiyel ayrılıkçı eğilimleri engellemek adına, Kürtler arasındaki etnik alt ayrımlara karşı en büyük hassasiyeti gösteren politik organizasyondur. Diğer Kürt organizasyonları, yayınlarında ve iç haberleşmelerinde Türkçe'den Kürtçe'ye geçiş sürecindeyken, PKK Türkçe ifade kullanımını sürdürdü. Bu, Kurmanci lehçesini konuşanlar, Zazaca konuşanlar ve asimile olmuş Kürtler arasındaki farklılıkları minimuma indirmek adına iyi düşünülmüş bir politikaydı. Öte yandan, Sivas ve Gazi mahallesinde yaşanan olaylar, Alevi topluluğunda bir uyanışı güçlendirdi ve radikalleştirdi. Alevi liderleri, ayrı bir dini grup olarak tanınma umudu veya kişisel çıkarlarla otoritelerle iş birliği yaparken, taban desteğini kaybetmiş gibi görünmekteydiler. Bu dönemde, solcu radikalizm, gençler arasında etkisini artırmıştı. Hükümetin, Alevilik bilincini Kürt milliyetçiliğine bir alternatif olarak kullanma çabası büyük ölçüde başarısız oldu. Devlete olan yabancılaşma, birçok Alevi'yi kaçınılmaz bir şekilde PKK hareketine yakınlaştırdı (Bruinessen, 2000, ss. 84, 128).

Öte yandan, PKK başlangıçta dindar ve geleneksel Kürt kimliğine karşı bir tutum sergilemişti. Örgüte göre, Kürt emirliklerinin önemli bir lideri olan İdris-i Bitlisi, Osmanlı İmparatorluğu ile 1514-1520 yılları arasında Kürdistan'da iş birliği yapmıştı. Hamidiye süvari alayları 1890-1908 yıllarında Osmanlılar adına Ermenilere zulmetmişti ve 1980'lerden itibaren köy korucuları, Kürt kökenli olmalarına rağmen Türkiye Cumhuriyeti adına PKK'ye karşı savaşmışlardı. Bu süreçte sömürgeciler, bir "feodal ajan"

sınıfı oluşturmuşlardı. Bu sınıf, büyük toprak sahipleri, aşiret liderleri ve dini figürlerden meydana gelmekteydi. Bu gruplar, Kürdistan'daki ekonomik kaynakları, siyasi temsilciliği ve ideolojik otoriteyi denetliyorlardı, bu da bölgedeki ekonomik gelişmeyi engelledi ve bölgeyi Türk devletine politik olarak entegre etti (A. Aydın ve Emrence, 2015, s. 38). Ancak örgüt, 1980'lerin sonu ve 1990'ların başlarında dini keşfetti. Sosyalist örgüt, dini unsurları, stratejik bir mücadele aracı olarak kullandı. Örgüt tarafından Güneydoğuda dağıtılan “İslam Dinini İstismar Eden, Emperyalizmin Uşağı T.C. 'yi Tecrit ve Teşhir Edelim” başlığını taşıyan bir bildiride şöyle yazıyordu:

"Yeri-göğü, taşı-toprağı, canlı ve cansız tüm varlıkları yoktan var eden, vardan da yok edecek olan, ay ve güneşin şavkıyla tüm karanlıkları aydınlatan, iyi ile kötüyü ameline göre cezalandıran ya da mükafatlandıran en son dinimiz olan Müslümanlığı yeryüzüne yaymak için Hz. Muhammed'i (S.A.V.) yaratan ve bugün de katliamcı, barbar, zulümkar faşist Türk egemenlerine karşı, Kürdistan halkının önderliğini yapmasını emrettiği Abdullah Öcalan'ı başımıza önder eden yüce Rabbimize şükürler ederiz. Yine Yüce Allahımızdan dileriz ki, zalimlere ve kafirlere karşı, ezilen mazlum halkların, hak sahibi insanların başından, hak arayan böyle önderler eksik etmesin." (Aktaran: İmset, 1993, s. 183).

Örgütün bu yaklaşımlarından bağımsız olarak, dindar Kürtler, PKK ve onun temsil ettiği Kürt hareketlerini desteklediler. Karakoç ve Sarıgil (2020) tarafından, iki farklı kamuoyu araştırmasına dayanarak elde edilen araştırma sonuçlarına göre, dinin yoğunluğu ve isyancı desteği arasında olumsuz bir ilişki beklentisine sahip olan mevcut paradigma yanlıştır. Bu kapsamda, dini inançları olan Kürtlerin, Marksist-Leninist kökenli PKK hareketine desteği, dinsiz bireylerden farklı değildir. Araştırma, din yoğunluğunun, PKK gibi bir etnik isyancı örgütüne geniş halk desteğini engellemediğini ortaya koyuyor. Bireysel ve kamusal alanda dini benimseyenlerin, diğerlerinden farklı bir tutum sergilemedikleri ve hatta dini inançları olan Kürtlerin, Türkler ve Kürtler arasındaki sosyo-ekonomik etnik eşitsizlik algısı sebebiyle isyana daha yüksek destek verdikleri görüldü (2020, ss. 245, 247). Öte yandan, PKK hareketinin Kürt tabanındaki bu genişlemesine karşın, 2000'lerden 2020'lere kadar geçen zaman zarfında, AK Parti'nin Sünni Kürtlerle ve CHP'nin Alevi Kürtlerle kurduğu ittifaklar radikal bir bozulmaya

uğramadı. Türkiye'deki Sünni ve Alevi Kürtlerin önemli bir kısmı hâlâ bu partilere olan desteğini sürdürmektedir.

Bir başka ittifak, Kürt siyasi partileri ile Kürt sivil toplum örgütleri arasında yaşanmaktadır. Bu iki grup arasında yatay bir ittifaktan bahsedilebilir. Kürt hareketinde PKK ve Kürt siyasi partilerinden sonra üçüncü bir güç, Kürt dernekleridir. Bu dernekler, çeşitli paneller ve toplantılar aracılığıyla, Kürt meselesi, kadın hakları ve insan hakları gibi konuların ele alındığı bir kamusal alan yaratmışlardır ve Kürt çatışmasıyla ilgili düzenli raporlar yayınlarak politik mobilizasyona taraf olmuşlardır.

Bu derneklerin sayısındaki artış dikkat çekicidir. 1990 yılında Diyarbakır'da, sadece 59 aktif dernek kaydedilmişken, bu sayı 2000 yılına kadar 160'a yükselmiştir; bu rakam, farklı devlet birimleri tarafından denetlenen sendika veya vakıfları kapsamamaktadır. 2005 yılında, dernek sayısı yaklaşık olarak 300'e ulaşmıştır. 2010 yılının başında ilde 672 aktif dernek kayıtlıydı. Bu derneklerin büyük bir çoğunluğu, yani yüzde 80'i, Diyarbakır şehrinde faaliyet gösteriyordu. Bu dönemde ortaya çıkan yeni dalga dernekler, özellikle 2000-2010 yılları arasında gerçekleşen yasal reformlar sonrasında kurulan konu odaklı derneklerden oluşmaktaydı. Örneğin, 2010 yılında Diyarbakır şehrinde kayıtlı bulunan 15 kadın derneği, tamamıyla 2004 yılından sonra resmi olarak kurulmuştur. Bu tür dernekler, uluslararası destek bulma konusunda özellikle başarılı olmuşlardır (Dorronsoro ve Watts, 2013, s. 104).

Dernek-parti etkileşimi, pro-Kürt partilerinin iç işleyişinde önemli bir yer tutar; bu, parti yönetiminin dinamiklerinde, adayların belirlenmesinde, kadro eğitiminde ve sosyal entegrasyonunda net bir şekilde gözlemlenebilir. Dernekler, partilerin güç dağılımını etkileyerek belirli alanlarda ciddi bir rol üstlenirler. Bu etkileşim sadece partinin iç yapısında değil, aynı zamanda "dışa dönük" siyasi stratejilerde de belirgindir; yerel politik programların hayata geçirilmesinde ve meşruiyet kazanmasında, bilgi politikalarının oluşturulmasında ve özellikle seçim dönemlerinde kolektif hareketlerin ve mobilizasyonun teşvik edilmesinde kritik bir öneme sahiptirler. İnsanlar sıklıkla İHD gibi organizasyonlardan, pro-Kürt bir parti olan DTP'ye doğal bir geçiş gösterirler, çünkü her iki grup da devlete karşı duruş ve Kürt haklarını genişletme gibi ortak hedeflere sahiptirler. Bu yüzden, derneklerde görev almaya karar veren birçok kişi, bu

faaliyetlerini, "Kürt halkı için çalışmak" gibi genel bir amaç etrafında, ekoloji, insan hakları ve kadın hakları gibi konuları içeren siyasi terimlerle destekler ve meşrulaştırırlar (Dorronsoro ve Watts, 2013, ss. 100, 111).

Aslında, ittifakların kurulmasında Kürt siyasi partilerinin işlevi, bazı noktalarda PKK'yi aşmaktadır. Yasal Kürt partileri, Kürtlerin seçimlerdeki oy tercihlerini değiştirerek aşiret reislerinin Kürt topluluğu üzerindeki etkisini azalttı. Türkiye'de Kürt nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde, genelde aşiretlerin desteklediği adaylar seçimleri kazanırdı. Devlet, aşiret reislerini, Kürt milliyetçiliğini desteklemedikleri sürece, ana akım Türk partilerinin adayı olarak seçimlere katılmalarını teşvik etmiştir. Örneğin, Hakkâri Yüksekova'daki seçimleri genellikle Pinyanişi aşiret reisleri kazanırdı. Ancak, Kürt partileri, birçok yerde aşiret liderlerinin seçim kazanamayacağı yeni bir siyasi dinamik yarattılar. Ayrıca, yasal Kürt partileri, ittifakların kurulmasında PKK'den daha esnek bir yaklaşım sergilemiştir. White (2012)'nin de tespit ettiği gibi, Apocular için "gerçek" Kürt, sakin, neredeyse çekingen ve oldukça kararlı bir tiptir. Böylesi bir kişilik tipi, genellikle karşılaşılan sıcakkanlı, şakalar yapan Kürtlerle tam bir karşıtlık taşıyor (2012, s. 203). Legal Kürt partilerinin böyle sınırları olmak zorunda değildi. Bunun en somut örneği HDP genel başkanı Selahattin Demirtaş'tı. Demirtaş, PKK'nin yönetim kadrosundan farklı bir şekilde, iletişim kanallarını açık tutan ve mizahı kullanan bir lider olarak öne çıkmıştır. Parti, Haziran 2015 seçimlerinde, CHP'nin seçmenleri de dahil, birçok Türk seçmenin desteğini alarak %13,1 oy oranına ulaştı.

4.2.5 Yeni Mobilizasyonun Yükselişi: Uluslararası ve Bölgesel Fırsatlar

PKK hareketinin yükselişi ve uzun soluklu varlığı, bir dizi uluslararası ve bölgesel dinamikle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Bu tezin genel yapısı ve hedefleri göz önüne alındığında, ilgili tüm dinamikleri detaylı bir şekilde incelemek mümkün olmayacaktır. Seçici davranarak, özellikle üç fırsattan söz edeceğiz: (1) Suriye ve Lübnan'ın, PKK üyeleri için bir sığınak ve faaliyet alanı olarak öne çıkışı; (2) Irak'taki Kürt bölgesinin, PKK için stratejik bir üs olarak kullanılması; (3) Ulusötesileşme çerçevesinde, Avrupa'nın, Kürt hareketinin organizasyonel genişlemesi için sunduğu fırsatlar.

PKK için ilk kritik fırsatlar, örgütün Türkiye'deki 1980 darbesinden hemen önce Lübnan'daki Filistin kamplarına gitmeye karar vermesiyle ortaya çıktı. Öcalan, 1970'lerin sonlarına doğru Türkiye'de örgütlenmenin giderek riskli hale geldiğini fark etti. Yakın çevresinden bazıları yakalanıyor, bazıları ise öldürülüyordu. Örneğin, yakın arkadaşı ve yeni oluşumda yer alan Haki Karer, 1977 yılında öldürüldü. Bir defasında, Öcalan ve arkadaşlarının buluşacakları evde bir baskın gerçekleşti. Öcalan bu olayı şöyle anlatıyor: *“Şans eseri kurtuldum. Üç dört tane de kirli silah vardı. O silahlarla yakalanacaktık. 30 yıl cezası var. (...) MIT'i en fazla yakınımızda hissettiğimiz dönemdi. O zaman büyük bir endişe içine girdim.”* (Birand, 1992, ss. 88, 89).

Marcus (1993) tarafından yürütülen bir röportajda, eski bir PKK yöneticisi olan Selahattin Çelik, örgütün Lübnan'daki Filistin kamplarından aldığı desteğin önemini şu şekilde vurgulamıştı:

“Çelik, bir an durup, ‘Suriye'ye kaçmakla ne kazandık?’ sorusunu soruyor. ‘Aslında, 1980'in ardından örgütsel anlamda bitmiştik. Avrupa'da hiçbir gücümüz yoktu, Türkiye'de hapisteydik. Fakat Suriye'de yeniden bir araya gelebildik. Para elde ettiğimiz anda, insanları Avrupa'ya [oradaki Kürt topluluklarında çalışmak üzere] gönderiyorduk. Filistinlilerden birçok şey öğrendik. Şehitler için gösteri yapmayı, törenleri öğrendik. Halk savaşı üzerine pek çok okuma yaptık, aynı zamanda silahlı eğitim aldık. Bize giysi verdiler, sigara verdiler. Filistinlilere çok şey borçluyuz.” (Marcus, 2009, s. 85).

Suriye bağlantısı, örgüte 1987 yılına kadar, Türkiye'den kaçan militanlara sığınak sağlama, Lübnan ve diğer ülkelerdeki bağlantılar için finansal ve kimlik desteği, Türkiye'ye karşı diğer radikal gruplarla işbirliği fırsatları, parti toplantıları ve kongrelerin sorunsuz bir şekilde düzenlenebilmesi, maddi destek, silah ve cephane temini, PKK temsilcilik ofislerinin kurulabilmesi ve Suriye topraklarında propaganda bürolarının faaliyete geçirilebilmesi olanaklarını sunmuştu (İmset, 1993, s. 227).

Örgüt için daha büyük bir fırsat, Irak'ta belirmişti. 1990'ların başında gerçekleşen Körfez Savaşı'nın bir sonucu olarak Irak hükümet güçlerinin kuzey sınırlarından çekilmesi ve bölgedeki Kürt yönetiminin zayıflığı, PKK için büyük bir

stratejik avantaj yaratmıştı. Türk gazeteci Mehmet Ali Birand'ın 1991 yılında Şam'da Abdullah Öcalan ile yaptığı röportaj, Öcalan'ın bu durumu bir fırsat olarak değerlendirdiğini gösteriyordu. Öcalan, şunları ifade ediyordu:

“Çok önemli bir değişiklik var. Irak'ın kuzeyi bizim için çok sağlam bir cephe gerisi. Özellikle hududa yakın bölgeler. Şu son bir yıl içinde, Körfez Krizi'nden beri, Kuzey Irak, çok önemli bir güçlenme, taktiğimizi oturma alanı oldu. Silahlı (veya) genelde parti faaliyetlerimizin çok sağlam bir üssü durumunda. ... Şunu diyebiliriz. Lübnan (Bekaa Kampı) önemini yitiriyor. Hatta Suriye ile ilişki de biraz önemini yitiriyor diyelim.” (Birand, 1992, s. 249).

Örgütün Türkiye'deki hedeflere yönelik saldırı öncesi örgütlenme yeri artık Irak'ın kuzey bölgeleriydi. İsyancı faaliyeti, Türk-Irak sınırı boyunca yoğunlaşmış durumdaydı. Bu, ilk bakışta, diğer potansiyel bölgelere nazaran daha kısa olan bu sınırın sadece altı ilçeye ev sahipliği yapması nedeniyle tuhaf bir tercih gibi görünebilir. Ancak Irak sınırı, eşsiz bir siyasi fırsat sunuyordu. Bu bölge, diğer herhangi bir yerde mevcut olmayan bir stratejik avantaj yaratıyordu. Kuzey Irak'ta yer alan güvenli bölgelerin yakınında olması, hızlı saldırı ve çekilme taktiklerini mümkün kılıyordu. Suriye sınırındaki düzlük alanlara kıyasla, dağlık topografya devletin bölge üzerindeki denetimini zorlaştırıyor ve isyancılara daha fazla manevra kabiliyeti tanıyordu. Ayrıca, Cudi Dağı -Suriye, Irak ve Türkiye'nin sınırlarının birleştiği bir nokta- birkaç dağ silsilesine ev sahipliği yapıyordu, bu da isyancıların Türkiye'deki hedeflere daha alçak rakımlarda seyahat etmeye gerek kalmadan bir hareket noktası olarak kullanmalarına olanak tanıyordu (A. Aydın ve Emrence, 2015, s. 53).

1990'ların başlarında örgütün askeri gücü de ciddi bir evrim geçirdi. Artık her silahlı birim, 270-300 kadar gerilla ile donatılmış durumdaydı, böylece askeri tesislere hızla ve etkili bir şekilde saldırabiliyorlardı. Aynı dönemde, şiddetin kullanılan teknolojisi de büyük bir değişiklik gösterdi. İsyancıların envanteri artık RPG'ler, havanlar ve hatta birkaç uçaksavar topunu da içeriyordu. Bu dönemde, örgütün bu gelişmiş teknolojiye erişimi, Kuzey Irak'ta 1990'ların başlarında yaşanan bölgesel çatışmaların bir yan ürünü olarak ortaya çıkmıştı. Bu yıllarda, isyancılar yerinden edilmiş Peşmergelerden

ve yerel halktan silahları önemli bir mali yük taşımaksızın kolayca temin edebiliyorlardı (A. Aydın ve Emrence, 2015, s. 59).

Öte yandan, PKK için Avrupa, kritik önem taşıyan bir diğer stratejik arenaydı ve bu durum çift yönlü bir potansiyel barındırıyordu. Bir yandan, PKK diaspora vasıtasıyla Avrupa'yı, örgütsel faaliyetler ve destek ağı oluşturma konusunda bir merkez olarak kullanabiliyordu. Öte yandan Avrupa, Ortadoğu'daki Kürtlere ulaşmanın yeni bir kapısını açmıştı.¹⁶⁸

Örgüt, Avrupa'nın birçok ülkesinde faaliyet gösterdi. Almanya başı çeken bir ülkedydi. Liberal demokrasi gereği ifade ve örgütlenme özgürlüğünü koruyan Almanya, çok düşük risk taşıyan bir siyasi ortam sunmuştur. Göçmen topluluklarında kültürel derneklerin oluşumu, vatanlarındaki yasaklar sebebiyle kısıtlanabilen Kürt kimliğinin Almanya'da daha da güçlenmesine olanak tanıdı. Kürt kimliğini deneyimleme, ifade etme ve paylaşma arzusu, Batı Avrupa'daki Kürt kültürel organizasyonlarının dramatik bir artışını ve basılı ve internet medyasında belirgin bir genişlemeyi tetikledi. Bu dernekler, Newroz gibi Kürt milli bayramlarının kutlanmasını, Kürtçenin kullanımını ve gayri resmi eğitimini destekleyerek, kendilerini Kürt olarak tanımlayan bireylerin bir araya gelip kaynaşabileceği merkezi buluşma noktaları oluşturdular. Bu sayede, kimliklerini inşa etme ve sürdürme açısından kritik bir rol üstlendiler. Ayrıca, PKK, Avrupa'da, Türkiye'deki Türk askeri operasyonlarını kınayan gösteriler ve açlık grevleri düzenleyerek ve büyük ölçekli protestolar ve otoyol engellemeleri organize ederek her fırsatı değerlendirdi. Açlık grevleri, PKK için sıkça başvurulmuş bir halk gösterisi yöntemi ve dayanışma sembolüydü. Büyük Alman şehirlerinde stratejik ve yüksek görünürlüğe sahip alanlarda gerçekleştirilen grevler ise propaganda materyalleriyle desteklenerek örgütün hedefleri için hem Kürt hem de Alman toplumlarından desteğin mobilize edilmesini amaçlıyordu. Genellikle büyük katılımlarla düzenlenen bu eylemler, bazen diğer Avrupa ülkelerinde gerçekleşen gösterilerle eş zamanlı olarak koordine edilirdi (Lyon ve Uçar, 2001, ss. 933-936).

¹⁶⁸ Ulus-ötesi göç sürecinde örgütsel ağlara dair bir çalışma için bkz. (Öner, 2012).

PKK'nin resmi yayın organı olan Serxwebûn, Avrupa'da yayımlanıyordu. İlk sayısı 1982'de çıkan ve örgütün silahlı ve politik mücadelesiyle ilgili haberlerin ve propagandanın yer aldığı bu dergi bugüne dek kesintisiz olarak yayınlandı. Ancak, bu dergi örgütün resmi yayın organı olarak, genellikle PKK ve sempatizanları tarafından okundu ve geniş Kürt kitlelerine ulaşamadı. Geniş Kürt kitlelerine ulaşma görevi, 1990'larda Avrupa'da faaliyet gösteren MED TV aracılığıyla gerçekleştirildi. Kanal, Kürtçe ve Türkçe dilinde yayın yaparak, Kürt kültürü, müzik, tarih ve edebiyat gibi konuların yanı sıra Türkiye ve Ortadoğu'daki güncel Kürt siyasi gelişmeleri hakkında haberler sunmaktaydı.

Avrupa'dan bir uydu aracılığıyla yayın yapan MED-TV, gün boyunca 18 saat süreyle Avrupa, Batı Asya ve Kuzey Afrika'ya ulaşabiliyordu. Bu geniş uydu kapsama alanı, kanalın Orta Doğu'daki Kürt nüfusu ile Avrupa ve Asya kıtalarında yaşayan geniş diaspora topluluklarını birbirine bağlamasını sağlıyordu, bu da transnasyonal bir Kürt izleyici kitlesinin oluşmasına olanak tanıyordu. Kürt medyasındaki devrim niteliğinde bir adım olan MED-TV'nin kuruluşu, Kürt halkı ve onları yöneten Orta Doğu ülkeleri arasında yeni bir mücadele alanı yarattı. Önceki askeri çatışmaların ardından, bu televizyon kanalı, gökyüzünden yankılanan sinyallerle Kürtlerin lehine stratejik bir dönüşüm getirdi. 1918'den bu yana, Kürt topluluklarını birbirinden ayıran uluslararası sınırlar, MED-TV sayesinde aşılabildi ve böylece Kürtler tarihlerinde ilk kez aralarında daha güçlü bir bağ kurma fırsatı buldular (Hassanpour, 1998, s. 53).

4.3 Suriye'de 1950-2011 Dönemi: Yetersiz Mobilizasyon

4.3.1 Olaylar

1946'da Fransızların Suriye'den çekilmesi ve bağımsız bir Suriye devletinin kurulmasının ardından, ülkede uzun bir süre boyunca devam eden bir iktidar mücadelesi gerçekleşti. Bu iktidar mücadelesi, 1970'lerde Baas Partisinin sembolik (lider kültü) (Bkz. Wedeen, 1999), askeri ve ideolojik (Arap milliyetçiliği ile Arap sosyalizmi) düzeyde mutlak bir rejim kurmasıyla sona erdi. Yeni Suriye'de, Bedirhan kardeşlerin ve Hoybun örgütünün faaliyetleri sona ermişti. Ayrıca, ülkedeki Fransız yönetimi boyunca önemli

roller üstlenmiş olan aşiretler, eski politik güçlerini kaybetmişlerdi. 1957'de Osman Sabri ve Nurettin Zaza gibi aydınlar tarafından, ilk kez doğrudan Suriyeli Kürtlere yönelik bir politik ajandaya sahip olan Suriye Kürdistan Demokrat Partisi (SKDP/Partiya Dêmkrat a Kurd li Sûriyê) kuruldu. Yanı sıra, PKK, 1980'lerden itibaren Baas rejiminin onayıyla Suriye'yi bir üs olarak kullanmaya ve Suriyeli Kürtlerin yaşadığı bölgelerde faaliyet göstermeye başladı. Ancak, tüm bu yeni gelişmeler, Suriye'deki Kürt topluluklarını harekete geçirme açısından önemli bir sonuç doğurmadı.

1950'lerden 70'lere kadar Afrin'de Kürtler ile otoriteler arasında önemli bir çekişme yaşanmadı. Cezire'de ise, 1970'lerde toprak reformları ve Arap Kemer projesine karşı bazı protestolar gerçekleşti, ancak bunlar yerel halk tarafından organize edilen küçük ölçekli olaylardı (Allsopp, 2014, s. 103). Arap Kemer politikalarını protesto amacıyla, SKDP üyelerinin de aralarında bulunduğu bir Kürt grubu, 1973 yılında devlet başkanı Hafız Esad'a bir memorandum sundu. Bu dilekçeyi imzalayanlardan 12 kişi aynı yıl içerisinde gözaltına alındı. Bunlardan beşi 1980'de serbest bırakılırken, SKDP ile bağlantılı 7 kişinin tutukluluğu 1983 yılında hâlâ sürüyordu (Amnesty International, 1983, ek C.). 1986 yılında ise Arap yerleşimciler ile Kürtler arasında bazı çatışmalar meydana geldi. Bu çatışmalar fazla büyümeden sona erdi. Aynı yıl, Şam ve Afrin'deki Newroz kutlamalarında güvenlik güçlerinin açtığı ateş sonucunda dört kişi hayatını kaybetti (Vanlı, 1992, ss. 127, 128). Mart 1990'da Haseke bölgesinden bir grup kimliksiz Kürt, Şam'daki başkanlık sarayı önünde bir protesto gösterisi düzenlemeye karar verdiler ve bu eylemleri çok sayıda gözaltıyla sonuçlandı (HRW, 1996, s. 33). Öte yandan, Baas rejiminin 1990'daki parlamento seçimlerinde bağımsız adaylara tanıdığı daha fazla kontenjan (bkz. Perthes, 1992) sayesinde, sınırlı bir süre için muhalefete politik bir alan ortaya çıkmıştı. Bu dönemde, meclise giren bazı Kürt milletvekilleri, kimliksiz Kürtlerin durumunun iyileştirilmesini isteyen dilekçeleri meclis başkanına ve doğrudan devlet başkanı Hafız Esad'a sundular. Bu tür girişimlerden herhangi bir sonuç alınamamış olması bir yana, sisteme bu şekilde erişim genellikle istisnai durumlardı. 1960-1990 yılları arasında Suriye'deki Kürt muhaliflerin şiddet seviyesi, aynı dönemde Türkiye'deki Kürt hareketine kıyasla belirgin bir şekilde daha düşüktü.

1990'ların sonlarına doğru bile, Suriye'deki Kürt muhalefeti belirgin bir sessizlik içindeydi. Ancak 2000'li yılların başında bu sessizlik kırıldı ve Suriye Kürtleri ilk büyük protesto dalgalarını yaşamaya başladı. Kürt Yekiti¹⁶⁹ partisinin öncülüğünde, kimliksiz Kürtlere vatandaşlık tanınması ve Kürt diline yönelik yasakların kaldırılması çağrılarıyla Şam'da iki gösteri gerçekleştirildi: Biri 10 Aralık 2002'de parlamento önünde, diğeri ise 25 Haziran 2003'te UNICEF binası önünde düzenlendi. Bu eylemler sırasında güvenlik güçlerinin sert müdahalesiyle birçok kişi gözaltına alındı (2003'teki gösteri ile ilgili ayrıntılı bilgi ve fotoğraflar için bkz. Amnesty International, 2005, ss. 6-8). 2002'deki gösteride gözaltına alınan Yekiti partisinin iki önde gelen lideri, Mervan Osman ve Hasan Salih, 2004 yılında serbest bırakıldılar. Serbest bırakılmalarının ardından Kamışlı ilçesinde yaklaşık 15 bin kişilik bir kalabalık ve dört kilometrelik bir araç konvoyu tarafından karşılandılar. Aynı süreçte, Halep ve diğer üniversitelerdeki bazı Kürt öğrenciler, Türkiye'nin Irak Kürdistan Bölgesi'ne yönelik tehditlerini protesto etmek ve Halepçe katliamını anmak için çeşitli gösteriler organize ettiler (Gauthier, 2009, s. 109).(2009, s. 109)

Suriye tarihindeki ilk büyük Kürt mobilizasyonu, 12 Mart 2004 tarihinde meydana geldi. Kamışlı'da bir futbol maçındaki kavganın kıvılcımıyla başlayan olaylar, geniş çaplı protestolara dönüştü: Rejimin gücünü temsil eden çeşitli kamu binaları ve Baas partisi büroları ateşe verildi; Araplar ve Kürtler arasında sokak mücadeleleri yaşandı; on binlerce kişinin iştirak ettiği cenaze törenleri gerçekleştirildi; Kürt öğrenciler Halep ve Şam'daki üniversitelerde protestolar düzenledi; esnaf, bazı şehir merkezlerinde kepenk indirme eylemleri gerçekleştirdi. Cezire, Kobani, Afrin, Halep ve Şam'daki Kürt topluluğu, ilk kez eş zamanlı kitlesel gösterilere öncülük ettiler. Olaylar 40'tan fazla ölü, yüzlerce yaralı ve en az 2000 kişinin tutuklanması sonrasında bastırılabilirdi.¹⁷⁰ Kürtlerin otoritelerle çekişmeli ilişkisi, Mart 2004'teki olaylar ölçeğinde olmasa da, 2000'ler boyunca sürdü. Kürt milliyetçi aktiviteleriyle tanınan dini lider Şeyh Maşuk Haznevi'nin 2005'te öldürülmesi, sadece Kamışlı ilçesiyle sınırlı olsa da, binlerce kişinin katıldığı bir rejim karşıtı protestoya dönüştü.¹⁷¹ 2005'ten 2009'a kadar, özellikle Kamışlı ve Halep'te,

¹⁶⁹ Suriye Kürt Birlik Partisi (Kürtçesi, Partîya Yekîti ya Kurd li Sûriyê).

¹⁷⁰ Olaylara dair ayrıntılı bir rapor için bkz. (Kurd Watch, 2009). Olayların Şam ve Halep'teki üniversitelere sıçramasını konu alan bir basın bülteni için bkz. (Human Rights Association in Syria (HRAS), 2004).

¹⁷¹ Haznevi için Kamışlı dışındaki kentlerde ya da yurt dışında herhangi bir gösteri ya da anma töreni gerçekleştirmedi (Kurd Watch, 2009, s. 19).

rejimin müdahale ettiği ve bazılarında ölümler yaşanan en az 14 olay (gösteri, kutlama veya sessiz protesto eylemleri) yaşandı.¹⁷²

4.3.2 Arap Baharından Önce Suriye’de Kürtlerin Politik Temsil Olanakları

Suriye'nin 1946'da bağımsızlığını elde etmesinden itibaren, Kürtlerin politik temsil olanaklarını inceleyeceğiz. Öncelikle, Suriye'deki seçim sistemi, parlamentonun yapısı, hükümetin işleyişi ve parti dinamikleri üzerinde duracağız.

Ortadoğu'daki otoriter rejimlerde politik katılımın doğası, olanağı ve sınırları ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir (Gandhi ve Lust-Okar, 2009; Lust-Okar ve Zerhouni, 2008). Suriye rejimi, liberal-demokratik prensiplerin ihlal edilmesine ve seçim manipülasyonlarının sıkça görülmesine rağmen seçimlerin düzenli olarak gerçekleştiği ve muhalif partilere sınırlı bir rekabet şansının tanındığı Mısır ve Tunus gibi seçime dayalı otoriter rejimlerden (electoral authoritarianism regimes) (Schedler, 2006, s. 3) farklıdır. Ayrıca, hem demokrasilerden hem de tam otoriter rejimlerden farklılaşan yönleriyle rekabetçi otoriter rejimlerden (competitive authoritarianism) (Levitsky ve Way, 2002, 2010) de farklıdır. Suriye, 1970’lerden itibaren, tek parti sistemine dayalı tam otoriter bir rejimdir.¹⁷³ Levitsky ve Way (2010)’ın tanımladıkları biçimiyle tam otoriterizm, formal demokratik kurumların sadece kâğıt üzerinde var olduğu ve muhalefete iktidar yarışı için herhangi bir rekabet alanının tanınmadığı rejimleri temsil eder. Bu rejimlerde seçim sonuçları önceden bellidir ve yer altında faaliyet göstermeye zorlanan rejim muhaliflerinin önemli bir kısmı ya cezaevinde ya da yurt dışındadırlar (ss. 6-7).

Otoriter rejimlerde yaşayan azınlıkların çeşitli kurumlardaki (parlamento, hükümet vs.) temsil düzeyleri konusu ele alındığında, farklı azınlık gruplarının otoriterizmin etkisini farklı şiddetlerde yaşadıkları görülecektir. Bu farklılık, söz konusu rejimlerin azınlıklara karşı "seçici dışlama" veya "seçici dahil etme" stratejileriyle

¹⁷² Bahsi geçen 14 olayın gerçekleştiği yer ve tarihler, olayların biçimi ve rejimin bu olaylara müdahale etme şekline dair bilgi için bkz. (HRW, 2009, ss. 2-4).

¹⁷³ Suriye rejimini tanımlamak için farklı isimler tercih edilmiştir. Örneğin Hinnebusch (1990) 1970’lerden sonraki yönetim için “popülist otoriterlik” kavramını kullandı. Demokratik olmayan rejim tipleri karşılaştırmaları için bkz. (Brooker, 2013; Linz, 2000).

alakalıdır. Kürtler, zaman zaman uygulanan bazı farklı politikalara rağmen, Suriye'deki hükümetler tarafından genellikle "tehlikeli azınlıklar" kategorisine alınmışlar ve 1970'lerden itibaren ise Sünni Araplar, Dürziler ve Hristiyanlar gibi politik açıdan daha az dominant olan gruplara kıyasla, temsil kurumlarından daha fazla uzak bırakılmışlardır. Suriye'de Kürtlerin politik temsili, Baas rejimi öncesi ve sonrası olmak üzere iki ana dönemde incelemek uygun olacaktır. İlk dönemde, yani Suriye'nin bağımsızlığını kazandığı 1946 yılından 1960'ların başlarına kadar, Kürtlerin parlamento ve diğer bazı kurumlarda sınırlı da olsa bir temsil imkânı vardı, ancak bu olanak o dönem içerisinde kademeli olarak azaldı. 1970'lerde Baas partisinin iktidara gelmesiyle birlikte, Kürtlerin bahsedilen temsil kurumlarına erişimi tamamen sonlandı.

1946'da Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasının ardından, ülkede bir dizi askeri darbe ve karşı darbe yaşandı (1949, 1951, 1954, 1961, 1963 ve 1966). Bu dönemde çok sayıda iktidar mücadelesi yaşandı ve istikrarsız ve kısa ömürlü hükümetler kuruldu. Baas partisi 1963'te bir askeri darbe ile iktidara gelmesine rağmen, partinin içinde ideolojik çatışmalar ve Baas ile diğer muhalif gruplar arasındaki iktidar mücadeleleri sürdü. 1970 yılında, Hafız Esad'ın Baas partisi ve devlet kurumları üzerinde kontrolü sağlamasıyla "istikrarlı" bir otoriter rejim inşa edilmiş oldu.¹⁷⁴ Diğer yandan, 1962 yılına kadar gerçekleşen Suriye seçimlerinin büyük bir kısmı rekabetçi, çoğulcu ve nispeten özgürdü (Bkz. Picard, 1978, s. 129). Bu dönemde, Kürt adaylar, 1947, 49 ve 54 yıllarındaki seçimlerde Suriye parlamentosuna girebilmişlerdi (Tejel, 2015, s. 97). Örneğin, SKDP'nin ilk başkanı Nurettin Zaza, aday olmaması için üzerindeki çeşitli baskılara rağmen, 1961 parlamento seçimlerinde bağımsız bir aday olarak yer alabilmişti (Zaza, 1994, ss. 248-258). Ayrıca, SKDP, yasak partiler listesinde bulunmasına karşın, 1958 yılındaki Mısır-Suriye birleşmesine kadar nispeten özgür bir şekilde faaliyet göstermeye devam edebilmişti (Allsopp, 2014, s. 21).

Ancak bu dönem, Kürtlerin çeşitli devlet kurumlarından tasfiye edilmeye başlandığı bir zaman dilimiydi de. Bu tasfiye sürecinin en açık örneği orduda yaşandı. Kürtler için ordu hizmetleri, Osmanlı döneminden beri güvenceli, kazançlı ve prestijli bir

¹⁷⁴ Suriye'de 1946-58 yılları arasındaki politik gelişmelere ve iktidar mücadelelerine dair kapsamlı bir çalışma için bkz. (Seale, 1987). Baas partisinin 1963-70 yılları arasında iktidarını konsolide etme çabalarına dair bir analiz için bkz. (R. Hinnebusch, 2001, ss. 44-60).

meslek yoluydu ve Fransız yönetimi boyunca da, bu gelenek devam etti ve birçok genç Kürt, Fransız ordusunda görev almayı seçti (Bkz. Van Dusen, 1971, s. 54). Bağımsız Suriye’de ise askeri üst kademe pozisyonlarda hizmet veren bazı Kürtler, ülkenin ilk üç askeri darbesinde aktif roller üstlenmişlerdi (Drysdale, 1979, s. 368). Örneğin, 1949 ve 1951 yıllarında Suriye'nin ilk iki askeri darbelerini yöneten Hüsni Zaim ve Edip Çiçekli, Kürt kökenliydi. Edip Çiçekli'nin 1951-54 yıllarında Suriye'yi yönetmesinin ardından, 1954'te yaşanan tasfiyesi ile birlikte, ordudaki üst düzey Kürt yetkililer görevlerinden alındılar (Hurewitz, 1969, s. 153).

Ayrıca, SKDP'nin lider kadrosu ile destekçilerinin önemli bir kısmı 1960 yılında gözaltına alındılar. Gözaltına alınanlar arasında partinin yaklaşık 5000 üyesi ve Osman Sabri ile Nurettin Zaza gibi üst düzey liderleri bulunmaktaydı (Allsopp, 2014, s. 21,78). SKDP'nin seçimlere katılımının yasaklanması ve çeşitli baskılara maruz kalması, şu açıdan kritikti: 1950'ler boyunca meclise girebilmiş olan birçok Kürt milletvekili ve ordu üst kademelerindeki Kürt kökenli askerler, herhangi bir Kürt ajandasına sahip değildiler. Ancak SKDP, Suriye'deki Kürtlerin kolektif bir etnik grup olarak tanınmasını savunan ve Kürt sorununu kabul ederek bu konuda çözümler sunan Suriye'deki ilk modern Kürt organizasyonuydu.

1940 ve 50'lerde Suriye parlamentosunda Kürtlerin, kısıtlı da olsa, temsil edilmiş olmaları, baskın bir siyasi partinin henüz politik kontrolü tam anlamıyla ele geçirememiş olmasından kaynaklanıyordu. Dahası, farklı siyasi görüşleri temsil eden grupların (Komünistler, Nasırcılar, Baasçılar ve bağımsız adaylar gibi) seçimlere katılabilmelerine imkân tanıyan yasal düzenlemeler henüz askıya alınmamıştı.¹⁷⁵ Ancak, 1970'lerin başlarında, Baas partisinin seçimlerde tek parti olarak çıkmasını sağlayacak düzenlemeler yapıldı. Ulusal İlerici Cephe ismiyle, Baas'ın lider konumunun garanti altına alındığı bir koalisyon oluşturuldu. 1973'te gerçekleştirilen ilk seçimlerde Baas mutlak bir çoğunluk elde etti ve bu durum, gelecek bütün seçimler için bir norm haline geldi.¹⁷⁶ Bu yeni yönetim modeli, Suriye'deki Kürt topluluğu için, günümüze kadar süren önemli sonuçlar doğurdu. Seçim süreci, parti yapısı ve parlamento tamamen Baas'ın denetimine geçti, bu

¹⁷⁵ Suriye’deki anayasaların 1920’lerden itibaren geçirdikleri değişimlere dair bir çalışma için bkz. (Atassi, 2018).

¹⁷⁶ Suriye’nin 1973 seçimlerine dair ayrıntılı bir analiz için bkz. (Picard, 1978).

da Kürt partileri dahil, rejime muhalif olan diğer siyasi partilerin seçimlere katılamayacakları ve parlamentoda temsil edilemeyecekleri anlamına geliyordu. Ayrıca, bu yeni yönetim şekli, merkezîyetçi bir yapıya dayandığı için, muhalif Kürtlerin belediye ve diğer yerel yönetim organlarında temsil edilme olanağını da ortadan kaldırdı.

Suriyeli Kürtler ile ilgili temsil konusunu parlamento gibi formal kurumların dışında, Kriesi ve Koopmans (2002)'ın "baskın stratejiler" kavramı çerçevesinde, diğer bir deyişle yönetici elitlerin yaklaşımları açısından analiz ettiğimizde, daha net bir resimle karşılaşırız. Arap milliyetçisi bir parti olarak Baas, Alevi olmayan Arap grupları (yani, Sünni Araplar, Hristiyan Araplar ve Dürziler) ve Arap milliyetçiliğine tehdit olarak görmediği Ermenileri ve Süryanileri, formal ya da informal ilişki ağlarıyla kurumsallaşmış sisteme dâhil etti. Van Dam (2011)'ın da belirttiği gibi, Alevi topluluğu, hükümet ve yerel komitelerde yüksek bir temsil seviyesine ulaşmışsalar da, Sünni Arapların temsil oranı da 1970'lerde Hafız Esad döneminde yeniden artış göstermiştir (Van Dam, 2011, s. 76,78, ayrıca bkz. 1978). Bununla birlikte, Sünni İslamcı hareketler baskı altına alınarak yer altına inmeye itilse de, Sünni dini liderler sistem içerisine farklı yollarla entegre edilmişlerdir (Pierret, 2013). Dürziler ve Hristiyan Araplar ise, din veya mezheplerini terk etmeleri beklenmeden, Suriye hükümetinde ve parlamentoda önemli pozisyonlara yerleşebilmekteydiler. Ermeni ve Süryani topluluklar, politik etkinliklerinde kısıtlamalar yaşamış olsalar da, kiliseleri, okulları ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla rejimle diyalog kurabiliyor ve dolaylı bir temsil imkanına sahip olabiliyorlardı.¹⁷⁷ Sonuç olarak, Baas rejimi, 1970'lerden itibaren destek tabanını genişletmeye ve iktidarını güvence altına almaya yönelik olarak, belirtilen çeşitli dini, mezhebi ve etnik gruplara temsil olanakları tanımıştır. Suriye Kürtleri ise "seçici dışlama" olarak isimlendirilebilecek bir duruma maruz kaldılar.

Bu dışlama iki şekilde olmaktaydı. Birincisi, Kürtler Arap kimliğine tehdit olarak görüldükleri için Kürt kimliğiyle ilişkili sivil toplum örgütlerine ve eğitim kurumlarına izin verilmedi. İkincisi, Kürtler temsil organlarından ve siyasi partilerden büyük ölçüde uzak tutuldular. Örneğin, Baas partisi, Arap Sosyalist Partisiyle

¹⁷⁷ Ermenilerin eğitim kurumlarına 1950 ve 60'larda çeşitli kısıtlamalar getirildiyse de Hafız Esad'ın Suriye'de iktidarı ele geçirmesiyle bu kısıtlamalar önemli ölçüde azaldı. Yanı sıra, 1990-92 yılları hariç, 1973'ten itibaren Ermenilerin Suriye meclisinde belli bir temsil olanakları vardı (bkz. Migliorino, 2006).

birleştğinde bu partinin Kürt üyelerini kabul etmedi (Bkz. McDowall, 1996, s. 35). Rejimin bu tutumu, Kürtlerin yaşadığı Türkiye, İran ve Irak'taki uygulamalardan bariz bir farklılığa işaret ediyordu. Örneğin Türk milliyetçiliğinin önemli bir referans noktası olduğu Türkiye'de bile, kimliklerini ön plana çıkarmayan ve politik bir ajandaları olmayan Kürtler, sınırsız bir içermekten söz edilmese de, çeşitli ana akım siyasi partilere üye olabiliyor, milletvekili seçilebiliyor ve hatta cumhurbaşkanı olabiliyorlardı. Suriye'de ise “makbul Kürtler” ve “sözde Kürtler” şeklinde net bir ayırım yoktu.

Suriye rejimi, 1990 yılında, muhalefet gruplarına bağımsız adaylar olarak parlamento seçimlerine katılma hakkı tanıdı. Bu tür yönetimler, bazı durumlarda, rejim içi çatışmaları hafifletmek (Geddes, 2005) ya da meşruiyet kazanmak adına (Gandhi ve Lust-Okar, 2009) seçimlere izin verebilirler. Suriye yönetimi, 1980'lerden itibaren dışlamış olduğu bazı grupları sisteme dahil etmek ve destek tabanını genişletmek amacıyla, 1990 yılındaki parlamento seçimlerinde muhalefete kısıtlı bir alan açmış oldu (Perthes, 1992, s. 18). Muhalif grupların seçimlere parti olarak katılmalarına izin verilmediyse de 250 milletvekili kontenjanının kabaca 3'te biri bağımsız adaylara tahsis edildi. Rejime açık muhalif duruşu olanların elendiği ve seçim propagandasına çeşitli kısıtlamalar getirildiği bu seçimde 82 bağımsız aday meclise girmeyi başardı (1992, ss. 15-16). Afrin'den PKK ile ilişkili altı kişi ve Haseke bölgesinden SKDP ile ilişkili üç kişi (Hamid Derviş, Kemal Derviş ve Fuad Eliko), meclise girmeyi başardılar (HRW, 1996, ss. 34-35; Vanlı, 1992, s. 133). İçinde bağımsız Kürt adayların da yer aldığı 47 milletvekili, kimliksiz Kürtlerin sorunlarını dile getiren bir mektubu 1991'de parlamento başkanına sundular. Ancak, başbakan ve Baas partisi üyeleri, bu konunun parlamentoda tartışılmasını reddettiler. 1992'de, bir diğer mektup, 22 milletvekilinin imzası ile doğrudan Hafız Esad'a sunuldu. Bu ikinci girişim de bir sonuç doğurmadı ve mektubu imzalayan Baas partisine mensup iki Kürt milletvekili partileri tarafından uyarıldı (1996, ss. 34-35). Rejim sonraki hiçbir seçimde muhalefete ve Kürtlere benzer bir olanak tanımadı.

4.3.3 Arap Baharından Önce Suriye'de Kürtlere Yönelik Baskı Dinamikleri

Bu başlık altında, 1950-2010 yılları arasında Suriye'deki Kürtlerin maruz kaldığı devlet ve devlet-sponsorlu şiddeti ve diğer baskı biçimlerini inceleyeceğiz. Bu incelemeyi

daha anlaşılır kılmak için, Kürtleri "sıradan Kürtler" ve "politik Kürtler" olmak üzere iki kategoriye ayırıyorum. "Sıradan Kürtler" terimi, politik faaliyetlere katılmayan veya bir örgütle direkt bağlantısı olmayan Kürt bireylerini tanımlamaktadır. Bu Kürtlerden bazıları, Suriye rejiminin doğrudan şiddet yöntemlerinden Arap Kemer projesi olarak bilinen zorunlu göçe maruz kaldılar. Bazıları ise, vatandaşlıktan çıkarılma ve sosyal, sivil, eğitim ve ekonomik hakların elinden alınması gibi yapısal şiddet (structural violence)¹⁷⁸ biçimlerine maruz bırakıldılar. Ayrıca, Suriye'deki Kürtlerin hepsi, Kürt diline ve kültürüne yönelik yasaklar ve kısıtlamalarla kültürel şiddeti (cultural violence)¹⁷⁹ deneyimlediler. Öte yandan, "politik Kürtler" kavramı; (1) 1957'den itibaren Suriye'de faaliyet gösteren ve sayıları bazen 20'ye ulaşan "klasik" Kürt partilerini; (2) 1990'ların sonuna dek Suriye'de aktif olan PKK'yi ve (3) 2000'lerle birlikte ortaya çıkan PYD, Yekiti Partisi, Azadi Partisi ve Kürt Gelecek Hareketi gibi "yeni nesil"¹⁸⁰ partileri ifade eder. Suriye rejiminin bu gruplara yaklaşımı, bazılarını "seçici esneklik", bazılarını ise "seçici baskı" olmak üzere farklılık gösteriyordu.¹⁸¹

Baasçı istihbarat görevlisi Yüzbaşı Muhammed Talib Hilal'in 1963'te hazırladığı bir güvenlik raporu, Suriye'de Kürtleri nasıl bir gelecek beklediğinin işaretlerini veriyordu.¹⁸² Cezire'deki etnik, dini ve aşiret yapılarına dair detaylı bilgilerin yer aldığı raporda, bu bölgede yaşayan Süryani, Ermeni ve Çeçen gibi Arap olmayan etnik grupların politik bir ajandalarının ve etkilerinin olmadığı, dolayısıyla Suriye devleti için tehlike arz etmedikleri belirtiliyordu. Bu bölgedeki Kürtlerin ise nüfus olarak yoğun, politik olarak etkili ve bir Kürdistan gündemlerinin oldukları belirtilip, bu durum

¹⁷⁸ Galtung (1969), doğrudan şiddet ile yapısal şiddet kavramları arasında bir ayrım yapar. Bu iki şiddet formunda da bireylerin yaşamını yitirebileceği, yaralanabileceği veya zarar görebileceği bir gerçektir. Ancak, doğrudan şiddette, bu şiddeti gerçekleştiren belirgin aktörler bulunurken, yapısal şiddette böyle somut aktörlere gerek duyulmamaktadır. Bu bağlamda, gelir dağılımındaki eşitsizlikler, eğitim fırsatlarındaki dengesizlikler veya sağlık hizmetlerindeki adaletsiz dağılım, yapısal şiddetin tipik örnekleridir (s. 170-171). Suriye'deki Kürt toplumu perspektifinden değerlendirildiğinde, kimliksiz Kürtlerin istihdam, eğitim ve sağlık hizmetlerinden faydalanamaması, fiziksel şiddetin ötesinde bir yapısal şiddet örneğidir.

¹⁷⁹ Galtung (1990, s. 291)'un belirttiği üzere, kültürel şiddet doğrudan ya da yapısal şiddet biçiminde ortaya çıkabilir.

¹⁸⁰ Bu partilerin Kürtçe adları ve Türkçe karşılıkları şöyledir: PYD (Partiya Yekitiya Demokrat/ Demokratik Birlik Partisi), Yekiti partisi (Partiya Yekîti ya Kurd li Sûriyê/ Suriye Kürt Birlik Partisi), Azadi partisi (Partiya Azadî ya Kurd li Suryê/ Suriye Kürt Özgürlük Partisi), Kürt Gelecek Hareketi (Şepêla Pêşeroj a Kurd li Sûriyê/ Suriye Kürt Gelecek Hareketi).

¹⁸¹ Porta (1996, s. 66), devletin isyancılara ve protestolara yönelik aldığı önlemleri (yani, baskı biçimlerini) beş boyutta sınıflandırıyor: (1) Baskıcı ya da hoşgörülü, (2) seçici ya da yaygın, (3) önleyici ya da tepkisel, (4) yumuşak ya da sert, (5) kirli [gayrimeşru] ya da hukuki.

¹⁸² Raporun Arapça orijinal ismi: *Dirasah an muhafazat al-Jazirah min al-nawahi al-qawmiyah wa-al-ijtima iyah wa-al-siyasiyah* [Etnik, sosyal ve politik yönleriyle Cezire ilinin incelenmesi]. Raporun İngilizceye çevrilmiş tam metni için bkz. (Mella, 2006, ss. 63-227).

Suriye'nin ulusal bütünlüğüne büyük bir tehdit olarak kodlanıyor ve buna karşı alınması gereken bir dizi önlem sıralanıyordu. Önerilen tedbirlerden bazıları şunlardı: (1) Kürtlerin eğitim haklarının engellenmesi; (2) Kürt yerleşim yerlerine Arapların yerleştirilmesi ve bir Arap kordonunun, Türkiye ve Suriye sınırı boyunca oluşturulması; (3) Kürtlerin istihdam olanaklarından mahrum bırakılmaları; (4) Problem çıkartanların vatandaşlıktan çıkartılmaları; (5) Arapça bilmeyenlerin oy kullanma haklarının engellenmesi veya kamu hizmetlerinden menedilmeleri. Bu tedbirlerin önemli bir kısmı zaman içinde uygulamaya konuldu.

Ancak, sadece bu rapora dayanarak Kürt politikasının belirlendiğini söylemek yanıltıcı olur. Kürtlerin Cezire bölgesindeki varlığına yönelik rahatsızlıklar daha önce başlamıştı. Örneğin, 1930'lu yıllarda bazı milliyetçi Arap aydınlar, çeşitli gazeteler aracılığıyla, Arapların Cezire'deki egemen konumlarına dikkat çeken yazılar yazmışlardı (Bu yazılara dair bazı ayrıntılar için bkz. B. T. White, 2011, ss. 76–83, 119). Dolayısıyla, Hilal'in raporu, Fransız mandası döneminden itibaren milliyetçi Arap elitler tarafından oluşturulmuş Kürt politikasının bir uzantısı olarak değerlendirilmelidir. Dahası, Hilal'in raporunda önerilen bazı önlemler, rapor henüz yazılmamış ve Baas Partisi iktidara gelmemişken hayata geçirilmişti. Suriye'de Kürtlere yönelik şiddetin sembolü haline gelmiş olan kimliksiz Kürtler meselesi, bu durumun açık bir örneğidir.

1962 yılında Haseke'de gerçekleştirilen nüfus sayımının politik hedefler taşıdığı birçok çalışmada vurgulanmıştır (Allsopp, 2014, ss. 148–175; Human Rights Watch (HRW), 1996; Lynch ve Ali, 2006). Bu sayımda, Kürt nüfusun yaklaşık yüzde 20'si, yani ortalama 100-150 bin kişi vatandaşlıktan çıkarıldı. 2000'li yıllarda bu sayının 250-300 bin civarına ulaştığı tahmin edilmektedir.¹⁸³ Sayım günü, 1945'ten önce Suriye'de yaşadıklarını belgeleyemeyenler "ecnebi" (yabancı) olarak, farklı nedenlerle evlerinde bulunamayıp sayıma katılamayanlar ise "maktumin" (kayıtsız) olarak sınıflandırıldı ve

¹⁸³ Suriyeli yetkililer, 1995 yılında HRW'ye verdikleri bir yanıtta, kimliksiz Kürtlerin toplam sayısını 142.465 kişi olarak belirttiler (HRW, 1996 ek A.). Bu, Suriyeli yetkililer tarafından verilen ilk ve son resmi bilgiydi. Ancak, kimliksiz Kürtlerin gerçekte bu sayıdan daha fazla olabileceği ihtimali oldukça yüksektir. Öte yandan, 2011 yılında, ecnebi statüsündeki kimliksiz Kürtler için vatandaşlık hakkı tanındı. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) verilerine göre, 2013 yılına kadar vatandaşlık başvurusunda bulunan ve bu başvuruları kabul edilen kişi sayısı 104 bin civarındaydı (Bkz. UNHCR, 2018). Ancak, 2013 yılında bu başvurular hâlâ devam ediyordu. Bu süreçte maktumin statüsündeki kimliksiz Kürtlere vatandaşlık hakkı tanınmadığı için, kimliksiz Kürtlerin gerçek toplam sayısı konusunda bağımsız bir tespit yapılamamıştır. Sonuç olarak, kimliksiz Kürtlerin toplam sayısı ile ilgili mevcut bilgilerimiz, yalnızca tahminlere dayanmaktadır.

her iki grup da vatandaşlıklarını kaybettiler.¹⁸⁴ Bu durum, Ortadoğu'daki Kürtler için politik bağlamda sıkça kullanılan "devletsiz halk" (stateless people) teriminin, Suriye'deki kimliksiz Kürtler bağlamında hukuki bir statü kazanmasını sağladı.

Bu nüfus sayımının yapılacağına dair insanlar önceden bilgilendirilmemişlerdi. Vergi ödememek ya da askerlikten kaçınmak gibi nedenlerle veya o gün evde olmamaları nedeniyle bazıları sayıma katılmamışlardı. Sayımı yürüten yetkililer, bazı durumlarda sadece muhtarların verdikleri bilgilere güvenerek işlem yapmışlardı. Bu durum, bazı açık ihlallere de yol açtı. Örneğin, iki kardeşten biri vatandaşlığını sürdürürken, diğeri vatandaşlıktan çıkarılabiliyordu (Allsopp, 2014, ss. 24, 151, 152, 155). Dahası, Suriye parlamentosunda ve orduda farklı zamanlarda önemli pozisyonlarda bulunmuş bazı Kürt politikacılar ve askeri personel de vatandaşlıktan çıkarılanlar arasındaydılar (McDowall, 2004b, s. 474).

Suriye'deki kimliksiz Kürtler, hem kendilerine ait bir devletleri olmadığı ve hem de vatandaşlık belgeleri bulunmadığı için iki katı baskı altında yaşamışlardır (McGee, 2014, s. 173). Herhangi bir vatandaşlık statüsüne sahip olmayan insanlar, bulundukları yerdeki sivil, politik, ekonomik ve sosyal haklardan tam olarak yararlanamazlar (Weissbrodt ve Collins, 2006, s. 248). Bu durum, ecnebi veya maktumin statüsündeki kimliksiz Kürtler için, ev, iş yeri, arsa veya araba satın alma gibi mülk edinme hakları konusunda büyük kısıtlamaları beraberinde getiriyordu. Suriye yasalarına göre, bir ev veya otel odası bile kiralamaları mümkün değildi. Bu yüzden, birçok kişi, evlerini ve iş yerlerini akrabalarının adına kaydettiriyordu. Ancak, bu tür alternatif çözümler bile iş yerlerinin bazen güvenlik güçleri tarafından taciz edilmesini (Bkz. HRW, 1996, s. 19) engelleyemiyordu. Ayrıca, bu yöntem, miras meseleleri gibi çeşitli sorunların ortaya çıkmasını da kaçınılmaz kılıyordu.

Diğer yandan, 1978 yılından sonra, ecnebi statüsündeki Kürtlerin üniversitelere kaydolabilmeleri mümkün hale gelmiştir, fakat bu, "normal" öğrencilerin sahip olduğu birçok haktan mahrum kalmaları şartıyla gerçekleşebiliyordu.¹⁸⁵ Maktuminler için ise üniversite eğitimi alma hakları bulunmamakta, ortaokul ve liseye kayıt olabilmeleri bir

¹⁸⁴ Ecnebi ve maktumin statüsündeki kimliksiz Kürtler, farklı renklerde kimlik kartlarına sahiptiler.

¹⁸⁵ Örneğin, diğer pek çok kısıtlamanın yanı sıra, bu öğrenciler eğitim bursu alamıyorlardı.

dizi güvenlik soruşturması ve özel izinler sonrasında gerçekleştirilmekteydi. Üstelik, mezuniyetlerinde aldıkları belgeler, diğer öğrencilerin sahip olduğu diplomalarla eşdeğer değildi. Ayrıca, bu diplomaların da pek bir işlevi bulunmuyordu, çünkü kimliksiz Kürtlerin, ister diplomalı olsunlar ister olmasınlar, kamu ya da kamu bağlantılı işlerde çalışmaları yasaklanmıştı. Bu, örneğin, bir mühendis veya doktorun sokak satıcılığı yapması ya da inşaat sektöründe çalışması gibi durumları yaygın hale getirmişti.

Suriye'deki kimliksiz Kürtlerin karşılaştığı sivil hak kısıtlamaları, onları yalnızca ekonomik ve eğitim alanlarında değil, aynı zamanda kişisel ve ailevi yaşamlarında da büyük zorluklarla baş başa bırakıyordu. 2005 yılına kadar, kimliksiz bir Kürt, başka bir kimliksiz Kürt ile ya da bir Suriye vatandaşıyla evlendiğinde, herhangi bir resmi evlilik belgesi alamıyordu.¹⁸⁶ 2005'ten sonra dahi, yetkililer, bu tür evliliklerde çeşitli zorluklar çıkarabiliyorlardı.¹⁸⁷ Kimliksiz bir kişinin bir Suriye vatandaşıyla evlenmesi durumunda, kimliksiz kişinin yasal statüsünde herhangi bir değişiklik yaşanmıyor, bu da onları belirsiz bir hukuki statüde bırakıyordu. Sağlık alanında da, kimliksiz Kürtler için bir dizi engel bulunmaktaydı. Kamu hastanelerinde tedavi görmelerinin önünde birçok yasal kısıtlama vardı, bu da sağlık hizmetlerine erişimlerini zorlaştırıyordu. Ayrıca, kimliksiz Kürtlerin pasaport alamaması, onların yurt dışına seyahat etme özgürlüklerini tamamen kısıtlıyordu. Bu seyahat kısıtlaması bazı durumlarda ülke içini de kapsıyordu.

2011 yılında iç savaşın başlamasının ardından, Suriye yönetimi, Kürtlerin muhalif gruplara katılmasını engellemek adına bazı önlemler aldı. Bu çerçevede, "ecnebi" statüsünde olan kimliksiz Kürtlere vatandaşlık verilmesini sağlayacak düzenlemeler hayata geçirildi. Ancak, ecnebilere nazaran daha kötü koşullar altında yaşayan "maktumin" statüsündeki kimliksiz Kürtlere yönelik herhangi bir iyileştirme yapılmadı. Ayrıca, Van-Waas (2008)'ın da belirttiği üzere, Suriye Kürtleri, mevcut "vatandaşlığın iptali" ve "vatandaşlığa girişin engellenmesi" şeklindeki iki türlü vatandaşlıktan esirgeme biçiminden ilk örneğin kapsamına giriyorlardı (ss. 99–100). Bu nedenle, 2011'de çıkartılan 49 sayılı kanunla ecnebi statüsündeki Kürtlere vatandaşlık hakkı tanındığında,

¹⁸⁶ Kimliksiz bir Kürd'ün espiyle ifade ettiği gibi, "evliyiz, 10 veya daha fazla çocuğa sahibiz, buna rağmen bekâr bir adam olarak ölüyoruz" (HRW), 1996, s. 19).

¹⁸⁷2005 yılından sonra da, ecnebi statüsündeki bir kadının Suriye vatandaşı bir erkekle evlenmesi dışındaki durumlarda, resmi bir evlilik belgesi almak zorlu bir süreçti (Lynch ve Ali, 2006, s. 6).

bu aslında bir “vatandaşlığın iadesi” işlemi olarak adlandırılmalıydı. Fakat bu kişiler, sanki ilk kez vatandaşlığa kabul ediliyorlarmış gibi işlem gördüler; bu da belirli haklardan bir süre daha mahrum kalmalarına yol açacaktır.

Suriye'de yaşayan Kürtlere yönelik diğer bir şiddet biçimi, "Arap Kemer" projesi adı altında gerçekleşen zorla yerinden etmedir. 1960'larda kararlaştırılan bu proje, 1973'te Tabka Barajı'nın tamamlanmasıyla hayata geçirilmiş ve 1976'da, Suriye'nin Lübnan'a askeri müdahalesi nedeniyle rafa kaldırılmıştır. Projeye göre, Kürtlerin yoğunlukla yaşadığı bazı bölgeler, özellikle Suriye-Türkiye sınır hattı, Arap nüfusla doldurulacaktı. Bu süreci, büyük Kürt toprak sahiplerinin güçlerinin toprak reformları aracılığıyla zayıflatılması¹⁸⁸ ve 1973'te tamamlanan Tabka Barajı nedeniyle birçok Arap vatandaşın evsiz kalması kolaylaştırdı. Hükümet "Cezire İlinde Modern Devlet Çiftliklerini Kurma Projesi" adında bir program başlattı. Bu program kapsamında, hükümet ilk etapta yaklaşık 20-30 bin Arap vatandaşı, her biri 150-200 hane kapasiteli olan 41 köye yerleştirdi. Bu köyler, Türkiye-Suriye sınırı boyunca, Türkiye'deki Kürtlerle Suriye'deki Kürtler arasındaki fiziksel iletişimi kesmeyi sağlayacak şekilde uzun bir kemer biçimindeydi.¹⁸⁹ Kürt köylüler, herhangi bir tazminat almadan topraklarından edildi.¹⁹⁰ Ancak 1976'da, Suriye'nin Lübnan iç savaşına müdahale etmesiyle, bu projeden vazgeçildi.¹⁹¹ Bu müdahale, Baas rejimine karşı, çeşitli İslamcı ve seküler gruplar başta olmak üzere, geniş bir muhalefet hareketini tetikledi.¹⁹² Hükümet, bu harekete Kürtlerin de katılmasını engellemek istedi.

2008 ve 2009 yıllarında alınan bazı tedbirler, Arap kemer projesinin bir tür yeniden canlanmasını temsil etti. Bu sefer Kürtlere gayrimenkul satışını engellemek veya kısıtlamak adına, Kürt olmayanlar (yani, Araplar ve Hristiyanlar) hedef alındı. 2008

¹⁸⁸ Suriye ile Mısır'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti ismiyle birleştiği 1958'de Suriye'deki ilk büyük toprak reformu gerçekleşti. Bu reformdan etkilenen toprak sahibi sayısının en fazla olduğu bölge (1062 kişi) en çok Kürt nüfusunu barındıran Haseke'ydi. İlgili reformdan etkilenen toprak sahibi sayısına dair bölgeler arası bir karşılaştırma için bkz. (Batatu, 1999, s. 34).

¹⁸⁹ Bahsi geçen köylerin yerleşim düzenini gösteren bir harita için bkz. (Meliczek, 1986, s. 209).

¹⁹⁰ Hükümet, Kürt köylerine yerleştirilen Arap yerleşimcilere maddi yardımlar ve çeşitli destekler sağladı (Bkz. Meliczek, 1986, ss. 210-211).

¹⁹¹ Öte yandan, projenin istenilen hedeflere ulaşmasının zor olduğu da muhtemelen fark edilmişti. Projeye ortalama 300-400 Kürt köyünün tahliye edileceği; yaklaşık 10-20 kilometre derinlikte ve 300 kilometre uzunlukta bir sınır hattı hedeflenmişti. Nazdar'a [Vanlı] (1993) göre tahliye edilmesi beklenen Kürt sayısı 140 bin kişiydi (s. 200). Ancak, 1976'ya gelindiğinde proje bu hedeflerden çok uzaktı.

¹⁹² Lübnan müdahalesinin Suriye muhalefeti üzerindeki etkisine dair bir özet için bkz. (Paul, 1990, ss. 13-16).

yılında yürürlüğe giren bir yasa, sınıra yakın bölgelerde, kent merkezleri dahil, gayrimenkul alım ve satım işlemlerinin hükümet iznine bağlı olmasını şart koştu. Bu kapsamda, Kobani ve Efrin gibi sınıra yakın şehir merkezleri de dahil edildi. Ek olarak, 2009 yılında, Haseke bölgesi için özel bir düzenleme yapılarak, bu bölgenin tamamı sınır bölgesi olarak tanımlandı.¹⁹³ Bu, sınırdan uzak olan alanların, örneğin Haseke il merkezinin, yasanın kapsamına dahil olması anlamına geliyordu. Bu "yasal mühendislik", Kürtler için bazı önemli sonuçlar doğurdu.¹⁹⁴ Ancak, 2011 yılında başlayan iç savaş, bu yasaların pratikteki önemini büyük ölçüde ortadan kaldırdı.

Öte yandan, Suriye'de yaşayan Kürtler, kültürel baskının çeşitli şekillerini deneyimlediler. Bu baskılar, en yoğun olarak Kürtçe eğitime yönelik kısıtlamalarla kendini gösterdi. Aslında, Fransız sömürge yönetimi sırasında da Kürtçe eğitime izin verilmemişti, fakat Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasının ardından bu yasak daha da genişletildi. Çeşitli yasalar, kararnameler ve genelgelerle Kürtçe materyallerin (kitap, dergi vb.) basımı ve yayımı, Kürtçe isim koyma ve bazı mekanlarda Kürtçe konuşma yasaklandı. Aynı zamanda, Kürtçe şehir, köy ve işyeri isimleri Arapça isimlerle değiştirildi. Aslında, 1950'lerin sonlarına kadar, eğitim alanındaki yasak dışında, Kürtçeye yönelik belirgin bir kısıtlama bulunmamaktaydı.¹⁹⁵ Ancak, 1958'de Suriye'nin Mısır ile birleşmesi üzerine, Kürtçe yayınlar resmen yasaklandı (McDowall, 2004b, s. 472). Bu yasak, rejimin kısmi tolerans gösterdiği 1990'lar (Bkz. Malmisanij, 2006, s. 15) hariç, Kürtçe kitap ve dergi satan kitapçılara, Kürtçe yazan yazarlara ve bazı durumlarda ise okuyuculara yönelik çeşitli baskılar şeklinde uygulandı.¹⁹⁶

Kültürel baskılar çeşitli yasal düzenlemelerle 1980'lerden itibaren genişletildi. 1986 yılında alınan bir karar ile iş yerleri, sinemalar ve kafeler gibi mekanlarda Kürtçenin konuşulması yasaklandı (McDowall, 1998, s. 47). 1989'da düğünlerde ve festivallerde Kürtçe şarkı ve müzik yasaklandı. Bu tür yasakların uygulanması günlük yaşamda zor olsa da, güvenlik güçlerinin düğünlere müdahalesi gibi durumlar yaşanabiliyordu.

¹⁹³ İlgili yasal düzenlemelere (49 ve 432 nolu kararnameler) dair ayrıntılı bilgi için bkz. (Kurd Watch, 2010).

¹⁹⁴ Yeni yasal düzenlemeler sonrasında, politik olarak aktif Kürtlere gayrimenkul alım-satım süreçlerinde çeşitli engeller çıkartıldı. Bununla birlikte, Haseke bölgesinde, Arapların Kürtlere gayrimenkul satışlarını gerçekleştirmeleri ciddi anlamda güçleştirildi (Kurd Watch, 2010, ss. 9-10).

¹⁹⁵ Örneğin, Kürt şair Cigerxwîn'in "Diwan" isimli Kürtçe şiir kitabı, 1946'dan 1962'ye dek Suriye'de serbestçe yayınlanabilmişti (Nazdar, 1993, s. 198).

¹⁹⁶ Suriye'de Kürtçe yayınlara yönelik engellere dair ayrıntılı bir analiz için bkz. (Mehemed Malmisanij, 2006).

Örneğin, 2009 yılının Ekim ayında, Haseke'nin El-Malikiye (Derik) ilçesinde gerçekleşen bir düğünde, Kürtçe şarkı söyledikleri gerekçesiyle dört müzisyen gözaltına alındı (Bkz. Danish Immigration Service, 2010, s. 42). Öte yandan, 1990'lar ve 2000'ler boyunca bir takım yasal düzenlemeler, ailelerin çocuklarına Kürtçe isim koymalarını zorlaştırdı ve Kürtçe şehir ve köy isimlerinin Arapça ile değiştirilmesine hız verildi. Ayrıca, Kürtçe kaset ve CD'lerin satışı, tamamen engellenemese de, büyük ölçüde güçleştirildi.¹⁹⁷ Kürt toplumu için hem kültürel hem de politik anlamlar taşıyan Newroz bayramı da, birçok kez çeşitli caydırıcı önlemlerle kısıtlanmaya çalışılmıştı.¹⁹⁸ Ölümlü vakaların yaşandığı 1986, 2008 ve 2010 Newroz'larında olduğu gibi, rejim bazen şiddet kullandı ve bazı yıllarda ise, örneğin 1990'lar, kısmen tolere edildi.

2000'lere kadar, Suriye'deki Kürtlere yönelik "doğrudan şiddet" uygulamaları görece düşük seviyelerdeydi. Örneğin, 1990'ların başında yapılan bir tahmine göre, Suriye hapishanelerinde 2500 İslamcıya karşın sadece 50 Kürt, siyasi mahkûm olarak tutuklu bulunuyordu (Paul, 1991, s. 91). Ancak 2000'li yıllarla birlikte, rejimin odak noktasında Kürtler yer almaya başlayacaktı. Aslında, 2000 yılında Hafız Esad'ın ölümünün ardından, oğlu Beşar Esad mecliste yaptığı bir açılış konuşmasıyla, "Şam Baharı" olarak adlandırılan bir reform sürecini başlattı. Bu konuşma, rejim için nispeten ilerici bir adımı temsil ediyordu; Esad, insan haklarına değiniyor ve bürokrasiyi eleştiriyordu. Ne var ki, "Suriye'ye özgü" bir demokrasi öneriyordu.¹⁹⁹ Yine de, bu konuşmanın hemen sonrasında, politik tutsaklara af getirildi, basın özgürlüğü bir nebze artırıldı, çeşitli insan hakları örgütlerinin kurulmasına müsaade edildi ve muhaliflere tolerans gösterilen politik forumlar oluşturuldu (Lesch, 2005, ss. 82, 83, 84, 88). Ancak, Becker (2005)'ın da işaret ettiği gibi, bu dönemde eleştirinin sınırı örneğin Kürtlerin özyönetim talepleri gibi sistemin temellerine yönelmeye başladığında hemen illegal olarak ilan edilebiliyordu (s. 82). Rejim, 2001 yılında Şam Baharı sürecine son verdi. Bu

¹⁹⁷ 1989 yılında yapılan bir mülakatta, bazı Kürtler Kürtçe CD ve kasetlerin artık satışa sunulabildiğini ifade etmişlerdi (Paul, 1991, s. 98). Ancak, bu tür toleransların gelecek yıllarda da süreceğinin bir garantisi bulunmuyordu. Örneğin, 2000 yılında alınan 768 numaralı bir mahkeme kararı, Kürtçe müzik ürünleri satan iş yerlerinin kapatılmasına hükmetmişti (Montgomery, 2007, s. 139).

¹⁹⁸ Örneğin, Suriye istihbaratı zaman zaman Newroz kutlamalarına katılacak kişileri caydırmak adına, Iraklı ve Türk güçlerinin Newroz alanlarını bombalayacakları yönünde söylentiler yaymıştı (Human Rights Watch (HRW), 1996, s. 30).

¹⁹⁹ Beşar Esad'ın ilgili konuşma metni için bkz. ("President Assad 2000 inauguration speech", 2000).

dönemden itibaren hükümet, kimliksiz Kürtlerin düzenlediği protesto gösterileri dahil, Kürtlerin organize ettiği birçok gösteri ve etkinliğe müdahale etmeye başladı.

12 Mart 2004'te Kamışlı ilçesinde meydana gelen ve ülkenin diğer bölgelerine sıçrayan çatışmalar, yaklaşık bir hafta sürdü ve rejimin tepkisi oldukça sert oldu.²⁰⁰ Bu müdahale, 1982'deki Hama isyanı ve 2011'de başlayan iç savaş arasındaki dönemde, Baas rejiminin toplumsal bir olaya verdiği en sert yanıtı. Olaylar sırasında 40'tan fazla kişi yaşamını yitirdi, yüzlerce kişi yaralandı ve en az 2000 kişi gözaltına alındı. Öte yandan, rejim, Mart 2005'te, bu olaylar kapsamında tutuklu bulunan 312 kişinin serbest bırakılması için bir cumhurbaşkanlığı affı ilan etti. Ayrıca, rejim, 2002, 2005 ve 2007 yıllarında kimliksiz Kürtlerin meselelerini çözme sözü vermişti,²⁰¹ ancak bu tür taahhütler somut sonuçlar doğurmadı ve Kürt aktivitelerine yönelik politikalarında bir değişiklik olmadı. Kürt dinî lider Şeyh Maşuk Haznevi'nin milliyetçi faaliyetleri nedeniyle rejim tarafından öldürüldüğü şüphesiyle Haziran 2005'te ölü bulunması üzerine Kamışlı'da çeşitli protestolar düzenlendi. Bu gösterilere rejim sert bir şekilde müdahale etti. Rejim, 2000'lerin ikinci yarısında da bu tür baskıcı uygulamalarını sürdürdü. 2009 ve 2010 yıllarında, politik aktivitelerde bulundukları veya bu tür aktivitelerle ilişkili oldukları iddia edilen en az 346 kişi, kimlikleri belirlenerek gözaltına alındı.²⁰²

Şimdi yukarıdaki tartışmayı sonlandırıp, rejimin çeşitli Kürt örgütleri ve partilerine karşı benimsediği politikaları inceleyebiliriz. Allsopp (2014, ss. 28-29), SKDP geleneğinden gelen partileri kastederek, bu grupların bir Kürt devletini desteklemedikleri ve Suriye'de rejim değişikliği talep etmedikleri sürece, Baas rejimi tarafından dolaylı bir toleransa tabi olduğunu belirtti. Tejel (2015) de, benzer bir analizle, bahsi geçen Kürt partilerinin yasadışı ilan edilmelerine karşın, zaman zaman rejim tarafından açık bir hoşgörülle karşılandığını vurguladı (2015, s. 186). Ancak, rejimin PYD gibi yeni ortaya

²⁰⁰ Olaylar bir hafta sonra duruldu; fakat çatışma izleri hâlâ devam ediyordu ("Syrian Kurds calm down after week of riots", 2004).

²⁰¹ Beşar Esad'ın kimliksiz Kürtlerin sorunlarını çözeceğini vaat ettiği 18 Temmuz 2007'deki meclis açılış konuşması için bkz. ("President Bashar al-Assad inaugural address", 2007). Esad bu konuşmasında maktumin statüsündeki Kürtleri kastederek, onların Türkiye ve Irak'tan geldiklerini ve onlar için herhangi bir çözüm düşünmediklerini belirtmişti.

²⁰² Bu göz altılara dair istatistiksel bilgiler için bkz. (Kurd Watch, 2012).

ıkan bazı partilere yönelik yaklaşımı farklıydı. Bu nedenle, Kürtleri temsil ettiğini iddia eden partileri iki ana kategoriye bölmekte fayda var:

1) ılımlılar (SKDP geleneğinden gelen klasik partiler ve PKK)

2) Radikaller (Yekiti partisi, Azadi partisi, Kürt Gelecek Hareketi, PYD)

Hükümet, belirli gruplara yönelik stratejisi zaman içinde evrilmekle birlikte, genel olarak bir grup için "seçici esneklik", diğer grup için ise "seçici baskı" politikaları izlemiştir. SKDP (1957) geleneğinden gelen ve bölünmeler neticesinde bazı dönemlerde sayıları 20'yi aşan bu partilere karşı Suriye devletinin ilk dönemlerdeki tutumu oldukça sertti. Örneğin, SKDP'nin yaklaşık 5000 yesi ve lider kadrosunun büyük bir kısmı, parti kurulduktan kısa bir süre sonra 1960'ta gözaltına alınmıştı (Detaylar için bkz. Allsopp, 2014, ss. 21, 78). Ayrıca, bir grup partili 1973'te, Arap kemeri projesini eleştiren bir dilekçeyi Hafız Esad'a gönderdikten sonra tutuklandı ve bu kişilerin tutukluluk durumu 1983 yılına kadar sürdü (Amnesty International, 1983 ek C.). Bu partilerden dört tanesi, 1992 yılında kimliksiz Kürtlerin vatandaşlık hakkı alması gerektiğini belirten broşürler dağıtınca, 260 ye gözaltına alındı (HRW, 1994).

Ancak, bu tür gözaltılar her zaman olmuyordu. Bu partiler sürekli bir istihbarat gözetimi altında olmalarına karşın, 1970'lerden itibaren rejimin birçoğuna karşı gösterdiği yaklaşım nispeten daha ılımlıydı. Hatta, 2000'li yıllarda, Suriyeli Kürtlerin gözaltı, tutuklama ve işkence gibi muamelelere en yoğun biçimde maruz kaldıkları bir dönemde bile, bu partilere karşı yoğun bir tutuklama dalgası yaşanmadı. Rejimin bu yaklaşımı, Heydemann ve Leenders (2013)'in Ortadoğu'daki otoriter rejimler için tanımladıkları "otoriter esneklik" (authoritarian resilience) terimiyle ifade edilebilir.²⁰³ Bu esnek yaklaşım, rejimin kırmızı çizgilerini ihlal etmeyen Kürt partilerine tanındı ve bu partiler, büyük ölçüde, bu sınırları aşmadılar.²⁰⁴ SKDP geleneğinden gelen partiler, rejime doğrudan bir meydan okuma niteliği taşıyabilecek politik girişimlerden uzak durmayı tercih ettiler. Allsopp (2014)'un da belirttiği gibi, genellikle Kürt dilinin gizli bir

²⁰³ Heydemann ve Leenders (2013)'a göre bahsi geçen rejimler sadece baskıcı yöntemlerle ayakta kalamazlar. Bu rejimler değişen koşullara bağlı olarak g ve kaynakların dağıtımı, meşruiyetin yönetimi ve otoritenin korunması için formal ve formal olmayan düzenlemeler yapmak zorundadırlar (ss. 5,7).

²⁰⁴ 2000'li yıllar için düşündüğümüzde, bahsi geçen partiler arasından bazıları, rneğin KDP-S (el parti), bu sınırları bazen aşabiliyorlardı.

şekilde öğretilmesi, Kürt edebiyatı üzerine eserlerin yayınlanması ve dağıtılması ve Newroz etkinliklerinin organize edilmesi gibi kültürel ve eğitim odaklı faaliyetlere yöneldiler (Allsopp, 2014, s. 32).

PKK hareketinin Suriye ile olan ilişkisi, SKDP geleneğinden gelen partilere kıyasla daha yakın bir tarihe dayanır. 1980'lerin başından itibaren, Suriye rejimi, PKK'ye ev sahipliği yapmayı kabul etti ve lideri Abdullah Öcalan'a sığınma olanağı sağladı. Bu politika, Suriye'nin, Türkiye ile olan özellikle iki önemli sorunu bağlamında bir müzakere unsuru olarak kullanmayı planladığı bir stratejiydi. İlk mesele, Hatay meselesiydi. Fransa, 1939'da Hatay'ı (İskenderun) Türkiye'ye devretmişti. Bu durum, Suriye tarafından hiçbir zaman tanınmadı. İkinci sorun ise su kaynaklarıyla ilgiliydi. Türkiye'de tamamlanan ve yapımı devam eden bir dizi baraj projesi, Fırat Nehri'nin Türkiye'den Suriye'ye olan akışını önemli ölçüde azalttı, bu da Suriye için ciddi bir kaynak sıkıntısına neden oldu.²⁰⁵

Suriye'nin PKK örgütüyle olan ilişkisi baskı eğilimleri açısından incelendiğinde, iki aşamalı bir gelişme süreci izledi. 1980'lerin başlarından 1998 yılına kadar olan ilk aşama, rejimin PKK hareketine, yukarıda bahsedilen klasik partilere gösterilen tolerans veya esneklikten daha fazlasını gösterdiği bir dönemi kapsar. Örgüt, 1980'ler boyunca herhangi bir baskıya maruz kalmadan faaliyetlerini sürdürdü. Ancak, bu ilişki her zaman sabit ve düz bir seyir izlemedi, farklı zamanlarda belirgin nüanslar barındırdı. 1987 yılında, Türkiye, Suriye'yi, PKK'nin faaliyetlerine son verme sözü veren bir güvenlik protokolünü imzalamaya ikna etti. Ancak bu antlaşma, pratiğe döküldüğünde, Suriye'nin örgüte olan desteğinde herhangi bir gerçek değişikliğe yol açmadı.

1990'lı yıllarda, PKK hareketinin Türkiye'deki faaliyetleri artarken, Türkiye hükümeti de Suriye'ye karşı baskılarını yoğunlaştırdı. Bu süreçte, 1992 yılında iki ülke arasında yeni bir güvenlik protokolü imzalandı ve sonrasında, 1993 yılında PKK, Suriye rejimi tarafından terörist bir örgüt olarak ilan edildi. Bu dönemde, örgütün Bekaa Vadisi'ndeki kampları kapatıldı ve bazı örgüt üyeleri tutuklandı.²⁰⁶ Ancak, Suriye rejimi, örgütün Suriye'deki faaliyetlerine ve Abdullah Öcalan'ın ülkede yaşamasına müsaade etmeye devam etti. Olson (1997)'un da belirttiği gibi, 1990'ların başında Irak Kürtlerinin

²⁰⁵ İki ülke arasındaki su anlaşmazlıklarına dair detaylı bilgi için bkz. (Carkoglu ve Eder, 2001).

²⁰⁶ Örneğin, 1992 ve 1994'te bazı Suriyeli Kürtler, PKK üyeliğinden suçlanıp gözaltına alınmışlardı (HRW, 1995).

bir güvenli bölge elde etmesi ve bu gelişmenin bağımsız bir Kürt devleti olasılığını artırması, su sorunları nedeniyle Türkiye ve Suriye'nin güvenlik alanında işbirliği yapmalarını engelledi (s. 169). Ancak, Türkiye'nin 1996'da İsrail ile Suriye'yi tedirgin edecek bir güvenlik anlaşması imzalaması ve 1998'de iki ülke arasındaki ilişkilerin kritik bir noktaya ulaşması, durumu tamamen değiştirdi. 1998'de, Adana Protokolü uyarınca, Suriye, örgütün tüm faaliyetlerini sona erdirdi ve lideri Abdullah Öcalan'ı ülkeden sınır dışı etti.

PKK hareketinin, yaklaşık 20 yıl süreyle Suriye'de, Suriye Kürtlerini mobilize etmemek şartıyla ve Suriye rejiminin belirlediği kırmızı çizgileri aşmamak kaydıyla faaliyet göstermesinin sona ermesi, örgüt ile Suriye hükümeti arasındaki ilişkilerin bir sonraki evreye geçmesini beraberinde getirdi. Artık bir Suriye Kürtleri ajandasına sahip olan PKK, rejim tarafından baskı altında tutulan örgütler arasına katıldı. Bu değişiklik, 2000'lerde Türkiye ile Suriye arasında düşmanlıktan dostluğa doğru evrilen ilişkilerin bir ürünüydü. Irak'ın 2003'te işgal edilmesiyle iki ülke için ortaya çıkan bağımsız Kürt devleti korkusu, 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası ABD'nin Suriye'ye karşı daha sert bir politika izlemesi (Altunışık ve Tür, 2006) ve Türkiye'nin 2000'li yıllarda Kürt sorununu güvenlik meselesi olmaktan çıkararak farklı bir boyuta taşıması (B. Aras ve Polat, 2008), Suriye ile Türkiye'yi birbirine yakınlaştırmıştı. Bu yakınlaşma, 2009'da birlikte bir askeri tatbikat düzenleyecek seviyeye ulaşmıştı.

PKK, 1999'da lideri Öcalan'ın Türkiye tarafından yakalanması sonrası örgütte yaşanan genel bekleme sürecinin sona ermesinin ardından, 2003'te Suriye Kürtlerini kendi ajandasına ekleyen PYD'yi kurarak bu gelişmelere cevap verdi. Bu hamle, Hoybun örgütünün Fransız mandası döneminde Suriye'de gerçekleştiremediği ve Bedirhan kardeşlerin başaramadığı bir şeyi PKK'nin gerçekleştirmesini simgeliyor. Türkiye kökenli bir örgüt ilk kez Suriye Kürtlerini mobilizasyon ajandasına eklemiş oldu. Bu adım, 2000'li yıllar boyunca ve özellikle Suriye'deki iç savaş sürecinde Suriye'deki Kürt aktivizmi üzerinde büyük bir etki yaratacaktı.

2000'ler boyunca, Suriye'deki Kürt aktivizmi sahnesinde PYD, Yekiti, Azadi ve Kürt Gelecek Hareketi en ön saflarda yer alan partilerdi. Bu dört parti, diğer Kürt partilerinden farklı olarak, daha radikal bir eylem planını benimsemişti ve 2000'ler

boyunca, birkaç istisna dışında, rejimin baskısını büyük ölçüde bu dört parti karşılamıştı. Bu dönemde, bu partilerin liderleri, üyeleri ve destekçileri, bir dizi gözaltı dalgasıyla karşı karşıya kaldılar.²⁰⁷ Yekiti partisi, bahsi geçen partiler arasında bir süre için rejim tarafından en çok hedef alınan parti oldu, ancak 2000'lerin sonlarına doğru PYD, rejimin tehdit algısında en üst sıraya yerleşti. Kurd Watch (2012)'un 2012 yılında yaptığı istatistiksel analize göre, 2009 ve 2010 yıllarında, Kürt siyasi partileriyle ilişkileri olduğu gerekçesiyle rejim tarafından mahkum edilenlerin yaklaşık %55'i PYD üyeliği ile suçlanmıştı.

4.3.4 Ara Değerlendirme

Yukarıdaki analizde, Suriye'deki Kürt topluluğunun yaklaşık olarak 1950-2010 yılları arasındaki mobilizasyon deneyimleri irdelenmiştir. Bu süreç, Türkiye'deki Kürt hareketi ile kıyaslandığında, mobilizasyon seviyesinin ve kolektif eylem çeşitliliğinin belirgin bir şekilde daha sınırlı olduğunu göstermektedir. Öncelikle, şöyle bir çıkarımda bulunmak mantıklıdır: Eğer Suriye'de politik sistem açık bir yapıya sahip olsaydı, Kürt muhalefet gruplarının şiddet içermeyen yöntemlerle sisteme meydan okumaları mümkün olabilirdi. McAdam (1996)'ın vurguladığı gibi, açık bir kurumsal politik sistem, muhalif grupların daha ılımlı eylem yöntemlerini benimsemelerini teşvik eder (1996, s. 29). Ne var ki, 1946'da Suriye'nin bağımsızlığını ilan etmesiyle ve özellikle 1970'lerden itibaren, bu tür bir fırsat mümkün olmamıştır. Ayrıca, Suriye'de, sadece kurumsal politik sistemin doğası değil, aynı zamanda yöneticilerin öne çıkan stratejileri de Kürtleri bir mobilizasyona yönlendirme potansiyeli taşııyordu. Türkiye'deki Kürtler, 1960'lardan itibaren, bazı kesintiler dışında, bu tür fırsatlara sürekli olarak erişim sağlamışlardır.

Suriye'deki Kürtlerin uzun bir süre boyunca daha geniş çaplı bir mobilizasyon hareketine öncülük etmemeleri ve bu hamleyi 2000'li yıllara kadar ertelemeleri, daha nüanslı bir açıklama gerektirir. Yukarıdaki analizde, Suriye Kürtlerine yönelik iki farklı baskı türünü inceledik: Kültürel baskılar ve otoriteler tarafından potansiyel ya da mevcut isyancılara yönelik uygulanan baskı stratejileri. Daha önceki tartışmalarımızda belirttiğimiz üzere, hükümetlerin bastırma eğilimleri ve kapasitelerinin mobilizasyon

²⁰⁷ Rejimin bahsi geçen partilere yönelik başta gözaltı olmak üzere uyguladığı çeşitli baskı örnekleri için bkz. (HRW, 2009, ss. 31-43; HRW, 2010, ss. 29-35).

üzerindeki etkisi, üç farklı perspektif tarafından ele alınmıştır: İlki, baskının isyanı engellediğini savunan görüş (Snyder ve Tilly, 1972; Tilly, 1978), ikincisi, baskının isyanları körüklediği argümanını ileri süren teori (W. A. Gamson ve diğerleri, 1977; R. W. White, 1989) ve üçüncüsü, baskı ve mobilizasyon arasındaki ilişkinin zaman ve koşullara bağlı olarak değişebileceğini iddia eden yaklaşım (Almeida, 2003; Brockett, 1993; Jackson ve diğerleri, 1978; Khawaja, 1993). Suriye Kürtlerinin deneyimi göz önüne alındığında, devletin baskı politikası ve rejimin otoriter yapısı, Kürtlerin kolektif eylemlere adım atmalarını büyük ölçüde sınırlandırmıştır. Bu tür bir rejimde, isyancılar için adil bir yargılama süreci bulunmadığından, kolektif eylemin maliyeti yüksektir ve isyanlar oldukça nadirdir. Ancak, 2000'li yıllarda Suriye Kürtlerinin, Şam Baharı gibi bazı reformların da etkisiyle daha dinamik bir kolektif eylem alanına adım attıklarını görmekteyiz. Bu reformlar, isyancılara, isyanın potansiyel maliyetlerinin azaldığına dair bir inanç kazandırmış gibi görünmektedir. Kültürel baskılar bağlamında devam edersek, Kürtler üzerindeki bu tür baskılar, "ulusal ayrışma yapıları" oluşturdu ve böylece bir mobilizasyon potansiyeli (Kriesi ve Koopmans, 2002) yarattı. Gerçekten de, 1970'lerden itibaren Kürtlerin kolektif eylemleri, kimliksiz Kürtlerin durumunun iyileştirilmesi ve Kürt diline yönelik kısıtlamaların kaldırılması talepleri etrafında şekillendi. Başka bir deyişle, ulusal ayrışma yapıları, Kürtler için bir mobilizasyon potansiyeli oluşturmuştur.

Öte yandan, tez çalışması boyunca, Türkiye ve Suriye'deki isyancı ittifaklar ve bölgesel/uluslararası koşulların, bir isyanı tetiklemekten ziyade, zaten var olan bir mobilizasyonun kaderi üzerinde bir etkisinin olduğunu gözlemledik. Suriye'de, II. Dünya Savaşı'ndan 2011 yılındaki iç savaşa kadar olan sürede görece devamlı bir Kürt mobilizasyonu olmadığı için bu etkilerin ölçümü zorlaşmaktadır. Ancak bu iki faktörün başka yönleri ve etkilerine değinmek mümkündür. Bu noktada, Suriye'deki muhalif Kürt grupların mobilizasyon çabalarını veya liderlik yapılarını ele almayacağım. Bu, kaynak mobilizasyonu yaklaşımı çerçevesinde bir tartışma yaratır. Bunun yerine, ittifak olasılıkları bağlamında iki hususa bakacağım: Kürt örgütleri arası ittifaklar ve Kürtler ile Suriye'deki diğer muhalefet grupları arasındaki ittifaklar. Aslında, Suriye'deki Kürtler, Türkiye'deki gibi bir Alevi ve Sünni bölünmesini yaşamamışlardır. Ancak, Suriye'deki Kürtler, Türkiye, Irak ve İran'daki Kürtlere kıyasla nüfus olarak daha az olmalarına karşın, daha fazla sayıda siyasi partiye ev sahipliği yapmışlardır. 1957'de kurulan SKDP,

zaman içinde ondan fazla partiye bölünmüştür. Bu partilerin isimleri ve sayıları sürekli değiştiği ve birbirlerine isim olarak çok benzedikleri için, burada bunları listelemeye gerek yok.²⁰⁸

SKDP'nin erken dönemlerinden itibaren, partinin kontrolünü ele geçirmeye çalışan muhafazakâr/geleneksel liderler ile reformcu entelektüeller arasında keskin bir mücadele yaşanmıştı. Bu çekişme, yerel komitelerin kurulma aşamasında, bazı aşiret liderlerinin dışlanmasıyla belirginleşiyordu ve genellikle tansiyonun yükselmesine yol açıyordu. 1959'daki Suriye seçimlerini boykot etme kararı, partiyi ikiye bölen bir diğer önemli olay oldu. Bu durum, seçime katılmayı bir fırsat olarak gören geleneksel liderleri, boykot yanlısı olanlarla karşı karşıya getirdi. Ancak, daha büyük bir kırılma, Osman Sabri ve Nurettin Zaza gibi önemli yönetici kadroların yaklaşık 5000 üyeyle birlikte tutuklanmasıyla gerçekleşti. Bu tutuklanma, Nurettin Zaza'nın cezaevinde diğer mahkumlara Kürtlerin azınlık olduklarını ve bağımsız bir Kürdistan hedeflemediklerini söyletmeye çalışması ve Osman Sabri'nin ise tam tersini savunması gibi farklı yaklaşımları beraberinde getirdi. Bu iki farklı görüş, partide ideolojik çatışmaların temelini atmıştı. Bölünmenin pekişmesine neden olan bir diğer gelişme ise Irak Kürdistanı'ndan geldi. 1964'te, muhafazakâr lider Mustafa Barzani'nin yönetimindeki KDP içinden, Celal Talabani liderliğindeki bir Marksist fraksiyon doğdu. Bu fraksiyon, SKDP üzerinde derin bir etki bıraktı. 1965 yılına gelindiğinde, SKDP sol ve sağ olmak üzere iki farklı kanada ayrılmıştı. Barzani'ye yakın olan sol kanat, Osman Sabri'nin önderliğinde, Kürtlerin bir ulus olduğunu kabul ederken; Abdül Hamit Derviş önderliğindeki ve Celal Talabani'ye yakın olan sağ kanat, Kürtlerin Suriye'de bir azınlık olarak tanımlanmasını daha uygun görüyordu (Allsopp, 2014, ss. 77-80).

Bu partiler, daha önce belirttiğimiz üzere, Suriye rejiminin sınırlarını aşmaktan kaçındıkları için politik bir mobilizasyona öncülük etmediler. Örneğin, 2004'teki Kamışlo protestolarında, bir Kürt ayaklanmasını teşvik etmek yerine, sükûnet çağrısı yapmışlardı. Bu partiler arasındaki bölünmeler o kadar derindi ki bu durum Newroz

²⁰⁸ McDowall (2004), 2000'li yıllar için 14 partiden oluşan bir liste sunuyor. Bkz. (2004a, s. 629, 32 nolu dipnot). Öne çıkan beş Kürt partisi şunlardı: (1) Partîya Dêmkokrat a Kurdî li Sûriyê (el-Partî); (2) Partîya Yekîti ya Dêmkokrat a Kurd li Sûriyê; (3) Partîya Yekîti ya Kurd li Sûriyê (Kısaca Yekiti); (4) Partîya Azadî ya Kurd li Suryê (Kısaca Azadi); (5) Partîya Dêmkokrat a Pêşverû a Kurdî li Sûriyê (Allsopp, 2014, s. 73).

etkinliklerinin düzenlenmesinde kendisini gösteriyordu. Partiler genellikle ayrı Newroz etkinlikleri düzenlerlerdi ve bunların açıkça milliyetçi olma derecesi önemli ölçüde partiden partiye değişiyordu. Hamid Derviş liderliğindeki kimi partiler, yetkililerden olumsuz bir tepki provoke edeceğine olan inanç nedeniyle kutlamaları birlikte düzenleme fikrine karşı çıkmışlardır. Kimi zaman bu kutlamalar aile ve akraba katılımlarıyla sınırlıydı (Allsopp, 2014, ss. 36, 131, 132). Öte yandan, bu geleneksel partilerden farklı bir yol izleyen yeni nesil partiler (PYD, Yekiti Partisi, Azadi Partisi ve Kürt Gelecek Hareketi) arasında daha fazla iş birliği gözlemlenebiliyordu. Daha önce de değindiğimiz üzere, bu partiler 2000'lerde birçok politik etkinliği birlikte düzenlemişlerdi. Bu yıllardaki Kürt aktivizminde özellikle PKK'nin yükselmeye başladığı görülür. 2004'teki Kamışlı protestoları, PKK'nin görünür olmaya başladığına dair önemli bir işaretti. Sloganların temposu ve bazı eylemlerin şiddeti, PKK'nin tarzını çağırıştırır. Halep'te genç bir adamın Kamışlı kurbanlarının onuruna kendini yakması, PKK militanları tarafından kullanılan eylem formlarının görünür niteliğini hatırlatır. PKK'ye yakın öğelerin varlığını doğrulayan işaretlerden biri, “şehitlerin” cenaze törenlerinde, Öcalan'ın resminin yer aldığı büyük pankartlar idi. Ayrıca, PKK'nin TV kanalı Roj TV'deki programlarda Suriye Kürtlerine yer verilmeye başlanması örgütün yön değişikliğine işaret etmekteydi (Gauthier, 2009, s. 115).

Öte yandan, Kürtler ile Suriye muhalefeti arasında, Türkiye'deki Kürtlerin Türk muhalefeti ile oluşturduğu etkileşim düzeyi hiçbir zaman gerçekleşmedi. Aslında, Suriye'deki Kürt nüfusun yoğun olduğu kırsal bölgeler, Suriye'deki komünist örgütler için potansiyel fırsatlar sunuyordu. 1920'lerden itibaren ve özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında geleneksel tarımsal üretimden modern tarıma geçiş yaşandığı dönemde, Cezire bölgesindeki tarım alanları komünist faaliyetler için verimli bir zemin sağlıyordu (Batatu, 1999, ss. 119-120). 1936'da, Şam kökenli bir Kürt olan Halit Bektaş, Suriye Komünist Partisi'nin lideri oldu ve Şam'daki Kürt toplumu tarafından büyük bir destek aldı. Ancak Bektaş, bir Kürt milliyetçi hareketine öncülük etmeyi amaçlayan bir lider değildi. Onun öncelikli hedefi, Fransız sömürgeciliğine son verilmesini savunan bir anti-kolonyalist hareketti. Bektaş, Cezire'deki otonomi hareketini şiddetle eleştirmişti.²⁰⁹

²⁰⁹ Bektaş, otonomi hareketine yönelik bu eleştirilerini 1937'de “Cezire’de neler oluyor?” isimli Arapça yazdığı bir raporda/kitapçıkta dile getirmişti. Bkz. (Laqueur, 1956, s. 327 dipnot no: 12).

Suriye, bağımsızlığını kazandıktan sonra da, Kürtler ve Suriye muhalefeti arasında büyük ölçekli bir ittifak kurulmadı. Bunun bir nedeni, politik sistemin kapalı yapısının, Türkiye'de Kürtlerin SHP veya TİP ile gerçekleştirdikleri iş birliği örneklerine benzer bir iş birliğine imkân vermemiş olmasıdır. Bir diğer neden ise, 1970'lerden itibaren Baas sosyalist partisinin iktidarda bulunması ve sosyalizmin muhalefet olarak bir alan sunmaktan büyük ölçüde çıkmasıydı. Türkiye'de ise, otoriteye karşı çıkmak genellikle sağ grupların iktidarda olduğu ve sosyalist grupların, ya parlamentoda ya da dışında, bu iktidarlara karşı muhalefet yürüttüğü bir denklem içerisinde gerçekleşiyordu. Bu denklemde, Kürtler genellikle sol gruplarla ittifak kurarak hareket ediyorlardı.

Kürt meselesi, Suriye muhalefetine siyasi ajandasına, 16 Ekim 2005 tarihinde demokratik değişim amacıyla ortak bir platform oluşturulan Şam Bildirgesi'yle girdi. Ne var ki, o dönem, Kürt taraflar için birleşik bir strateji geliştirmeye pek müsait değildi. Birçok Kürt partisi Şam Bildirgesi'ni imzalayan cephenin etrafında toplansa da, dört önemli Kürt partisi -Yekiti, Azadi, Kürt Gelecek Hareketi ve PYD- bu belgeyi desteklemedi. Öte yandan, Suriye muhalefetine önemli bir örgütü olan Müslüman Kardeşler'in lideri Ali Sadreddin Beyenuni, Kürtler için her türlü özerklik planını reddetmekte ve Kürt meselesine çözüm olarak Suriye'nin demokratikleşmesini, bu sayede tüm vatandaşlar arasında eşitlik ve çeşitliliğe saygıyı savunmaktaydı. Muhalefetin çoğunluğunu oluşturan bazı Suriye partileri ve insan hakları dernekleri ise, Kürtleri, bazı haklarından mahrum bırakılmış sıradan Suriye vatandaşları olarak görmekteydi. Diğer bir deyişle, Suriye muhalefeti ve hatta bazı Kürt partileri, Kürt meselesini yalnızca 1962 nüfus sayımı meselesiyle sınırlıyorlardı. Bu perspektif, Kürtleri ayrı bir millet olarak tanıyan Yekiti, Azadi, Kürt Gelecek Hareketi ve PYD tarafından şiddetle reddediliyordu. Onlar: *"Biz bu ülkede misafir değiliz. Kendi ülkemizde yaşıyoruz"* diyorlardı (Tejel, 2015, ss. 258, 259).

Aslında, Suriye'deki Kürt hareketi, ülkedeki Arap muhalefetiyle olan bağlarını politik bir kaldıraç olarak kullanarak devlet politikalarında reformları destekliyordu. Ne var ki 2011'deki Suriye isyanı patlak vermeden önce, Kürt ve Arap muhalefeti arasındaki ilişkiler oldukça sınırlıydı ve Arap milliyetçi politikaları bu ilişkilerin ötesine geçmesini engelliyordu. Bu, her iki grubun da kendi hedeflerine odaklanmasından ve Suriye'deki

organize muhalefet üzerindeki kısıtlamalardan kaynaklanıyordu. Arap partileri için, Kürt gruplarıyla olan ilişkiler, yetkililer tarafından rejimin ve devletin Arap kimliğini ve ideolojisini tehlikeye atmak olarak nitelendirilmesi riskini taşıyordu. Bu yüzden, Arap grupları, Kürt gruplarıyla olan ilişkilerinde, özellikle Kürt bölgelerine yerleştirilmiş Arap yerleşimcilere yönelik atıfların bulunduğu konulara temkinli yaklaşıyorlardı (Allsopp, 2014, ss. 109, 110).

Öte yandan, uluslararası veya bölgesel fırsat pencerelerinin belirlediği dönemlerde, milliyetçi Kürt hareketlerinde bir canlanma görmekteyiz. Daha önceki bölümlerde değindiğimiz üzere, I. Dünya Savaşı'nın galip güçleri, Sevr Antlaşması'na (1920) Kürtlere özerklik ve bağımsızlık vaat eden maddeler eklediğinde, bu durum Türkiye'nin doğusundaki Alevi Kürtleri (Koçgiri İsyanı) teşvik etmişti. Aynı şekilde, II. Dünya Savaşı sırasında Nazi yanlısı İran'ın Sovyetler ve İngilizler tarafından işgal edilmesi ve Sovyetlerin desteği, 1946 yılında İran'da Mahabad adında bir Kürt devletinin kurulmasına olanak tanımıştı. 1990 ve 2000'lerin başlarında, ABD'nin Irak'a müdahalesi, ülkenin kuzeyinde yaşayan Kürtleri harekete geçirerek federal bir yapı oluşturmuştu. Ayrıca, Türkiye'nin Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi ile gerçekleştirdiği çeşitli anlaşmalar ve iletişim kanalları, Türkiye'deki muhalif Kürt gruplar için baskı mekanizmalarını azaltmıştı. Ancak, modern Suriye tarihinde bu türden belirgin bir örnek bulunmamaktadır. Suriye'deki Kürtler, doğrudan bir büyük uluslararası fırsatın etkisi altına girmedi. Yine de, bu durum bazı uluslararası ve bölgesel fırsatların mevcut olmadığı anlamına gelmez. Suriye Kürtlerinin kolektif eylemlerini etkileyen iki temel bölgesel fırsat bulunmaktaydı: Irak'taki Kürt hareketi ve Türkiye'deki PKK hareketi. Türkiye'deki hareketin etkisini kısmen dile getirdik ve gelecek bölümlerde bu konuyu daha da ayrıntılandıracağız. Irak'taki hareket ise Türkiye'deki Kürtlere olduğu kadar Suriye Kürtlerine de etki etmişti. Aslında, daha önce de belirttiğimiz gibi, Suriye'de birçok Kürt partisi, ya Barzani ya da Talabani yanlısıydı. Ancak, Irak'taki Kürt liderler, Suriye yönetimi ile anlaşmazlığa düşmemek adına, Suriye'deki Kürtleri mobilize etmekten kaçındılar. Ne var ki, Irak'taki hareketin dolaylı etkisi kaçınılmazdı.

2000'li yıllarda, Kürt partilerin ve özellikle Kürt halkının Suriye'deki görünürlüğündeki artışın temel nedenlerinden biri, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte

gerçekleşen bir dizi uluslararası müdahale ve bu müdahalelerle birlikte şekillenen yeni insan hakları söylemidir. Bu müdahaleler, 1990'da Irak'ta, 1995'te Yugoslavya'da ve 1999'da Kosova'da yaşandı ve bu süreç, Suriye'deki muhalefetin kademeli bir şekilde insan hakları ekseninde yeniden yapılanmasını sağladı (Allsopp, 2014, s. 33). Irak sınırı ve Lübnan'daki müdahaleler nedeniyle uluslararası baskı, izole edilmiş Suriye rejimi üzerinde büyük ölçüde arttı, bu da Suriye hükümetinin zayıfladığını ve iç muhalefeti bastırmanın daha fazla uluslararası kınama çekeceğinin farkında olduğunu gösterdi (Lowe, 2006, s. 5). Uluslararası organizasyonlar ve yabancı hükümet kurumlarının, mağdur gruplara koruma görevi olduğuna dair yaygınlaşan bir inanç, Suriye'deki Kürt toplumunu ve partilerini, daha büyük hedeflere ulaşabilmek için daha büyük riskler almaya yönlendirdi (Allsopp, 2014, s. 33).

En önemli etken, Irak'taki Kürt hareketinin yol açtığı dönüşümlerdir. 1991 yılında kuzey Irak'ta uçuşa yasak bölgenin oluşturulması ve bu bölgede bir Kürt hükümetinin kurulması, Kürt meselesini uluslararası arenaya taşıdı ve Kürtlere daha önce eşi görülmemiş bir özgürlük ve siyasi etki imkânı tanıdı. Kuzey Irak'ta gerçekleşen bu özerklik, gelecek on yıl boyunca, Kürtlerin yaşadığı diğer bölgelerde de benzer başarıların mümkün olabileceği düşüncesini körükledi. Ayrıca, 2003 yılında Irak'ta gerçekleşen müdahale ve Baas partisi rejiminin düşüşü, despotizmin sona erdirilmesi hedefini daha ulaşılabilir kıldı (Allsopp, 2014, ss. 33, 34). Irak'taki değişimin etkisi, 2004 yılında Kamışlı ve Suriye'deki diğer yerlerde yaşanan çeşitli protesto şekillerine de yansımıştır. Bu dönemde birçok Kürt şehrinde, Esad'ın heykelleri yıkıldı. Bu, Kürt göstericilerin, muhtemelen Saddam Hüseyin'in Bağdat'taki heykelinin düşüşünü Suriye rejimine anımsatmak istediklerine işaret ediyordu (Tejel, 2015, s. 255).

4.4 Suriye İç Savaşı ve Kürt Hareketinin Yeni Politik İmkânları

Genel kanıya göre, Suriye Kürtlerinin nispeten az ve dağınık nüfusu, büyük bir Kürt mobilizasyonunun meydana gelmesini engelliyordu. Daha sistematik analizlerde ise örgütsel sorunlara ve kaynakları harekete geçirme (McCarthy ve Zald, 1977) problemlerine odaklanıldı. Ancak, Suriye'de patlak veren iç savaşla ortaya çıkan Kür

radikalizmi, bu değerlendirmeleri yeniden gözden geçirmemiz gerektiğini gösterdi. Bir ülkede iç savaşın patlak vermesi, “büyük bir fırsat” yaratabilir (William Gamson ve Meyer, 1996, s. 280) ve bu tür politik fırsatlar otoriter sistemleri aşırp çekişmeli siyasete dahil olmanın koşullarını doğurabilir.

Bu metinde, Suriye'deki yeni Kürt hareketini veya Kürtlerin Rojava diye tanımladıkları bölgeyi detaylıca incelemek yerine, Suriye'deki iç savaşın Kürt muhalifler için yarattığı politik olanaklar üzerinde duracağım.

4.4.1 Olaylar ve Aktörler

Suriye Kürtlerinin 2011 sonrası mobilizasyon deneyimi dikkat çekicidir. Suriye'deki iç savaş, Suriye Kürtlerini ilk defa büyük bir mobilizasyonun merkezine taşıdı. Suriye rejimi Temmuz 2012'de ülkenin kuzeyinden geri çekildiğinde, diğer bir deyişle egemenlik, yönetsel ve askeri kontrol kapasitesini (Skocpol, 1985) yitirdiğinde, PYD Cezire, Kobani ve Afrin'de askeri kontrolü ele geçirdi. Zamanla Kürtler, başta Tel Abyad ve Rakka olmak üzere, Arap nüfusunun yoğun olduğu birçok bölgeyi IŞİD'den geri aldılar. Denetimleri altındaki bölgelerdeki çeşitli dini ve etnik gruplarla ittifaklar oluşturdular. Sadece toprak kontrolüyle sınırlı kalmayıp, siyasi ve ideolojik olarak sağlam bir örgütlenme inşa ettiler. Ortadoğu'da devlet dışı aktörler arasında en yüksek askeri kapasitelere sahip oldular ve kapasitelerinin zirvesinde, Suriye topraklarının yaklaşık dörtte birini denetim altına aldılar.²¹⁰ Kürtler, bazı askeri yenilgilere ve toprak kayıplarına rağmen mobilizasyon yeteneklerini büyük ölçüde muhafaza ettiler. ABD ve Rusya gibi dünyanın önde gelen devletleriyle askeri ve politik ilişkiler geliştirdiler. Suriye rejimiyle çeşitli diyalog, müzakere ve çatışma süreçlerini deneyimlediler. Kobani'de IŞİD'le olan savaşta hem Kürt milliyetçilerinin hem de uluslararası toplumun dikkatini çekmeyi başardılar. Uluslararası büyük medya kuruluşlarından yerel gazetelere kadar geniş bir medya yelpazesinde yer buldular. Sonuç olarak, "Kürt davasını" uluslararası arenada etkili bir şekilde temsil ettiler.

İç savaşlar boyunca, isyancı hareketler genellikle kültürel kimlik, politik özgürlük, bölgesel özerklik, dil ve eğitim hakları ile etnik temsiliyet gibi temel konulara

²¹⁰ PYD'nin yıllara göre toprak genişlemesini gösteren iki harita için bkz. (Netjes ve Veen, 2021, ss. 9, 10).

odaklanırlar (Sambanis, 2001, ss. 266, 267). Suriye'deki Kürtlerin iç savaş boyunca eylem repertuarları, Öcalan (2006)'ın ulus-devlet konseptine yönelik eleştirisini benimsemiş olmasına rağmen, "hayali cemaati" (Anderson, 1983) dışarıda bırakmamıştır. 2012'den itibaren Suriye Kürtleri, Kürt dili ve kültürüne yönelik bir kültürel harekete öncülük ettiler. Kürtçenin resmi dil olarak tanındığı ve eğitimde kullanıldığı bu süreç, eğitimden medyaya, sanattan edebiyata kadar birçok alanda etkisini hissettirdi.

İç savaşların nerede başladığı önemlidir, fakat kimlerin bu çatışmalarda yer aldığı da eşit derecede kritiktir (Cunningham, Gleditsch ve Salehyan, 2013, s. 517). Suriye'deki Kürt hareketinde, en güçlü ve belirgin aktör tartışmasız PYD'dir. 2003'te PKK'nin Suriye kolu olarak kurulan PYD, 2012'nin Temmuz ayında Suriye hükümet güçlerinin Kürt yoğunluklu bölgelerden geri çekilmesiyle askeri, politik ve ekonomik kontrolü ele aldı. PYD, Suriye iç savaşında devlet dışı bir aktör (Cunningham ve diğerleri, 2013) olarak kesintisiz bir şekilde faaliyetlerini sürdürdü. "Rojava," PYD'nin yönetiminde olan bir bölgenin yaygın olarak bilinen ismidir. 2016'da, daha kapsamlı bir temsil amacıyla Rojava terimi resmi/yönetimsel dilde kullanılmamaya başlandı ve yerine "Kuzey ve Doğu Suriye Özerk Yönetimi" ismi getirildi. PYD yönetimindeki bölgede, Kürtlerin yanı sıra Araplar, Süryani Hristiyanlar, Türkmenler, Ermeniler ve Çeçenler gibi birçok etnik ve dini grup yaşamaktadır.

Rojava'nın yönetim modeli, "toplumsal sözleşme" olarak bilinen bir anayasa üzerine kuruludur.²¹¹ Bu sözleşme, devlet ya da egemen bir güç fikrinden ziyade, iş birliğine dayanan bir siyaset fikrine dayanmaktadır (Knapp ve Jongerden, 2014, s. 97). Kürtlerin Suriye'de test ettikleri bu yönetim şekli, Öcalan'ın (2006) "demokratik konfederalizm" fikrinden esinlenmiştir. Bu model, yerel ve doğrudan yönetim mekanizmalarını benimseyen bir yapıya sahiptir (Cemgil ve Hoffmann, 2016, s. 54). Bununla birlikte, merkeziyetçiliğe karşı duruşuna karşın, pratikte bazı merkeziyetçi öğeleri içermekten uzak kalmamıştır (Bkz. Leezenberg, 2016).²¹² Öte yandan, PYD, Rojava'daki bazı siyasi partileri bünyesinde barındıran TEV-DEM'in bir üyesidir. Ancak, TEV-DEM, tüm partilere tarafsız yaklaşan bir çatı organizasyonu gibi algılansa da,

²¹¹ "Toplumsal sözleşme" metninin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. (Radpey ve Rose, 2017; Ayrıca bkz. Radpey, 2015).

²¹² PYD yönetiminde yaşanan hak ihlallerini konu alan bir rapor için bkz. (HRW, 2014).

gerçekte PYD ile TEV-DEM arasındaki ayrım belirsizdir (Lowe, 2016, s. 6). PYD, Suriye hükümetinden sonra ülkedeki en büyük ikinci orduya sahiptir; elinde bulundurduğu topraklarda vergi toplama, yerel güvenlik sağlama ve sosyal hizmetler sunma yeteneklerine sahiptir. Bu nedenle, PYD'yi sadece bir siyasi parti olarak görmek yerine, Pusane (2018)'nin tanımıyla paralel olarak, hem devlet benzeri niteliklere sahip hem de devlet-dışı yöntemleri benimseyen hibrit bir aktör olarak değerlendirmek daha doğrudur.

YPG ve kadın askeri birliği YPJ, Suriye'deki Kürt yönetiminin askeri gücüdür. Bu birlikler PYD'nin kontrolündedir. Ancak, Lowe (2016)'nin de vurguladığı gibi, YPG'nin Kürt topluluğu içindeki desteği PYD'den daha fazladır ve YPG'nin tüm üyeleri zorunlu olarak PYD'nin ideolojisini benimsemez (2016, s. 7). PYD'nin en büyük rakibi olan Suriye Kürt Ulusal Meclisi (ENKS), Mesut Barzani liderliğindeki KDP çizgisinde ilerleyen ve 10'dan fazla partiye ev sahipliği yapan bir platformdur. Suriye Demokratik Güçleri (SDG) ise, Suriye'deki Kürt dışı grupların endişelerini gidermek ve uluslararası desteği sağlamak amacıyla, ABD'nin teşvikiyle 2015'te IŞİD'e karşı mücadelede etkin bir rol alması için kurulmuştur.

4.4.2 Tetikleyici Fırsatlar: Suriye'de Rejimin Zayıflaması

2011'da Suriye'de patlak veren iç savaşa dek, Suriye hükümetleri, Kürt hareketlerini kontrol altında tutabilecek askeri güç ve kapasiteye sahipti. Snyder ve Tilly (1972, s. 527 Dipnot no: 9)'in geniş kapsamlı tanımlamasını temel alarak, bu kapasite kavramını, devletin kolektif eylemleri dizginlemek için sahip olduğu imkânlar olarak ele alırsak, iç savaş öncesinde Suriye yönetiminin bir Kürt ayaklanmasını bastırma yeteneği, birkaç faktöre dayanıyordu: Suriye'nin hukuk sistemi, ülkedeki rejim istikrarı ya da elitler arası uyum, rejim ile muhalefet arasındaki denge, kitle iletişim araçlarının kontrolü ve kontrgerilla (counterinsurgency) stratejileri. Ancak, iç savaşlar, devlet kapasitesini azaltır (Thies, 2010). Nitekim, ülkede iç savaşın patlak vermesiyle birlikte, Suriye rejimi, özellikle Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı kuzey bölgelerinde, bahsi geçen kapasitelerin büyük bir kısmını yitirdi. Bu durum, Bir Kürt mobilizasyonunu tetikleyen ilk kritik etmen oldu.

Kürtler için beliren bu fırsat, diğer Arap ülkelerindeki nispeten kısa süren protestolara kıyasla, Suriye'deki iç savaşın uzun sürmesinden de kaynaklanmaktaydı. Bu bağlamda, Gause III (2011), Arap dünyasındaki protestoların daha iyi anlaşılması için, protestoların gerçekleştiği ülkelerdeki askeri-güvenlik sistemlerin, otoriter liderlerle olan ilişkilerinin önemini vurgular. Buna göre, örneğin kurumsal bir askeri yapıya sahip Mısır ve Tunus'ta, ordu genellikle protestocuların yanında yer alırken, Libya ve Yemen gibi daha az kurumsallaşmış orduya sahip ülkelerde, ordunun bir kısmı liderle, diğer bir kısmı ise protestocularla işbirliği yaptılar (2011, ss. 83-84). Suriye ordusu ise, iç savaş sürecinde çoğunlukla rejimin yanında konumlanırken, bir kesimi de protestoculara katıldı, bu da elit bölünmesi için gereken kritik eşiği sağladı. Sonuç olarak, rejim veya rejime bağlı elitler arasındaki bu bölünmeler, devletin bastırma kapasitesini azalttı ve toplumsal hareketlere önemli bir fırsat tanıdı (Bkz. Goldstone, 1991; Skocpol, 1979).

Öte yandan, demokratik olmayan sistemlerdeki elit bölünmeleri, sadece ekonomik ve sosyal politikalar üzerinde değil, aynı zamanda politik sistemin genel yapısına yönelik olduğundan, toplumsal değişimi daha geniş bir yelpazeye yayabilir ve çekişmeli bir siyasi ortamı beraberinde getirebilir (Schock, 1999, s. 362). Suriye iç savaşında açığa çıkan elit bölünmeleri, yalnızca rejim içi gruplarla sınırlı kalmadı. Savaşın ilerlemesiyle birlikte, bu bölünmeler aşiretsel (Dukhan, 2014; Heras ve O'Leary, 2013) ve mezhepsel (Fildis, 2012) boyutlara evrildi. Bazı aşiretler rejime destek verirken, diğerleri rejim dışı güçlere yönelmeye başladı. Benzer bir durum, mezhepsel gruplar açısından da geçerliydi; bazıları rejimin yanında yer alırken, diğerleri karşı cepheye geçti. Suriye yönetimi için birincil ve en büyük tehdit, rejimi doğrudan devirebilecek potansiyeli bulunan silahlı muhalif gruplardı. Bu gruplar, tek bir cephe altında birleşememiş olmalarına, birbirlerinden bağımsız ve dağınık askeri oluşumlardan oluşmalarına ve zamanla güçlerini kaybetmelerine rağmen, iç savaş süresince Suriye rejimini askeri ve politik boyutlarda önemli ölçüde zayıflatılar. Ek olarak, IŞİD ve el-Nusra Cephesi gibi cihatçı örgütlerin Suriye iç savaşına katılımları (Bkz. Lister, 2016), Suriye yönetimine belli bir avantaj sağlamış olsa da ve dahası bu gruplarla rejim arasında dolaylı bir işbirliği mevcut olduğu düşünülse de (Bkz. M. Becker, 2015), rejimin karşı karşıya kaldığı yeni ve karmaşık bir tehdit unsuru oluşturmuştur. Ayrıca, Suriye iç savaşı bir iç savaş olmanın ötesine geçerek uluslararası güçlerin rekabet alanına (Bkz. Phillips,

2016) dönüştü. Rejim birçok farklı ülkeyle (ABD, Türkiye, Suudi Arabistan, Katar) mücadele etmek durumunda kaldı. Tüm bu gelişmelerin etkisiyle, "despotik güç"ünü (Mann, 1984) kaybeden rejim, rasyonel seçimler yapmak, askeri kaynaklarını farklı yerlere yönlendirmek ve tehdit algısını güncellemek zorunda kaldı. Bu süreçte, rejim Kürtlerle yeni bir ilişki modeline yönelmeye başladı. Bu yeni model, hem çatışmayı hem de iş birliğini barındırıyordu.

Aslında, Suriye yönetimi iç savaş boyunca Kürtlerle özerklik meselesini tartışmaya pek açık olmadıklarını gösterdi. PYD'nin özerklik ve federasyon taleplerini her seferinde reddetti, zaman zaman PYD ile kısa süreli askeri çatışmalara girdi ve PYD'nin uluslararası barış çabalarında etkin bir rol almasını, dolaylı yollardan da olsa, engellemeye çalıştı. Ancak, iki taraf arasında diyalog ve iş birliği olanakları da birçok kez denendi. İç savaş boyunca Suriye yönetiminin Kürtlere yönelik yaklaşımı, belirli bir ölçüde "ılımlı" (Porta, 1996) olarak nitelendirilebilir. Rejim, PYD'ye karşı ekstra bir yıpratma stratejisi izlemedi; kısa süreli askeri çatışmaların ardından çatışmasızlık durumuna dönmeyi kabul etti; İslamcı gruplar ve rejim muhaliflerine yönelik zaman zaman Kürtlerle ortak operasyonlar gerçekleştirdi ve PYD kontrolündeki bölgelerde kamu hizmetlerini (örneğin maaş ödemeleri) sürdürdü.

Otoriter rejimler, olası bir ayaklanmayı önlemek için genellikle iki ana araca başvururlar: Politik ödünler ve kaynak dağıtımı. Eğer muhalefet güçlü bir pozisyonda ise, isyan olasılığını azaltmak amacıyla politik tavizler sunarlar (Gandhi ve Przeworski, 2006, s. 2). Suriye iç savaşının ortaya çıkardığı dinamikler ve Kürtlerin etkili bir güç olarak belirmeleri, rejimin Kürt hareketi ile olan ilişkisini yeni bir çerçeveye taşıdı. Bu dönemde, Kürt yönetimi, Türkiye'nin saldırılarına karşı ABD'den beklenen desteği alamadığında, Şam yönetimi ile stratejik diyaloglar kurma yoluna gitti. Bu görüşmeler, zaman zaman Rusya'nın aracılığı ile gerçekleşti.²¹³ Bir örneği 2018'de görüldüğü gibi, Suriye hükümeti, Türk askeri operasyonlarına hedef olan Afrin bölgesinde, YPG güçlerinin, rejimin denetimi altındaki bölgelerden geçişlerine müsaade ederek (Bkz. BBC Türkçe, 2018), Kürtlere dolaylı bir destek sağlamış oldu. Aynı zamanda, Halep'in Kürt mahallesi Şeyh

²¹³ Örneğin, 2019'da Kürt gruplar ile Şam hükümet yetkilileri arasındaki görüşmeler, Rusya'nın Suriye'deki Hmeymim Hava Üssü'nde gerçekleşmişti. (Bkz. Reuters, 2019b).

Maksud'da, PYD ile Suriye rejimi, selefi gruplara ve rejim karşıtlarına karşı bir iş birliği içindeydi.

Dahası, rejim, zaman zaman otonomi meselesinin görüşülebileceği yönünde sinyaller vermişti. Örneğin, Suriye Dışişleri Bakanı Velid Muallim, konuyla ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştı: *“İŞİD’i (İslam Devleti) ortadan kaldırdığımızda, bu konu müzakere ve tartışmaya açıktır ve Kürt evlatlarımızla oturabilir ve gelecek için bir formül üzerinde belirli bir anlayışa ulaşabiliriz”* (Reuters, 2017). Bununla birlikte, Beşar Esad, 2019 yılında bir konuşmasında şunları söylemişti:

"Amerikalılar Kürt birlikleri destekledi ve Suriye'nin kuzeydoğusunun Kürtlere ait olduğu izlenimi yaratmak ve Kürtlerle diğer etnik grupların arasını bozmak için muhalif güçlerin komutasına Kürtleri getirdi. Yine de biz diyalogu sürdürüyoruz. Bu birliklerin bir kısmının Amerikalılarla iş birliği yaptığını ve onlara rapor geçtiklerini bildiğimiz halde savaş boyunca diyalogu sürdürdük. Amerikalılar onlara silah ve para verdi, yapacakları açıklamaları kaleme aldı. Ama bu Kürtlerin vatansever olmadığı anlamına gelmez" (Deutsche Welle Türkçe, 2019).

Ancak, bu tür açıklamalar içerdiği belirsizlikler nedeniyle Kürtler için güven verici nitelikte değildi. Rejim, özerklik ilanlarının ülkeyi bölme ve ABD'nin ülkeye girişini kolaylaştırma potansiyelini barındırdığı eleştirilerini sürdürdü. Zaman zaman açıkça, savaş sonrası dönem için Kürtlere yönelik herhangi bir özerklik planının ajandalarında olmadığını belirtiyorlardı.²¹⁴ Sonuç olarak, ülkedeki iç savaşın üzerinden on yıl geçmesine rağmen, otonomi konusunda herhangi bir ilerleme kaydedilmemişti. Buna karşılık, Kürt yönetimi, iç savaş süresince Suriye'nin başkanlık seçimleri için denetimleri altındaki bölgelerde sandık kurulmasına izin vermediler. Esad yönetimini meşrulaştıracak söylemlerden uzak durdular ve rejimle potansiyel bir çatışma için askeri güçlerini artırmaya ve ABD ile iş birliğini sürdürmeye devam ettiler. Ayrıca, Suriye iç savaşı sürecinde, Suriye rejimi ve Kürt güçleri arasında farklı ölçeklerde bir dizi askeri çatışma yaşandı. Bu çatışmalar, YPG ve Suriye ordusu arasında büyük ölçekli askerî harekâtlara yol açacak kadar şiddetli olmasa da, zaman zaman can kayıplarına sebep

²¹⁴ Suriye hükümetinin Kürtlere otonomi verilmesi fikrine açıkça karşı olduklarına dair tutumları için bkz. (Reuters, 2019a)

oldu.²¹⁵ Bu çatışmalar genellikle ülkenin kuzeyindeki belirli bölgelerde konuşlu rejim güçleri ile PYD'nin yerel güvenlik birimi olan Asayiş güçleri arasında gerçekleşmekteydi.

4.4.3 Suriye'deki Kürtleri “Bahar”lara Dâhil Etmek: Uluslararası Fırsatlar

"Bahar" terimi, bir metafor olarak, bazı dönemlerde Halkların İlkbaharı (yani, 1848 Devrimleri) ya da 2011'de Ortadoğu'da baş gösteren Arap Baharı gibi, çeşitli toplumsal hareketlerin tanımlanmasında kullanılmıştır. Aynı zamanda, Prag Baharı ve Tahran Baharı gibi, bazı yönetimlerin demokratikleşme çabalarını betimlemek için de tercih edilmiştir. "Arap Baharı" Britannica (T. Editors of Encyclopaedia, 2021) tarafından "demokrasi yanlısı protestolar" olarak tanımlanmaktadır. Bu da kavramın, isyan, devrim ve çekişmeli siyaset kavramlarıyla özdeşleştiği anlamına gelir. Bu yazıda, 2010'larda Ortadoğu'da patlak veren Arap Baharı protestolarının ve bu dönemde oluşan uluslararası ve bölgesel dinamiklerin, Suriye'deki Kürtler için hangi fırsatları beraberinde getirdiğini inceleyeceğiz.

Aslında, başka ülkelerin hükümetleri, geçmişte öncelikli olarak Kürtler lehine askeri bir müdahalede bulunmamışlardır. Son yüzyıl boyunca, Kürtlerin çıkarlarına hizmet eden dış müdahalelerin gerçekleşmesi, bir etnik çatışmayı sona erdirmeyi hedefleyen müdahalelerden (Cooper ve Berdal, 1993) ziyade, Kürtlerin bağlı olduğu hükümetler ile ilgili dış hükümetler arasındaki husumetlerin bir sonucuydu. Suriye'deki iç savaşın bir sonucu olarak ortaya çıkan dış müdahaleleri ve bazı devletlerin Kürtlerle olan etkileşim stratejilerini bu kapsamda düşünmek gerekmektedir. Başka hükümetlerin bu türden müdahalesi Suriye'deki Kürtler için bir fırsat yaratmıştır. Öte yandan, toplumsal hareketler de fırsatlar yaratır (William Gamson ve Meyer, 1996, s. 276). Diğer bir deyişle, başlangıçta bir iç savaşın aktörü olmayan gruplar, iç savaşın açtığı fırsat kapılarından girerek kendi toplumsal hareketlerini şekillendirebilirler.

Suriye iç savaşı sürecinde, Kürtler bazı devletlerden askeri veya politik destek gördüler. Suriye'deki Kürt mobilizasyonunu doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen üç önemli dış aktör şunlardır: ABD, Rusya ve bazı Avrupa ülkeleri. ABD'nin Suriye

²¹⁵ Reuters'ın haberine göre, 20-22 Nisan 2016 tarihleri arasında Kamışlı'da meydana gelen iki günlük çatışmalarda, Suriye rejim güçlerinden en az 21 kişi, Kürt güçlerinden ise en az 5 kişi hayatını kaybetti (Reuters, 2016).

Kürtleriyle ilk doğrudan temasa geçmesi, 2014 gibi nispeten geç bir tarihe işaret eder. 2014 yılına gelindiğinde, ABD'nin Kürtlere yönelmesinin temel nedeni, IŞİD başta olmak üzere bazı selefi grupların Suriye'deki iç savaşa dahil olmaları ve bunun Batılı ülkeler için büyük bir tehdit oluşturmaya başlamasıydı. ABD'nin bu grupları tehdit olmaktan çıkarmak için üç seçeneği bulunuyordu: Birincisi, Suriye'deki muhalif gruplar aracılığıyla selefi grupları yenilgiye uğratmak; ancak bu yöntem test edildi ve başarısız olduğu ABD hükümeti tarafından kabul edildi (Bkz. McLeary, 2015). İkinci olarak, Suriye'ye doğrudan askeri müdahalede bulunmak; fakat hem Obama hem de Trump yönetimleri bu yönde temkinli bir yaklaşım sergiledi.²¹⁶ Üçüncü olarak, 2012'den itibaren kararlı bir grup olduklarını kanıtlayan ve Kobani'de IŞİD'e karşı direnen Suriyeli Kürtleri desteklemek; ABD nihayetinde bu seçeneği tercih etti.

ABD'nin Suriye'deki Kürtlere verdiği destek, bir dizi evrimsel aşama geçirdi ve özellikle Kürt güçlerinin IŞİD'e karşı mücadelede önemli bir ortak olarak görüldüğü 2014-2015 yıllarından itibaren öne çıktı.²¹⁷ 2014 yılında Kobani şehrine yönelik IŞİD kuşatmasını kırmak için ABD, YPG'ye hava saldırıları yoluyla destek verdi. Bu, ABD ile Kürt güçleri arasında ilk somut iş birliği örneğiydi. Aynı dönemde, ABD YPG'ye silah ve mühimmat sevkiyatı yaparak onların IŞİD'e karşı savunmalarını güçlendirdi. 2015 yılında, ABD'nin desteği ile Suriye Demokratik Güçleri (SDG) oluşturuldu. Bu koalisyon, YPG'nin yanı sıra Arap, Süryani ve diğer etnik grupların savaşçıları da bünyesinde barındırıyordu ve ABD tarafından eğitim, danışmanlık ve silah yardımı ile destekleniyordu. 2016'da ABD'nin PYD'yi PKK'nin Suriye kolu olarak niteleyen web sitesi erişime kapatıldı ve ABD Rojava'da 150 asker konuşlandırdı. Bu dönemde, üst düzey ABD yetkilisi Joseph Votel ve Obama'nın özel temsilcisi Brett McGurk Rojava'yı ziyaret etti. Aynı yıl, Haseke bölgesinde Suriye güçleri ile Kürt kuvvetler arasında çıkan çatışmalar ve rejime ait uçakların Kürt mevzilerini bombalaması sırasında, ABD, Kürtlere olan desteğini göstermek amacıyla Haseke yakınlarında hava uçuşları gerçekleştirdi ve müttefiklerini rejime karşı destekleyeceğini açıkladı. Trump yönetimi döneminde,

²¹⁶ ABD'nin Suriye'ye doğrudan askeri müdahalede bulunma konusundaki tereddütlerini ele alan bir analiz için bkz. (Heydemann, 2016).

²¹⁷ Gerçekte, ABD'nin Kürtlere sağladığı destek, radikal selefi gruplarla mücadele kapsamında sınırlı bir düzeyde kaldı. Örneğin, Ocak 2016'daki Cenevre 3 görüşmelerine Kürtler davet edilmediklerinde (BBC Türkçe, 26 Ocak 2016) ABD bu duruma sessiz kaldı.

ABD'nin Kürtlere yönelik desteği sürdü.²¹⁸ 2016-2017 yılları arasında, Rakka şehrinin IŞİD'den geri alınması operasyonunda, ABD önemli bir müttefik olarak hava saldırıları, istihbarat paylaşımı ve askeri destek gibi çeşitli kaynakları sağladı. Ancak, ABD'nin Suriye'deki Kürtlere yönelik en kritik desteği, Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyindeki Kürt yönetimine müdahale planlarını uzun bir süre engellemesi oldu.

Türkiye, Suriye rejiminin çözüleceği yönünde yanıltıcı bir öngöründe bulunarak, ülkedeki muhalif güçleri destekledi. AK Parti hükümetinin beklentisi, Müslüman Kardeşlerin Şam'da iktidara gelmesiyle Suriye üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmaktı. Dolayısıyla, ekonomik entegrasyon çerçevesinde Türkiye için stratejik öneme sahip olan Suriye, demokrasi ihraç edilen bir ülke haline gelecekti (R. Hinnebusch, 2015, s. 16). Ancak bu beklentiler gerçekleşmedi. Dahası, PYD liderliğindeki Kürtler, Suriye'de güçlü bir ordu oluşturarak önemli toprak kazanımları elde ettiler ve Suriye'nin geleceğinde etkin bir rol oynama kapasitesine kavuştular. Türkiye'nin PYD'ye yönelik kaygısının arkasında, Türkiye ve Suriye'deki Kürt hareketleri arasındaki ideolojik ve politik etkileşim vardı. Suriye'deki Kürt kazanımları Türkiye'deki Kürt hareketinin taleplerini yükseltme potansiyeline sahipti. Öte yandan, bir Türk saldırısı karşısında, Kürtleri koruyabilecek ana aktör ABD'ydі. Aslında, Plakoudas (2017)'ın da belirttiği gibi, ABD, YPG'nin IŞİD'e karşı kazandığı zaferlere rağmen, Türkiye'nin olumsuz tepkisini almamak için PYD'nin uluslararası statüsünü yükseltmeye yönelik adımlardan kaçındı (2017, s. 109). Bununla birlikte, ABD Suriye'deki Kürt bölgelerini Türkiye'nin geniş çaplı askeri müdahalesinden korudu. Fakat 2018 yılında, ABD'nin bölgeden kademeli bir çekilme süreci başlatması, Türkiye'nin YPG'ye karşı askerî harekâtları başlama fırsatını doğurdu. Bu adım, ABD'nin Kürt güçlerine olan desteğinde bir değişikliği temsil ediyordu. Buna rağmen, ABD, Suriye'nin kuzeyinde bazı askeri güçlerini konuşlandırmaya devam etti ve bölgedeki Kürt güçleri ile olan bağlantılarını sürdürdü.

Suriye'deki rejimin devamından yana olan Rusya, 2015 yılında Suriye iç savaşına doğrudan müdahil oldu. Aynı yıl içerisinde, Türkiye, Suriye sınırında Rus savaş uçağını düşürdü. Bu hadise, Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin gerilmesine sebep

²¹⁸ ABD başkanı Donald Trump'ın Suriyeli Kürtlere yönelik tutumunu konu alan bir çalışma için bkz. (Gunter, 2017).

oldu. Bu siyasi çalkantı, Suriye'deki Kürt grupları olumlu yönde etkiledi. PYD, çeşitli zamanlarda Rus yetkililerle temasa geçti ve Rusya'da ofisler kurdu. Rojava yönetimi 2016'da Rusya'da bir temsilcilik açtı. PYD'nin Fransa temsilcisi Xalid Îsa, 2016'da Viyana'da Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ile görüştü. 2016'daki Cenevre 3 müzakerelerine Kürtlerin davet edilmemesi üzerine, Rusya Kürtlerin katılımını destekledi. Aynı yıl, Türkiye'nin YPG'ye yönelik operasyonlarına karşılık Rusya, bu meseleyi BM Güvenlik Konseyi'nde ele almayı planladığını açıkladı. Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı Sergey Riyabkov, Suriye'nin federatif bir yapıya kavuşabileceğini dile getirdi. Ancak, Plakoudas (2017)'un da belirttiği gibi, Rusya ile PYD arasındaki flörte dayalı ilişkilerin ana motivasyonu, kısa vadeliydi ve politik fırsatçılığa dayanıyordu ve Rusya, Ortadoğu'da Kürt ayrılıkçılığını desteklemiyordu (2017, s. 110). Rusya ile Suriyeli Kürt temsilcileri arasındaki ilişkiler olumlu seyreitse de, PYD, ABD'ye olan yakınlığını vurgulamaya çalıştı. Kürtlerin ABD'nin askeri desteği olmaksızın IŞİD'e karşı kazanımlar elde etmesi zordu. Eğer PYD ya da YPG, Rusya ile daha yakın işbirliği yapmayı tercih etseydi, ABD'nin hava desteğini kaybedebilirdi (Wilgenburg, 2015, s. 6).

Suriye'deki Kürt yönetiminin dış ilişkiler tecrübesi, Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ne nazaran daha yenidir (Bir karşılaştırma için bkz. Radpey, 2016). Ancak, PYD, Suriye'de bulunan diğer devlet dışı aktörlere nazaran, uluslararası düzeyde ağ bağlantıları oluşturup sürdürmeyi başarmıştır (Öğür ve Baykal, 2018). PYD'nin Avrupa'ya doğru açılımı bu durumun bir kanıtıdır. Kürt muhalifler, Avrupa'daki temsilcilerle pek çok kez toplantılar düzenledi. 2015 yılında PYD Eşbaşkanı Asya Abdullah ve YPJ Komutanı Nesrin Abdullah, François Hollande ile Elysee Sarayı'nda bir araya geldi. 2016'da Türkiye, YPG'ye yönelik ilk büyük saldırılar gerçekleştirdiğinde, Fransa Türkiye'nin hava saldırılarını durdurması gerektiğini belirtti. 2016'da bir Kürt heyeti Lüksemburg'da çalışma bakanıyla görüşmelere katıldı. Aynı yıl içinde Kürt yönetimi hem Çek Cumhuriyeti'nde hem de İsveç'te temsilcilikler kurdu.

Suriye'deki Kürt hareketinin bahsi geçen devlet aktörleriyle etkileşimlerinden öte, uluslararası toplum ve medya kuruluşlarından aldığı ilgi, ona bir meşruiyet kazandırmada önemli bir role sahipti. Meşruiyet, örgütler için varlıklarını sürdürebilmeleri ve destek alabilmeleri adına kritiktir (Dowling ve Pfeffer, 1975; J. W.

Meyer ve Rowan, 1977). Meşru olarak görülen örgütler, sadece daha değerli olarak algılanmakla kalmaz, aynı zamanda daha anlamlı, tahmin edilebilir ve güvenilir olarak da değerlendirilirler (Suchman, 1995, s. 575). Öte yandan, bir toplumsal hareketin meşruiyetini artırması, medyanın dikkatini çekmesi ve dış desteği kazanabilmesi için "isyanı pazarlaması" (Bob, 2005) gerekebilir. Ancak Ortadoğu'daki Kürt hareketleri, genellikle bu "pazarlama" konusunda başarısız oldular. Zarnett (2015)'in belirttiği üzere, benzer hareketler olmalarına rağmen, Batı sivil toplumu, Ortadoğu'daki Kürt ve Filistin hareketlerine farklı tepkilerde bulundu. Batılı aktivistler, genellikle Filistin hareketine Kürt hareketinden daha fazla destek verdi (2015, s. 213). Ancak Arap Baharı'yla, özellikle Suriye Kürtlerine yönelik algı ve tutum değişti.

Suriye'deki Kürt hareketi, iç savaş sürecinde uluslararası toplumun dikkatini üzerine çekmeyi başarmıştır. PYD'nin anti-cihatçı imajının çizilerek markalaşması (Oweis, 2015) özellikle medya vasıtasıyla oluşmuştur. Teke (2020)'nin de belirttiği üzere, BBC, VOA ve diğer batılı medya kuruluşları PYD'yi, PKK'den farklı bir şekilde, bağımsız bir imajla sunmaya çalışmıştır. Batı medyası üç ana strateji izlemiştir: PYD'yi Suriye Kürtlerinin meşru temsilcisi olarak tanıtmak ve böylece kuzey Suriye'deki PYD hakimiyetini meşru göstermek. PYD'nin IŞİD'e karşı savaşında Batı ile iş birliğini vurgulamak ve bu şekilde örgütün meşruiyetini artırmak. SDG'yi, PYD'nin kontrolünü destekleyecek ve YPG'nin Arap nüfus yoğunluklu bölgelerde ilerlemesini kolaylaştıracak şekilde öne çıkarmak (2020, ss. 15, 50). Ayrıca, Suriye'deki Kürt kadın savaşçılar ve onların YPJ olarak bilinen askeri yapılanması, IŞİD'e karşı verdikleri mücadeleyle uluslararası medyanın ilgisini çekmiştir. Google'da "YPJ Syria" şeklinde yapılan bir aramada 204 bin sonuç elde edilmesi, bu ilginin büyüklüğüne işaret eder.²¹⁹ Uluslararası medyanın, Suriye'deki Kürt kadın savaşçılar hakkında verdiği başlıklardan bazıları şunlardır:

"Meet the Women Taking the Battle to ISIS" (IŞİD'e Karşı Mücadelede Öne Çıkan Kadınlarla Tanışın) (Time, 2 Nisan 2015).

²¹⁹ Bahsi geçen Google sorgulaması, 10.05.2021 tarihinde gerçekleştirildi.

“What are the Kurdish Women’s Units fighting for in Syria?” (Suriye’de Kürt Kadın Birlikleri ne için savaşıyor?) (The Washington Post, 23 Aralık 2015).

Aslında, Suriye genelinde olduğu gibi, Kürt yönetimindeki bölgelerde de devam eden savaş şartları fiziksel, cinsel ve cinsiyete dayalı şiddeti körüklemiştir (Bkz. Bateson, Dirkx, Frerks, Middelkoop ve Tukker, 2016). Öte yandan, genel olarak, cinsiyete dayalı yaygın bir önyargıyla kadınlar fiziksel ve duygusal açıdan zayıf olarak betimlendi ve savaşlardaki aktif rolleri göz ardı edildi (DeGroot, 2001, s. 23). Bu bağlamda, Batı medyası, Suriye’deki Kürt kadın savaşçıları genellikle sembolik bir güç olarak sundu. Oysaki kadınlar, bu çalışmanın ele aldığı politik mobilizasyon bağlamında, sembolik temsilden öte, Suriye’de kritik bir rol oynadılar. Kadınlar, Kürt yönetimi altında idari, askeri, eğitim ve sosyal alanlarda önemli rollerde bulundular (Bkz. Dirik, 2018a) ve Suriye’deki toplumsal olayların başlamasından itibaren, özellikle Arap ve Süryani kadınları olmak üzere Kürt olmayan kadınlar da Kürt yönetiminin askeri ve idari yapısında aktif roller aldılar (Dirik, 2018b, s. 229).

Öte yandan, meşruiyet kazanma süreci sadece tek yönlü bir yapısal ilerleme değil, aynı zamanda isyancıların aktif katılımını da gerektirir. Haunss (2007)’ın çalışmasının bütününde de vurgulandığı gibi, isyancılar meşruiyet elde etmek için; (1) Eylem repertuarlarına dikkat ederler; örneğin intihar bombası gibi olumsuz algı yaratan eylemlerden kaçınırlar; (2) Politik söylemlerini koşullara uyarlama ihtiyacı duyarlar; (3) Çerçeveleme (Framing) stratejileri kullanarak, teşhis ve ana çerçevelemelerle davalarını meşru kılarlar (Bkz. Haunss, 2007). Bu bağlamda, PYD’nin meşruiyet kazanma stratejileri özellikle üç yol üzerine odaklanmıştır: Kobani’de IŞİD’e karşı verdikleri mücadele gibi, sembolik eylemlerle dikkat çektiler. Uluslararası alanda tanınırlık kazanmak için birçok ülkede girişimlerde bulundular. Batılı değerlerle uyumlu olacak şekilde mevcut söylemlerini güncellediler. Khalaf (2016)’ın da vurguladığı gibi, PYD, IŞİD’e karşı verdiği savaş uluslararası topluma, evrensel liberal değerler ile radikalizm arasında bir mücadele olarak sunmuştur (2016, s. 2).

4.4.4 Suriye İç Savaşında Kürtlerin Yeni İttifak Yapıları

Toplumsal hareketlerin birçoğu, iş birliği olmadan var olmaları veya hayatta kalmaları zordur (Rucht, 2004, s. 203). İş birliği, ittifak sistemlerinin oluşturulmasını zorunlu kılar. Güçlü ittifaklara sahip olan gruplar, sürekli iç çekişme yaşayanlara nazaran daha başarılı olma eğilimindedir (Bkz. Steedly ve Foley, 1979; Ayrıca bkz. W. A. Gamson, 1961; Van Dyke, 2003; W. Gamson, 1990). Aslında, demokratik ülkelerde bile, farklı etnik kimliklerin ortak hedefler doğrultusunda bir toplumsal hareket oluşturmaları ve bu hedeflere ulaşmak için örgütlenmeleri nadirdir (Bkz. Chang, 1992). Ortadoğu'da ise bazı durumlarda İslamcı-sol işbirliği (Schwedler ve Clark, 2006) dışında bu tür ittifak yapılanmaları genellikle oluşmaz. Arap Baharının tetiklediği Ortadoğu'daki protesto hareketlerinin aktörlerini de birer koalisyon olarak değerlendirmek gerekiyor. Ancak, Durac (2015)'ın da belirttiği gibi, bu koalisyonlar genellikle ideolojik ve içsel bütünlüğe sahip olmayan, kolayca dağılabilen ve mevcut rejimlere karşı tutarlı bir alternatif sunamayan yapılar olarak karşımıza çıkar (2015, s. 241). Suriye'deki Kürt hareketi ise iş birliği yaptığı diğer örgüt ve etnik gruplarla görece uyum içinde hareket edebilmiştir. Kürt hareketinin bu koalisyon stratejisine etki eden temel unsur, PKK hareketinin mirasıdır.

Türkiye'deki Kürt hareketinin Suriyeli Kürtler üzerindeki yayılma etkisi (D. S. Meyer ve Whittier, 1994; Soule, 2004; Strang ve Soule, 1998), PYD kurulmadan ve önemli bir aktör haline gelmeden önce başlamıştı. PYD'ye daha sonra katılan aktivistlerde bu etkinin izlerini görmek mümkündür.

"...Biz çocukken (PKK'li) gerillaların hikayeleriyle büyüydük. Hep onların hikayelerine kulak kabartırdık Onlara imrenirdik. Halk içerisinde kadroları vardı. Ben bu kadrolarda yer almadım ama arkadaşlarımızla birlikte kadın gerillaları taklit ederdik. Duruşlarına, yürüyüşlerine, elbiselerine bakardık. Bize kutsalmiş gibi gelirdi. Bu bizim de duruşumuzu etkiledi..." (Aktaran: Taştekin, 2016, s. 19).

PKK ile PYD arasındaki etkileşimden söz ederken, Della Porta ve Kriesi (1999)'nin "farklı ülkelerin sosyal hareketleri arasındaki ulus ötesi etkileşimi"ne işaret ediyorum (1999, s. 5). Toplumsal hareket örgütleri nadir durumlarda dışa kapalıdır. Aksine, çoğunlukla diğer hareket organizasyonlarıyla iletişim halindedirler. Toplumsal

hareketlerin eylemleri izole bir ortamda meydana gelmez. Aktörler, diğer örgütlerin taktiklerini, yaklaşımlarını ve sloganlarını sıklıkla benimserler (Soule, 2004, s. 295). Suriye'deki Kürt yönetimi, PKK ideolojisinin pratiğe döküldüğü bir modeldir. PKK'nin demokratik konfederalizm anlayışı, PYD'nin iç savaş boyunca geniş ittifaklar oluşturmasını kolaylaştırmıştır. Önceki tartışmamızı hatırlarsak, Öcalan, demokratik konfederalizmi Ortadoğu için bir çözüm yolu olarak öneriyordu:

“Ortadoğu'nun ağırlaşan tarihsel ve toplumsal sorunlarının çözümü için de demokratik konfederalizm sistemi geçerlidir. (...) Uygarlığımız sınıf, cins, etnik ve kültürel tahakkümlü yapısı yerine, halkların komünal demokratik değerlerini tanıyan, cins özgürlüğüne açılmış, etnik ulusal baskıyı aşmış, kültürel dayanışmayı esas almış, tarihi bir aşama olarak 'küresel demokratik uygarlığa' dönüşebilir.” (Öcalan, 2006, ss. 8, 101).

İdeolojik tercihler, isyancıların kurtarılmış bölgelerdeki sivil topluma olan yaklaşımlarında belirleyici bir faktördür (Mampilly, 2012, s. 13). Demokratik konfederalizm fikri, çeşitli grupların bir araya gelerek koalisyon oluşturmasını kolaylaştırabilecek bir potansiyele sahiptir. Bu modelin prensipleri, farklı arka planlardan gelen grupların ortak bir amaç etrafında birleşmelerini ve geniş kapsamlı bir koalisyon içerisinde iş birliği yapmalarını teşvik eder. Suriye Kürtleri, Araplar ve Süryaniler gibi farklı etnik ve dini kökenlerden gruplarla iş birliği yaparak geniş çaplı bir koalisyon oluşturdular. Bu birliktelikler, kimi zaman kırılğan özellikler taşıyor olsa da, ortak bir amaç için çabalamayı ve hayali ya da gerçek, çok katmanlı ortak bir kimlik (Rucht, 2004, s. 202) inşa etmeyi başardılar. Bu bağlamda, Suriye'nin kuzeyinde kurulan özerk yönetimde, Arap, Süryani ve diğer etnik-dinsel grupların temsilcileri de aktif olarak yer almışlardır. "Toplumsal sözleşme" adıyla bilinen Kürt yönetiminin anayasa metni, herhangi bir etnik grubun kimliğine işaret etmiyordu. Ayrıca, 2016'da "Rojava" terimi, daha kucaklayıcı bir anlam taşıması amacıyla resmi terminolojiden çıkarıldı ve bölgenin ismi "Kuzey ve Doğu Suriye Özerk Yönetimi" olarak güncellendi.

Gerçekte, Rojava yönetimi, bölgedeki tüm Kürt ve Kürt olmayanlar tarafından onaylanmış bir sistem değildir (Bkz. Darwish, 2016). Kuzey Suriye'deki Arap aşiretleri, PYD'ye dair bölünmüş durumdalar. PYD'ye tamamen destek vermedikleri gibi tamamen

karşıt da değiller (Lowe, 2016, s. 9). Ayrıca, Suriye'nin kuzeyinde Hristiyan mülklerine yönelik gasplar önemli bir sorun olarak kalmaya devam etti (Bkz. Taştekin, 2019). Öte yandan, hem Suriye rejimi hem de selefi örgütler, yerel Arap kabilelerinden destek alabilmek için farklı stratejiler izlediler. Rejim, etnik gruplar arasındaki bağları zayıflatmak veya onlara tavizler sunmak gibi geleneksel yöntemlere başvurdu. Selefi örgütler ise, özellikle IŞİD, hâkimiyet kurma, bastırma ve sindirme taktikleriyle "rızaı" kazanmaya çalıştılar. Öte yandan Kürtler, Arap grupların desteğini elde etmek için daha nüanslı yaklaşımlar benimsedi. Mampilly (2012)'in, iç savaşlardaki kurtarılmış bölgeleri kastederek belirttiği gibi, yerel halkla hatırı sayılır bir ilişki kurulması, isyancılar ile siviller arasındaki etkileşimi önemli bir endişe kaynağı haline getirmektedir (2012, s. 11). Kürtlerin ele geçirdikleri yeni bölgelerde, Arapların endişesi Arap Kemeriyle yerleştikleri toprakları kaybetmektir. Wilgenburg (2013)'un da ifade ettiği gibi, Araplar, Kürt grupların aşırı güçlenmesiyle kendi yaşadıkları bölgelerin tehdit altına alınabileceğini düşünerek İslamcı gruplara destek olabiliyorlardı. PYD, bu bölgelerde Arap ve Hristiyan toplulukları da yerel yönetimlere dahil ederek dikkatli bir politika benimsedi (Wilgenburg, 2013). PYD, kontrol ettiği bölgeleri Arap nüfusun yoğun olduğu alanlara genişletirken, Arap nüfusun güvenliğini kazanabilmek adına IŞİD'ten farklı bir yaklaşım benimsedi. Bu bağlamda, güvenlik ve temel hizmetler sağladı ve yerel halkı IŞİD tehdidinden koruyabileceklerine ikna etmeye çalıştı (Bkz. Drott, 2014).

Kürt yönetiminin benimsediği bu stratejiler, örgütsel düzeyde farklı koalisyonların kurulmasını kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda, en etkileyici koalisyon SDG'ydi. Bu koalisyonda öne çıkan bazı ana gruplar şunlardı: YPG (Kürt), YPJ (Kürt), El-Sanadid Güçleri (Arap Şammar aşiretiyle ilişkili ve YPG ile yakından müttefik olan bir Arap savaşçı grubu), Süryani Askeri Meclisi (Süryani Hristiyanlar), Devrimciler Ordusu (Bazı Kürt ve Türkmen yerel bağlantılara sahip ama esas olarak Arap grup), Kuzey Güneşi Tugayı (Arap ve Türkmen) ve Kürt Cephesi/ Cephed El Ekrad (Kürt) (Casagrande, 2016). Kürt grupları bu koalisyonun baskın bir parçası olsa da, SDG'nin etnik ve dini çeşitliliğiyle geniş bir kapsamı vardı. SDG, kuzey ve doğu Suriye bölgelerinin IŞİD'den geri alınmasında merkezi bir rol oynadı ve bu süreçte hem ABD'den hem de diğer uluslararası koalisyon ülkelerinden destek gördü.

Öte yandan, bir toplumsal hareketin etkileşimde olduğu gruplar sadece müttefikler ya da üçüncü taraflar değildir (Rucht, 2004). Aynı zamanda rakipler (Zald ve McCarthy, 1979) de bir hareketin gidişatını etkiler. Suriye'deki iç savaşın, Ortadoğu'da tek bir Kürt yönetimini kaçınılmaz kılacağını düşünmek yanıltıcıdır. Tam tersine, Suriye'deki bu savaş, Ortadoğu'daki Kürt grupları arasındaki fikir ayrılıklarını ve gerilimi artırmıştır (Z. Kaya ve Whiting, 2017, ss. 2-3). Nitekim, Suriye'deki savaşın başlangıcından itibaren, PYD ile ENKS arasında Suriye'deki Kürt hareketini temsil etme konusunda büyük bir mücadele yaşanmıştır. İki grup arasındaki rekabet, Kürtler arasında yaklaşık 100 yıldır süren iç meselelerin bir yansımasıdır. İki taraf arasındaki anlaşmazlıklar, savaşta alınacak tutum ve Kürt sorununun çözüm yolları üzerinde odaklanmıştır. Bu iki grubun rekabeti, Kürt toplumu üzerinde de etkiler yaratmıştır.²²⁰ Van den Berge (2015)'nin çalışmasının da gösterdiği gibi, PYD'yi destekleyen Kürtler, reformize edilmiş Kürt milliyetçiliği ve birlikte yaşam temalarından etkilenirken, ENKS'yi destekleyen Kürtler Barzani'nin etkisi altında ve geleneksel Kürt milliyetçiliği motifleriyle şekillenmiştir (Bkz. van den Berge, 2015). PKK ideolojisini benimseyen PYD ile Barzani ile yakın ilişkilere sahip olan ENKS arasında zaman zaman gerilimler yaşanmıştır. PYD'nin lider konumda yer aldığı TEV-DEM, ENKS'nin Rojava'daki yönetimde yer almasını engellemiştir (Darwish, 2016, s. 19).

Aslında PYD, Barzani destekli Kürt partileriyle aralarındaki anlaşmazlığa rağmen ilişkilerini güçlendirmeyi hedeflemiştir (Öğür ve Baykal, 2018, ss. 45-46). İdeolojik farklılıklarına karşın KDP ve PYD'nin iş birliği çabaları (Bkz. Charountaki, 2015), IŞİD'e karşı Kobani savunmasında somutlaştı. Ayrıca, 2012'de Erbil'de PYD ve ENKS arasında Suriye'deki Kürt bölgelerinin ortak yönetimi konusunda bir anlaşma imzalanmıştı. Fakat bu anlaşma sahada hayata geçirilemedi ve iki grup arasındaki gerilimler sürekli bir şekilde devam etti.²²¹ ENKS, PYD'yi otoriter ve baskıcı yaklaşımları nedeniyle eleştirmeye devam etti ve PYD, ENKS üyelerini gözaltına aldı ve baskılarını sürdürdü. İki taraf arasındaki rekabet, Suriye iç savaşı boyunca Kürtlerin uluslararası platformlarda birlikte tek güç olarak temsilini zorlaştırmıştır. Örneğin, Suriye'deki barış

²²⁰ Arap Baharı'nın ilk iki yılında, Kürt kimliğinin farklı aktörler tarafından nasıl şekillendirildiği ve manipüle edildiği hakkında bir inceleme için bkz. (Rifai, 2016).

²²¹ Suriye'deki iç savaşın ilk iki yılında PYD ile diğer Kürt partileri arasında yaşanan rekabet, gerilim ve anlaşmazlıkların kronolojik bir incelemesi için bkz. (Taştekin, 2016, ss. 111-114).

müzakerelerinin görüldüğü 2016'daki Cenevre Görüşmelerinde Kürtlerin temsili PYD ve ENKS arasındaki rekabetten etkilendi ve ENKS, Suriye muhalefetine bir parçası olarak müzakerelere katılırken, PYD bu müzakerelere dahil edilmedi.

4.5 Sonuçlar ve Bölüm Özeti

Bu bölümde, 1950'lerden günümüze Türkiye ve Suriye'deki Kürt çatışmasının, politik çevresel koşullardan nasıl etkilendiğini irdeledik. Türkiye bağlamında, Kürt muhaliflerin yayıncılık faaliyetleri, parlamento ve yerel yönetimler kanalıyla meydan okumaları, yargısal mücadeleleri, protesto eylemleri, sivil toplum etkinlikleri, yasadışı örgütlenmeleri ve yoğun şiddet içeren eylemleri ele alındı. 1960'larda, politik sistemin kısmen açıldığı ve yeni bir anayasanın devreye girdiği dönemde, muhalif Kürt milliyetçileri, Türk sol partileri üzerinden parlamentoyu sınıdılar, yasal mitingler düzenlediler ve DDKO gibi sivil toplum faaliyetlerine yönlendiler. 1970'lerden itibaren politik sistemin kapanmaya ve hükümetin baskı eğilimlerinin artmaya başladığı bir dönem yaşandı. 1980'ler, bu bakımdan zirveyi temsil eder. PKK hareketinin ortaya çıkışı, politik sistemin kapandığı, baskının arttığı ve Kürt sorununa dair tartışma olanağının bulunmadığı bir dönemde gerçekleşti. PKK, Lübnan, Suriye ve Irak'ta bir yaşam alanı bularak, bölgesel fırsatları değerlendirdi ve güçlendi.

Suriye'deyse, Kürt muhalifler, 2000'lere dek kolektif eylem için yüksek bir maliyet yaratan otoriter bir rejim altında çoğunlukla sessiz kalmayı seçtiler. Bu zaman dilimi, aynı zamanda kurumsal politik sistemin kapalı olduğu bir dönemdir. Ancak, 2000'li yıllarda "Şam Baharı" olarak bilinen hükümetin kısmi reform girişimleri ve özellikle Irak'taki Kürt bölgesindeki yeni gelişmeler, Suriye'de ilk anlamlı kolektif eylemleri mümkün kıldı. 2010'lardan itibaren ise, iç savaşın yarattığı koşullarda Suriye rejiminin Kürt bölgelerinden çekilmesi, ABD desteği ve oluşturulan ittifaklar, geniş kapsamlı bir Kürt mobilizasyonunu mümkün kıldı.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye ve Suriye'deki muhalif Kürt hareketleri ile politik fırsat yapıları arasındaki bağlantıyı inceledik. Araştırmaya şu soruyla başlamıştık: *Politik fırsat yapıları, Türkiye ve Suriye'deki çekişmeli Kürt siyasetinin seyrini nasıl ve hangi açılardan açıklayabilmektedir?* Daha spesifik düzeyde, politik çevresel koşulların Türkiye ve Suriye'deki Kürt mobilizasyonunun (1) ortaya çıkışını ve evrimini; (2) mobilizasyon seviyelerini ve (3) eylem repertuarlarını ne derece açıklayabildiğini ortaya çıkarmayı amaçladık. Bu kapsamda, dört ana bağımsız değişken üzerinden analizler gerçekleştirdik: (1) Kurumsal politik sistemin açıklığı ve hâkim stratejiler; (2) Baskı ve ulusal ayrışma yapıları; (3) Meydan okuyucu ittifak; (4) Uluslararası ve bölgesel fırsatlar. Araştırma boyunca elde edilen bulgular, politik fırsat yapılarının, Türkiye ve Suriye'deki çekişmeli Kürt siyaseti üzerinde belirgin ve çok yönlü etkileri olduğunu göstermiştir. Araştırmadan elde edilen bazı kısmi sonuçlar şu şekildedir:

Çalışma sürecinde, baskı ile mobilizasyon arasında güçlü bir bağlantı saptandı. İlk dikkat çeken sonuç, baskının -daha doğru bir ifadeyle bastırma eğiliminin- erken aşamalarında muhaliflerin isyancılara dönüştüğü yönündedir. Türkiye'deki erken dönem Kürt isyanları (Şeyh Said, Ağrı ve Dersim) ve Suriye'de 1930'ların ikinci yarısındaki otonomi hareketi bu durumu teyit eder niteliktedir. Bu, aslında baskının ve merkezileşmenin isyancılar tarafından erken evrelerde görülüp, bertaraf edilebileceğine dair bir inançtan kaynaklanıyordu. Çalışmada gösterildiği üzere, Şeyh Said isyanında Azadi örgütü mensupları, Ağrı ve Dersim isyanlarında aşiret liderleri ve Suriye'de ise otonomi yanlısı muhalifler, otoritelerin kendileriyle kurduğu yeni ilişki biçimlerini ve merkezileşmeyi kabul edilemez buldular. PKK hareketinde de benzer bir durum gözlemlendi. 1960'larda baskının azalması, fakat 1970'lerden itibaren baskının yeniden artması, erken aşamalarda Kürt muhaliflerin radikal bir tepki vermesine yol açtı.

Bununla ilişkili olarak, diğer bir bulgu, muhaliflerin yenilgiye uğratıldığı ve devletin "bastırma kapasitesi"nin belirgin hale geldiği durumlarda, baskı ve merkezileşmeye rağmen, muhaliflerin doğrudan direniş göstermek yerine beklemeyi

seçtikleridir. Bu evrede, potansiyel isyancılar, ayaklanmanın maliyetinin yüksek olacağı konusunda ikna olmuşlardır. Hendrix (2010)'ın de belirttiği üzere, muhalifler isyan kararı alırken, devletin bastırma kapasitesini değerlendirirler (2010, s. 273). Türkiye’de 1940’lardan 1960’lara dek ve Suriye’de özellikle Baas rejimi boyunca, Kürtlere yönelik devam eden baskı uygulamalarına rağmen, devlet kapasitesi muhaliflerin yüksek düzeyde bir çatışmaya girmelerini engellemiştir.

Devlet kapasitesinin düşmesi ve bu durumun etnik mobilizasyona olanak tanınması, Türkiye ve Suriye’de farklı şekillerde gerçekleşebilmiştir. Türkiye’de, demokratik kurumların zamanla güçlenmesi, Kürt muhaliflerine yönelik baskıyı belli bir ölçüde azaltmıştır. Örneğin, yargı, bir Kürt partisini kapatma kararı alabilirken, başka bir durumda aktivistlerin eylemlerini demokratik bir hak olarak tanıyabiliyordu. Ayrıca, Avrupa Konseyi ve AİHM gibi uluslararası kurumlar, Kürt muhalifler üzerindeki baskıyı hafifleten diğer etmenler olmuştur. Ancak, demokratik kurumların bulunmadığı Suriye’de, devletin bastırma kapasitesinin azalması, 2011’deki gibi iç savaşa yol açacak radikal dönüşümleri gerekli kılmıştır. Bu tür durumlar, devlet elitleri arasındaki çatlakları da derinleştirmiştir. Sonuç olarak, hükümet kapasitelerinin doğrudan ya da dolaylı olarak düşmesiyle etnik Kürt hareketlerinin yükselişi arasında belirgin bir paralellik bulunmaktadır.

Öte yandan, Kürt muhaliflere yönelik doğrudan baskıdan ya da devlet kapasitesinden ziyade, merkez ve periferi arasındaki ayrışmaları temsil eden “ulusal ayrışma yapıları”nın, Kürt mobilizasyonu için bir potansiyel yarattığı ortaya çıktı. Aslında, Türkiye ve Suriye’de Kürt kimliğine yönelik yaygın baskılar, Suriye’de Arap Kemerli projesiyle oluşan mülksüzleşme ve vatandaşlıktan çıkarılma gibi yapısal uygulamalar, doğrudan mobilizasyona dönüşmedi. Devlet inşasının (state-building) bir sonucu olarak ortaya çıkan bu tür baskılar, uzun zaman dilimlerinde, hem Türkiye’deki Kürt hareketinde Kürtçe odaklı direnişte hem de Suriye’de kimliksiz Kürtlerin durumunda olduğu gibi, muhalifler için bir araç seti oluşturdu. Etnik kökenleri nedeniyle baskıya maruz kalan Kürtler, etnik bir temsiliyet talep ettiler, ulusun diğer üyeleriyle eşit bir muamele görmek istediler ve kültürel miraslarının korunmasını istediler.

Kurumsal politik sistemin yapısı ve baskın stratejilerin, eylem repertuarları üzerinde belirgin bir etkisi olduğu saptandı. Kürtlerin parlamentoya erişim olanağı bulunduğu veya yönetici elitlerin kapsayıcı tutum sergilediği durumlarda, şiddet içeren kolektif eylemler nadiren meydana geldi. 1919-1923 ve 1960'lar Türkiye'sinde ve 1930'ların ortalarına dek Fransız mandası altındaki Suriye'de, Kürtler genellikle radikalizm yerine yasal kanalları tercih etmişlerdir. Fakat, politik sistem kısmen açık olsa bile, devletin baskı mekanizmalarını yoğun olarak devreye soktuğu ve Kürt taleplerine yönelik çözümler sunmadığı durumlarda -1990'lar Türkiye'si ve 1930'ların ikinci yarısı Suriye'si örneklerinde olduğu gibi- hem şiddet içeren hem de şiddet içermeyen mobilizasyon eş zamanlı olarak ortaya çıkabilir. Bu bulgu, Eisinger (1973)'ın mobilizasyon için sistemin hem açık hem de kapalı özelliklere sahip olması gerektiği tezi ile de uyumludur.

Uluslararası ve bölgesel koşulların, bir isyanın tetiklenmesinden ziyade, mevcut mobilizasyonun evrimi ve kaderi üzerinde belirleyici bir etkisi olduğu görüldü. Bu durumu test ettiğimiz birçok örnek mevcuttur. Türkiye'deki erken dönem Kürt isyanlarından Şeyh Said isyanı, anlamlı bir dış destek olmaksızın meydana geldi; ancak bu desteğin eksikliği ve Kürtler arasındaki ihtilaflar, isyanın kısa süreli olmasına neden oldu. Ağrı isyanı ise, Kürt isyancıların İran hükümetinin sınırı isyancılara açmasıyla nispeten daha uzun sürmüştür. PKK ve PYD hareketleri, uluslararası ve bölgesel koşulların bir çatışmanın sürdürülebilirliği üzerinde nasıl doğrudan etki yapabildiğini gösteren açıklayıcı iki örnektir. Her iki hareket de başlangıçta dış destekten yoksundular. Ancak, PKK, Lübnan, Suriye ve Irak'ın kuzeyinde önemli bir yaşam alanı bulurken ve büyürken; PYD, Suriye'de, başta ABD olmak üzere aldığı dış destekle mobilizasyon gücünü korumuştur. Eğer bu fırsatlar olmasaydı, her iki hareketin de bu ölçüde büyümesi mümkün olmayabilirdi.

İttifakların, bir Kürt mobilizasyonu üzerindeki etkisinin daha yüksek olacağını tahmin etmiştim; ancak, bu beklentim gerçekleşmedi. Kürt örgütleri arasında mevcut olan husumetler mobilizasyonu olumsuz yönde etkilemişse de, ele alınan dört değişken arasında en az etkiye sahip olanın bu olduğunu saptadım. Hiçbir Kürt isyanı, geniş Kürt ittifak sistemleri mevcutken gerçekleşmedi; aksine, birçok isyan ve hareket (Şeyh Said,

Ağrı, Dersim, PKK, PYD) Kürt örgütleri ya da mezhep grupları arasındaki husumetler bulunmasına rağmen meydana geldi. İlginç bir şekilde, ittifaklar, genellikle Kürt grupları arasında değil, Kürt örgütleri ile Kürt olmayan örgüt ve gruplar arasında oluştu ve bu durum mobilizasyonu ileri taşıdı. Ağrı İsyanı sırasında Ermenilerle, Suriye'deki otonomi hareketi sırasında Süryani Hristiyanlarla, Türkiye'de 1960'larda sosyalist Türklerle ve 2011'den itibaren Suriye'nin kuzeyinde Arap, Süryani ve diğer etnik gruplarla kurulan ittifaklar, Kürtler arasındaki tarihsel bölünmeleri telafi etmiş gibi görünüyor.

Bu tez çalışması, doğu ve batı arasında net sınırlarla ayrılan bir politik fırsat yapısının var olmadığını ortaya koyuyor. Türkiye ve Suriye'deki Kürt muhalif gruplar, yaşadıkları ülkenin politik fırsatlarının doğrudan bir sonucu olarak çeşitli çekişmeler deneyimlediler. Türkiye'de politik sistem, çeşitli dönemlerde mobilizasyon için uygun koşulları barındırırken; Suriye, özellikle 1960 ve 70'li yıllardan itibaren bu koşullardan mahrumdu. Ayrıca, iki ülkede farklı politik fırsat yapıları, farklı eylem repertuarlarını doğurmuştur. Suriye'deki Kürtlerin eylem repertuarları, batı dışı toplumlara özgü örüntüler sergilerken, Türkiye'deki Kürtlerin kolektif eylemleri, batı dışı özelliklerle birlikte, yasal derneklerin oluşturulması veya parlamentonun kullanımı gibi liberal toplumların eylem repertuarları ile benzerlik gösterir.

Siyasal çatışmalar ve toplumsal hareketlerin analizinde “aktör” ve “yapı” kavramları, bu dinamiklerin nasıl şekillendiğini anlamamızda kritik roller oynar. Aktörler, toplumsal ve siyasal talepleri dile getiren ve bu talepler doğrultusunda hareket eden bireyler veya gruplardır. Yapı ise, bu aktörlerin faaliyet gösterdikleri ve etkileşimde bulundukları toplumsal, ekonomik ve politik çerçeveleri ifade eder. Aktör ve yapı kavramları çerçevesinde düşünüldüğünde, politik fırsat yapıları yaklaşımı, Kürtlerin durumuyla ilgili bazı hususları gözden kaçırıyor. Politik fırsat yapıları yaklaşımı, Kürtlerin aktör ve talepte bulunan tarafta konumlandığı gerçekliğini görmezden geliyor. Kürtler, gösterdikleri direniş nedeniyle de baskılara maruz kaldılar, parlamentolardan dışlandılar ve ulusun diğer unsurlarına nazaran farklı bir muameleyle karşılaştılar. Eğer Kürtler, Kürt kimliğinden vazgeçmiş ve talep eden tarafta yer almamış olsalardı, maruz kaldıkları baskının seviyesi de farklı olacaktı. Bu yönüyle, politik fırsat yapıları yaklaşımı

Kürt çatışmasının yapısal yönlerini aydınlatmakla birlikte, etnik grupların taleplerinin özüne odaklanmıyor ve bu taleplerin baskı üzerindeki etkisini ihmal ediyor.

Mevcut literatürde, politik çevresel faktörlerin Kürt hareketleri üzerindeki etkilerini tespit etmek için yapılmış çalışmalar henüz sınırlıdır. Bu doktora çalışmam, uzun zaman dilimlerini kapsayan sınırlı sayıda bağımsız değişken incelerken, bazı sorular cevapsız kalmıştır. Gelecekteki çalışmaların özellikle birkaç temel noktaya odaklanması kritiktir. İlk olarak, politik fırsat yapıları değişkenlerinin birbirleriyle nasıl etkileşimde bulunduğu konusuna daha yakından bir bakış gereklidir. Bu çalışmada bu konuda çaba gösterdim, ancak bu, eksiksiz bir analiz için yeterli değildir. Bu tür bir analiz, tek başına bir doktora tezi konusu olarak ele alınabilir. Diğer yandan, politik fırsat yapıları ile kaynaklar arasındaki etkileşim, gelecekteki araştırmalar için verimli bir alan sunabilir. Örneğin, örgütlerin kaynakları etkili bir şekilde kullandığı ve isyancı liderlerin kitleleri ajite ettiği durumlarda, politik fırsatların bu süreçle nasıl bir etkileşime girdiğini araştırmak bu alana önemli bir katkı sağlayabilir. Ayrıca, sosyal medya gibi yeni politik fırsatların Kürt muhalifler tarafından nasıl kullanıldığı ve bu durumun genel çatışma üzerindeki etkileri, ilgi çekici bir araştırma konusu olabilir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Kitap Bölümleri

- Allsopp, H. (2014). *The Kurds of Syria: Political parties and identity in the Middle East*. Londra: IB Tauris & Company Limited.
- Anderson, B. (1983). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso Books.
- Anter, M. (1991). *Hatıralarım* (2. bs., C. 1). İstanbul: Yön Yayıncılık.
- Antonius, G. (1939). *The Arab awakening: The story of the Arab national movement*. J. B. Lippincott Company.
- Aras, R. (2014). *The formation of Kurdishness in Turkey: Political violence, fear and pain*. Routledge.
- Atassi, K. (2018). *Syria, the strength of an idea: The constitutional architectures of its political regimes*. Cambridge University Press.
- Aybar, M. A. (2021). *Türkiye İşçi Partisi tarihi* (2. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, A. ve Emrence, C. (2015). *Zones of rebellion: Kurdish insurgents and the Turkish state*. New York: Cornell University Press.
- Alakom, R. (1998). *Hoybûn örgütü ve Ağrı ayaklanması*. İstanbul: Avesta.
- Aygün, H. (2011). *Dersim 1938 ve zorunlu iskân: Telgraflar, dilekçeler, mektuplar, fotoğraflar* (6. bs., C. 70). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Balcı, A. (2016). *The PKK-Kurdistan workers' Party's regional politics: During and after the cold war*. Springer.

- Batatu, H. (1999). *Syria's peasantry, the descendants of its lesser rural notables, and their politics*. New Jersey: Princeton University Press.
- Bedirhan, S. (1928). *The case of Kurdistan against Turkey*. Philadelphia: Kurdish Independence League.
- Bengio, O. ve Ben-Dor, G. (1999). *Minorities and the state in the Arab world*. Boulder CO: Lynne Rienner.
- Beşikçi, İ. (1970). *Doğu Anadolu'nun düzeni: Sosyo-ekonomik ve etnik temeller* (2. bs.). Ankara: E yayınları.
- Beşikçi, İ. (1977). *Kürtlerin mecburi iskânı*. İstanbul: Komal Yayınları.
- Beşikçi, İ. (1991). *Devletlerarası sömürge Kürdistan*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Beşikçi, İ. (1992). *Doğu mitinglerinin analizi (1967)*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Birand, M. A. (1992). *Apo ve PKK* (4. bs.). İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Birner, J. K. (2007). *Ethnicity and electoral politics*. Cambridge University Press.
- Blumer, H. (1957). *Collective behavior*. Bobbs-Merrill Company Incorporated.
- Bob, C. (2005). *The marketing of rebellion: Insurgents, media, and international activism*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Bozarslan, H. (2005). Türkiye'de Kürt milliyetçiliği: Zımni sözleşmeden ayaklanmaya 1919-1925. Zürcher, Erik-Jan (Ed.), *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de etnik çatışma* içinde (ss. 89-121). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozarslan, H. (2007). Türkiye'de Kürt sol hareketi. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Sol* içinde (C. 8, ss. 1169-1207). İletişim Yayınları.

- Bozarslan, H. (2008). Kürd milliyetçiliği ve Kürd hareketi (1898-2000). T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Milliyetçilik içinde* (3. bs., C. 4, ss. 841-870). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozarslan, Mehmed Emîn. (1966). *Doğunun sorunları*. Ankara: İş Matbaası.
- Bozarslan, Mehmet Emîn (Ed.). (1991). *Kurdistan: Rojnameya Kurdî ya Pêşîn (1898-1902)* (C. I-II). Uppsala: Deng Yayınevi.
- Brant, J. ve Glascott, A. G. (1840). Notes of a journey through a part of Kurdistán, in the summer of 1838. *Journal of the Royal Geographical Society of London*, 341-434.
- Brooker, P. (2013). *Non-democratic regimes*. Macmillan International Higher Education.
- Bruinessen, M. V. (1994). Genocide in Kurdistan? The suppression of the Dersim Rebellion in Turkey (1937-38) and the chemical war against the Iraqi Kurds (1988). G. J. Andreopoulos (Ed.), *Conceptual and historical dimensions of genocide içinde* (ss. 141-70). University of Pennsylvania Press.
- Bruinessen, M. V. (2000). *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve dinsel kimlik mücadeleleri*. (H. Yurdakul, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bruinessen, M. V. (2013). *Ağa, şeyh, devlet*. (B. Yalkut, Çev.). İletişim Yayınları.
- Bulut, F. (2005). *Dersim raporları* (5. Baskı. Genişletilmiş Basım.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Burkay, K. (1997). *Geçmişten bugüne Kürtler ve Kürdistan: Coğrafya-tarih, edebiyat* (2. bs., C. 1). İstanbul: Deng Yayınları.
- Burkay, K. (2002). *Anılar Belgeler* (2. bs., C. 1). İstanbul: Deng Yayınları.
- Cegerxwîn. (2003). *Hayat hikayem*. (G. Fincan, Çev.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

- Cemilpaşa, E. (1992). *Muhtasar hayatım: Kemalizme karşı Kürt aydınının mücadelesinden bir yaprak*. Ankara: Beybun Yayınları.
- Chirguh, B. (2009). *Kürt sorunu: Kökeni ve nedenleri*. (N. Nuyan, Çev.). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Çağlayan, H. (2007). *Analar, yoldaşlar, tanrıçalar: Kürt hareketinde kadınlar ve kadın kimliğinin oluşumu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çağlayangil, İ. S. (1990). *Anılarım* (C. 3). İstanbul: Yılmaz Yayınları.
- Çelik, S. (2000). *Ağrı Dağını taşımak*. İtalya: Zambon Verlag.
- Darwish, D. (2016). Local governance under the democratic autonomous administration of Rojava. V. Collombier, A. Favier ve L. Narbone (Ed.), *Inside wars: Local dynamics of conflicts in Syria and Libya* içinde (ss. 16-21). European University Institute.
- Della Porta, D. ve Kriesi, H. (1999). Social movements in a globalizing world: An introduction. *Social movements in a globalizing world* içinde (ss. 3-22). London: Palgrave Macmillan.
- Demirel, A. (2003). *Birinci Meclis'te muhalefet: İkinci Grup* (3. bs.). İstanbul: İletişim yayınları.
- Demirel, T. (2021). *Türkiye'nin uzun on yılı: Demokrat Parti iktidarı ve 27 Mayıs darbesi* (3. bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dersimi, M. N. (1952). *Kürdistan tarihinde Dersim*. Halep: Ani Matbaası.
- Dersimi, N. (1992). *Dersim ve Kürt milli mücadelesine dair hatıratım* (Geliştirilmiş Yeni Basım.). Ankara: Öz-Ge.
- Devrimci Doğu Kültür Ocakları dava dosyası 1*. (1975). Ankara: Komal yayınları.
- Dirik, D. (2018a). Overcoming the nation-state: Women's autonomy and radical democracy in Kurdistan. J. Mulholland, N. Montagna ve E. Sanders-

- McDonagh (Ed.), *Gendering Nationalism* içinde (ss. 145-163). Palgrave Macmillan.
- Dirik, D. (2018b). The revolution of smiling women: Stateless democracy and power in Rojava. *Routledge handbook of postcolonial politics* içinde (ss. 222-238). Routledge.
- Dorronsoro, G. ve Watts, N. (2013). The collective production of challenge: Civil society, parties, and pro-Kurdish politics in Diyarbakır. E. Massicard ve N. Watts (Ed.), *Negotiating political power in Turkey: Breaking up the party* içinde (ss. 99-117). Routledge.
- Dündar, F. (2002). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları iskan politikası (1913-1918)* (2. bs.). İletişim Yayınları.
- Edwards, B. ve McCarthy, J. D. (2004). Resources and social movement mobilization. D. A. Snow, S. A. Soule ve H. Kriesi (Ed.), *The Blackwell companion to social movements* içinde (ss. 116-152). Malden: Blackwell.
- Ekinci, T. Z. (2010). *Türkiye İşçi Partisi ve Kürtler*. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Eligür, B. (2010). *The mobilization of political Islam in Turkey*. Cambridge University Press.
- Epözdemir, Ş. (2005). *Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi: 1968/235 Antalya davası savunması*. İstanbul: Pêrî Yayınları.
- Fırat, M. Ş. (1961). *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* (İkinci Baskı.). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Forbes, R. (1931). *Conflict: Angora to Afghanistan*. Cassell.
- Fromkin, D. (2001). *A peace to end all peace: The fall of the Ottoman Empire and the creation of the modern Middle East*. Macmillan.

- Fuccaro, N. (2005). Manda yönetimi Suriye’inde Kürtler ve Kürt milliyetçiliği: Siyaset, kültür ve kimlik. A. Vali (Ed.), *Kürt milliyetçiliğinin kökenleri* içinde (ss. 231-260). İstanbul: Avesta.
- Fuccaro, Nelida. (2004). Minorities and ethnic mobilisation: The Kurds in Northern Iraq and Syria. N. Meouchy ve P. Sluggett (Ed.), *The British and French mandates in comparative perspectives* içinde (ss. 579-595). Leiden and London: Brill.
- Gamson, W. (1990). *The Strategy of Social Protest*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Gamson, W. A., Fireman, B. ve Rytina, S. (1977). *Encounters with unjust authority* (Working Paper.). University of Michigan.
- Gamson, William ve Meyer, D. (1996). The framing of political opportunity. D. McAdam, J. D. McCarthy ve M. N. Zald (Ed.), *Comparative perspectives on social movements: Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings* içinde (ss. 275-290). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gauthier, J. (2009). The 2004 events in al-Qamishli: Has the Kurdish question erupted in Syria? F. H. Lawson (Ed.), *Demystifying Syria* içinde (ss. 105-119). Londra: SAQI.
- Geddes, B. (2005). Why parties and elections in authoritarian regimes? *Annual Meeting of the American Political Science Association* içinde . Washington, DC.
- Gellner, E. (1983). *Nations and nationalism*. Cornell University Press.
- Genelkurmay belgelerinde Kürt isyanları*. (1992). (C. 2). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Gezik, E. (2000). *Dinsel, etnik ve politik sorunlar bağlamında Alevi Kürtler*. Ankara: Kalan Yayınları.
- Goldstone, J. A. (1991). *Revolution and rebellion in the early modern world*. Univ of California Press.

- Goner, O. (2017). *Turkish national identity and its outsiders: Memories of state violence in Dersim*. Taylor & Francis.
- Göldaş, İ. (1991). *Kürdistan Teali Cemiyeti*. İstanbul: Doz Yayınları.
- Gurr, T. R. (1970). *Why men rebel*. New Jersey: Princeton University Press.
- Gündoğan, C. (2012). Geleneğin değersizleşmesi: Kürt hareketinin 1970’lerde gelenekselle ilişkisi üzerine. B. Ersanlı, G. G. Özdoğan ve N. Uçarlar (Ed.), *Türkiye siyasetinde Kürtler: Direniş, hak arayışı, katılım* içinde (ss. 91-149). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gürboğa, N. (2022). Lozan’dan Dersim’e İsmet İnönü ve Kürt politikası. Mehmet Ö. Alkan (Ed.), *İsmet İnönü* içinde (ss. 241-289). İstanbul: İBB Yayınları.
- Hakan, S. (2011). *Osmanlı arşiv belgelerinde Kürtler ve Kürt direnişleri, 1817-1867* (2. bs.). İstanbul: Doz Yayıncılık.
- Hammer, J. V. (2010). *Büyük Osmanlı Tarihi*, (Çev. Mümin Çevik). (M. Çevik, Çev.). 4.
- Hanioğlu, M. Şükrü. (2008). *A brief history of the late Ottoman Empire*. Princeton University Press.
- Haunss, S. (2007). Challenging legitimacy: Repertoires of contention, political claims-making, and collective action frames. A. Hurrelmann, S. Schneider ve J. Steffek (Ed.), *Legitimacy in an age of global politics* içinde (ss. 156-172). London: Palgrave Macmillan.
- Henning, B. (2018). *Narratives of the history of the Ottoman-Kurdish Bedirhani Family in imperial and post-imperial contexts: Continuities and changes*. University of Bamberg Press.
- Heydemann, S. ve Leenders, R. (2013). Authoritarian governance in Syria and Iran: Challenged, reconfiguring, and resilient. S. Heydemann ve R. Leenders (Ed.), *Middle East authoritarianisms: Governance, contestation, and regime*

- resilience in Syria and Iran* içinde (ss. 1-31). Stanford: Stanford University Press.
- Hillion, C. (2014). The Copenhagen criteria and their progeny. C. Hillion (Ed.), *EU enlargement: A legal approach* içinde (ss. 1-22). Oxford.
- Hinnebusch, R. (2001). *Syria: Revolution from above*. Routledge.
- Hinnebusch, R. A. (1990). *Authoritarian power and state formation in Ba‘thist Syria: Army, party, and peasant*. Westview Press.
- Hourani, A. (1946). *Syria and Lebanon: A political essay*. Oxford University Press.
- Hourani, A. (1947). *Minorities in the Arab world*. London: Oxford University Press.
- Hunt, S. A. ve Benford, R. D. (2004). Collective identity, solidarity, and commitment. D. A. Snow, S. A. Soule ve H. Kriesi (Ed.), *The Blackwell companion to social movements* içinde (ss. 433-457). Malden: Blackwell.
- Huntington, S. P. (1968). *Political order in changing societies*. New Haven: Yale University Press.
- Hurewitz, J. C. (1969). *Middle East politics: The military dimension*. New York: Frederick A. Praeger.
- İmset, İ. G. (1993). *PKK: Ayrılıkçı şiddetin 20 yılı, 1973-1992* (7. bs.). Ankara: Turkish Daily News Yayınları.
- İnan, A. (1982). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit konuşmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Jenkins, J. C. (1995). Social movements, political representation, and the state: An agenda and comparative framework. J. C. Jenkins ve B. Klandermans (Ed.), *The politics of social protest: Comparative perspectives on states and social movements* içinde (ss. 14-35). University of Minnesota Press.

- Johnston, H. (2005). Talking the walk: Speech acts and resistance in authoritarian regimes. C. Davenport, H. Johnston ve C. M. Mueller (Ed.), *Repression and mobilization* içinde (C. 21, ss. 108-137). Minneapolis/London: University of Minnesota Press.
- Johnston, H. ve Klandermans, B. (Ed.). (1995). *Social movements and culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Jongerden, J. (2007). *The settlement issue in Turkey and the Kurds: An analysis of spatical policies, modernity and war*. Leiden and Boston: Brill.
- Joseph, J. (2000). *The modern Assyrians of the Middle East: A history of their encounter with Western Christian missions, archaeologists, and colonial powers*. Brill.
- Jwaideh, W. (2006). *The Kurdish national movement: Its origins and development*. Syracuse University Press.
- Kaya, H. (2012). *Doğu'nun Elçisi'nden Yüce Divan'a Şerafettin Elçi*. Fanos Yayınları.
- Kaynar, M. K. (2021). *Türkiye'nin 1970'li yılları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kemal, G. M. (2015). *Nutuk*. Kaynak Yayınları.
- Kemali, A. (1932). *Erzincan tarihî: Coğrafi, içtimaî, etnoğrafi, idarî, ihsaî tetkikat tecrübesi*. Resimli Ay Matbaası.
- Kévorkian, R. (2011). *The Armenian genocide: A complete history*. London: I.B.Tauris & Co Ltd.
- Khalaf, R. (2016). *Governing Rojava: Layers of legitimacy in Syria*. Chatham House.
- Khawaja, M. (1993). Repression and popular collective action: Evidence from the West Bank. *Sociological Forum* içinde (C. 8, ss. 47-71).
- Khoury, P. S. (1989). *Syria and the French Mandate: The Politics of Arab nationalism, 1920-1945*. Princeton University Press.

- Khoury, P. S. (2003). *Urban notables and Arab nationalism: The politics of Damascus 1860-1920*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KHRP. (2002). *Ülke içinde göç ettirilen insanlar: Türkiye'deki Kürtler* (Bir Kürt insan hakları projesi raporu (İngilizceden çeviren: Emin Soğancı)).
- Kirişçi, K. ve Winrow, G. M. (1997). *The Kurdish question and Turkey: An example of a trans-state ethnic conflict*. Londra: Routledge.
- Klandermans, B. ve Staggenborg, S. (Ed.). (2002). *Methods of social movement research*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Koçak, C. (2003). *Umûmî müfettişlikler: 1927-1952*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koopmans, R. (1995). *Democracy from below: New social movements and the political system in West Germany*. Westview Press.
- Kostiner, J. ve Khoury, P. S. (1991). Introduction: Tribes and the complexities of state formation in the Middle East. J. Kostiner ve P. S. Khoury (Ed.), *Tribes and state formation in the Middle East* içinde (ss. 1-22). Berkeley: University of California Press.
- Kreyenbroek, P. G. (1992). On the Kurdish language. P. G. Kreyenbroek ve S. Sperl (Ed.), *The Kurds: A contemporary overview* içinde (ss. 53-64). London and New York: Routledge.
- Kriesi, H. (2004). Political context and opportunity. D. A. Snow, S. A. Soule ve H. Kriesi (Ed.), *The Blackwell companion to social movements* içinde (ss. 67-90). Oxford: Blackwell.
- Kriesi, H. ve Duyvendak, J. W. (2002). National cleavage structures. H. Kriesi, R. Koopmans, J. W. Duyvendak ve M. G. Giugni (Ed.), *New social movements in Western Europe: A comparative analysis* içinde (ss. 3-25). London: UCL Press.

- Kriesi, H. ve Giugni, M. G. (2002). Introduction. H. Kriesi, R. Koopmans, J. W. Duyvendak ve M. G. Giugni (Ed.), *New social movements in Western Europe: A comparative analysis* içinde (ss. ix-xxvi). London: UCL Press.
- Kriesi, H. ve Koopmans, R. (2002). Institutional structures and prevailing strategies. H. Kriesi, R. Koopmans, J. W. Duyvendak ve M. G. Giugni (Ed.), *New social movements in Western Europe: A comparative analysis* içinde (ss. 26-52). London: UCL Press.
- Laqueur, W. Z. (1956). *Communism and nationalism in the Middle East*. New York: Frederick A. Praeger.
- Lesch, D. W. (2005). *The new lion of Damascus: Bashar al-Asad and modern Syria*. New Haven ve London: Yale University Press.
- Lescot, R. (1988). Le Kurd Dagħ et le mouvement Mouroud. *Studia Kurdica*, (1-5), 101-125.
- Levitsky, S. ve Way, L. A. (2010). *Competitive authoritarianism: Hybrid regimes after the Cold War*. Cambridge University Press.
- Linz, J. J. (2000). *Totalitarian and authoritarian regimes*. Lynne Rienner Publishers.
- Lister, C. R. (2016). *The Syrian Jihad: Al-Qaeda, the Islamic state and the evolution of an insurgency*. Oxford University Press.
- Longrigg, S. H. (1958). *Syria and Lebanon under French Mandate*. Londra: Oxford University Press.
- Lowe, R. (2010). The serhildan and the Kurdish national story in Syria. R. Lowe ve G. R. Stansfield (Ed.), *The Kurdish policy imperative* içinde (ss. 161-179). Londra: Chatham House.
- Lust-Okar, E. ve Zerhouni, S. (Ed.). (2008). *Political participation in the Middle East*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.

- Lynch, M. ve Ali, P. (2006). *Buried alive: Stateless Kurds in Syria*. Washington, DC: Refugees International.
- Maisel, S. (2017). *Yezidis in Syria: Identity building among a double minority*. Lexington Books.
- Malmisani, M. (1999). *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve gazetesi*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Malmisani, Mehemed. (2006). *The past and the present of book publishing in Kurdish language in Syria*. Sofia: Next Page Foundation.
- Mampilly, Z. C. (2012). *Rebel rulers: Insurgent governance and civilian life during war*. Cornell University Press.
- Marcus, A. (2009). *Kan ve inanç: PKK ve Kürt hareketi*. (A. Alkan, Çev.) (2. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- McAdam, D. (1982). *Political process and the development of Black insurgency, 1930-1970*. Chicago: University of Chicago Press.
- McAdam, D. (1996). Conceptual origins, current problems, future directions. D. McAdam, J. D. McCarthy ve M. N. Zald (Ed.), *Comparative perspectives on social movements: Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings* içinde (ss. 23-40). Cambridge: Cambridge University Press.
- McAdam, D. (1998). On the international origins of domestic political opportunities. A. N. Costain ve A. S. McFarland (Ed.), *Social movements and American political institutions* içinde (ss. 251-267). Rowman & Littlefield.
- McAdam, D., McCarthy, J. ve Zald, M. N. (1996). Introduction: Opportunities, mobilizing structures, and framing processes—Toward a synthetic, comparative perspective on social movements. D. McAdam, J. D. McCarthy ve M. N. Zald (Ed.), *Comparative perspectives on social movements: Political*

- opportunities, mobilizing structures, and cultural framings* içinde (ss. 1-20).
Cambridge: Cambridge University Press.
- McAdam, D., Tarrow, S. ve Tilly, C. (2001). *Dynamics of contention*. Cambridge:
Cambridge University Press.
- McCarthy, J. D. ve Zald, M. N. (2001). The enduring vitality of the resource
mobilization theory of social movements. J. H. Turner (Ed.), *Handbook of
sociological theory* içinde (ss. 533-565). Springer.
- McDowall, D. (1996). *The Kurds* (Rapor). Minority Rights Group International
(Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 7'nci baskı).
- McDowall, D. (1998). *The Kurds of Syria*. Kurdish Human Rights Project (KHRP).
- McDowall, D. (2004a). *Modern Kürt Tarihi*. (N. Domaniç, Çev.). Ankara: Doruk
Yayıncılık.
- McDowall, D. (2004b). *A modern history of the Kurds* (3. bs.). London ve New York:
I.B. Tauris.
- Mella, J. (2006). *The colonial policy of the Syrian Baath Party in Western Kurdistan*.
Londra: Western Kurdistan Association.
- Melucci, A. (1988). Getting involved: Identity and mobilization in social movements.
B. Klandermans, H. Kriesi ve S. G. Tarrow (Ed.), *From structure to action:
Comparing social movement research across cultures* içinde (ss. 329-348).
Londra: JAI Press Inc.
- Meray, S. L. (2018). *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler* (Takım 1, Cilt 1,
Kitap 1.). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Migliorino, N. (2008). *(Re) constructing Armenia in Lebanon and Syria: Ethno-cultural
diversity and the state in the aftermath of a refugee crisis*. Berghahn Books.
- Milli Egemenlik Belgeleri*. (2015). Ankara: TBMM Basımevi.

- Montgomery, H. (2007). *Suriye Kürtleri: İnkâr Edilen Halk*. (Ü. Aydoğmuş, Çev.). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Morris, A. D. ve Staggenborg, S. (2004). Leadership in social movements. D. A. Snow, S. A. Soule ve H. Kriesi (Ed.), *The Blackwell companion to social movements* içinde (ss. 171-196). Malden: Blackwell.
- Nairn, T. (1981). *The Break-Up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism* (2. bs.). London: NLB and Verso.
- Nazdar, M. (1993). The Kurds in Syria. G. Chaliand (Ed.), *A people without a country: The Kurds and Kurdistan* içinde (ss. 194-201). New York: Olive Branch Press.
- Nordbruch, G. (2009). *Nazism in Syria and Lebanon: The ambivalence of the German option, 1933–1945*. Routledge.
- Nuri, İ. (1992). *Ağrı Dağı İsyanı*. İstanbul: Med Yayınları.
- Oberschall, A. (1973). *Social conflict and social movements*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Oliver, P. E. ve Marwell, G. (1992). Mobilizing technologies for collective action. A. D. Morris ve C. M. Mueller (Ed.), *Frontiers in social movement theory* içinde (ss. 251-72). New Haven: Yale University Press.
- Olson, R. (1989). *The emergence of Kurdish nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880–1925*. University of Texas Press.
- Opp, K.-D. (2009). *Theories of political protest and social movements: A multidisciplinary introduction, critique, and synthesis*. London: Routledge.
- Öcalan, A. (1993). *Kürdistan devriminin yolu (manifesto)* (6. bs.). Köln: Weşanên Serxwebûn.
- Öcalan, A. (1994). *Bir muhatap arıyorum (Ateşkes konuşmaları)*. Köln: Serxwebûn.
- Öcalan, A. (2004). *Bir halkı savunmak*. İstanbul: Çetin Yayınları.

- Öcalan, A. (2006). *Demokratik konfederalizm. Weşanen Serxwebûn*.
- Öcalan, A. ve Küçük, Y. (1993). *Kürt bahçesinde sözleşi*. Ankara: Başak Yayınları.
- Öğür, B. ve Baykal, Z. (2018). Understanding “foreign policy” of the PYD/YPG as a non-state actor in Syria and beyond. *Non-State Armed Actors in the Middle East* içinde (ss. 43-75). Springer.
- Öner, S. G. I. (2012). Ulus-ötesi göç sürecinde dini ağlar ve örgütler. S. G. I. Öner ve N. A. Ş. Öner (Ed.), *Küreselleşme çağında göç: Kavramlar, tartışmalar* içinde (ss. 309-333). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özcan, A. K. (2006). *Turkey’s Kurds: A theoretical analysis of the PKK and Abdullah Öcalan*. New York: Routledge.
- Özcan, N. A. (1999). *PKK (Kürdistan İşçi Partisi) Tarihi, ideolojisi ve yöntemi*. Ankara: ASAM.
- Özoğlu, H. (2005). *Osmanlı devleti ve Kürt milliyetçiliği*. (Nilay Ö. Gündoğan ve A. Z. Gündoğan, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Paul, J. A. (1991). *Syria unmasked: The suppression of human rights by the Asad regime*. New Haven: Yale University Press.
- Perinçek, D. (1999). *Kemalist devrim 4: Kurtuluş savaşında Kürt politikası* (2. bs.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Philipp, T. ve Schäbler, B. (Ed.). (1998). *The Syrian land: Processes of integration and fragmentation. Bilad al-Sham from the 18th to the 20th century*. Franz Steiner Verlag.
- Phillips, C. (2016). *The battle for Syria: International rivalry in the new Middle East*. Yale University Press.

- Picard, E. (1978). Syria returns to democracy: The May 1973 legislative elections. G. Hermet, R. Rose ve A. Rouqui  (Ed.), *Elections without choice* içinde (ss. 129-144). Macmillan.
- Pierret, T. (2013). *Religion and state in Syria: The Sunni Ulama from coup to revolution*. Cambridge University Press.
- Polletta, F. ve Ho, M. K. (2006). Frames and Their Consequences. R. E. Goodin ve C. Tilly (Ed.), *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis* içinde (ss. 187-209). Oxford: Oxford University Press.
- Porta, D. D. (1996). Social movements and the state: Thoughts on the policing of protest. D. McAdam, J. D. McCarthy ve M. N. Zald (Ed.), *Comparative perspectives on social movements: Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings* içinde (ss. 62-92). Cambridge: Cambridge University Press.
- Provence, M. (2005). *The Great Syrian Revolt and the rise of Arab nationalism*. Austin: University of Texas Press.
- Pusane,  . K. (2018). How to profile PYD/YPG as an actor in the Syrian civil war: Policy implications for the region and beyond. *Violent Non-state Actors and the Syrian Civil War* içinde (ss. 73-90). Springer.
- Rabo, A. (2005). *A shop of one's own: Independence and reputation among traders in Aleppo*. IB Tauris.
- Romano, D. (2006). *The Kurdish nationalist movement: Opportunity, mobilization and identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Romano, D. (2013). Central state weakness and Kurdish opportunities. M. M. Ahmed ve M. M. Gunter (Ed.), *The Kurdish spring: Geopolitical changes and the Kurds* içinde (ss. 58-72). Mazda Publishers.

- Rucht, D. (1996). The impact of national contexts on social movement structures: A cross-movement and cross-national comparison. D. McAdam, J. D. McCarthy ve M. N. Zald (Ed.), *Comparative perspectives on social movements: Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings* içinde (ss. 185-204). Cambridge: Cambridge University Press.
- Rucht, D. (2004). Movement allies, adversaries, and third parties. *The Blackwell companion to social movements* içinde (ss. 197-216). Wiley Online Library.
- Sanjian, A. K. (1965). *The Armenian communities in Syria under Ottoman dominion*. Cambridge: Harvard University Press.
- Saraçoğlu, C. (2011). *Şehir, orta sınıf ve Kürtler: İnkar'dan "Tanıyarak dışlama"ya*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Schedler, A. (2006). The logic of electoral authoritarianism. A. Schedler (Ed.), *Electoral authoritarianism: The dynamics of unfree competition* içinde (ss. 1-23). Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Seale, P. (1987). *The struggle for Syria: A study in post-war Arab politics, 1945-1958* (Yeni Baskı.). New Haven: Yale University Press.
- Sevgen, N. (1982). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk beylikleri: Osmanlı belgeleri ile Kürt Türkleri tarihi*. (Ş. K. Seferoğlu, Ed.) (C. 56). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Shaw, S. J. (1976). *History of the Ottoman Empire and modern Turkey: Volume 1, Empire of the Gazis: The Rise and decline of the Ottoman Empire 1280-1808*. Cambridge University Press.
- Silopi, Z. (Kadri C. P. (1969). *Doza Kurdistan*. Stewr Basımevi.
- Skocpol, T. (1979). *States and social revolutions: A comparative analysis of France, Russia and China*. Cambridge University Press.

- Skocpol, T. (1985). Bringing the state back in: Strategies of analysis in current research. P. B. Evans, D. Rueschemeyer ve T. Skocpol (Ed.), *Bringing the state back in* içinde (ss. 3-37). Cambridge University Press.
- Sluglett, P. (2007). *Britain in Iraq: Contriving king and country*. Columbia University Press.
- Smelser, N. J. (1965). *Theory of collective behavior* (3. bs.). New York: The Free Press.
- Soileau, D. (2010). Koçgiri ve Dersim Kürt Hareketliliği: Koçgirili Alişer Efendi ve Nuri Dersimi'nin rolüne dair. Ş. Aslan (Ed.), *Herkesin bildiği sır: Dersim* içinde (ss. 335-356). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Soule, S. A. (2004). Diffusion processes within and across movements. D. A. Snow, S. A. Soule ve H. Kriesi (Ed.), *The Blackwell companion to social movements* içinde (ss. 294-310). Malden: Blackwell.
- Speer, R. E. (1911). "*The Hakim Sahib*", *The Foreign Doctor: A biography of Joseph Plumb Cochran, MD, of Persia*. New York: Revell.
- Şerif, M. (1991). *Türk modernleşmesi: Makaleler 4*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tarrow, S. (1996). States and opportunities: The political structuring of social movements. D. McAdam, J. D. McCarthy ve M. N. Zald (Ed.), *Comparative perspectives on social movements: Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings* içinde (ss. 41-61). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tarrow, S. G. (1989). *Democracy and disorder: Protest and politics in Italy, 1965-1975*. Oxford: Oxford University Press.
- Tarrow, S. G. (2011). *Power in movement: Social movements and contentious politics* (Gözden geçirilmiş ve yenilenmiş 3. bs.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Taştekin, F. (2016). *Rojava: Kürtlerin zamanı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Tejel, J. (2015). *Suriye Kürtleri: Tarih, siyaset ve toplum*. (B. Koç, Çev.). İstanbul: İntifada Yayınları.
- Tejel, J. (2022). The Last Ottoman rogues: The Kurdish–Armenian alliance in Syria and the new state system in the interwar Middle East. Ramazan Hakkı Öztan ve A. Yenen (Ed.), *Rebels, Revolutionaries and Racketeers at the Frontiers of Empires* içinde . Edinburgh University Press.
- Tepeyran, E. H. (1982). *Belgelerle Kurtuluş Savaşı anıları*. Çağdaş Yayınları.
- Tilly, C. (1978). *From mobilization to revolution*. New York: Random House.
- Travis, H. (2018a). The Assyrian genocide across history: Collective memory, legal theory, and power politics. H. Travis (Ed.), *The Assyrian genocide: Cultural and political legacies* içinde (ss. 1-92). Routledge.
- Travis, H. (Ed.). (2018b). *The Assyrian genocide: Cultural and political legacies*. Routledge.
- Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek-parti yönetimi'nin kurulması (1923-1931)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Turner, R. H. ve Killian, L. M. (1957). *Collective behavior*. Prentice-Hall.
- Türkiye Dışişleri Bakanlığı İstihbaratı. (Ankara). *I. Muhalifler – II. Hoybun Nizamnamesi*. Dışişleri Bakanlığı Matbaası.
- Türkiye İşçi Partisi programı (10 Şubat 1964). (1964). Ersan Matbaacılık (İstanbul).
- Üngör, U. Ü. (2016). *Modern Türkiye'nin inşası: Doğu Anadolu'da ulus, devlet ve şiddet (1913-1950)*. (A. İ. Dalgıç, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Van Dam, N. (2011). *The struggle for power in Syria: Politics and society under Asad and the Ba'th Party* (Gözden geçirilmiş 4'ncü baskı.). London: IB Tauris.

- Vanlı, İ. Ş. (1992). The Kurds in Syria and Lebanon. P. G. Kreyenbroek ve S. Sperl (Ed.), *The Kurds: A contemporary overview* içinde (ss. 112-134). London and New York: Routledge.
- Van-Waas, L. (2008). *Nationality matters: Statelessness under international law*. The Hague: Intersentia.
- Velud, C. (2000). French mandate policy in the Syrian steppe. M. Mundy ve B. Musallam (Ed.), *The transformation of nomadic society in the Arab East* içinde (ss. 63-81). Cambridge University Press.
- Viterna, J. S. (2015). Women's mobilization into the Salvadoran Guerrilla Army. J. Goodwin ve J. M. Jasper (Ed.), *The social movements reader: Cases and concepts* içinde (3. bs., ss. 83-100). Malden: Wiley-Blackwell.
- Watts, N. F. (2007). Silence and voice: Turkish policies and Kurdish resistance in the mid-20th century. M. Ahmed ve M. Gunter (Ed.), *The Evolution of Kurdish nationalism* içinde . Mazda Press. <https://www.academia.edu/> adresinden erişildi.
- Watts, N. F. (2014). *Sandıkla meydan okumak: Türkiye’de Kürtlerin siyasi yolculuğu*. (B. Sümer, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, M. (1946). Politics as a vocation. C. W. Mills ve H. H. Gerth (Ed.), *From Max Weber: Essays in sociology* içinde (ss. 77--128). New York: Oxford University Press.
- Wedeen, L. (1999). *Ambiguities of domination: Politics, rhetoric, and symbols in contemporary Syria*. Chicago: The University of Chicago Press.
- White, B. T. (2011). *The emergence of minorities in the Middle East: The politics of community in French mandate Syria*. Edinburgh University Press.
- White, P. J. (2012). *İlkel isyancılar mı? Devrimci modernleştiriciler mi? (Türkiye’de Kürt ulusal hareketi)*. (M. Topal, Çev.). İstanbul: Vate Yayınevi.

- Wiktorowicz, Q. (Ed.). (2004). *Islamic activism: A social movement theory approach*. Indiana University Press.
- Wimmer, A. (2002). *Nationalist exclusion and ethnic conflict: Shadows of modernity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Xanî, E. (1968). *Mem û Zîn*. (Mehmet Emin Bozarslan, Çev.). İstanbul: Gün Yayınları.
- Yeğen, M. (1999). *Devlet söyleminde Kürt sorunu*. İletişim Yayınları.
- Zabad, I. (2017). *Middle Eastern minorities: The impact of the Arab spring*. Taylor & Francis.
- Zamir, M. (2014). Against the tide: The secret alliance between the Syrian National Bloc leaders and Great Britain, 1941–1942. I. Gershoni (Ed.), *Arab Responses to Fascism and Nazism: Attraction and Repulsion* içinde (ss. 55-72). University of Texas Press.
- Zana, M. (1991). *Bekle Diyarbakır*. İstanbul: Doz Basım ve Yayıncılık.
- Zarnett, D. (2015). Transnationalized Domestic Contention: Explaining the Varying Levels of Western Solidarity Given to Kurds and Palestinians. F. A. Gerges (Ed.), *Contentious Politics in the Middle East* içinde (ss. 197-228). Palgrave Macmillan.
- Zaza, N. (1994). *Bir Kürt olarak yaşamım*. (A. Karaçoban, Çev.). Stockholm: Mezopotamya Publishing.

Bilimsel Makaleler

- Alharahsheh, H. H. ve Pius, A. (2020). A review of key paradigms: Positivism vs interpretivism. *Global Academic Journal of Humanities and Social Sciences*, 2(3), 39-43.
- Ali, O. (1997). The Kurds and the Lausanne peace negotiations, 1922–23. *Middle Eastern Studies*, 33(3), 521-534.
- Almeida, P. D. (2003). Opportunity organizations and threat-induced contention: Protest waves in authoritarian settings. *American Journal of Sociology*, 109(2), 345-400.
- Altan, B., Akbaş, M. ve Çağlayan, E. (2019). Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin şubeleri ve bağlı kuruluşları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(1), 313-339.
- Altuğ, S. (2013). The Syrian uprising and Turkey's ordeal with the Kurds. *Dialectical Anthropology*, 37(1), 123-130.
- Altunışık, M. B. ve Tür, Ö. (2006). From distant neighbors to partners? Changing Syrian-Turkish relations. *Security Dialogue*, 37(2), 229-248.
- Amenta, E., Caren, N., Fetner, T. ve Young, M. P. (2002). Challengers and states: Toward a political sociology of social movements. *Research in Political Sociology*, 10, 47-83.
- Aras, B. ve Polat, R. K. (2008). From conflict to cooperation: Desecuritization of Turkey's relations with Syria and Iran. *Security Dialogue*, 39(5), 495-515.
- Arslanalp, M. ve Erkmen, T. D. (2020). Repression without exception: A study of protest bans during Turkey's state of emergency (2016-2018). *South European Society and Politics*, 25(1), 1-26.
- Aslan, S. (2011). Everyday forms of state power and the Kurds in the early Turkish Republic. *International Journal of Middle East Studies*, 43(1), 75-93.

- Ateş, S. (2014). In the name of the caliph and the nation: The Sheikh Ubeidullah rebellion of 1880–81. *Iranian Studies*, 47(5), 735-798.
- Barkhoda, D. (2016). The experiment of the Rojava system in grassroots participatory democracy: Its theoretical foundation, structure, and strategies. *Journal of Research in Humanities and Social Science*, 4(11), 80-88.
- Bayır, D. (2013). Representation of the Kurds by the Turkish Judiciary. *Human Rights Quarterly*, 35(1), 116-142.
- Becker, C. (2005). Strategies of power consolidation in Syria under Bashar al-Asad: Modernizing control over resources. *The Arab Studies Journal*, 13(2/1), 65-91.
- Becker, M. (2015). When terrorists and target governments cooperate: The case of Syria. *Perspectives on Terrorism*, 9(1), 95-103.
- Benford, R. D. (1997). An insider's critique of the social movement framing perspective. *Sociological Inquiry*, 67(4), 409-430.
- Benford, R. D. ve Snow, D. A. (2000). Framing processes and social movements: An overview and assessment. *Annual Review of Sociology*, 26, 611-639.
- Boudreau, V. (1996). Northern theory, southern protest: Opportunity structure analysis in cross-national perspective. *Mobilization: An International Journal*, 1(2), 175-189.
- Bozarslan, H. (1996). Turkey's elections and the Kurds. *Middle East Report (MERIP)*, 16-19.
- Brockett, C. D. (1993). A protest-cycle resolution of the repression/popular-protest paradox. *Social Science History*, 17(3), 457-484.
- Bruinessen, M. V. (1991). Religion in Kurdistan. *Kurdish Times*, 4(1-2), 5-27.
- Burke III, E. (1973). A comparative view of French native policy in Morocco and Syria, 1912–1925. *Middle Eastern Studies*, 9(2), 175-186.

- Carkoglu, A. ve Eder, M. (2001). Domestic concerns and the water conflict over the Euphrates-Tigris river basin. *Middle Eastern Studies*, 37(1), 41-71.
- Cemgil, C. ve Hoffmann, C. (2016). The ‘Rojava Revolution’ in Syrian Kurdistan: A model of development for the Middle East? *IDS Bulletin*, 47(3), 53-76.
- Chang, E. T. (1992). Building minority coalitions: A case study of Korean and African Americans. *Korea Journal of Population and Development*, 37-56.
- Charountaki, M. (2015). Kurdish policies in Syria under the Arab Uprisings: A revisiting of IR in the new Middle Eastern order. *Third World Quarterly*, 36(2), 337-356.
- Cooper, R. ve Berdal, M. (1993). Outside intervention in ethnic conflicts. *Survival*, 35(1), 118-142.
- Cress, D. M. ve Snow, D. A. (1996). Mobilization at the margins: Resources, benefactors, and the viability of homeless social movement organizations. *American Sociological Review*, 61(6), 1089-1109.
- Crossan, F. (2003). Research philosophy: Towards an understanding. *Nurse Researcher (through 2013)*, 11(1), 46-55.
- Cunningham, D. E., Gleditsch, K. S. ve Salehyan, I. (2013). Non-state actors in civil wars: A new dataset. *Conflict Management and Peace Science*, 30(5), 516-531.
- De Vaumas, É. (1956). La Djézireh. *Annales de Géographie*, (65), 64-80.
- DeGroot, G. J. (2001). A few good women: Gender stereotypes, the military and peacekeeping. *International Peacekeeping*, 8(2), 23-38.
- Demirel, A. (2011). Representation of the eastern and southeastern provinces in the Turkish Parliament during the national struggle and single-party era (1920–1946). *New Perspectives on Turkey*, 44, 73-102.

- Dowling, J. ve Pfeffer, J. (1975). Organizational legitimacy: Social values and organizational behavior. *Pacific Sociological Review*, 18(1), 122-136.
- Drysdale, A. (1979). Ethnicity in the Syrian officer corps: A conceptualization. *Civilisations*, 29(3/4), 359-374.
- Duguid, S. (1973). The politics of unity: Hamidian policy in Eastern Anatolia. *Middle Eastern Studies*, 9(2), 139-155.
- Dukhan, H. (2014). Tribes and tribalism in the Syrian uprising. *Syria Studies*, 6(2), 1-28.
- Dupont, C. ve Passy, F. (2011). The Arab spring or how to explain those revolutionary episodes? *Swiss Political Science Review*, 17(4), 447-551.
- Durac, V. (2015). Social movements, protest movements and cross-ideological coalitions: The Arab uprisings re-appraised. *Democratization*, 22(2), 239-258.
- Eisinger, P. K. (1973). The conditions of protest behavior in American cities. *The American Political Science Review*, 67(01), 11-28.
- Fearon, J. D. (2004). Why do some civil wars last so much longer than others? *Journal of Peace Research*, 41(3), 275-301.
- Fearon, J. D. ve Laitin, D. D. (2003). Ethnicity, insurgency, and civil war. *American Political Science Review*, 97(1), 75-90.
- Fildis, A. T. (2012). Roots of Alawite-Sunni Rivalry in Syria. *Middle East Policy*, 19(2), 148-156.
- Findley, M. G. ve Teo, T. K. (2006). Rethinking third-party interventions into civil wars: An actor-centric approach. *The Journal of Politics*, 68(4), 828-837.
- Fuccaro, Nelida. (2003). Ethnicity and the city: The Kurdish quarter of Damascus between Ottoman and French rule, c. 1724–1946. *Urban History*, 30(02), 206-224.

- Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research*, 6(3), 167-191.
- Galtung, J. (1990). Cultural violence. *Journal of Peace Research*, 27(3), 291-305.
- Gamson, W. A. (1961). A theory of coalition formation. *American Sociological Review*, 26(3), 373-382.
- Gandhi, J. ve Lust-Okar, E. (2009). Elections under authoritarianism. *Annual review of political science*, 12, 403-422.
- Gandhi, J. ve Przeworski, A. (2006). Cooperation, cooptation, and rebellion under dictatorships. *Economics & Politics*, 18(1), 1-26.
- Gause III, F. G. (2011). Why Middle East studies missed the Arab Spring: The myth of authoritarian stability. *Foreign affairs*, 81-90.
- Goodwin, J., Jasper, J. M. ve Khattra, J. (1999). Caught in a winding, snarling vine: The structural bias of political process theory. *Sociological Forum*, 14(1), 27-54.
- Guibernau, M. (2000). Nationalism and intellectuals in nations without states: The Catalan case. *Political Studies*, 48(5), 989-1005.
- Gunter, M. M. (2017). Trump, Turkey and the Kurds. *Middle East Policy*, 24(2), 78-86.
- Gürboğa, N. (2011). Erken cumhuriyet döneminde devletin Dersimle imtihanı. *Toplumsal Tarih*, 20-29.
- Hassanpour, A. (1998). Satellite footprints as national borders: Med-tv and the extraterritoriality of state sovereignty. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 18(1), 53-72.
- Hendrix, C. S. (2010). Measuring state capacity: Theoretical and empirical implications for the study of civil conflict. *Journal of Peace Research*, 47(3), 273-285.

- Heras, N. A. ve O’Leary, C. A. (2013). The Tribal Factor in Syria’s Rebellion: A Survey of Armed Tribal Groups in Syria. *Terrorism Monitor Volume, 11*, 10-13.
- Hinnebusch, R. (2015). Back to enmity: Turkey-Syria relations since the Syrian Uprising. *Orient, Journal of German Orient Institute*.
- Jackson, S., Russett, B., Snidal, D. ve Sylvan, D. (1978). Conflict and coercion in dependent states. *Journal of Conflict Resolution, 22*(4), 627-657.
- Jasper, J. M. (1998). The emotions of protest: Affective and reactive emotions in and around social movements (C. 13(3), ss. 397-424). *Sociological Forum*, sunulmuş bildiri, Springer.
- Jenkins, J. C. ve Perrow, C. (1977). Insurgency of the powerless: Farm worker movements (1946-1972). *American Sociological Review, 42*(2), 249-268.
- Johnson, T. M. ve Zurlo, G. A. (2014). Ongoing exodus: Tracking the emigration of Christians from the Middle East. *Harvard Journal of Middle Eastern Politics and Policy, 3*, 39-48.
- Karakoç, E. ve Sarıgil, Z. (2020). Why religious people support ethnic insurgency? Kurds, religion and support for the PKK. *Politics and Religion, 13*(2), 245-272.
- Kaya, Z. ve Whiting, M. (2017). Sowing division: Kurds in the Syrian war. *Middle East Policy, 24*(1), 79-91.
- Khoury, P. S. (1981). Factionalism among Syrian nationalists during the French Mandate. *International journal of Middle East Studies, 13*(4), 441-469.
- Khoury, P. S. (1984). Syrian Urban Politics in Transition: The Quarters of Damascus During The French Mandate. *International Journal of Middle East Studies, 16*(4), 507-540.

- Kitschelt, H. P. (1986). Political opportunity structures and political protest: Anti-nuclear movements in four democracies. *British Journal of Political Science*, 16(01), 57-85.
- Klandermans, B. (1984). Mobilization and participation: Social-psychological expansions of resource mobilization theory. *American Sociological Review*, 49(5), 583-600.
- Knapp, M. ve Jongerden, J. (2014). Communal democracy: The Social Contract and confederalism in Rojava. *Comparative Islamic Studies*, 10(1).
- Kurzman, C. (1996). Structural opportunity and perceived opportunity in social-movement theory: The Iranian Revolution of 1979. *American Sociological Review*, 61(1), 153-170.
- Leezenberg, M. (2016). The ambiguities of democratic autonomy: The Kurdish movement in Turkey and Rojava. *Southeast European and Black Sea Studies*, 16(4), 671-690.
- Levitsky, S. ve Way, L. (2002). The rise of competitive authoritarianism. *Journal of Democracy*, 13(2), 51-65.
- Lichbach, M. I. (1989). An evaluation of “does economic inequality breed political conflict?” studies. *World politics*, 41(4), 431-470.
- Lust-Okar, E. M. (1996). Failure of collaboration: Armenian refugees in Syria. *Middle Eastern Studies*, 32(1), 53-68.
- Lyon, A. J. ve Uçarar, E. M. (2001). Mobilizing ethnic conflict: Kurdish separatism in Germany and the PKK. *Ethnic and Racial Studies*, 24(6), 925-948.
- Mango, A. (1999). Atatürk and the Kurds. *Middle Eastern Studies*, 35(4), 1-25.
- Mann, M. (1984). The autonomous power of the state: Its origins, mechanisms and results. *European Journal of Sociology*, 25(2), 185-213.

- McCarthy, J. D. ve Zald, M. N. (1977). Resource mobilization and social movements: A partial theory. *American Journal of Sociology*, 82(6), 1212-1241.
- McGee, T. (2014). The stateless Kurds of Syria: Ethnic identity and national I.D. *Tilburg Law Review*, 19(1-2), 171-181.
- McPherson, J. M., Popielarz, P. A. ve Drobnic, S. (1992). Social networks and organizational dynamics. *American sociological review*, 153-170.
- Meliczek, H. (1986). Land settlement in the Euphrates Basin of Syria. *Ekistics*, 53(318/319), 202-212.
- Meyer, D. S. (1999). Tending the vineyard: Cultivating political process research. *Sociological Forum*, 14(1), 79-92.
- Meyer, D. S. (2003). Political opportunity and nested institutions. *Social Movement Studies*, 2(1), 17-35.
- Meyer, D. S. (2004). Protest and political opportunities. *Annual Review of Sociology*, 30, 125-145.
- Meyer, D. S. ve Minkoff, D. C. (2004). Conceptualizing political opportunity. *Social Forces*, 82(4), 1457-1492.
- Meyer, D. S. ve Whittier, N. (1994). Social movement spillover. *Social Problems*, 41(2), 277-298.
- Meyer, J. W. ve Rowan, B. (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American journal of sociology*, 83(2), 340-363.
- Migliorino, N. (2006). 'Kulna Suriyyin'? The Armenian community and the state in contemporary Syria. *REMMM*, (115-116), 97-115.
- Naito, M. (1988). Al Khālidiya: Development and social formation of a squatter settlement of the urban periphery of Aleppo. *Studies in the Mediterranean World Past and Present: Collected papers*, 11, 75-98.

- Olson, R. (1991). Five stages of Kurdish nationalism: 1880–1980. *Institute of Muslim Minority Affairs. Journal*, 12(2), 391-409.
- Olson, R. (1997). Turkey-Syria relations since the Gulf War: Kurds and water. *Middle East Policy*, 5(2), 168-193.
- Olson, R. (2000). The Kurdish rebellions of Sheikh Said (1925), Mt. Ararat (1930), and Dersim (1937-8): Their impact on the development of the Turkish air force and on Kurdish and Turkish nationalism. *Die Welt des Islams*, 40(1), 67-94.
- Oran, B. (2011). 1937-38’de ne oldu? *Bildiriler Kitabı* içinde (s. s. xiii-xvii). I. Uluslararası Tunceli Dersim sempozyumu (6 Ekim 2010), sunulmuş bildiri, Tunceli Üniversitesi Yayınları.
- Orhan, M. (2012). Kurdish rebellions and conflict groups in Turkey during the 1920s and 1930s. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 32(3), 339-358.
- Passy, F. ve Monsch, G.-A. (2014). Do social networks really matter in contentious politics? *Social Movement Studies*, 13(1), 22-47.
- Perthes, V. (1992). Syria’s parliamentary elections. *Middle East Report*, 22(174), 15-18.
- Pinto, P. (2010). Kurdish sufi spaces of rural-urban. Connection in Northern Syria. *Études rurales*, (186), 149-168.
- Plakoudas, S. (2017). The Syrian Kurds and the Democratic Union Party: The Outsider in the Syrian War. *Mediterranean Quarterly*, 28(1), 99-116.
- Polletta, F. ve Jasper, J. M. (2001). Collective identity and social movements. *The Annual Review of Sociology*, 27(1), 283-305.
- Rabinovich, I. (1979). The compact minorities and the Syrian state, 1918-45. *Journal of Contemporary History*, 14(4), 693-712.
- Radpey, L. (2015). The Kurdish self-rule constitution in Syria. *Chinese Journal of International Law*, 14(4), 835-841.

- Radpey, L. (2016). Kurdish regional self-rule administration in Syria: A new model of statehood and its status in international law compared to the Kurdistan Regional Government (KRG) in Iraq. *Japanese Journal of Political Science*, 17(3), 468-488.
- Radpey, L. ve Rose, G. (2017). A new creative Kurdish constitution in the Middle East. *Creativity Studies*, 10(1), 72-83.
- Rifai, O. (2016). The Kurdish identity; from banishment to empowerment. *Syria Studies*, 8(2).
- Salehyan, I., Gleditsch, K. S. ve Cunningham, D. E. (2011). Explaining external support for insurgent groups. *International Organization*, 65(4), 709-744.
- Sambanis, N. (2001). Do ethnic and nonethnic civil wars have the same causes? A theoretical and empirical inquiry (Part 1). *Journal of Conflict Resolution*, 45(3), 259-282.
- Schock, K. (1996). A conjunctural model of political conflict: The impact of political opportunities on the relationship between economic inequality and violent political conflict. *Journal of Conflict Resolution*, 40(1), 98-133.
- Schock, K. (1999). People power and political opportunities: Social movement mobilization and outcomes in the Philippines and Burma. *Social problems*, 46(3), 355-375.
- Schwedler, J. ve Clark, J. A. (2006). Islamist-leftist cooperation in the Arab world. *ISIM Review*, 18(1), 10-11.
- Sezgin, D. ve Wall, M. A. (2005). Constructing the Kurds in the Turkish press: A case study of Hürriyet newspaper. *Media, Culture & Society*, 27(5), 787-798.
- Snow, D. A., Rochford Jr, E. B., Worden, S. K. ve Benford, R. D. (1986). Frame alignment processes, micromobilization, and movement participation. *American Sociological Review*, 51(4), 464-481.

- Snyder, D. ve Tilly, C. (1972). Hardship and collective violence in France, 1830 to 1960. *American Sociological Review*, 520-532.
- Steedly, H. R. ve Foley, J. W. (1979). The success of protest groups: Multivariate analyses. *Social Science Research*, 8(1), 1-15.
- Strang, D. ve Soule, S. A. (1998). Diffusion in organizations and social movements: From hybrid corn to poison pills. *Annual Review of Sociology*, 24(1), 265-290.
- Suchman, M. C. (1995). Managing legitimacy: Strategic and institutional approaches. *Academy of management review*, 20(3), 571-610.
- Tarrow, S. (2001). Transnational politics: Contention and institutions in international politics. *Annual review of political science*, 4(1), 1-20.
- Tejel, J. (2007). The Terrier Plan and the emergence of a Kurdish policy under the French Mandate in Syria, 1926-1936. *The International Journal of Kurdish Studies*, 21(1/2), 93-108.
- Tezcür, G. M. (2010). When democratization radicalizes: The Kurdish nationalist movement in Turkey. *Journal of Peace Research*, 47(6), 775-789.
- Tezcür, G. M. (2016). Ordinary people, extraordinary risks: Participation in an ethnic rebellion. *American Political Science Review*, 110(2), 247-264.
- Thies, C. G. (2010). Of rulers, rebels, and revenue: State capacity, civil war onset, and primary commodities. *Journal of Peace Research*, 47(3), 321-332.
- Thomas, M. (2000). Divisive decolonization: The Anglo-French withdrawal from Syria and Lebanon, 1944-46. *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 28(3), 71-93.
- Üstündağ, N. (2016). Self-defense as a revolutionary practice in Rojava, or how to unmake the state. *South Atlantic Quarterly*, 115(1), 197-210.

- Van Dam, N. (1978). Sectarian and regional factionalism in the Syrian political elite. *Middle East Journal*, 32(2), 201-210.
- van den Berge, W. (2015). Syrian Kurdish political activism: A social movement theory perspective. *Middle East-Topics & Arguments*, 4, 160-169.
- Van Dyke, N. (2003). Crossing movement boundaries: Factors that facilitate coalition protest by American college students, 1930–1990. *Social problems*, 50(2), 226-250.
- Watenpaugh, K. D. (2003). Middle-class modernity and the persistence of the politics of notables in inter-war Syria. *International Journal of Middle East Studies*, 35(02), 257-286.
- Watts, N. (2000). Relocating Dersim: Turkish state-building and Kurdish resistance, 1931–1938. *New Perspectives on Turkey*, 23, 5-30.
- Watts, N. F. (1999). Allies and enemies: Pro-Kurdish parties in Turkish politics, 1990–94. *International Journal of Middle East Studies*, 31(4), 631-656.
- Weissbrodt, D. ve Collins, C. (2006). The human rights of stateless persons. *Human Rights Quarterly*, 28(1), 245-276.
- White, B. T. (2010). The Kurds of Damascus in the 1930s: Development of a politics of ethnicity. *Middle Eastern Studies*, 46(6), 901-917.
- White, R. W. (1989). From peaceful protest to guerrilla war: Micromobilization of the Provisional Irish Republican Army. *American Journal of Sociology*, 94(6), 1277-1302.
- Wimmer, A. ve Glick Schiller, N. (2002). Methodological nationalism and beyond: Nation–state building, migration and the social sciences. *Global Networks*, 2(4), 301-334.
- Winder, R. B. (1962). Syrian deputies and cabinet ministers, 1919-1959, Part I. *Middle East Journal*, 16(4), 407-429.

Winter, S. (2006). The Other Nahdah: The Bedirxans, the Millîs and the tribal roots of Kurdish nationalism in Syria. *Oriente Moderno*, 86(3), 461-474.

Yegen, M. (2016). Armed struggle to peace negotiations: Independent Kurdistan to democratic autonomy, or the PKK in context. *Middle East Critique*, 25(4), 1-19.

Zald, M. N. ve McCarthy, J. D. (1979). Social movement industries: Competition and cooperation among movement organizations. *Working Paper*.

Tezler

Aktürk, A. S. (2013). *Imagining Kurdish identity in Mandatory Syria: Finding a nation in exile*. (Yayımlanmamış doktora tezi). University of Arkansas, Arkansas.

Altuğ, S. (2011). *Sectarianism in the Syrian Jazira: Community, land and violence in the memories of World War I and the French mandate (1915-1939)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Utrecht University, Utrecht.

Aydın, D. (2005). *Mobilizing the Kurds in Turkey: Newroz as a myth*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Middle East Technical University.

Bajalan, D. R. (2015). *Between accommodationism and separatism: Kurds, Ottomans and the politics of nationality (1839-1914)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). University of Oxford.

Duman, Y. (2015). *Peace and conflict resolution in the midst of a war: Opportunities and challenges in Rojava democratic autonomy*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sabancı Üniversitesi.

Ercan, H. (2010). *Dynamics of mobilization and radicalization of the Kurdish movement in the 1970s in Turkey*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Koç University, İstanbul.

- Greenshields, T. H. (1978). *The settlement of Armenian refugees in Syria and Lebanon, 1915-1939*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Durham University.
- Gündoğan, A. Z. (2005). *The Kurdish political mobilization in the 1960s: The case of "The Eastern Meetings"*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). ODTÜ.
- Miftakhov, S. (2017). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun 1946-1980 yılları arasında parlamentoda temsili*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Soileau, D. K. (2014). *Koçgiri İsyanı'nın sosyo-tarihsel açıdan analizi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Teke, R. T. (2020). *The Kurds of Northern Syria in western media: The BBC and VOA coverage (2014-2018)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Middle East Technical University.
- Van Dusen, M. H. (1971). *Intra-and inter-generational conflict in the Syrian Army*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Johns Hopkins University.

Sürekli Yayınlar

Altuğ, K. (1986, 12 Eylül). Celal Bayar anlatıyor, kritik olayların perde arkası.

Tercüman.

Atsız, N. (1967). Konuşmalar. *Ötüken*, (40).

Ayrılıkçılar, iki jandarma karakolu ile bir subay gazinosuna saldırdı. (1984, 18

Ağustos).*Milliyet*.

Bozarslan, M. Emin. (1985a). *Jîn: Kovara Kurdî-Tirkî (Yaşam: Kürtçe-Türkçe dergi):*

1918-1919 [Arap alfabesinden Latin alfabesine transkripsiyon] (C. 1). İsveç:

Deng Yayınevi.

Bozarslan, M. Emin. (1985b). *Jîn: Kovara Kurdî-Tirkî (Yaşam: Kürtçe-Türkçe dergi):*

1918-1919 [Arap alfabesinden Latin alfabesine transkripsiyon] (C. 2). İsveç:

Deng Yayınevi.

Bozarslan, Mehmet Emin. (1998). *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi (1908-1909)*.

İsveç: Deng Yayınevi (Wesaxana Deng).

Bozçalı, H. (2006). DDKO'lu siyasi serüvenim. *Kovara Bîr [Araştırma ve inceleme*

dergisi], (5). <http://kovarabir.com/8071-2/> adresinden erişildi.

Cegerxwîn. (1941). Em Arî Ne. *Hawar*, (28).

Cewerî, F. (Ed.). (1998a). *Hawar* (Yeni Baskı., C. 1). Stockholm: Nûdem.

Cewerî, F. (Ed.). (1998b). *Hawar* (Yeni Baskı., C. 2). Stockholm: Nûdem.

Cumhuriyet. (1967, 18 Ekim).*Cumhuriyet*, s. 1.

Cumhuriyet. (1930, 15 Temmuz). Zeylân harekâtında imha edilenler 15,000'den fazladır.

İdare: Dahiliye vekâletinin aylık mecmuası. (1930, Eylül)., (30).

İsmet Pş. Hz.nin mühim nutku. (1930, 31 Ağustos).*Milliyet*.

Kırmızıtoprak, S. (1962, 14 Kasım). Doğuyu sosyalizm kurtarır. *Yön*, (48), 17.

Kubilay, Ç. (2004). Türkiye’de anadillere yönelik düzenlemeler ve kamusal alan:
Anadil ve resmi dil eşitlemesinin kırılması. *İletişim: Araştırmaları Dergisi*,
2(2), 55-85.

Kürt talebeler Asım Eren’i protesto etti. (1959, 12 Nisan).*Milliyet*.

Osmanoğlu, E. (1962, 1 Kasım). Niçin çıkıyoruz? *Dicle-Fırat Gazetesi*.

The New York Times. (1930a, 17 Temmuz). Kurds down a Turkish plane and maim
pilot; Pursuing forces raze 200 hostile villages [Kürtler bir Türk uçağını
düşürdü ve pilotunu yaraladılar; Takip Kuvvetleri 200 düşman köyünü yıktı].

The New York Times. (1930b, 23 Temmuz). Tri-power parley on Kurds foreseen;
Turkish foreign minister and Russian and Persian envoys are now in İstanbul.

Uşaklıgil, E. (1946, 11 Nisan). Bizde bir Kürt azınlığı yoktur. *Son Posta*.

(1930, 20 Eylül).*Son Posta*.

(1960, 25 Ekim).*Milliyet*.

(1993, 14 Mart).*Hürriyet Gazetesi*.

69 yıl sonra konuştu. (2007, 19 Ocak).*Gündem*.

Resmî Belgeler

1097 sayılı Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilâyetlerine Nakillerine Dair Kanun (TBMM ZC), Üçüncü Devre, Cilt 1, Oturum 13. (1927, 4 Temmuz).

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c001/tbmm03001014.pdf> adresinden erişildi.

2510 sayılı İskân Kanunu (TBMM Kabul Tarihi: 14 Haziran 1934). Resmi Gazete, Sayı 2733, 21 Haziran 1934.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc013/kanuntbmmc013/kanuntbmmc01302510.pdf adresinden erişildi.

2884 sayılı Tunçeli Vilayetinin İdaresi Hakkındaki Kanun (TBMM Kabul tarihi: 25 Aralık 1935), Resmi Gazete, Sayı 3195, 2 Ocak 1936.

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3195.pdf> adresinden erişildi.

5098 sayılı İskân Kanununun bazı maddelerinin kaldırılmasına, değiştirilmesine ve bu kanuna yeniden bazı madde ve fıkralar ilâvesine dair Kanun (TBMM Kabul Tarihi: 18 Haziran 1947), Resmi Gazete, Sayı 6640, 24 Haziran 1947.

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6640.pdf> adresinden erişildi.

Kürtçe olarak yurt dışında yayımlanan bilumum matbua, plâk, ses bandı ve benzerlerinin yurda sokulmasının ve dağıtılmasının yasak edilmesi hakkında karar (T.C. İçişleri Bakanlığı Kararname Kabul Tarihi: 25 ocak 1967), Resmi Gazete, Sayı 12527, 14 Şubat 1967.

TBMM. 1921 Anayasası (Kabul Tarihi: 20 Ocak 1921).

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/> adresinden erişildi.

TBMM. 1961 Anayasası (Kabul Tarihi: 9 Temmuz 1961).

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/> adresinden erişildi.

TBMM. Cumhuriyet dönemi meclisleri genel kurul tutanaklarına erişim sistemi.
www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html adresinden erişildi.

TBMM. 1961 Anayasası metin ve değişiklik bilgileri.
<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/altmis-bir-anayasasi-metin-degisiklik>
adresinden erişildi.

TBMM. 1995 yılı genel seçimlerinde Diyarbakır seçim bölgesinde partilerin aldıkları oy ve oranları.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1995&p_il_kodu=21 adresinden erişildi.

TBMM Arşivi. (1921). *Koçgiri hadisesine dair Heyet-i Tahkikiye raporu* (Rapor).

T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları, (TBMM ZC), Birinci Devre, Cilt 2, Oturum 85. (1921, 3 Ekim).
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT02/gcz01002085.pdf> adresinden erişildi.

T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları, (TBMM ZC), Birinci Devre, Cilt 3, Oturum 78. (1922, 22 Temmuz).
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT03/gcz01003078.pdf> adresinden erişildi.

T.B.M.M, (TBMM ZC), Dördüncü Devre, Cilt 23, İçtima 3. (1934).
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c023/tbmm04023068.pdf> adresinden erişildi.

Terörle mücadele kanunu (TBMM Kabul Tarihi: 12 Nisan 1991), Resmi Gazete, Sayı 20843, 12 Nisan 1991. https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20843_1.pdf adresinden erişildi.

Türkçeden başka dillerle yapılacak yayınlar hakkında kanun (TBMM Kabul tarihi: 19 Ekim 1983), Resmi Gazete, Sayı 18199, 22 Ekim 1983.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc066/kanundmc066/kanundmc06602932.pdf adresinden erişildi.

Diğer Kaynaklar

Amnesty International. (1983). *Report from Amnesty International to the government of the Syrian Arab Republic*. London.

Amnesty International. (2005). *Syria. Kurds in the Arab Republic one year after the March 2004 events*.

Aziz, L. (2020). The Syrian Kurds in the US foreign policy: Long-term strategy or tactical ploy. *Centre d'étude des Crises et Conflits Internationaux*.

Başbakan Erdoğan'dan Dersim özrü. (2011, 23 Kasım).BBC.

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/11/111123_dersim adresinden erişildi.

Bateson, F., Dirkx, T., Frerks, G., Middelkoop, D. ve Tukker, N. (2016). *Gendered alternatives: Exploring women's role in peace and security in the self-administered areas of Northern Syria* (Policy Report). Den Haag/Utrecht: Netherlands Organisation for Scientific Research/Utrecht University.

BBC Türkçe. (2018, 12 Şubat). Reuters: Esad yönetimi Afrin'de Türklere karşı "Suriyeli Kürtlere yardım ediyor". <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43030881> adresinden erişildi.

Casagrande, G. (2016). The Road to Ar-Raqqah: Background on the Syrian Democratic Forces. *Institute for the Study of War*.
<https://www.understandingwar.org/backgrounder/road-ar-raqqah-background-syrian-democratic-forces> adresinden erişildi.

Cemil Bayık: Süreç çöküşe gidiyor. (2013, 27 Ağustos).*BBC Türkçe*.

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/08/130827_cemil_bayik_baris_sureci adresinden erişildi.

Central Intelligence Agency (CIA). (2018). Türkiye; Irak. *The World Factbook* içinde .

Danish Immigration Service. (2010). *Human rights issues concerning Kurds in Syria*.

<https://www.nyidanmark.dk/NR/rdonlyres/FF03AB63-10A5-4467-A038-20FE46B74CE8/0/Syrienrapport2010pdf.pdf> adresinden erişildi.

Deutsche Welle Türkçe. (2019, 15 Kasım). Esad: Kürtleri ikna etmeye çalışıyoruz.

<https://www.dw.com/tr/esad-k%C3%BCrtleri-ikna-etmeye-%C3%A7al%C4%B1%C5%9F%C4%B1yoruz/a-51270916> adresinden erişildi.

Diyarbakır’da Nevruz’a katılım geçmişe kıyasla az. (2016, 21 Mart).*BBC Türkçe*.

https://www.bbc.com/turkce/multimedya/2016/03/160320_nevruz_alan_hatice adresinden erişildi.

Drott, C. (2014, 15 Mayıs). Arab Tribes Split Between Kurds And Jihadists. *Carnegie Middle East Centre*. 8 Mayıs 2021 tarihinde <https://carnegie-mec.org/diwan/55607?lang=en> adresinden erişildi.

Erdoğan: “Dolmabahçe mutabakatı” ifadesini cımbızlarım. (2015, 17 Temmuz).*BBC Türkçe*. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150717_erdogan_hdp adresinden erişildi.

Erdoğan: Yol haritasına göre ilerleyeceğiz. (2013, 6 Eylül).*BBC Türkçe*.

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/09/130906_erdogan_pkk adresinden erişildi.

Global Fire Power. (2021). *2021 Military Strength Ranking*.

<https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php> adresinden erişildi.

- Hanson, J. K. ve Sigman, R. (2013). *Leviathan's latent dimensions: Measuring state capacity for comparative political research*. El yazması.
<https://ssrn.com/abstract=1899933> adresinden erişildi.
- Heydemann, S. (2016, 17 Mart). Why the United States hasn't intervened in Syria. 29 Ağustos 2018 tarihinde
<https://www.brookings.edu/blog/markaz/2016/03/17/why-the-united-states-hasnt-intervened-in-syria/> adresinden erişildi.
- HRW. (2014). *Under Kurdish rule: Abuses in PYD-run enclaves of Syria* (Rapor). Human Rights Watch. <https://www.hrw.org/report/2014/06/19/under-kurdish-rule/abuses-pyd-run-enclaves-syria> adresinden erişildi.
- HRW. (1995b). *Weapons transfer and violations of the laws of war in Turkey*. Washington. <https://www.hrw.org/reports/1995/Turkey.htm> adresinden erişildi.
- Human Rights Association in Syria (HRAS). (2004). (Basın bülteni). <http://www.hras-sy.org/statements.html> adresinden erişildi.
- Human Rights Watch (HRW). (1994). *Human Rights Watch world report 1994-Syria*. New York. https://www.hrw.org/reports/1994/WR94/Middle-10.htm#P555_290977 adresinden erişildi.
- Human Rights Watch (HRW). (1996). *Syria: The silenced Kurds* (No: 4, Cilt: 8). New York.
- Human Rights Watch (HRW). (2009). *Group denial: Repression of Kurdish political and cultural rights in Syria*. London.
- Human Rights Watch (HRW). (2010). *A wasted decade: Human rights in Syria during Bashar al-Asad's first ten years in power*. New York.
- Human Rights Watch (HRW). (1995a). *Syria: The price of dissent* (No: Vol. 7, No. 4). Washington and New York,.
<https://www.hrw.org/legacy/reports/1995/Syria.htm> adresinden erişildi.

İHD. (2005). *2005 Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Bilançosu*.

<https://www.ihd.org.tr/2005-yili-insan-haklari-ihlalleri-bilancosu/> adresinden erişildi.

KCK Sözleşmesi. (2005). Kongra-Gel.

Kurd Watch. (2009). *The Al-Qamishli Uprising: The beginning of a “new era” for Syrian Kurds?* (No: 4). Berlin.

Kurd Watch. (2010). *Decree 49: Dispossession of the Kurdish population? Commentary on the political implications and economic consequences of a decree* (No: 6). Berlin.

Kurd Watch. (2012, 14 Şubat). Human-rights violations since 2009. 29 Ağustos 2018 tarihinde http://www.kurdwatch.org/statistics/statistics_en.html adresinden erişildi.

Lowe, R. (2006). *The Syrian Kurds: A people discovered* (No: 06/01). Middle East Programme Briefing Paper (ss. 1-7). London: Chatham House.

Lowe, R. (2016, 19 Temmuz). *Rojava at 4: Axamining the experiment in Western Kurdistan*. Workshop, Londra: Middle East Centre, LSE.

MacroTrends. (2023). *Turkey military size 1985-2023*.

<https://www.macrotrends.net/countries/TUR/turkey/military-army-size> adresinden erişildi.

McLeary, P. (2015, 9 Ekim). U.S. acknowledges reality and scraps failed Syria training program. <https://foreignpolicy.com/2015/10/09/u-s-acknowledges-reality-scraps-failed-syria-training-program/>. 15 Eylül 2020 tarihinde adresinden erişildi.

Meclis'te Kürtçe Yemin Krizi. (1991). 32.Gün Arşivi.

<https://www.youtube.com/watch?v=uGY99RAQ1ns> adresinden erişildi.

- Netjes, R. ve Veen, E. van. (2021). *Henchman, rebel, democrat, terrorist: The YPG/PYD during the Syrian conflict* (CRU Raporu). Netherlands Institute of International Relations.
- Oweis, K. Y. (2015). *The West's darling in Syria: Seeking support, the Kurdish Democratic Union Party brandishes an anti-jihadist image*. SWP Comments.
- Ozcan, N. A. (2014). Understanding Turkey's hesitation over Kobane crisis. *Jamestown Foundation*, 12(21). <https://www.refworld.org/docid/546a00234.html> adresinden erişildi.
- Öcalan'ın 2013'teki mektubu. (2014, 18 Mart). *Al Jazeera*.
<https://www.aljazeera.com.tr/haber/ocalanin-2013teki-mektubu> adresinden erişildi.
- Paul, J. A. (1990). *Human rights in Syria*. Human Rights Watch (HRW).
- President Assad 2000 inauguration speech. (2000, 17 Temmuz). 29 Ağustos 2018 tarihinde http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=article&id=438:president-assad-2000-inauguration-speech-july-17-2000-3&catid=106&Itemid=496 adresinden erişildi.
- President Bashar al-Assad inaugural address. (2007, 18 Temmuz). 29 Ağustos 2018 tarihinde http://www.mideastweb.org/bashar_assad_inauguration_2007.htm adresinden erişildi.
- PYD lideri Salih Müslim: Cenevre'ye davet edilmedim. (2016, 26 Ocak). *BBC Türkçe*.
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160126_muslim_davetiye adresinden erişildi.
- Reuters. (2016, 21 Nisan). Battle between Syrian government, Kurdish force kills 26: Kurdish official. <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-hasaka-idUSKCN0XI1G6> adresinden erişildi.

- Reuters. (2017, 26 Eylül). Damascus says Syrian Kurdish autonomy negotiable: Report. <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-kurds-idUSKCN1C10TJ> adresinden erişildi.
- Reuters. (2019a, 19 Şubat). Assad adviser rejects idea of granting Syrian Kurds autonomy. <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-adviser-idUSKCN1Q81QA> adresinden erişildi.
- Reuters. (2019b, 13 Ekim). Russia takes part in talks between Syria and Kurdish-led SDF. <https://www.reuters.com/article/us-syria-security-turkey-kurds-damascus-idUSKBN1WS0MY> adresinden erişildi.
- Syrian Kurds calm down after week of riots. (2004, 19 Mart). 29 Ağustos 2018 tarihinde <http://www.foxnews.com/story/2004/03/19/syrian-kurds-calm-down-after-week-riots.html> adresinden erişildi.
- T. Editors of Encyclopaedia. (2021, 27 Ocak). Arab Spring. Encyclopedia Britannica. Britannica. <https://www.britannica.com/event/Arab-Spring> adresinden erişildi.
- Taştekin, F. (2019, 26 Temmuz). Suriye'nin kuzeyinde "mülk gaspı" sorunu: Hristiyanlar Kürtlere neden kırgın? *Carnegie Middle East Centre*. 9 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49103283> adresinden erişildi.
- TBMM. (1995). *TBMM Faili Meçhul Cinayetler Araştırma Komisyonu Raporu (Taslak)*. <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem19/yil01/ss897.pdf> adresinden erişildi.
- TBMM. (2013). *Terör ve şiddet olayları kapsamında yaşam hakkı ihlallerini inceleme raporu*. Ankara.
- The Washington Post. (2015, 23 Aralık). What are the Kurdish women's units fighting for in Syria? <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2015/12/23/what-are-the-kurdish-womens-units-fighting-for-in-syria/> adresinden erişildi.

TİHV. (1993). *Örneklerle Türkiye insan hakları raporu 1992*. Ankara: TİHV Yayınları.

TİHV. (2002). *1999 Türkiye insan hakları raporu*. Ankara: TİHV Yayınları.

Time. (2015, 2 Nisan). Meet the women taking the battle to ISIS.

<https://time.com/3767133/meet-the-women-taking-the-battle-to-isis/>
adresinden erişildi.

UN High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2013). *Global Report 2012: Syrian Arab Republic*. <https://www.unhcr.org/media/unhcr-global-report-2012-syrian-arab-republic> adresinden erişildi.

UNHCR. (2018). *Syria Events of 2018*. <https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/syria> adresinden erişildi.

United Nations, DESA, Population Division. (2011). *World population prospects: The 2010 revision* (No: 1).
<http://www.un.org/en/development/desa/publications/world-population-prospects-the-2010-revision.html> adresinden erişildi.

Wilgenburg, W. V. (2013). Kurdish strategy towards ethnically-mixed areas in the Syrian conflict. *Terrorism Monitor*, 11(23).
<https://www.refworld.org/docid/52aef0e34.html> adresinden erişildi.

Wilgenburg, W. V. (2015). Caught between Russia, the United States and Turkey, Syrian Kurds face dilemma. *Terrorism Monitor*, 13(21), 6-8.

Wilgenburg, W. V. (2016). U.S. backing gives Kurds cover for united federal region in Northern Syria. *Terrorism Monitor*, 14(12), 8-10.